

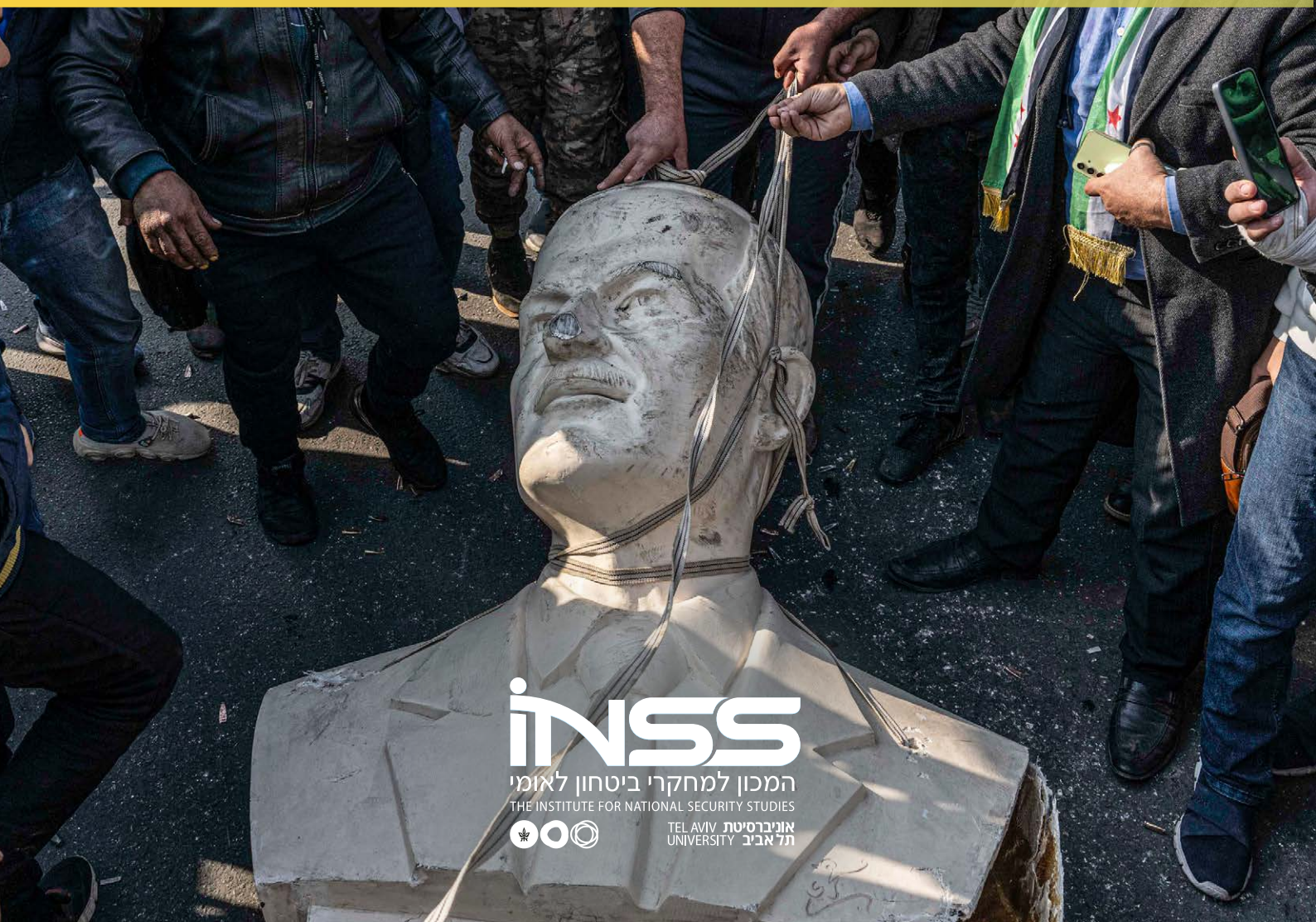

עדכן אסטרטגי

כתב עת רב-תחומי לביטחון לאומי

כרך 28 | גיליון 1 | מארס 2025

iNSS

המכון למחקרי ביטחון לאומי
THE INSTITUTE FOR NATIONAL SECURITY STUDIES

אוניברסיטת תל אביב
TEL AVIV UNIVERSITY

כתב העת **עדכן אסטרטגי** – כתב עת רב-תחומי לביטחון לאומי שפיט ומוכר על ידי הו"ת למודל התקצוב, מופץ בכל רבעון ומיועד להעשיר ולאתגר את השיח המחקרי והציבורי במנעד הנושאים הקשורים לביטחון לאומי בהקשרו הרחב ביותר. לצד המיקוד בישראל ובמזרח התיכון, נכללים בכתב העת גם מאמרים העוסקים בסוגיות ביטחון לאומי בזירה הבינלאומית. הדגש בכתב העת הוא על מאמרים מחקרניים ואקדמיים באופיים, אך לצידם נכללים בכתב העת גם מאמרי מדיניות, סקירות אקדמיות, ביקורת ספרים ובמות שיח בהשתתפות מומחים.

המאמרים המופיעים ב**עדכן** נכתבים על ידי חוקרי המכון ואורחיו, והדעות המובעות בהם הן של המחברים בלבד.

יו"ר המערכת

אלוף (מיל') תמיר הימן

עורכים

ד"ר רז צימט

ד"ר גליה לינדנשטראוס

רכזת המערכת

רויטל ירושלמי

חברי המערכת

פרופ' דימה אדמסקי

פרופ' אבי בן צבי

פרופ' איתן גלבוע

פרופ' עזר גת

פרופ' תמר הרמן

פרופ' אייל זיסר

פרופ' בני מילר

פרופ' אביתר מתניה

פרופ' אשר ססר

פרופ' איתמר רבינוביץ'

ד"ר יואל גוז'נסקי

ד"ר ענת קורץ

השגריר אפרים הלוי

עריכת לשון והגהה: מירה ילין

עיצוב גרפי: מיכל סמוֹקובץ ויעל ביבר, המשרד לעיצוב גרפי, אוניברסיטת תל אביב

עיצוב לוגו: b-way digital

עיצוב השער: שי ליברובסקי

תמונת השער: ANADOLU/REUTERS

דפוס: אורניב ר. בע"מ

המכון למחקרי ביטחון לאומי (חל"צ)

רח' חיים לבנון 40, ת"ד 39950, תל-אביב 6997556

טל': 03-6400400, פקס: 03-7447590, דוא"ל: sa-editors@inss.org.il

עדכן אסטרטגי מתפרסם בעברית ובאנגלית

© כל הזכויות שמורות

ISSN Printed version: 0793-8950

ISSN Online version: 2789-9519

תוכן העניינים

הבמה המחקרית

3	ישראל, מלחמת ה־7 באוקטובר והסדר העולמי בנימין מילר
14	האסטרטגיה והמדיניות האמריקאית כלפי סין יוחאי גויסקי
34	משולש היחסים סין-ארצות הברית-טאיוואן משנת 2016: התחרות הבין-מעצמתית, מדיניות לעומתית ודיפלומטיית איומים אורי סלע
60	מוסד המשפחה הרוסי בראי שלטון פוטין ומלחמת רוסיה-אוקראינה אלה איטקין וארקדי מיל־מן

הבמה המדינית

70	השאלה שטרם נשאלה – האם ניתן בכלל לשקם את רצועת עזה בתנאים הקיימים, ומה אם לא? קובי מיכאל
79	תפיסת הביטחון של ישראל: חוסר קוהרנטיות תפקודית ואסון ה־7 באוקטובר שמעון ארד
89	הסכנה משינוי הסטטוס קוו בהר הבית שמואל ברקוביץ
99	מידע כוזב ופילוג: משמעות שינוי המדיניות של הרשתות החברתיות מאיה לס, אופיר דיין וענת שפירא
105	המדיניות הרוסית במזרח התיכון בראי ערעור הסדר העולמי והמאבק נגד המערב גאורגי פורוסקון
110	הסיכון לביטחון המדינה מהתנהלות כלכלית־חברתית של המגזר החרדי ששון חדד ומאיר פינקל

מסמכים מן הארכיון

117	דוד בן־גוריון, כמאל אטאטורק ועיצוב מדיניות הביטחון – מבט היסטורי זכי שלום
-----	--

ביקורת ספרים

125	מעבר למבצעים: ניתוח יסודות התרבות של המודיעין הישראלי אוונגליה אקריטידו
128	תשתיות והביטחון הלאומי של ישראל איתי חימיניס
132	אבדה תקוותנו? שבטיות החברה הישראלית – תמונת מצב ג'סי ויינברג

ישראל, מלחמת ה־7 באוקטובר והסדר העולמי

בנימין מילר

אוניברסיטת חיפה

המאמר מנתח היבטים מרכזיים בקשרים בין המאבק על הסדר העולמי לבין היריבות האזורית במזרח התיכון. המלחמה שישראל מנהלת במזרח התיכון מאז ה־7 באוקטובר יצרה שני תהליכים של "איחוד חזיתות" – האחד גלובלי והשני אזורי. ברמה העולמית – מלחמת אוקראינה, משבר טאיוואן והמלחמה בעזה הם חלק מהסלמה בתחרות בין המעצמות הגדולות. התחרות היא בין ארצות הברית ובעלות בריתה לבין הציר הרוויזיוניסטי של רוסיה-איראן-סין-קוריאה הצפונית, המבקש לערער את ההגמוניה האמריקאית ואת הסדר העולמי הליברלי שהובילה ארצות הברית. יש לראות את סוגיית הסיוע האמריקאי שניתן לישראל מאז ה־7 באוקטובר 2023 בהקשר של המאבק העולמי בין מדינות המערב בהובלת ארצות הברית לבין הציר הרוויזיוניסטי האנטי־אמריקאי, אם כי הביקורת המערבית על התנהלות ישראל בעזה גברה בהדרגה עם הזמן (מבחינת ארצות הברית – לפחות עד כניסת טראמפ לבית הלבן). במישור האזורי איחוד החזיתות בא לידי ביטוי במספר עימותים אלימים שפרצו מייד לאחר מתקפת חמאס על ישראל ב־7 באוקטובר 2023. עימותים אלו הם חלק מאסטרטגיית "חזית ההתנגדות" בהובלת איראן, במטרה לקרוא תיגר על הדומיננטיות האמריקאית במזרח התיכון ולהחליש את שותפתה המרכזית של ארצות הברית – ישראל. בהקשר זה, מטרה מרכזית (גם אם לא היחידה) של מתקפת חמאס ב־7 באוקטובר הייתה לשבש את הסכם הנורמליזציה שמובילה ארצות הברית בין ערב הסעודית לישראל. ציר ההתנגדות בהובלת איראן מנצל מדינות כושלות במזרח התיכון. על רקע קריאת התיגר הפופוליסטית על הסדר הליברלי מציג הנשיא טראמפ גישה שניתן לכנותה "שלום לא־ליברלי", קרי הימנעות ממלחמות וסיום מלחמות מבלי לקדם בהכרח ערכים ליברליים כמו זכויות אדם או הגדרה עצמית לאומית.

מילות מפתח: מלחמת ה־7 באוקטובר; ישראל; ארצות הברית; הסדר הליברלי העולמי; שלום לא־ליברלי; המערב; איראן; ערב הסעודית; חמאס; הציר הרוויזיוניסטי; סין; רוסיה; מדינות כושלות; גלובלי; אזורי; פופוליזם.

של מוסקבה לבוא לעזרת סוריה, מדינת החסות (client state) שלה, הוגבלה מאוד בשל המלחמה שהיא מנהלת באוקראינה. המלחמה הביאה לכך שמוסקבה התקשתה מאוד לסייע למדינת החסות שלה במהלך 2024, בניגוד לשנת 2015, כאשר מבצע ההפצצות ההרסני של רוסיה הציל את משטר אסד מקריסה עקב מהומות האביב הערבי. רוסיה לא הייתה מעורבת אז במלחמה גדולה כמו עכשיו, שמגבילה את יכולת ההתערבות הצבאית שלה במזרח התיכון. הצלת משטר אסד לפני עשר שנים, לצד איראן וחזבאללה, תרמה לשאיפתה של רוסיה להפוך למעצמה גדולה וכן לגיבוש הציר הפרו־איראני, שהצטרף לחמאס במלחמה בישראל לאחר המתקפה על הנגב המערבי ב־7 באוקטובר.

מבוא

הנפילה הפתאומית של משטר אסד בדצמבר 2024 הייתה מכה קשה לציר ההתנגדות בהובלת איראן, שנבעה לפחות בחלקה מן המכות ההרסניות שהנחית צה"ל על מרכיבי הציר המרכזיים: חזבאללה – בפרט בספטמבר-אוקטובר 2024; ואיראן – במתקפה האווירית ב־26 באוקטובר 2024. שינוי המשטר בסוריה הוא גם מפלה קשה להשפעה הרוסית במזרח התיכון, שכן סוריה הייתה במשך עשרות שנים מדינת החסות העיקרית של מוסקבה באזור, בייחוד בימי שושלת אסד (1971–2024), ובשטחה היה בסיס ימי חיוני של מוסקבה. חרף החשיבות האסטרטגית של הבסיסים הצבאיים של רוסיה בסוריה לשאיפותיה של רוסיה להפוך למעצמה גדולה, יכולתה

קורבנות התוקפנות, לתת להן את הנשק הדרוש כדי להילחם ולבנות סביבן קואליציה דיפלומטית" (Rogin, 2023). חודשים אחדים לאחר מכן, זמן קצר לאחר המתקפה האיראנית ולאחר חודשים לא מעטים של עיכוב, אישר בית הנבחרים חבילת סיוע ענקית של 95 מיליארד דולר לשלוש המדינות המאווימות (Cowan et al., 2024).

במישור האזורי, איחוד החזיתות נגזר מציר ההתנגדות בהובלת איראן,¹ שניצלה את התרחבות תופעת המדינות הכושלות במזרח התיכון, ביניהן עיראק, לבנון, תימן וסוריה, על מנת לבסס את הציר שלה. בעידודה השתלטו מיליציות חמושות על חלקים ממדינות אלו, והן משמשות אותה לקידום מטרותיה האזוריות ובכלל זה למאבק נגד ישראל וארצות הברית. המדינות הכושלות השפיעו גם על עלייתו של הפופוליזם הלאומני במערב, בשל "יצוא" טרור ומהגרים למערב. פופוליסטים בעלי יוזמה ניצלו זאת בטענה שרק "מנהיגים חזקים" כמוהם יכולים להתמודד ביעילות עם אתגרים מסוג זה.

אי אפשר לנתק את הזיקות בין ההקשר האזורי והעולמי. לכן, על מנת להבין את האתגרים לישראל, וייתכן שגם את ההזדמנויות מאז ה-7 באוקטובר, עלינו לבחון את האיומים המרכזיים על הסדר העולמי הליברלי בעשור האחרון, ובכלל זה את הצעדים התוקפניים מצד סין ורוסיה; התרחבות תופעת המדינות הכושלות; והקטוב הגובר בקרב חברות מערביות ובעיקר בארצות הברית, הקשור לעליית הפופוליזם הלאומני.

הסדר העולמי הליברלי

אחרי מלחמת העולם השנייה הובילה ארצות הברית את כינונו של סדר עולמי ליברלי חדש, שמרכזו היה מדינות המערב וכלל את צפון אמריקה ומערב אירופה, וכן יפן. סדר עולמי זה התמקד בקידום דמוקרטיה וסחר חופשי, בבניית מוסדות בינלאומיים ובגיבוש הסדרים רב־צדדיים. עם זאת, ברמת המערכת הבינלאומית בעידן המלחמה הקרה ועולם דו־קוטבי התמקדה ארצות הברית בכוח הסובייטי ובאיום הנשקק ממנו, ולכן נקטה בדרך כלל אסטרטגיה ריאליסטית של מאזן כוחות. המשמעות הייתה הכלה ואיזון של ברית המועצות ומדינות החסות שלה דרך פריסת בסיסים במדינות זרות, הוצאות ביטחון גבוהות וכינון בריתות הגנה. בריתות בולטות היו הברית עם המדינות הליברליות באירופה (נאט"ו), הברית הדו־צדדית עם יפן וגם בריתות עם מדינות לא־ליברליות במזרח אסיה ובמזרח התיכון. על בסיס שיקולי המלחמה הקרה, ארצות הברית אף סייעה להפיל ממשלות שנבחרו באופן דמוקרטי באיראן ובאמריקה הלטינית (Miller, 2020).

התפתחויות אלה ממחישות את הקשר ההדוק בין המישור העולמי למישור האזורי. לאחר מתקפת ה-7 באוקטובר עמד המערב בהובלת ארצות הברית לצד ישראל ככלל, גם אם במהלך הזמן גברה הביקורת המערבית על ישראל בכל הנוגע לסוגיות הומניטריות ופוליטיות. בה בעת התייצב הציר האנטי־מערבי של סין-רוסיה-איראן-קוריאה הצפונית לצד מתנגדיה של ישראל, אם כי בדרכים שונות ובדרגות משתנות. מאמר זה מנתח היבטים מסוימים ביחסים בין המאבק על הסדר העולמי לבין היריבות האזורית במזרח התיכון.

זלנסקי אמר שהוא ממליץ כי מדינות בעלות ברית יתמכו בעם הישראלי.

דוגמה נוספת ליחסים כאלה התרחשה ב־14 באפריל 2024. באותו יום תקפו טילים וכטב"מים איראניים את ישראל באופן חסר תקדים בכמה מובנים. ראשית, המתקפה הייתה מסיבית; שנית, לראשונה תקפה איראן את ישראל ישירות משטחה (Vinograd, 2024); לבסוף, הייתה זו הפעם הראשונה שמתקפה על ישראל זכתה להגנה של קואליציה מערבית-ערבית (Melman, 2024). האירוע הדרמטי חידד את התכונה העיקרית של המלחמות במזרח התיכון בעידן שאחרי 7 באוקטובר: אחדות חזיתות בשני מישורים – עולמי ואזורי.

במישור העולמי, בדומה למלחמה באוקראינה ולאיום שמציבה סין על טאיוואן, גם המלחמות הנוכחיות במזרח התיכון ממחישות את המאבק בין המחנה הדמוקרטי בהובלת ארצות הברית לבין המחנה הרוויזיוניסטי והאנטי־אמריקאי שמובילות רוסיה וסין, אשר שואף להחליש את הסדר העולמי הליברלי. לכן זמן קצר אחרי 7 באוקטובר, במהלך נאום לאומה, ציין נשיא ארצות הברית ג'ו ביידן את הקשר בין הפלישה הרוסית לאוקראינה לבין פעילות ישראל בעזה, וקבע: "אנחנו בנקודת מפנה בהיסטוריה" (Kempe, 2023). נשיא אוקראינה וולודימיר זלנסקי גינה גם הוא את חמאס והשווה את הטקטיקות של הארגון לאלה של רוסיה. במהלך ביקור במטה נאט"ו בבריסל ציין זלנסקי כי הם "שואפים להחזיק מדינות חופשיות ודמוקרטיות כבנות ערובה, ולשלוט על אלה הרוצים חירות" (Lamothe et al., 2023). זלנסקי אמר גם שהוא ממליץ כי מדינות בעלות ברית יתמכו בעם הישראלי (Rosenzweig-Ziff, 2023). בעל טור במדור הדעות העולמי של הושינגטון פוסט טען, זמן קצר לאחר מתקפת ה-7 באוקטובר, כי "תוכנית הפעולה האמריקאית עבור אוקראינה וישראל זהה ביסודה. עליה לתמוך במדינות השותפות שהן

הכושלות של ארצות הברית לאחר פיגועי 11 בספטמבר (עיראק, אפגניסטן) והתקוממויות האביב הערבי (סוריה, תימן ולוב): יותר ויותר מדינות הפכו למדינות כושלות. מדינה כושלת מתאפיינת בתפקוד לקוי של מוסדות המדינה בתחומים רבים, אך בעיקר בהיעדר מונופול מדינתי על השימוש באלימות בשטחה הריבוני.³ כשל כזה מזמין את עלייתם של שחקנים חמושים בשטחה של המדינה הכושלת. לא רק שחקנים כאלה אינם כפופים לרשויות המדינה, לעיתים קרובות הם גם נאמנים לגורמים זרים, ולכן עלולים לאפשר התערבות זרה בענייניה הפנימיים של המדינה הכושלת. מדינות חסרות זהות לאומית משותפת הן קרקע פורייה לעלייתם של שחקנים מסוג זה, שעלולים לטוות קשרים חוצי גבולות עם מדינות שכנות על רקע זהות עדתית דומה.

המקרה של עיראק הוא דוגמה למדינה כושלת, לחדירה ממדינה שכנה ולהקמת מיליציות חמושות הנאמנות למדינה השכנה: בשנת 2003 פלשה ארצות הברית לעיראק בעקבות פיגועי 11 בספטמבר. עיראק התאפיינה בפילוג עמוק בין רוב שיעי למיעוטים סוניים וכורדיים גדולים. הרוב השיעי סבל באופן קבוע מאפליה מצד המיעוט הסוני, ששלט במדינה במשך שנים רבות. ההתערבות האמריקאית הביאה להתמוטטות המדינה העיראקית, שהפכה למדינה כושלת (Petersen, 2024). בעקבות תהליך דמוקרטיזציה שהובילה ארצות הברית הפך הרוב השיעי לדומיננטי, הסונים התנגדו ופרצה מלחמת אזרחים סונית-שיעית. ההתפתחויות הניבו לאיראן שני יתרונות: הראשון – חולשתה של עיראק הביאה לשינוי במאזן הכוחות במפרץ לטובת איראן; השני – איראן קיבלה הזדמנות לנצל קשרי זהות חוצי גבולות בין הרוב השיעי האיראני לבין הרוב השיעי הדומיננטי החדש בעיראק. כך הצליחה איראן לחדור לפוליטיקה הפנימית העיראקית, ובחסות מלחמת האזרחים ובהמשך גם עליית דאע"ש – להקים מיליציות חמושות המורכבות מאזרחים עיראקים הנאמנים לאיראן ולא לממשלת עיראק.

השאלה היא באיזה מובן יצרו השינויים הללו אתגר הולך וגובר לסדר הליברלי. מכיוון שמדינות כושלות מועדות למלחמת אזרחים, להתערבויות זרות ולעלייתם של ארגוני טרור, הן נוטות לייצא מתוכן מהגרים וגורמי טרור. ההגירה למדינות המערב מגיעה ממקורות נוספים, אולם הגל הגדול של מהגרים מהמדינות הכושלות במזרח התיכון בלט במיוחד, בעיקר לאחר ההתערבות הכושלת של ארצות הברית בעיראק ב־2003 והכאוס של האביב הערבי. הסיבה לכך היא שההתערבות בעיראק ואירועי האביב הערבי עוררו תשומת לב רבה במערב, וכך גם גל המהגרים שהגיע בעקבותיהם. כזו למשל

עם קריסת ברית המועצות וקץ המלחמה הקרה הפכה ארצות הברית להגמונית בעולם חד־קוטבי, ושינתה את האסטרטגיה שלה בהתאם. היא ביקשה להרחיב את הסדר הליברלי הרבה מעבר למדינות המערב, והדמוקרטיה והשווקים החופשיים פרחו ברחבי העולם. השינויים הגלובליים אפשרו לווינגטון להתייחס ביתר רצינות להיבטים הפנימיים של שתי יריבותיה המרכזיות לשעבר, סין ורוסיה, במטרה לשלב את שתי המעצמות בסדר העולמי הליברלי. לפיכך, מדיניות ארצות הברית כלפי שתי היריבות לשעבר עברה מהתמקדות בלעדית בסוגיות של מאזן כוחות (חימוש ובריתות) ובקרת נשק לנושאים הקשורים לפוליטיקה פנימית ומדיניות כלכלית: דמוקרטיזציה, גלובליזציה ומעורבות כלכלית (Mandelbaum, 1997). במילים אחרות, ארצות הברית חתרה לטרנספורמציה ליברלית של המעצמות הגדולות. שינוי כזה, ובייחוד ההתמקדות בהיבטים הפנימיים של רוסיה וסין, צפוי היה להיטיב במידה לא מועטה עם תפיסת הסדר העולמי של ארצות הברית – ליברלי, קפיטליסטי, גלובלי ודמוקרטי. בעיני ארצות הברית סדר עולמי כזה הוא לא רק רווחי מבחינה כלכלית (הגברת הסחר החופשי) אלא גם מועיל לביטחונה הלאומי (בפרט לאור ההנחה הליברלית שדמוקרטיות אינן יוצאות למלחמה נגד דמוקרטיות אחרות, וכן שתלות כלכלית הדדית מפחיתה את ההסתברות למלחמות).² גם אם מאזן הכוחות ישתנה במועד כלשהו בעתיד, על פי האמונה הליברלית מדינות ליברליות, אלו לא יהיו איום ביטחוני על ארצות הברית.

ואולם ציפיות אלו לא התממשו. לא רק שסין ורוסיה לא הפכו לדמוקרטיות, אלא כל אחת מהן יזמה צעדים התקפיים נגד שכנותיה. רוסיה, שסיפחה את חצי האי קרים כבר ב־2014, הסלימה את המתקפה שלה ופלשה לאוקראינה ב־2022. סין מאיימת על טאיוואן והשתלטה על חלקים נרחבים בים סין הדרומי, שיש לו חשיבות אסטרטגית וכלכלית עצומה. רוסיה וסין משתפות פעולה עם שתי מדינות אוטוריטריות אנטי־מערביות נוספות – איראן וקוריאה הצפונית. אחד הביטויים המרכזיים לכך הוא אספקת הנשק האדירה מצד איראן וקוריאה הצפונית לרוסיה במלחמתה עם אוקראינה (Rathbone et al., 2024). אומנם אין ביניהן ברית רשמית, אבל יש תיאום ואינטרסים משותפים נגד האויב המשותף: הסדר הליברלי בהובלת ארצות הברית.

האיום שמציבות המדינות הכושלות

האיום השני על הסדר הליברלי מתייחס לתופעה שהתרחבה בשני העשורים האחרונים, בייחוד במזרח התיכון רבתי ובעיקר בעקבות ההתערבויות הצבאיות

סיבות נוספות לחשיבותה כוללות את המודרניזציה הכלכלית המתרחשת בממלכה תחת מנהיגה בפועל, יורש העצר מוחמד בן סלמאן, ואת העובדה ששוכנים בה שני המקומות הקדושים ביותר לאסלאם. בניגוד ללא מעט מדינות ערביות שהשלכות האביב הערבי ערערו את יציבותן, ערב הסעודית מציגה יציבות פוליטית המחזקת את מנהיגותה במזרח התיכון.

באופן כללי יותר, המאבק על ערב הסעודית הוא חלק מהמאבק העולמי בין המחנות על מדינות הדרום הגלובלי. מונח זה מתייחס לקבוצה גדולה מאוד של מדינות שאינן משתייכות רשמית לאף אחד מן המחנות העולמיים המתחרים.⁴ זאת ועוד, הדרום הגלובלי הוא אומנם קבוצה אמורפית למדי, אך מדינות המפרץ הפרסי העשירות בנפט הן בין החברות הבולטות בו. המשאבים הפיננסיים, היציבות הפנימית והמודרניזציה הכלכלית שלהן הופכים אותן לאטרקטיביות להשקעות ולמסחר, וכך עולה גם כוחן הפוליטי.

במאבק המתגבר על הדרום הגלובלי הפך המזרח התיכון לזירה מרכזית. בתחילת 2023 נראה היה שהמחנה האנטי־אמריקאי צובר מספר הישגים במזרח התיכון. הראשון שבהם היה הפיכתה של איראן לספקית נשק מרכזית של רוסיה, כאשר זו הסתבכה במלחמתה עם אוקראינה (Smagin, 2024). התקרבות כזו עמדה בניגוד לציפיות הישראליות, שלפיהן לאחר שילוב הכוחות ביניהן להצלת אסד במהלך האביב הערבי תתחלנה שתי התומכות הראשיות במשטר אסד להתחרות זו בזו מי מהן תהיה הכוח הדומיננטי בסוריה. התמוטטות משטר אסד לאחרונה עשויה לאתגר את עתיד הקשרים בין רוסיה לאיראן, אבל עד אז נראה היה שיחסייהן איתנים למדי. ההתקרבות הרוסית-איראנית הצטרפה לשיתוף הפעולה הגובר בין סין לאיראן, שהחל בתחום הכלכלי והתרחב לתחום האסטרטגי: היחסים הדיפלומטיים בין שתי המדינות שודרגו לשותפות אסטרטגית ב־2016, ולהסכם שיתוף פעולה ל־25 שנים ב־2021 (Saleh & Yazdanshenas, 2023).

בשנת 2023 סיפקה סין הישג נוסף, ולו סמלי, למחנה האנטי־אמריקאי במזרח התיכון, לאחר שתיווכה בהצלחה בשיקום היחסים הדיפלומטיים בין שתי יריבות מוסלמיות מסורתיות במזרח התיכון: איראן – מנהיגת המחנה השיעי, וערב הסעודית – מנהיגת המחנה הסוני. מבחינת ארצות הברית וישראל ההשלכות עלולות היו להיות חמורות למדי: ארצות הברית עלולה הייתה להפסיד בתחרות בין המעצמות הגדולות ליריבתה המרכזית סין, שיכולה להחליף אותה כ"מתווכת הוגנת" ראשית במזרח התיכון – תפקיד שבאופן מסורתי נתון בידי ארצות הברית (Pierson, 2023). סין גם אירחה לאחרונה שיחות

הייתה החלטתה של קנצלרית גרמניה דאז אנגלה מרקל להכניס לגרמניה כמיליון פליטים, רובם מכמה מהמדינות הכושלות של המזרח התיכון. זרם המהגרים היה אחראי לחלק מהגורמים המרכזיים להופעתו של האתגר השלישי לסדר הליברלי: עליית הפופוליזם הלאומני הלא־ליברלי במדינות מערביות שהן ליבת הסדר הליברלי, שבולטת ביותר בארצות הברית בעקבות עליית טראמפ, תחילה בבחירות 2016 אבל ביתר שאת בעקבות תוצאות הבחירות ב־2024 וכניסתו לבית הלבן ב־20 בינואר 2025. עליית הפופוליזם גם מגבירה את הקיטוב בחברה האמריקאית, וכך מחלישה במידה רבה מאוד את יכולתה להוביל את הסדר הליברלי.

התקרבותה של איראן לסין ולרוסיה: הציר האנטי־אמריקאי במזרח התיכון

גם אם מתקפת חמאס בנגב המערבי לא הייתה מתואמת עם אנשי המחנה האנטי־אמריקאי וגם אם העיתוי המדויק שלה הוסתר מאיראן, התומכת המרכזית של חמאס, אין ספק שהמחנה האנטי־אמריקאי השיג בתחילה יתרונות רבים מהמתקפה. אלו באו לידי ביטוי סמוך למתקפה, לפני המכות הקשות האחרונות שספגו לבנון, סוריה ואף איראן עצמה, בפרט מאז ספטמבר 2024, ובכלל זה נפילת משטר אסד בדצמבר 2024. ההישגים ההתחלתיים של הציר האנטי־אמריקאי כללו בין היתר את הסטת תשומת הלב העולמית מהמהלכים האגרסיביים של רוסיה וסין באוקראינה ובטאיוואן, ואת הסטת תשומת הלב, לפחות לזמן מה, מתוכניות הגרעין של קוריאה הצפונית ואיראן.

בדומה לתחרות האמריקאית-סובייטית בשנות ה־70 של המאה הקודמת על הזיקה הבינלאומית של מצרים, גם ערב הסעודית הפכה ל"פרס הגדול" במאבק בין מחנה המערב לגוש האנטי־אמריקאי.

הישג גדול נוסף למחנה הרוויזיוניסטי בעידן שאחרי 7 באוקטובר היה השעיית הנורמליזציה הסעודית-ישראלית (לפחות עד כה), שנראתה קרובה מאוד להתממשות ערב המלחמה בעזה. הנורמליזציה נועדה לשלב את ערב הסעודית במחנה הפרו־אמריקאי ולהיות תגובה למאמצי סין, רוסיה ואיראן להתקרב לסעודים (Anderson et al., 2024). בדומה לתחרות האמריקאית-סובייטית בשנות ה־70 של המאה הקודמת על הזיקה הבינלאומית של מצרים, גם ערב הסעודית הפכה ל"פרס הגדול" במאבק בין מחנה המערב לגוש האנטי־אמריקאי. מעבר למשאבי הנפט העצומים של ערב הסעודית,

של הידוק היחסים הביטחוניים בין ארצות הברית וערב הסעודית, ונועדה לשלב אותה במחנה הפרו־אמריקאי. מהלך כזה היה בגדר הישג גדול למחנה הסטטוס קוו או הפרו־מערבי במזרח התיכון, מול ציר ההתנגדות הרוויזיוניסטי והאנטי־אמריקאי שמובילה איראן.

ציר ההתנגדות חלש מאוד כיום. הוא מורכב ממיליציות חמושות שמאומנות, מצוידות וממומנות על ידי איראן. חברי הציר מפעילים אלימות נגד ישראל, בייחוד מאז מתקפת חמאס ב־7 באוקטובר, ומפנים מדי פעם את האלימות גם נגד הנוכחות הצבאית האמריקאית במזרח התיכון, בעיקר בעיראק. המטרה העליונה של הציר היא להפוך את איראן ושלוחיה לשחקנית הדומיננטית במזרח התיכון, ברוח המהפכה האסלאמית של סוף שנות ה־70. הציר נשען על הזהות השיעית המשותפת של חבריו, אם כי מדובר בגרסאות שונות של העדה השיעית, הכוללות בעיקר קבוצות שיעיות בלבנון, בעיראק, בסוריה ובתימן. גורם נוסף בציר האנטי־מערבי הוא התפיסה ש"האויב של האויב שלי הוא ידידי". מתוך אידיאולוגיה של התנגדות למדינת ישראל הצטרפו לציר השיעי ארגונים סוניים קיצוניים, בעיקר חמאס והג'האד האסלאמי.

ההסכם הסעודי-אמריקאי אמור היה לכלול ערבויות ביטחוניות אמריקאיות, אולי אף ברית ביטחונית עם הסעודים, וכן אספקת נשק מתקדם וסיוע בבניית כור גרעיני אזרחי. ארצות הברית הייתה מוכנה להציע הטבות מרחיקות לכת לסעודים כדי שימשיכו להיות חלק מהמחנה בהובלתה ולא יצטרפו למחנה הסיני-רוסי, וכדי שהסעודים ינרמלו את יחסיהם עם ישראל. התנאי הסעודי היה שישאל תסכים לווייתורים בסוגיה הפלסטינית (England, 2024), אם כי נראה שבן סלמאן, המנהיג בפועל של ערב הסעודית, הסתפק לפני ה־7 באוקטובר בווייתורים מוגבלים בלבד, עד כדי כך שאפילו ממשלת הימין הקיצוני בישראל עשויה הייתה לקבל אותם באותה עת.

מתקפת חמאס ב־7 באוקטובר ערערה את הכול. אף שחמאס ביצע מתקפה כזאת בשל מספר סיבות (שחרור אסירים פלסטינים מבתי כלא ישראליים, סוגיית ירושלים ובעיקר השליטה בהר הבית, מדיניות הקשוחה של ממשלת הימין הקיצוני הישראלי בגדה המערבית), העיתוי של המתקפה הברברית נועד, לפחות בחלקו, למנוע נורמליזציה סעודית-ישראלית. המטרה הייתה לסכל את ההישג הישראלי הגדול של השגת לגיטימציה בעיני המדינה הערבית והמוסלמית המובילה, שיכלה להבטיח את ההשתלבות הישראלית במזרח התיכון ואת חיזוק מעמדה של ארצות הברית באזור. במילים אחרות, מתקפת חמאס שירתה למעשה את המטרה

פיוס בין שני הארגונים הפלסטיניים היריבים פתח וחמאס, שעשויות להגביר את השפעתה באזור לפחות בתחום העוצמה הרכה, כשחקנית הפועלת להשכנת שלום בין יריבות. זאת לכאורה בניגוד לארצות הברית, שעומדת בתקיפות מאחורי צד אחד – ישראל, כולל אספקת חימוש עבורה, ולא ממש הצליחה עד כה במאמצים הדיפלומטיים להשכין שלום בין המדינות היריבות. גם אם ארצות הברית תישאר המתווכת הראשית באזור, ניתן לראות במהלכים האלה של סין הישגים, אם כי צנועים יחסית, של פנים חדשות בדיפלומטיה של המזרח התיכון. מנקודת המבט הישראלית, מה שנראה כהתקרבות בין יריבתה הגדולה לבין הסעודים היה מדאיג למדי ויכול היה ליצור חזית מוסלמית מאוחדת חדשה נגד ישראל, או לכל הפחות לצמצם את הסיכוי לנורמליזציה סעודית-ישראלית, שהייתה המטרה העיקרית של הדיפלומטיה הישראלית באזור.⁵

התגובה האמריקאית להישגי יריבותיה ב־2023 הייתה האצה ניכרת של הרעיון הקודם בדבר נורמליזציה ישראלית-סעודית. הנורמליזציה אמורה הייתה להסתמך על הניסיון של הסכמי אברהם משנת 2020 בין ישראל לאיחוד האמירויות, בחריין ומרוקו, אולם בשל מרכזיותה של ערב הסעודית בעולם הערבי והמוסלמי, רק נורמליזציה סעודית-ישראלית יכולה לאותת על השתלבות מלאה של ישראל במזרח התיכון ובעולם המוסלמי כולו, ולבסס את היווצרותו של גוש המדינות הפרגמטיות התומכות בסטטוס קוו הטריטוריאלי במזרח התיכון ובמודרניזציה כלכלית, שמורכב ממדינות המפרץ, מצרים, ירדן, מרוקו וישראל. גוש כזה עשוי לאזן את ציר ההתנגדות הרוויזיוניסטי בהובלת איראן; ציר זה כולל את שלוחיה החמושים בארבע מדינות ערביות כושלות: לבנון, סוריה, עיראק ותימן. בעקבות המהלומות האחרונות שספג הציר בלבנון, בסוריה ובאיראן השתנה מאזן הכוחות האזורי, וגוש מדינות הסטטוס קוו/מודרניזציה עשוי להפוך לכוח המוביל באזור, עם סיכוי להשפיע גם על התייצבות של חלק מהמדינות הכושלות כמו סוריה ולבנון, למרות שזו משימה תובענית ביותר עם סיכויי הצלחה נמוכים למדי. עם זאת, מחנה האחים המוסלמים, הכולל את טורקיה, קטר ורבים מארגוני המורדים המנצחים בסוריה, התחזק גם הוא בעקבות תבוסת משטר הבעת' בסוריה. בסופו של דבר, טורקיה הייתה נותנת החסות והמגינה של רבים מהמורדים, וניצחון המורדים שיפר גם את מעמדה האזורי של טורקיה על חשבון המחנה האיראני ורוסיה.

מתקרבים לסעודים

התוכנית לנורמליזציה ישראלית-סעודית, שהחלה זמן רב לפני המהפך האחרון בסוריה, נהגתה בהקשר הרחב

ישראל. ואכן, זמן רב לאחר שהוסכם על הפסקת האש בין ישראל לחזבאללה עוד המשיכו החות'ים לירות טילים לעבר ישראל. ישראל מצידה הגיבה בהפצצת מטרות באזורי השליטה של החות'ים בתימן. נוסף על כך, בפסגת ה-BRICS באוקטובר 2024 (בהנהגת סין ורוסיה, לצד הודו, ברזיל ודרום אפריקה) שאירח פוטין אומצו החלטות אנטי-ישראליות.

מנגד, המחנה המערבי בהובלת ארצות הברית הזדעזע מהאכזריות של חמאס והביע תמיכה בזכותה של ישראל להגן על עצמה, אם כי בהמשך הוא התנה זאת במהלכים הומניטריים כמו צמצום מקרים של הרג אזרחים ומתן סיוע לאוכלוסייה (מבחינת ארצות הברית עצמה זה מתייחס לתקופה עד עליית טראמפ לשלטון). מנהיג העולם החופשי התייצב מאחורי ישראל מייד לאחר מתקפת ה-7 באוקטובר בכל היבט הקשור ישירות להתנהלות המלחמה: אספקה מסיבית של נשק ותחמושת ושיגור נשאות מטוסים, צוללת גרעינית וכוח לוחם ימי למזרח התיכון במטרה להרתיע את האיראנים מהתערבות, ואת חזבאללה מהסלמת התוקפנות בצפון ישראל (Scharf, 2023). ארצות הברית גם הטילה וטו לפחות שלוש פעמים, כדי למנוע החלטות אנטי-ישראליות במועצת הביטחון של האו"ם. עם זאת, מטרה בלתי מוצהרת של ארצות הברית הייתה לאלץ את ישראל להימנע מפתחת חזית נוספת נגד חזבאללה. בה בעת, ארצות הברית ובעלות בריתה לקחו חלק פעיל בהגנה האווירית של ישראל, בעיקר בזמן שתי מתקפות הטילים האיראניות באפריל ובאוקטובר 2024, וכן בהגנה ממתקפות הטילים של החות'ים.

כמה פרשנים מהימין הישראלי והאמריקאי מתחו ביקורת על עיכובים מצד ממשל בידן באספקת חלק מהחומרים הנדרשים למאמץ המלחמתי הישראלי בעזה,⁶ אולם התמיכה האמריקאית בישראל מאז 7 באוקטובר הייתה בסך הכול עקבית וחסרת תקדים. אספקת הנשק הרציפה נמשכה יותר משנה ועלתה בהיקפה ובמשכה על הרכבת האווירית החיונית במלחמת יום הכיפורים ב-1973. נוסף על כך, ביקורו של הנשיא בידן בישראל בתחילת המלחמה ונאומו המעודד לעם בישראל עוד בשלב ההלם הראשוני ממתקפת חמאס האכזרית היו מהלך דיפלומטי ייחודי (Neuman, 2023).

כיצד ניתן להסביר את רמת התמיכה הגבוהה של בידן בישראל?

התמיכה האמריקאית בישראל הגיעה לשיא בעת מתקפות הטילים האיראניות על ישראל ב-14 באפריל וב-1 באוקטובר 2024. קואליציה של ארצות הברית עם בעלות בריתה בריטניה, צרפת וירדן לקחה חלק

המרכזית של המחנה האנטי-אמריקאי העולמי – החלשת ההגמוניה האמריקאית. פרוטוקולים מפגישות חשאיות של חמאס, שנחפסו על ידי הצבא הישראלי והגיעו לידי הניו יורק טיימס, מספקים תיעוד מפורט של תכנון מתקפת ה-7 באוקטובר. התיעוד מלמד כי ההחלטה לתקוף הושפעה גם מרצונו של חמאס לשבש את המאמצים לנרמל את היחסים בין ישראל וערב הסעודית (Bergman et al., 2024).

בתחילת ינואר 2025 גברה בישראל הדאגה שמא הקרמלין יספק לאיראן את הטכנולוגיה המאפשרת להפוך את האורניום המועשר שלה לראש נפץ גרעיני.

המדיניות האנטי-ישראלית של סין ורוסיה

בעקבות המלחמה בעזה, החלוקה העולמית לשני מחנות – הליברליזמוקרטי בהנהגת ארצות הברית מול המחנה האוטוריטרי האנטי-אמריקאי – עיצבה במידה ניכרת את עמדותיהן של מדינות שונות כלפי ישראל ומלחמתה בעזה. המחנה האנטי-אמריקאי, כולל סין ורוסיה, הביע עמדות ביקורתיות כלפי ישראל והתקיפה בעזה, אך נמנע מביקורת על חמאס ואף נמנע מלכנותו "ארגון טרור" (Myers & Frenkel, 2023). הביקורת על ישראל באה לידי ביטוי גם בדיוני מועצת הביטחון של האו"ם ובהצבעות השונות שערכה בעניין המלחמה. חברי המחנה אף ניהלו קמפיין אנטי-ישראלי רחב היקף ברשתות החברתיות, כולל ביטויים אנטישמיים (Benjakob, 2024). רוסיה בלטה במדיניות פרו-חמאסית כשאיירחה משלחות של חמאס זמן קצר לאחר טבח ה-7 באוקטובר. יתרה מכך, בעקבות ההסלמה בין ישראל לאיראן באמצע אפריל 2024 נראה היה שרוסיה מתכננת להאיץ את אספקת המטוסים המתקדמים מסוג Sukhoi-35 לאיראן, ואולי גם את מערכות ההגנה האווירית המתקדמות S-400 (אספקת ה-SU-35 עדיין לא התממשה) (Warrick, 2024). זאת ועוד, בתחילת ינואר 2025 גברה בישראל הדאגה שמא הקרמלין יספק לאיראן את הטכנולוגיה המאפשרת להפוך את האורניום המועשר שלה לראש נפץ גרעיני. שתי המדינות אף חתמו על הסכם שיתוף פעולה אסטרטגי בינואר, ימים ספורים לפני השבעתו של טראמפ (Caspit, 2025). במסגרת ההסכם אמורה רוסיה להעניק לאיראן סיוע בהקמת תחנות כוח גרעיניות חדשות.

רוסיה גם סיפקה לחות'ים מידע ממוקד שסייע למתקפותיהם על הספנות העולמיות (Faucon & Grove, 2024). החות'ים חברים בציר ההתנגדות בהובלת איראן ומטרתם המוצהרת הייתה סיוע לחמאס במלחמה נגד

נתניהו בולטת מאוד בהקשר זה, משום שלמלחמה בעזה "היה מחיר גבוה במיוחד מבחינת דעת הקהל האמריקאית והבינלאומית" (Wong, 2024). מה ההסבר לתמיכה המתמשכת הזו למרות המחיר הגבוה? "בכירים בארצות הברית מצדיקים לא פעם את הבחירות שלהם באמירה שהם לא יכולים להרחיק שותפות שהממשל זקוק להן ככוח נגדי לרוסיה, לאיראן, לקוריאה הצפונית ובעיקר לסין" (Wong, 2024).

טבעת האש האיראנית

גם את הסיוע המערבי-ערבי לישראל נגד המתקפות האיראניות ניתן להסביר באמצעות המאבק על הסדר העולמי. הדבר מפנה את תשומת ליבנו לאתגר השני של הסדר העולמי: התרחבותה של תופעת המדינות הכושלות במזרח התיכון והניצול שלהן על ידי איראן. הצלחתה של מדינות זו נמשכה עד ההישגים הצבאיים הגדולים שרשמה ישראל מול איראן וחזבאללה בשלהי 2024, שגם הכשירו את הקרקע (לצד הסתבכות רוסיה במלחמת אוקראינה) להפלת משטר אסד בסוריה, לאחר שנים רבות שבהן שימשה סוריה גשר יבשתי להעברת נשק מאיראן לשלוחים הראשיים שלה – חזבאללה בלבנון. ובכל זאת מן הראוי לדון בהיגיון שמאחורי הקמת ציר ההתנגדות האיראני.

למרות שרוב חברי המיליציות הללו הם אזרחי המדינה המקומית, ובכל מקרה אינם אזרחים איראנים, הם נאמנים לאיראן ולא לממשלות המקומיות.

איראן ניצלה שני מאפיינים מרכזיים בקרב ארבע מדינות כושלות במזרח התיכון – לבנון, עיראק, סוריה ותימן: חולשה מדינית וקיומן של קבוצות שיעיות (או בעלות זיקה שיעית) גדולות למדי במדינות שלא הצליחו ליצור הלימה גבוהה בין הזהות הלאומית של אזרחיהן לבין גבולות שטחן הריבוני. במילים אחרות, במדינות כושלות אלו נאמנותם של אזרחים רבים היא קודם כול לקבוצה העדתית או האתנית שלהם, ולא למדינת הלאום ככלל (Miller, 2007).

השילוב של מדינות חלשות וקבוצות שיעיות גדולות אפשר לאיראן להקים או לפרוס מיליציות שיעיות חמושות בארבע המדינות. למרות שרוב חברי המיליציות הללו הם אזרחי המדינה המקומית, ובכל מקרה אינם אזרחים איראנים, הם נאמנים לאיראן ולא לממשלות המקומיות. כך נוצר ציר ההתנגדות: אין מדובר בברית קלאסית בין מדינות אלא במדינה שגייסה מיליציות חמושות בתוך מדינות זרות, על בסיס זהות משותפת עימה (בהגדרתה

פעיל בהפלת הטילים והכטב"מים האיראניים. ארצות הברית גם הפעילה לחץ על ערב הסעודית ועל איחוד האמירויות לספק לישראל מידע מודיעיני על המתקפה (Winer, 2024). כך נוצרה בזמן מלחמה קואליציה מערבית-ערבית פעילה של מדינות סטטוס קוו – אירוע חסר תקדים ביחסי ישראל ומדינות ערב.

הסבר אחד מתייחס לתפיסת עולמו של הנשיא: הנשיא לשעבר ביידן מגדיר את עצמו "ציוני". הסבר נוסף הוא הפוליטיקה הפנימית: בהנחה שרוב הציבור האמריקאי הוא פרו-ישראלי (לפחות נכון לתחילת המלחמה, גם אם התמיכה הציבורית, בעיקר בקרב צעירים דמוקרטים, הלכה ונחלשה ככל שהמלחמה נמשכה, מספר הנפגעים האזרחים עלה והמשבר ההומניטרי בעזה החריף) (Silver et al., 2024). גם למערכת המפלגתית היה תפקיד, בגלל אופייה הדור מפלגתי בארצות הברית. מכיוון שהמפלגה הרפובליקנית והעומד בראשה טראמפ הציגו עצמם כפרו-ישראלים באופן מוחלט, ביידן לא יכול היה להיות ביקורתי מדי כלפי ישראל כדי לא לאבד קולות. מנגד, המפלגה הדמוקרטית הפסידה קולות בבחירות 2024 מקרב השמאל הרדיקלי ובקרב הערבים-מוסלמים האמריקאים, בפרט במדינה כמו מישיגן, שבה יש מספר גבוה יחסית של מצביעים מוסלמים.

הסבר חלופי מתייחס למאבק על הסדר העולמי. בעיני ממשל ביידן, המלחמה בעזה מצטרפת למלחמה באוקראינה ולאיום הסיני לפלוש לטאיוואן. שלושת האיומים הללו הם "מלחמות סף" (frontier wars) בין שני מחנות עולמיים הנאבקים על אופיו של הסדר העולמי. בתוך המלחמה הכלל-עולמית הזו חל תהליך של איחוד חזיתות. בחזית המזרח התיכון, הציר הסיני-רוסי-איראני מושקע כולו בהחלשת ישראל ומעמדה של ארצות הברית באזור. לכן, בדומה לתמיכה באוקראינה מול הפלישה הרוסית לשטחה ולהרתעת סין מפני פלישה לטאיוואן, ממשל ביידן היה חייב לתמוך בישראל. בהתאם לכך, חבילת סיוע החוץ שאושרה ב-2024 כללה את שלוש החזיתות. לסיכום, שני המחנות העולמיים רואים במלחמה בעזה – וגם בחזיתות האחרות במזרח התיכון אחרי 7 באוקטובר – חלק מהמאבק על הסדר העולמי ולא מקרה אזורי ייחודי.⁷

הגישה הגלובליסטית של הממשל האמריקאי, קרי ראיית הסכסוכים האזוריים השונים כחלק מהמאבק העולמי נגד הציר האוטוריטרי, באה לידי ביטוי באופן דרמטי בתמיכה המתמשכת במנהיגי מדינות בעלות ברית אף שאלו "כשלו בתפקידם או דחו הצעות מדיניות ומאמצים דיפלומטיים של האמריקאים". מספר מנהיגים מתאימים לקטגוריה זו, אך התמיכה בראש הממשלה

את האירופאים, שביטחונם מאוים מהתוקפנות של רוסיה באוקראינה" (Erlanger, 2024).

הפופוליזם והבדלנות של "אמריקה תחילה"

כאמור, יש קשר הדוק בין שני תחומי היצוא המובילים של המדינות הכושלות – הגירה וטרור – לבין עליית הפופוליזם הלאומני בשנים האחרונות.⁸ הפופוליזם הגובר העמיק את השפעתם בחברות מערביות והעצים את הקיטוב. האתגר השלישי לסדר העולמי הליברלי הוא הקיטוב, ובפרט עליית הפופוליזם הלאומני. הפופוליסטים תומכים בהחלשת הבלמים והאיזונים בדמוקרטיות ליברליות, קרי בהחלשת מערכת המשפט, הפקידות המקצועית, אמצעי התקשורת של הזרם המרכזי, האקדמיה ועוד (כל אלה נתפסים כ"דיף סטייט" בעיני הפופוליסטים). הפופוליסטים טוענים שרק תוצאות הבחירות משקפות את "רצון העם" האמיתי, ואילו אנשי האליטות הליברליות הם גלובליסטים וקוסמופוליטים שאכפת להם מכל העולם, אבל לא מהעם שלהם (Müller, 2017).

הגירה המונית מהמדינות הכושלות (בעיקר מהמזרח התיכון רבתי), כמו גם יצוא הטרור, הגבירו את ההזדהות העממית עם הפופוליסטים במדינות המערב. ההגירה יצרה גל של התנגדות בחברות מערביות, שנעוץ בפחד מפני האיום על אופייה של הזהות השלטת – נוצרית לבנה – ועל התכונות התרבותיות המסורתיות של אירופה וארצות הברית. רבים מהפופוליסטים מאמינים במה שמכונה "תאוריית ההחלפה", כלומר האליטות הליברליות מעודדות הגירת אנשים שאינם לבנים, מתוך אמונה שהמהגרים יתמכו בהן פוליטית (Charlton, 2019). בדרך זו האליטות מונעות מהעם ה"אותנטי" את השלטון הראוי במדינה. פופוליסטים משתמשים למטרותיהם הפוליטיות גם בפחד המתפשט מפני הטרור שמייצאות המדינות הכושלות. הפופוליסטים טוענים שרק "מנהיגים חזקים" משורותיהם (כאלה שאינם מוגבלים על ידי הבלמים והאיזונים הליברליים) מסוגלים להתגבר על האיום הזה, כמו גם על אתגר ההגירה.

בכל הנוגע למזרח התיכון ובעיקר לישראל, האתגר המרכזי שמציבים הפופוליסטים הוא הנטייה לבדלנות, בעיקר גישת "אמריקה תחילה" של הנשיא האמריקאי דונלד טראמפ. הגישה הטראמפיסטית היא, לפחות במידה מסוימת, המשך לבדלנות האמריקאית שקדמה למלחמת העולם השנייה (שגם הסיסמה שלה הייתה "אמריקה תחילה"). לפי גישה זו ארצות הברית צריכה קודם כל לדאוג לענייניה בהגדרתם המצומצמת, ובוודאי להימנע מהתערבות במדינות אחרות מעבר לשני האוקיינוסים העצומים, המספקים לה הגנה

(הרחבה) ואספקת סיוע חומרי (מימון, הכשרה ואספקת נשק). הגורם החזק ביותר בציר מבחינה צבאית ומדינית היה עד לאחרונה חזבאללה בלבנון, ולצידו גם החות'ים בתימן והמיליציות השיעיות בעיראק ובסוריה (עד הדחת אסד לאחרונה). לבד מהקבוצות השיעיות הללו הצטרפו לציר גם ארגונים פלסטיניים סוניים רדיקליים ובראשם חמאס, על רקע העוינות המשותפת לישראל.

התפשטות הציר האיראני ברחבי המזרח התיכון הביאה לכך שהמלחמה התרחבה אחרי 7 באוקטובר הרבה מעבר לעזה, והפכה למלחמה אזורית. עד ההתפתחויות הצבאיות האחרונות הצליחה איראן ליצור סביב ישראל "טבעת אש", כפי שכינה זאת המנהיג הצבאי האיראני לשעבר קאסם סולימאני, שהיה מפקד כוח קודס, הכוח האחראי לפעילות משמרות המהפכה האסלאמית מחוץ לגבולות איראן. כך, יממה לאחר מתקפת חמאס פתח חזבאללה מדרום לבנון במלחמה נגד צפון ישראל; החות'ים החלו לתקוף את התעבורה הימית לישראל בים האדום ולשגר רקטות וכטב"מים לדרום ישראל; ומיליציות בעיראק ובסוריה תקפו כוחות אמריקאיים באזור אך גם מטרות ישראליות, כמו ירי מסוריה לעבר מטרות ברמת הגולן שבשליטת ישראל. איראן עודדה גם הפרות סדר בגדה המערבית (Porat, 2024).

איראן עצמה עברה מתמיכה בשלוחים שלה למתקפה ישירה על ישראל, כאשר ב־14 באפריל 2024 שיגרה לראשונה אי פעם מתקפת טילים לעבר ישראל, לאחר החיסול הממוקד בדמשק של קצינים בכירים במשמרות המהפכה האיראניים. החיסול יוחס לישראל לפי מקורות זרים, שאף טענו כי זו אינה התקרית הראשונה מסוגה. ב־1 באוקטובר 2024 שיגרו האיראנים מתקפת טילים שנייה על ישראל – יותר מ־180 טילים בליסטיים שגרמו נזק מסוים, אך ההגנה האווירית הישראלית הצליחה ליירט את רובם. מעצמות המערב בראשות ארצות הברית וכן בריטניה וצרפת סייעו לישראל בהגנה האווירית. מלבד התמיכה בזכותה של ישראל להגנה עצמית והאינטרס שלהן במניעת הסלמה שתסבך אותן במלחמה גדולה במזרח התיכון, מעצמות המערב החלו לראות באיראן מדינה החברה בציר האנטי־מערבי (סין-רוסיה-איראן-קוריאה הצפונית) בייחוד לאחרונה, מאז שהפכה לספקית נשק מרכזית של רוסיה במלחמתה באוקראינה. אין מחלוקת שמלחמת רוסיה-אוקראינה נתפסת במערב הליברלי כמתקפה גדולה על הסדר העולמי הליברלי. לפיכך איראן נתפסת בשנים האחרונות בצורה מפורשת יותר כמי שמציבה איום על הסדר הליברלי. כפי שצוין לאחרונה במאמר פרשנות בניו יורק טיימס: "שיתוף הפעולה הגלוי של איראן עם סין ובפרט עם רוסיה מטריד

התנתקות אמריקאית מהווה סכנה גדולה לביטחון ישראל. המלחמה בעקבות מתקפת ה-7 באוקטובר מלמדת היטב עד כמה ישראל תלויה בסיוע ביטחוני אמריקאי: אספקת מערכות נשק מתוחכמות, כמויות גדולות של אמצעי לחימה, סיוע כספי נרחב, ובזירה הדיפלומטית – וטו אמריקאי במועצת הביטחון של האו"ם לבלית החלטות אנטי-ישראליות. אין תחליף לסיוע ולתמיכה של ארצות הברית. לאירופאים אין מוטיבציה או יכולת להחליף את ארצות הברית מבחינה זו. המלחמה הנוכחית הבהירה לכל מנהיגי ישראל, שהאמין ביכולתה של ישראל לתמרן בין המעצמות הגדולות, את העוינות של סין ורוסיה ואת הקשר ההדוק ביניהן לבין איראן – היריבה הגדולה של ישראל – ואת היות שלוש שותפות למטרה של ערעור ההגמוניה האמריקאית והסדר העולמי הליברלי שהיא הובילה, לפחות עד לאחרונה.

תוכנית הסיוע הנוכחית של ארצות הברית לישראל מסתיימת ב-2028, וספק אם התוכנית הבאה של טראמפ תהיה נדיבה כמו החבילה הנוכחית של 38 מיליארד דולר (המחולקים על פני עשור). מעבר להיבט הבדלנות יהיה לכך קשר לתפיסה הכלכלית העסקית של טראמפ, שלפיה בכל עסקה יש "מנצחים" ו"מפסידים" במונחים כספיים, והוא לא אוהב להיות בצד המפסיד לכאורה של העסקה, זה המעניק סיוע כספי ללא תמורה. מנגד, רבים מתומכי טראמפ, כולל אחדים מהנאמנים לו ביותר ובעיקר האוונגארדים ואחרים מתנועת מאגה (Make American Great Again) – הגרעין הקשה של תומכי טראמפ – הם תומכים נלהבים של ישראל, ולכן ייתכן שטראמפ יפגין תמיכה רבה בישראל, גם כספית. די ברור שטראמפ לא יהיה מוטרד מאוד מדאגות הומניטריות או מהתנחלויות יהודיות בשטחים הכבושים, אולם הוא מעוניין מאוד להימנע ממלחמה בתקופת כהונתו, ובוודאי מכל אותן מלחמות שמעוררות תשומת לב תקשורתית רבה או הפרות סדר באוניברסיטאות אמריקאיות. אפשר לכתוב את תפיסתו של טראמפ "שלום לא-ליברלי", כלומר שלום שלא בהכרח מקדם זכויות אדם ואת זכויות ההגדרה העצמית הלאומית של כל העמים, כמו האוקראינים, הטאיוואנים או הפלסטינים, אלא שלום המבוסס על כוחם של הצדדים החזקים ביותר באזור, כמו ישראל במזרח התיכון, הנתמכת גם על ידי ארצות הברית או רוסיה במזרח אירופה. בה בעת, טראמפ יהיה מעוניין לסיים מלחמות עכשוויות ולהימנע ממלחמות חדשות בתקופת נשיאותו.

כיצד על ישראל לנהוג

מדינות המערב ובראשן ארצות הברית הן מקור התמיכה העיקרי של ישראל. הבעיה היא שבמשך הזמן יותר

מצוינת. ההתערבויות הצבאיות האמריקאיות האחרונות באפגניסטן, בעיראק ובולוב נתפסות ככישלונות גדולים, ובשל כך רק חיזוק את הנטייה לבדלנות ואת הזרם הפופוליסטי שמוביל אותה. יתרה מזאת, הקיטוב הגובר בחברה האמריקאית, שלפחות בחלקו הוא תוצאה של עליית הפופוליזם, עלול להחליש את יכולתה של אמריקה להוביל את הסדר הליברלי, ולכן יכול גם להגביר בדלנות אמריקאית (Giurlando & Wajner, 2023).

ארצות הברית היא אבן הראשה של הסדר הליברלי, ועד לאחרונה היא גם הובילה אותו. לכן בדלנות אמריקאית עלולה לפגוע קשות בעמידת העולם הליברלי מול מתנגדיו ברוסיה, בסין, באיראן ובקוריאה הצפונית. אחד הביטויים להשלכות האפשריות היה הקושי הגדול שעמד בפני ממשל בידן להשיג את חבילת הסיוע לשלוש "מדינות הספר" (frontier states). הסיבה העיקרית לקושי זה הייתה התנגדותם של הבדלנים הטראמפיסטים בקונגרס לתמוך בסיוע צבאי לאוקראינה הנאבקת בתוקפנות הרוסית. גם כשהחבילה אושרה – חרף התנגדות הטראמפיסטים – חלק מהסיוע לאוקראינה הוסב ממענק להלוואה כדי לרצות את הבדלנים (Frum, 2024).

חלקה של ישראל בחבילה (14 מיליארד דולר) זכה אומנם לתמיכה רחבה, אך בדלנות אמריקאית ובייחוד התנתקות צבאית מהמזרח התיכון עודנה בגדר אפשרות ממשית, בפרט בממשל טראמפיסטי, אם כי שילובם של כמה ניצים פרו-ישראליים ואנטי-איראניים תקיפים בממשל עשוי לחסום את הכיוון הבדלני בהקשר של ישראל. בכל מקרה, הטיעון בעד התנתקות צבאית במידה כזו או אחרת מהמזרח התיכון מבוסס על שלושה שיקולים: הראשון – מנקודת מבט של ריאליזם פוליטי ההתמקדות צפויה להיות בתחרות עם סין, היריבה העולמית המרכזית של ארצות הברית במרחב האינדו-פסיפי; השני – עצמאותה האנרגטית של ארצות הברית מפחיתה את תלותה במקורות אנרגיה במפרץ הפרסי; השלישי – חוסר רצון ציבורי להתערבות צבאית במזרח התיכון לאחר שהאמריקאים נכוו מהתנסויות העבר במזרח התיכון רבתי במאה ה-21. סיבה נוספת עשויה להיות ההתנגדות הגואה בקרב צעירים אמריקאים פרוגרסיבים לתמיכה בישראל, כפי שניתן היה לראות בהפגנות בקמפוסים לאחרונה. סביר להניח שמרכיב זה לא ישפיע על ממשל טראמפ, עקב העוינות הכללית שלו למטרות פרוגרסיביות, אך הוא בכל זאת מעיד על חוסר הרצון של רבים מהצעירים באמריקה לתמוך בישראל, ולכן עשויה להיות לו אולי השפעה פוטנציאלית מסוימת אפילו בממשל טראמפ, אם כי הרבה פחות מאשר בממשל דמוקרטי.

מטעם האוניברסיטה לחוקר בכיר מצטיין לשנת 2020 ובפרס מפעל חיים מטעם העמותה הישראלית ללימודים בינלאומיים (2024). בעל תואר דוקטור מאוניברסיטת ברקלי, עסק במחקר ולימד במוסדות אקדמיים רבים בארץ ובחו"ל. כיהן במשך שנים רבות כנשיא העמותה הישראלית ללימודים בינלאומיים (עיל"ב).

בימים אלה כותב מילר ספר המתמקד בהסברת מלחמה ושלום במאה ה-21 (במסגרת הוצאת אוניברסיטת אוקספורד). ספרו האחרון (בשיתוף עם זיו רובינוביץ) נקרא *Grand Strategy from Truman to Trump* ועסק בהסברת השינויים באסטרטגיה רבת של ארצות הברית מאז מלחמת העולם השנייה. Bmiller@poli.haifa.ac.il

מקורות

- Abi-Habib M., & Naar, I. (2024, October 20). A Mideast shift is underway, and Israel is sidelined. *The New York Times*. <https://tinyurl.com/y44v6wce>
- Anderson, B., Salem M., & Hansler J. (2024, May 3). 'None go forward without the others'. *US mega-deal would tie together the futures of Saudi Arabia, Israel and Gaza*. CNN. <https://tinyurl.com/ythzssn>
- Benjakob, O. (2024, May 9). With a little help from Moscow and Beijing, Israel lost the social media battle. *Haaretz*. <https://tinyurl.com/bdde658f>
- Bergman, R., Rasgon A., & Kingsley, P. (2024, October 12). Secret documents show Hamas tried to persuade Iran to join its Oct. 7 attack. *The New York Times*. <https://tinyurl.com/mppdbfss>
- Caspit, B. (2025, January 1). *Israel wary as Russia-Iran ties deepen, possibly involving nuclear program*. Al Monitor. <https://tinyurl.com/2cexh8yn>
- Charlton, L. (2019, August 6). What is the Great Replacement? *The New York Times*. <https://tinyurl.com/b3ukhc5w>
- Cowan, R., Warburton M., & Zengerle, P. (2024, April 21). *US House passes \$95 billion Ukraine, Israel aid package, sends to Senate*. Reuters. <https://tinyurl.com/y53xwuy6>
- England, A. (2024, February 7). Saudi Arabia stresses link between Israel deal and Palestinian statehood. *Financial Times*. <https://tinyurl.com/fh4mn57u>
- Erlanger, S. (2024, November 29). After a cease-fire in Lebanon, Gaza and Iran's nuclear ambitions await Trump. *The New York Times*. <https://tinyurl.com/2atwafkr>
- Faucon, B., & Grove, T. (2024, October 24). Russia provided targeting data for Houthi assault on global shipping. *The Wall Street Journal*. <https://tinyurl.com/2yy74mws>
- Frum, D. (2024, January 28). *The GOP's great betrayal*. The Atlantic. <https://tinyurl.com/3xa9ufmt>
- Giurlando, P., & Wajner, D.F. (Eds.). (2023). *Populist foreign policy: Regional perspectives of populism in the international scene*. Palgrave Macmillan.
- Kempe, F. (2023, October 21). *Biden's inflection point and history's sobering lessons*. Atlantic Council. <https://tinyurl.com/5ykfyw8v>

ויותר ציבורים במדינות המערב סבורים שישראל היא התוקפנית בהקשר של המלחמה בעזה, בשל מותם של אזרחים והמשבר ההומניטרי ברצועה. טראמפ עצמו כנראה אינו מוטרד משיקולים כאלה, אולם ציבור ניכר בארצות הברית ובוודאי באירופה אכן מושפע, ועל ישראל להביא זאת בחשבון בבואה לבחון את עתיד יחסיה עם העולם הליברלי. כדי לשמר את התמיכה המערבית שישראל מקבלת ולהרחיב את שיתוף הפעולה עם מדינות ערב, היא חייבת לנהוג בזהירות ולציית לדיני המלחמה ולכללים ההומניטריים, להימנע ככל האפשר מהרג של בלתי מעורבים, לא לספח אף שטח פלסטיני ולא להקים התנחלויות יהודיות בעזה.

אתגר מרכזי עבור ישראל הוא היעדרה של תוכנית ליום שאחרי בעזה. בתום המלחמה תצטרך ישראל להקים ממשל אזרחי בעזה, שבשום אופן לא יכלול אנשי חמאס, תוך שיתוף פעולה עם ארצות הברית ועם מדינות ערב הפרגמטיות. ממשל כזה יצטרך לשתף גורמים פלסטינים מהתנועה היריבה של חמאס – פתח ואנשי הרשות הפלסטינית. על הרשות יהיה להראות תהליכי שינוי לקראת רשות מתוקנת ומשופרת, כדי לצבור לגיטימציה ציבורית מחודשת לאחר שנים של שחיתות וחוסר לגיטימיות. עם זאת הצדדים חייבים להסכים על עקרון שתי המדינות, גם אם התממשותו תארך שנים מספר, אולי אפילו לא לגמרי מועטות.

תוכנית כזו אמורה לסייע לשילובה של ישראל במזרח התיכון באמצעות נורמליזציה, יחסי שלום ושיתוף פעולה כלכלי-טכנולוגי עם מדינות ערב הפרגמטיות, ובראשן ערב הסעודית. מכיוון שאיראן ושלוחיה עדיין מאיימים על רבות מהמדינות הללו (גם אם ציר ההתנגדות נחלש בחודשים האחרונים), שיתוף הפעולה עם ישראל עשוי להתרחב לתחומים צבאיים כמו הגנה אווירית וימית, גם אם לא דרך ברית רשמית. "הניצחון המוחלט" של ישראל יהיה השתלבותה במזרח התיכון באמצעות הצטרפות לקואליציה מערבית-ערבית, שתקדם שיתוף פעולה כלכלי והגנה משותפת, אך גם פתרון מדיני לסוגיה הפלסטינית בשנים הקרובות.

מהלך כזה יסייע בייצוב המזרח התיכון ויחזק את הקשרים של הקואליציה המתונה עם המערב, תוך התמקדות במודרניזציה כלכלית. היציבות גם תצמצם את האפשרויות לחדירה סינית-רוסית לאזור. שיפור בפיתוח הכלכלי ובהזדמנויות עשוי גם להפחית את התמריץ של המקומיים להצטרף לארגוני טרור, או לחלופין לאוכלוסיית ההגירה המערערת את יציבות המערב.

בנימין מילר הוא פרופסור ליחסים בינלאומיים וראש המרכז לחקר הביטחון הלאומי באוניברסיטת חיפה. זכה בפרס

- Kirchick, J. (2019). European populism and immigration. *Great Decisions*, 51–58. <https://www.jstor.org/stable/26739052>
- Lamothe, D., Rauhala, E., & O'Grady, S. (2023, October 11). Zelensky, at NATO headquarters, denounces Putin and Hamas as terrorists. *The Washington Post*. <https://tinyurl.com/y6432bxh>
- Leonhardt, D. (2024, April 4). Iran's Axis of Resistance. *The New York Times*. <https://tinyurl.com/3yvm666y>
- Mandelbaum, M. (1997). Westernizing Russia and China. *Foreign Affairs*, 76(3), 80–95. <https://doi.org/10.2307/20048034>
- Melman, Y. (2024, April 16). How the international cooperation that thwarted Iran's attack on Israel came together. *Haaretz*. <https://tinyurl.com/2s7f9ff7>
- Miller, B. (2007). *States, nations and the great powers: The sources of regional war and peace*. Cambridge University Press.
- Miller, B., with Rubinovitz, Z. (2020). *Grand strategy from Truman to Trump*. University of Chicago Press.
- Müller, J-W. (2017). *What is populism?* Penguin Books.
- Myers, S.L., & Frenkel, S. (2023, November 3). In a worldwide war of words, Russia, China and Iran back Hamas. *The New York Times*. <https://tinyurl.com/m8s8tex3>
- Neuman, S. (2023, October 20). Here's what Biden's trip to Israel did and didn't achieve. NPR. <https://tinyurl.com/35puh97d>
- Petersen, R.D. (2024). *Death, dominance, and state-building: The US in Iraq and the future of American military intervention*. Oxford Academic. <https://doi.org/10.1093/oso/9780197760741.001.0001>
- Pierson, D. (2023, March 11). China's role in Iran-Saudi Arabia deal shows Xi's global goals. *The New York Times*. <https://tinyurl.com/49skf8m5>
- Porat, R. (2024, April 22). *Israel-Iran conflict: Its origins explained, and what could happen next*. Monash University. <https://tinyurl.com/bddu4bht>
- Rathbone, J.P., Davies, C., Olearchyk, R. & Miller, C. (2024, January 14). Missiles from Iran and North Korea boost Russia's onslaught on Ukraine. *Financial Times*. <https://tinyurl.com/j8u9ey7j>
- Rogin, J. (2023, October 10). The wars in Israel and Ukraine are linked, along with the aid. *The Washington Post*. <https://tinyurl.com/27xvwahc>
- Rosenzweig-Ziff, D. (2023, October 11). Here's how world leaders are reacting to the Israel-Gaza war. *The Washington Post*. <https://tinyurl.com/4734jfvn>
- Russett, B., Antholis W., Ember, C.R., Ember, M., & Maoz, Z. (1993). *Grasping the democratic peace: Principles for a post-cold war world*. Princeton University Press. <https://doi.org/10.2307/j.ctt7rqf6>
- Saleh, A., & Yazdanshenas, Z. (2023). China-Iran strategic partnership and the future of US hegemony in the Persian Gulf region. *British Journal of Middle Eastern Studies*, 51(2), 377–400. <https://doi.org/10.1080/13530194.2023.2215188>
- Scharf, A. (2023, November 6). U.S. sends attack submarine with Tomahawk missiles to Middle East. *Haaretz*. <https://tinyurl.com/2ka4zd8m>
- Silver, L., Alper, B.A., Keeter, S., Lippert, J., & Mohamed, B. (2024, March 21). Majority in U.S. say Israel has valid reasons for fighting; Fewer say the same about Hamas. Pew Research Center. <https://tinyurl.com/2wump9f5>
- Singh, P. (2021). Populism, nationalism, and nationalist populism. *Studies in Comparative International Development*, 56(2), 250–269. <https://doi.org/10.1007/s12116-021-09337-6>
- Smagin, N. (2024, February 27). *United against America: Russia-Iran military cooperation is a looming threat*. Carnegie Politika. <https://tinyurl.com/4n756mts>
- The Conversation (2023, July 3). *The Global South is on the rise – but what exactly is the Global South?* <https://tinyurl.com/2cxw7b4w>
- The Economist (2021, September 2). *What makes a failed state?* <https://tinyurl.com/3fs584v5>
- Vaughan-Williams, N. (2021). Populist and 'post-truth' border politics: The securitization of public opinion on migration. In N. Vaughan-Williams, *Vernacular border security: Citizens' narratives of Europe's 'migration crisis'* (pp. 60–95). Oxford Academic.
- Vinograd, C. (2024, April 14). Iran's attacks bring long shadow war with Israel into the open. *The New York Times*. <https://tinyurl.com/6uewxxkn>
- Warrick, J. (2024, April 15). Russian weapons help Iran harden defenses against Israeli airstrike. *The Washington Post*. <https://tinyurl.com/4xkrs33w>
- Winer, S. (2024, April 15). *Report: Gulf states, including Saudi Arabia, provided intelligence on Iran attack*. The Times of Israel. <https://tinyurl.com/4uhh6c38>
- Wong, E. (2024, December 26). Biden and aides courted allies who undermined U.S. goals. *The New York Times*. <https://tinyurl.com/y26w3zvn>
- Youssef, N.A., & Lubold, G. (2024, May 8). U.S. stalls weapons shipment to Israel in bid to stop Rafah offensive: Biden administration says it is concerned about how the weapons would be used in urban areas of Gaza. *The Wall Street Journal*. <https://tinyurl.com/myrxx6v>

הערות

- 1 על ציר ההתנגדות ראו Leonhardt, 2024.
- 2 על עקרון השלום הדמוקרטי ראו Russett et al., 1993.
- 3 ראו הגדרות למדיניות כושלות בתוך The Economist, 2021.
- 4 לפירוט נוסף על הדרום הגלובלי ראו The Conversation, 2023.
- 5 דיווחי עיתונות טוענים כי מלחמת עזה מניבה התקרבות סעודית-איראנית. ראו Abi-Habib & Naar, 2024.
- 6 הוול סטריט ג'ורנל (WSJ) דיווח במאי 2024 שהעסקה המוצעת כוללת עד 6,500 מערכות JDAM (Joint Direct Attack Munitions) – ערכות מונחות שהופכות פצצות לא מונחות לתחמושת מדויקת (Youssef & Lubold, 2024).
- 7 ראו ציטוטים בתחילת המאמר: ביידן קישר בין המלחמה באוקראינה והמלחמה בעזה (Kempe, 2023); זלנסקי גם גינה את חמאס והשווה את טקטיקות הארגון לאלה של רוסיה (Rosenzweig-Ziff, 2023).
- 8 ראו למשל: Kirchick, 2019, 51–58; Vaughan-Williams, 2021; Singh, 2021, 250–269.

האסטרטגיה והמדיניות האמריקאית כלפי סין

יוחאי גויסקי

חוקר עצמאי

מאמר זה מנתח את האסטרטגיה והמדיניות האמריקאית כלפי סין, בפרט בתקופת ממשל ביידן, במטרה לאפשר הבנה טובה יותר של האתגר הסיני בעיני האמריקאים ולגזור מכך משמעויות לישראל והמלצות למדיניות כלפי אחד המעצבים האסטרטגיים המרכזיים של העשור הקרוב, וסביר להניח שאף מעבר לו.

המאמר נכתב בזמן שבו היריבות בין המעצמות המובילות הולכת ומחריפה, וארצות הברית מסלימה את צעדיה מול סין במסגרת "תחרות אחראית", כהגדרתה (בניסיון לא "לשבור את הכלים" ולא לגרור את היריבות למחוזות מסוכנים – למשל חיכוך צבאי), ומצפה גם משותפותיה לאמץ מדיניות כלפי סין שתהלוך את גישתה של וושינגטון. בעת הזאת נראה שלארצות הברית כבר יש תפיסה מגובשת ולכידה יחסית אשר לאיום הנשקף מסין ולאסטרטגיית ההתמודדות עם איום זה, שלא השתנתה מהותית בין ממשל טראמפ הראשון לזה של ביידן. ואולם תרגום התפיסה למדיניות סדורה ולמהלכים ספציפיים בפועל עודנו מתעצב ומשתנה, בפרט לנוכח שיקולים נוספים וקשיים פוליטיים ואחרים מבית, מציאות גלובלית מרובת אתגרים ותגובה סינית למהלכי ארצות הברית. מעבר לכך, ארצות הברית גם אינה מזניחה את ההיערכות הצבאית לעימות עם סין, ורואה בשנת 2027 שנה עם פוטנציאל הסלמה בהקשר של טאיוואן.

גלי ההדף של היריבות הבין-מעצמתית כבר מורגשים בישראל, עת סין אימצה מדיניות בוטה כנגד ישראל מאז ה-7 באוקטובר וחותרת לנצל את המלחמה לפגיעה במעמדה של ארצות הברית – המשענת האסטרטגית של ישראל ובעלת הברית החשובה ביותר שלה. כפועל יוצא מכך, על מקבלי ההחלטות בישראל להמשיך לעקוב אחר הסוגיה באופן רציף ומתמשך, במטרה לתקף ולעדכן את מדיניות ישראל כלפי שתי המעצמות, לאור ההתפתחויות. זאת תוך הכרה בכך שהאתגר הסיני עומד בראש סדר העדיפויות של ארצות הברית ויכתיב את מדיניותה גם במחצית השנייה של העשור, וכי מומלץ לקדם את נכסיותה של ישראל עבור ארצות הברית בהקשר זה.

מילות מפתח: ארצות הברית, סין, Global Power Competition, תחרות בין-מעצמתית, טכנולוגיה, ישראל, מזרח תיכון.

התפתחות האסטרטגיה האמריקאית כלפי סין

ממשל ביידן, כמו זה של קודמו, ראה בסין את האתגר המוביל העומד לפתחה של ארצות הברית במאה ה-21, ובנה סביבה את תפיסת התחרות הבין-מעצמתית (GPC – Great Power Competition). כך מוגדרת סין כאיום הייחוס שחומרתו גוברת בהתמדה (Pacing challenge), אשר אליו צריכה מערכת הביטחון האמריקאית להיערך ולבנות את כוחה, כאשר שנת 2027 נתפסת כיעד לבניין הכוח בנושא.

ארצות הברית מזהה את סין בשלב זה כאתגר מורכב וסבוך הכולל ממדים צבאיים, כלכליים, אידיאולוגיים, טכנולוגיים ואסטרטגיים מגוונים, וכמדינה היחידה בעלת הכוונה והיכולת (כלכלית, מדינית, צבאית, טכנולוגית) לאתגר את ארצות הברית ואת הסדר העולמי הליברלי שנבנה לאחר מלחמת העולם השנייה. עם זאת, ארצות הברית חותרת לנהל את מערכת היחסים עם סין בלא להידרדר להסלמה צבאית אלא כתחרות אסטרטגית אחראית, הכוללת גם שיתופי פעולה במקומות שיש בכך צורך.

כולו הוא בשליטתה הבלעדית, לצד חיכוך הולך וגובר במרחב הימי והאווירי עם שכנותיה ועם ארצות הברית.

ארצות הברית מזהה את סין בשלב זה כאתגר מורכב וסבוכ הכולל ממדים צבאיים, כלכליים, אידיאולוגיים, טכנולוגיים ואסטרטגיים מגוונים, וכמדינה היחידה בעלת הכוונה והיכולת (כלכלית, מדינית, צבאית, טכנולוגית) לאתגר את ארצות הברית ואת הסדר העולמי הליברלי שנבנה לאחר מלחמת העולם השנייה.

סדרת מהלכים אלה, לצד התעצמות צבאית מואצת של סין וגישה אסרטיבית יותר של סין בממד המדיני והכלכלי, הובילו את ארצות הברית לשינוי מהותי בתפיסה לגבי סין ולהצבתה כאיום המוביל עליה בפרט, ועל הסדר העולמי בכלל – מבחינה צבאית, כלכלית ואסטרטגית. התפתחות זו לוותה בתחושות קשות בווינגטון ובחשש ממשי כי ארצות הברית שגתה אסטרטגיה והזניחה את מרחב דרום-מזרח אסיה בעודה מתמקדת בבעיות הביטחון של המזרח התיכון, וכך אפשרה לסין לצבור עוצמה צבאית שעלולה לאתגר את ארצות הברית באזור הצומח והמרכזי ביותר במאה ה-21.

בכהונת אובמה החלה ארצות הברית במדיניות של הסטת מרכז הכובד האסטרטגי לאסיה (Pivot to Asia) וביתר שאת בממשלי טראמפ וביידן, שהציבו את סין (ובמידה פחותה את רוסיה) כאיום המוביל והמתפתח (Pacing threat) על ארצות הברית במאה ה-21, והחלו לפעול מולה במגוון רחב של ממדים.

את הביטויים המרכזיים לחשיבותה של סין ניתן למצוא במסמכי אסטרטגיית הביטחון הלאומי (National Security Strategy) של ממשלי טראמפ (2017) וביידן (2022), שלאחר מכן תורגמו למסמכי מדיניות ביטחונית שגם הם מתמקדים בסין. לאורך הדרך גובשו גם אסטרטגיות ממוקדות יותר כמו 'האסטרטגיה לאזור האינדו-פסיפי' (The White House, 2022a), ו'בניית שרשראות אספקה חסינות' (The White House, 2021b), ופותחו בריתות אזוריות כמו Quad ו-AUKUS.

החשש בארצות הברית מעליית סין מעוגן במספר

התפתחויות אסטרטגיות:

- **שחיקת היתרונות היחסיים שביססו את מעמדה של ארצות הברית כמעצמה המובילה בעולם –** שחיקה שנבעה מהמיקוד במלחמה הגלובלית בטרור (GWoT – Global War on Terrorism), מהזנחת המענה לייריבים מעצמתיים על רקע נפילת ברית המועצות וחולשתה היחסית של רוסיה, מעיסוק בלתי מספק בהכנת המשק האמריקאי לאתגרי המחר

התפיסה כי סין היא איום אסטרטגי היא התפתחות חדשה יחסית ב-15 השנים האחרונות. אף כי ארצות הברית ראתה בסין איום ביטחוני עוד בראשית המאה ה-21 (כולל אמירות של הנשיא בוש כמועמד לנשיאות בשנות ה-2000, כי סין היא "מתחרה אסטרטגית"), היא סברה שניתן היה לנהל את עלייתה של סין באופן שימזער את האיום ויהפוך את בייג'ינג לשחקנית אחראית, אולם תקוות אלה נכזבו לנוכח גישתה האסרטיבית של סין בתחום הצבאי והכלכלי. בשנות ה-70 של המאה הקודמת נתפסו הוצאת סין מהמחנה הסובייטי ונכונותה לכונן יחסים בונים עם ארצות הברית כהישג אדיר למדיניות החוץ האמריקאית, ובשנות ה-80 וה-90 התמקדו יחסי סין וארצות הברית בעיקר בקידום קשרים כלכליים ובביקורת אמריקאית על היבטי פנים בסין (בפרט לאחר אירועי כיכר טיין-אן-מן ב-1989). התפיסה האמריקאית המובילה בתקופה זו הייתה רצון לסייע לסין להתקדם ולהתפתח כשחקנית חשובה ובלתי מאתגרת בזירה הבינלאומית, כולל תמיכה בכניסתה של סין לארגון הסחר העולמי בשנת 2000.

ככל שסין התחזקה והפכה למעצמה כלכלית בשנות ה-2000, ארצות הברית החלה לבחון אותה בביקורתיות רבה יותר (דוגמת הקמת The U.S.-China Economic and Security Review Commission בשנת 2000), כאשר המוקד היה התנהלותה הכלכלית תוך הפרת קניין רוחני של חברות אמריקאיות ואימוץ אסטרטגיות תחרות לא הגנות ונצלניות, בראיית ווינגטון (The U.S.-China Economic and Security Review Commission, n.d.). המדיניות האמריקאית באותה עת התמקדה בניהול עלייתה של סין ודרישה ממנה להפוך לשחקנית אחראית שתומכת בסדר העולמי ולא פוגעת בו. זאת כאשר סין התמידה באסטרטגיה המסורתית "להמתין בסבלנות להזדמנות, להסתיר את עוצמתך" (bide your time, hide your strength), ניצלה את הסחת תשומת הלב האמריקאית והכלל-עולמית בעקבות פיגועי ה-11 בספטמבר ונמנעה מקריאת תיגר בוטה על ארצות הברית, בעוד ההתמודדות עם ההתנהלות הסינית שאינה עולה בקנה אחד עם האינטרסים של ארצות הברית ירדה בסדר העדיפויות האמריקאי.

גישה זו הובילה את התפיסה האמריקאית במהלך ממשל אובמה (בעיקר בכהונה הראשונה), אולם הלכה והשתנתה לתפיסה שסין היא גם איום צבאי ממשי ושחקנית עוינת ולא רק תחרותית, ככל שסין נטשה את גישה ה"המתנה בסבלנות" ואימצה מדיניות אגרסיבית ולעומתית באזור ים סין הדרומי והמזרחי, בדגש על בנייה והשתלטות על איים באזור והפיכתם לבסיסים צבאיים, ניסיון לאכוף את עמדתה כי ים סין הדרומי

את שנת 2027 כשנה להשגת מוכנות צבאית לכך (לאו דווקא למימוש המהלך).

• **הרחבת האחיזה הסינית ברחבי הגלובוס**, לרבות הידוק מערכת היחסים הכלכלית עם כל מדינות העולם כמעט. אחיזה זו כוללת הקמה ותפעול של תשתיות תחבורה (נמלים, רכבות) ותקשורת המבוססות על טכנולוגיה וידע סיני, באופן המקנה נגישות מתמשכת וארוכת טווח למדינות העושות בהן שימוש, והשפעה גוברת על התנהלותן עד כדי יכולת כפייה. החשש הגובר בארצות הברית הוא שההשפעה הסינית תאפשר לבייג'ינג לנטרל מהלכים מדיניים וכלכליים מתואמים נגדה, וכן לשנות את הסדר העולמי הנוכחי לכזה שהוא פחות ליברלי ומוכוון חוקים.

בעיני ארצות הברית **תרחיש הייחוס המרכזי** לסין (המשמש בסיס לבניין הכוח האמריקאי) הוא התפשטות ההשפעה הסינית והפיכתה למעצמה עולמית, באמצעות **בניית עוצמה נרחבת, ביסוס השפעה בדרום-מזרח אסיה ובמרחב הפסיפי, ודחיקת ארצות הברית משם**. במקביל גובר החשש שסין תפתח נגישות עולמית והובלה טכנולוגית וכלכלית כבסיס להפיכתה למעצמה עולמית, ותחתור באמצעותם לערער את מארג השותפויות האמריקאי ואת הסדר העולמי (Brunnstrom & Martina, 2021).

האסטרטגיה האמריקאית של ממשל ביידן התבססה על **זיהוי העשור הקרוב כמכריע במגוון רחב של התפתחויות אסטרטגיות שיעצבו את המציאות הגלובלית במאה הנוכחית, ובראשם ההתמודדות עם משבר האקלים ועלייתה של סין** (The White House, 2022c).

ממשל ביידן הציב שלוש רגליים לתחרות עם סין — invest, align, compete:

הראשונה — אגבור העוצמות מבית (Investing in our national power to maintain a competitive edge) — תוך הנחה שהמפתח להצלחה טמון **בחדשנות המדעית והטכנולוגית** ובמיצוי ההזדמנות של המהפכה התעשייתית הרביעית (קפיצת המדרגה הטכנולוגית, המבוססת על מיצוי נתוני עתק, בינה מלאכותית ולמידת מכונה), לצד חיזוק הדמוקרטיה והשוויון בארצות הברית. הממשל זיהה את בניית החוסן (resilience) של הכלכלה והחברה האמריקאית, כולל חיזוק תשתיות אזרחיות, שיקום תשתיות לייצור תעשייתי, הגנה על שרשראות אספקה ופיתוח כאלה שאינן תלויות בסין. בממד הצבאי חותרת ארצות הברית לבניית יתרונות מתמשכים (Building enduring advantages) איכותיים, כמותיים וטכנולוגיים לעומת סין (ויריבות אחרות), באמצעות האצה של תהליכי בניין כוח ופיתוח

ומחוסר מענה מספק לתחרות הכלכלית הבלתי הוגנת מצד סין.

• **התחזקות סין והתעצמותה** — סין בדרך להפוך לכלכלה הגדולה בעולם (וכבר הפכה לכזאת בחישוב כוח קנייה). היא **פיתחה יכולת ייצור אזרחית נרחבת** — תעשייה כבדה וקלה הכוללת עיבוד מתכות, מספנות, ובשנים האחרונות גם ייצור כלי רכב ומטוסים (Cordesman, 2021, p. 29), ביססה לעצמה **יתרונות צבאיים אופרטיביים וכמותיים במרחב דרום-מזרח אסיה** — הקמת בסיסים צבאיים בים סין הדרומי; הרחבה ניכרת בגודל הצי ובמאגר טילי קרקע-קרקע; הרחבה מתמשכת בכמות הנשק הגרעיני, **פיתחה מנופים אסטרטגיים-כלכליים** (Office of the Secretary of Defense, 2020, p. 15, 17, 21) מגוון שחקנים ברחבי העולם, והיא נכונה למנף את העוצמה הכלכלית האזרחית שלה לטובת עוצמה צבאית וביטחונית (Military-Civil Fusion) (U.S. Department of State, n.d.). זאת כאשר בראיית ארצות הברית, **לסין יש גם יתרון חשוב בתחום כרייה ועיבוד עפרות נדירות (Rare earths)**, החיוניות לייצור מוצרי טכנולוגיה מכל הסוגים, כולל אמצעי לחימה מתקדמים. לארצות הברית אין עדיין מענה ביחס לדומיננטיות של סין בתחום זה (Tracy, 2020, p. 3, 9). בעיני ארצות הברית, עוצמתה הכלכלית של סין (בניגוד לברית המועצות) מאפשרת לה יכולת כלכלית לתמיכה בבניין כוח צבאי איכותי רחב היקף, ובה בעת לניצול מנופי השפעה כלכליים על שחקנים שונים (כולל שותפים של ארצות הברית), כדי לאתגר את הסדר העולמי ולחתור לעצב אותו מחדש.

• **אגרסיביות סינית** — בראיית ארצות הברית, **סין מנצלת כבר כיום את עוצמתה ומנהלת מדיניות אגרסיבית בעיקר בדרום-מזרח אסיה**, בממד האזרחי, הצבאי וה"אפור" (כמו שימוש בציי דיג, בספינות משמר חופים ובספינות אזרחיות ליצירת חיכוך), תוך איום בשימוש בכוח נגד **טאיוואן, יפן והפיליפינים**, המלווה בהטרדות קבועות ומתמשכות של כוחות ההגנה שלהן באוויר ובים, כולל תמרונים צבאיים בסביבתן. זאת, לצד נקיטת **אמצעי שליטה ודיכוי** (מבוססים על טכנולוגיה) בהונג קונג (U.S. Department of State, 2021c, 2021d), בסין עצמה ובפרט בשינג'יאנג. ארצות הברית מתייחסת אליהם כאל פשעים נגד האנושות והשמדת עם (U.S. Department of State, 2021a). מעבר לכך, ארצות הברית חוששת שסין האיצה את מוכנותה הצבאית לתרחיש שבו טאיוואן תאוחד בכוח עם סין, וקבעה

אספקה בדומיננטיות סינית, כולל בתחומי ליבה כמו עפרות נדירות ואנרגיות מתחדשות. הממשל ניהל תהליך מתמשך לעיצוב ולהתאמת האסטרטגיה והמדיניות כלפי סין בהקשרים אלה.

ואולם ניתן להצביע על מאמצים נוספים בהיבטים הלא צבאיים של התחרות, שנועדו להשיג את היעדים הבאים:

- עיכוב עד כדי עצירה של ההתקדמות הטכנולוגית הסינית בתחומים קריטיים, ובראשם תכנון וייצור שבבים מתקדמים החיוניים להתקדמות טכנולוגית בסוגיות ליבה נוספות, כמו בינה מלאכותית, מחשוב קוונטי ולמידת מכונה.
- שיבוש היכולת של סין להקים ולתפעל תשתיות חיוניות ברחבי העולם, בדגש על תחום התקשורת (בעיקר 5G) והתחבורה (נמלים ואוויר).
- שיבוש מהלכיה של סין להשגת טכנולוגיות מהמערב, בדגש על פיקוח הדוק על סטודנטים, אנשי מחקר ופיתוח וחברות סיניות, כדי למנוע העברות טכנולוגיה כפויים.
- התייחסות גוברת לממד התודעתי של התחרות, ובפרט ליכולתה של סין להשפיע על רשתות חברתיות בארצות הברית (ובראשן טיקטוק), תוך סגירת הרשתות הסיניות למערב ופיקוח עליהן.
- הצרת רגליה של סין בנושאים הכלכליים. תופעה זו אפיינה בעיקר את ממשל טראמפ הראשון, וסביר להניח שכך יהיה גם בשני. היא זכתה לכינוי מלחמת סחר וכללה הטלת מכסים רוחבית, הכרזה על סין כמניפולטורית מטבע ולחץ על שותפיה של ארצות הברית לצמצם שיתוף פעולה כלכלי עם סין (בעיקר בהקשרי תשתיות ותקשורת). ממשל ביידן המשיך בגישה זו, אך הוא מתמקד בשיח עם שותפים ופחות בלחץ ישיר על סין, למרות שבשלהי הכהונה (מאי 2024) הכריז גם ביידן על הרחבת מכסים על סין.

מרכיבי המדיניות האמריקאית כלפי סין

האסטרטגיה האמריקאית בהקשר הסיני נראית לכאורה מגובשת ומגובה במגוון מסמכי אסטרטגיה, אך היא עדיין לא מתמודדת עם מלוא הפער בין השאיפות והאינטרסים האמריקאיים לבין המציאות האסטרטגית, הכלכלית והטכנולוגית שהתהוותה בעשורים האחרונים. יתר על כן, תהליך תרגום האסטרטגיה המתהווה למדיניות ולפעולות בשטח צפוי להימשך זמן רב ולהיתקל בקשיים בדימויות, בפשרות ובהתנגדויות מצד שחקנים שונים מבית ומחוץ. בשלב זה ניתן להצביע על החלטות וצעדים שכבר יצאו לדרך, אך מוקדם מדי להעריך באופן מלא את האפקטיביות שלהם בהשגת היעדים שהוגדרו.

והטמעה של טכנולוגיות וכלים חדשים. התובנה המרכזית שמניעה תהליכים אלה היא שקיים יתרון גדול למי שיפתח ויטמיע טכנולוגיות אלה ראשון, ולכן חיוני למנוע מסין לעשות כן לפני ארצות הברית (National Intelligence Council, 2021, p. 93).

השנייה – יצירת מדיניות מתואמת בין ארצות

הברית לרשת של בעלות ברית ושותפות, אשר להן אינטרסים ויעדים משותפים. בפרט, ממשל ביידן הדגיש את חשיבות **התחרות האידאולוגית** כממד מרכזי ומיצב את ארצות הברית כמובילה של **מאבק בין דמוקרטיה לאוטוקרטיה**, השואפות לשנות את כללי ההתנהלות במרחב הבינלאומי, ובראשן סין. זאת הגם שהממשל הכיר בכך שלא לכל שותפיו יש ערכים זהים לאלה של ארצות הברית.

השלישית – תחרות אחראית

דומיננטיות כלכלית וטכנולוגית. הממשל חתר לכך שהתחרות עם סין לא תידרדר להסלמה צבאית, ובה בעת תותיר מרחב לשיתופי פעולה חיוניים עימה בתחומים כמו התמודדות עם אתגר האקלים, התפרצות מחלות, תפוצת סמים ותפוצת נשק בלתי קוננוציונלי. בהקשר זה השתמשו בכירים בממשל במונח הפחתת סיכונים (risk) לתיאור תכליתם של כלל המהלכים האמריקאיים במערכת היחסים (The White House, 2024a).

- **בהקשר הביטחוני-אסטרטגי** חותרת ארצות הברית לפעול מול סין (ויריבות נוספות) תוך שימוש במספר רעיונות מבצעיים (U.S. Department of Defense, 2022): **הרתעה משולבת** (integrated deterrence), שתתבסס על חיבור בין פעילות אמריקאית בכלל הממדים לבין מארג השותפות של ארצות הברית. זאת במטרה לשלול הישגים מהיריב, להעלות את המחיר בגין פעילות תוקפנית ולהפחית את התועלת לתוקפן, תוך חיזוק החוסן של המערכות והגופים הנתונים לאיום.

- **ניהול מערכות** (campaigning) תוך שימוש במגוון רחב של כלים לצד בעלות ברית (אימונים, הכשרות, נוכחות צבאית), כדי לצמצם את חופש הפעולה של היריב ולפגוע במאמצי בניין הכוח שלו והפעלתו.

- **בניית חוסן** תוך חיזוק היכולת של הציבור, העורף והכוחות הלוחמים להתמודד עם מגוון אתגרים (מפעילות סייבר ועד מגפות ומשבר אקלים), בפרט מול אויבים המנסים לפגוע בכך. ארצות הברית רואה חשיבות גם בבניית החוסן של שותפיה לשם התמודדות עם אתגרים אלה.

בה בעת, **בתחומים שאינם ביטחוניים גרידא**, ארצות הברית נמצאת בעיקר בשלב אבחון האתגר מול סין והבנת עומק התלות שלה ושל שותפיה בשרשראות

שאותה הציב הממשל כרכיב מרכזי בהתמודדות עם סין. גם הקונצנזוס לכאורה בדבר האתגר שמציבה סין אינו מצליח במקרים רבים להתגבר על הפערים הפוליטיים העמוקים, ומקשה על גיבוש מדיניות חוצת מפלגות בוויינגטון.

המדיניות של ממשל ביידן ביחס לסין התבססה על ארבעה עקרונות – שלושה פורמליים שתוארו לעיל (Invest, Align, Compete), לצד עיקרון רביעי המסתמן בפועל כמוקד המרכזי למדיניות, והוא שימור "יתרון טכנולוגי גדול ככל האפשר" מול סין (Sullivan, 2022).

"Given the foundational nature of certain technologies, such as advanced logic and memory chips, we must maintain as large of a lead as possible".
היועץ לביטחון לאומי, ג'ייק סאליבן, 16 בספטמבר 2022

הממד הכלכלי הפנימי – השקעה בעוצמה מבית
שימור וחיזוק העוצמה האמריקאית מבית מושתתים על מספר מוקדים: כלכלה, טכנולוגיה, ערכים דמוקרטיים ליברליים ובניית עוצמה צבאית מתאימה לאתגר מעצמתי. זאת לצד הימנעות מהסחות אסטרטגיות.

אכן הפינה בשימור העוצמה האמריקאית היא חיזוק הכלכלה ובנייתה מחדש:

- **בנייה מחדש של תשתיות, הוצאת הכלכלה מהמשבר של תקופת הקורונה ומעבר לאנרגיה נקיה.** במסגרת זו נחקקו חוקים כמו Infrastructure Investment and Jobs Act (נובמבר 2021), שעסק בשיקום ובשיפור התשתיות בארצות הברית (כולל אנרגיות מתחדשות, תשתיות תחבורה וחיזוק החוסן של התשתיות); Inflation Reduction Act (אוגוסט 2022), שכלל סובסידיות למעבר טכנולוגיות אנרגיה יעילות, כלי רכב חשמליים וכדומה; CHIPS and Science Act (אוגוסט 2022), החוק התעכב בקונגרס יותר משלוש שנים), המספק תמריצים להשקעה במגזר השבבים בארצות הברית בסך של כ-52.7 מיליארד דולר, לצד 200 מיליארד לעידוד הכשרות ולימודים בתחום המדעים במסגרת הקרן הלאומית למדעים (National Science Foundation). ואולם גם בארצות הברית מבינים שהתמריצים לבדם לא יישנו מהותית את שרשראות האספקה ואת מפת ייצור השבבים העולמי (The Badlam et al., 2022; The White House, 2022b; White House, n.d.);

מצד אחד, האיום הביטחוני הסיני המתמש (בין סין הדרומי, בטאיוואן, בסייבר ובהפתעות כמו בלוני ריגול) והמתהווה (הצי הסיני, טילי קרקע-קרקע ורקטות קרקע-קרקע, נשק גרעיני), הסכנה המוחשית באובדן יתרונותיה הטכנולוגיים של ארצות הברית וההשפעה הסינית המהותית במרכזי כלכלה עולמיים – כל אלה דוחקים את ארצות הברית לפעולה תקיפה ומהירה נגד סין. מנגד קיימים גם גורמים מרסנים משמעותיים מול הממשל האמריקאי כמו הקשרים הכלכליים העמוקים בין סין לכל מדינות העולם, ובכלל זאת תלות כלכלית הדדית בין שתי המעצמות, סדרי עדיפויות מאתגרים ובראשם המלחמות באוקראינה (המהווה בפני עצמה אתגר המצריך משאבים וקשב, שעלול לשנות את הסדר העולמי) והמלחמות במזרח התיכון, לצד הרצון בשימור מערכת יחסים בונה עם סין במגוון סוגיות (דוגמת אתגר האקלים). זאת כאשר המגזר הכלכלי גם הוא מאותת על הרצון לצמצם את הקשרים עם סין. כך, למרות ששנת 2022 הייתה שנת שיא בסחר בין המדינות (Donnan, 2022), היקף הסחר ב-2023 צנח בכ-16.7 אחוזים (ירידה של כ-20 אחוזים ביבוא מסין וכארבעה אחוזים ביצוא לסין; היקף היבוא מסין היה הנמוך ביותר מאז 2012), אך הוא מפגין יציבות ב-2024 (עלייה של כ-1.7 אחוזים ביבוא מסין בעשרת החודשים הראשונים של 2024, וצמצום היצוא לסין בכשלושה אחוזים) (United States Census Bureau, n.d.).

ממשל ביידן אימץ בפועל **מדיניות אגרסיבית במיוחד כלפי סין, הממוקדת ביצירת הגבלות מגוונות על סין בתחום הטכנולוגי ובכינון מארג בריתות צבאיות וכלכליות מולה**, ובמקביל חתר לצמצום פוטנציאל הסלמה צבאי, לשימור ערוצי תקשורת ולהמשך שיתופי פעולה בתחומים מוגדרים (כמו אקלים) שבהם הוא ראה אינטרסים משותפים, ואלה הובילו גם לצמצום ביחסים הכלכליים בין המדינות. המונח המרכזי שבכירי הממשל השתמשו בו הוא מעקות בטיחות (guardrails), שנועדו בראייתו למנוע "תאונה" ביחסי המדינות שתוביל להפעלת כוח, ולצמצם את חומרת הסטייה מנתיב שיתוף הפעולה.

עם זאת, גם המדיניות כלפי סין מושפעת מהשסע העמוק בפוליטיקה האמריקאית. הממשל התקשה לקדם חוקים ולהקצות משאבים חיוניים לתחרות עם סין (עיכוב של כמעט שנתיים בחוק השבבים, שנחתם כחוק רק ב-9 באוגוסט 2022, למרות שגרסה מוקדמת שלו בתמיכה דו-מפלגתית הוצגה כבר במאי 2020), ועם הקושי לקדם מדיניות בשל פערים ומשברים בתפקוד הקונגרס הוטל צל על דימויה ומעמדה של ארצות הברית ועל הצגת עליונות המערכת הדמוקרטית על פני גישה אוטוקרטית,

הכלכלית (דוגמת פיחות שער היוון כדי לעודד יצוא ולהגביל יבוא; הגבלות על יצוא אמריקאי לסין ועוד). במסגרת זו הטיל ממשל טראמפ מכסים והגבלות על יבוא סחורות מסין לארצות הברית והכריז על סין "מניפולטורית מטבע", לצד צעדים נוספים (כל הצעדים זכו לכינוי "מלחמת הסחר"). ממשל ביידן הוסיף הגבלות סחר ומכסים נוספים על מגוון מוצרים (פלדה, אלומיניום, סוללות, כלי רכב חשמליים, ציוד רפואי, שבבים, מינרלים ועוד) (U.S. Department of Commerce, 2024).

ממשל ביידן הגדיר את הרחבתם והעמקתם של שיתופי הפעולה עם בעלות ברית ושותפים כאחד מעמודי התווך של האסטרטגיה שלו, בדגש על התמודדות עם סין. במסגרת זו הרחיבה ארצות הברית את מארג שיתופי הפעולה שלה עם שחקנים מרכזיים באזור האינדו-פסיפי, ובראשם הודו, יפן ואוסטרליה (Quad), אינדונזיה, הפיליפינים וקוריאה הדרומית.

הממד הגיאופוליטי – מיצוי היתרון ברשת השותפויות של ארצות הברית

ממשל ביידן הגדיר את הרחבתם והעמקתם של שיתופי הפעולה עם בעלות ברית ושותפים כאחד מעמודי התווך של האסטרטגיה שלו, בדגש על התמודדות עם סין. במסגרת זו הרחיבה ארצות הברית את מארג שיתופי הפעולה שלה עם שחקנים מרכזיים באזור האינדו-פסיפי, ובראשם הודו, יפן ואוסטרליה (Quad), אינדונזיה, הפיליפינים וקוריאה הדרומית, הן באמצעות שיתופי פעולה בילטרליים והן באמצעות יצירת קבוצות מרובות שחקנים כמו Quad ו-AUKUS. בה בעת השיקה ארצות הברית יוזמות אזוריות דוגמת IPEF (Indo-Pacific Economic Framework for Prosperity), שנועדה לקדם קשרים כלכליים עם שותפיה של ארצות הברית באזור (Arcesati, 2022). נוסף על כך הורחב מאוד הדיאלוג עם נאט"ו, עם מדינות אירופה (הולנד, בריטניה) ועם האיחוד האירופי עצמו בדבר האתגרים שמציבה סין ודרכי ההתמודדות איתם (למשל באמצעות הקמת המועצה לסחר ולטכנולוגיה).

שיתופי פעולה מרכזיים עם בעלות ברית:

- אחד ההישגים הבולטים של הדיפלומטיה האמריקאית בהקשר זה הוא הגעה להסכמים עם **יפן והולנד** על הגבלות במכירת ציוד **לייצור שבבים מתקדמים לסין**. יצרנית הציוד לחריטת שבבים (ליתוגרפיה) ההולנדית

U.S. Embassy and Consulate in the Republic of Korea, 2022).

- בראיית ממשל ביידן ההשקעות החברתיות בתקציב, ולא רק אלה התשתיות, קשורות באופן ישיר ליכולת להתחרות עם סין, או לכל הפחות מוצדקות בשם התחרות עימה (Office Of Management and Budget, 2021, pp. 10-11). זאת כאשר בתקופת הנשיא אובמה הושתתה בניית העוצמה האמריקאית על העצמאות האנרגטית שהושגה בשל מהפכת פצלי השמן והפיכתה של ארצות הברית ליצואנית אנרגיה, כפי שתיאר זאת היועץ לביטחון לאומי טום דונלון (The White House, 2013). מהצורות ממשל טראמפ עד כה ניכרת שאיפה לחזור להתבססות על עצמאות אנרגטית והפקת נפט וגז כבסיס לעוצמה האמריקאית (The White House, 2025).

• בניית חוסן כלכלי ומניעת תלות בסין בתחומים קריטיים,

- בעיקר באמצעות מיפוי שרשראות אספקה וקידום חלופות עבור המרכיבים הסיניים בהן, לצד חיזוק ההגנה בסייבר. ממשל ביידן הוביל תוכנית נרחבת למיפוי שרשראות האספקה בתחומים חיוניים (אשר נסמכה על עבודות של ממשלים קודמים בנושא), ובהם ייצור שבבים, סוללות עתירות אנרגיה, עפרות נדירות וחומרי גלם ואספקה למגזר הרפואי. בראיית הממשל סין אינה בוחלת באמצעים לחיזוק מעמדה הכלכלי, להענקת יתרונות לתעשיות מקומיות ולשליטה בשרשראות אספקה בתחומים קריטיים (The White House, 2021b, p. 7, 9, 11).

- במסגרת תוכנית הממשל גובשו המלצות להרחבת החקיקה בנושא הגנה על שרשראות אספקה, עידוד ייצור וצריכה מקומיים, הרחבת ההשקעות הממשלתיות בפיתוח טכנולוגיות וייצור בתחומים קריטיים, שימוש בכלים ייחודיים (כמו Defense Production Act ובדיקות על בסיס Section 232¹) להרחבת הייצור ולהגנה מפני יבוא, חיזוק יכולת ההפקה והייצור של מינרלים חיוניים, הרחבת שותפויות בנושא שרשראות אספקה והקמת גופים למעקב ולפעולה (Task force) אחר שרשראות אספקה. יודגש כי גם במסגרת ברית המודיעין 'חמש העיניים' (Five Eyes – ארצות הברית, בריטניה, אוסטרליה, ניו זילנד וקנדה) בוצע מיפוי של התלות בסין בשרשראות אספקה וסחר שונות שמצא תלות עמוקה ונרחבת בסין, כולל בתחומים הקשורים בביטחון לאומי (Rogers et al., 2020; The White House, 2021b).

- במקביל נקט הממשל האמריקאי (עוד בתקופת ממשל טראמפ הראשון) צעדי ענישה כלכליים נגד מה שנתפס כשימוש בכלים לא הוגנים מצד סין בפעילותה

כך משמעותה של יפן ליכולת הפעולה האופרטיבית והלוגיסטית האמריקאית בדרום-מזרח אסיה היא קריטית (כולל בהקשרי טאיוואן).

– הכלכלה היפנית המתקדמת נתפסת כשחקנית חשובה ביצירת גוש כלכלי שיעמוד נגד העוצמה הכלכלית הסינית, וכרכיב בולט נוסף ביצירת שרשראות אספקה חלופיות לסין (למשל בתחום העפרות הנדירות).

– מבחינה טכנולוגית יפן נחשבת מעצמה עולמית בתחומי הייצור והרובוטיקה (כולל בתחום ייצור השבבים), ותמיכתה חשובה בעיני ארצות הברית לטובת שמירת היתרון האיכותי הטכנולוגי האמריקאי על פני סין, ולמניעה של העברת טכנולוגיה מתקדמת לבייג'ינג.

– יפן מובילה מדיניות עצמאית העולה בקנה אחד עם האינטרסים האמריקאיים ומסייעת בקידום וביצירת שותפויות באזור. יפן חתרה לקידום שיתוף פעולה עם הודו וסייעה בהקמת ה-Quad, והייתה זו שגיבשה את רעיון ה-Free and Open Indo-Pacific, השם דגש על חיבור בין אסיה לאפריקה, שימור סדר מבוסס כללים וחופש שיט באזור, וכן קידום רווחה באזור (Ministry of Foreign Affairs of Japan, 2024).

• **האיחוד האירופי** – ארצות הברית קידמה שיתופי פעולה עם האיחוד האירופי במגוון סוגיות הקשורות בסין, ובראשן העלאת המודעות להשפעה הסינית באירופה והמנופים האסטרטגיים שהיא צוברת באמצעות שליטה בתשתיות תעבורה, נמלים ותקשורת. במסגרת זו הקימו את מועצת המסחר והטכנולוגיה לטובת קידום יוזמות ומדיניות משותפת כלפי לסין, כמו בתחום העפרות הנדירות, וכן שרשראות אספקה בתחומים חשובים (כמו לוחות סולאריים), לצד הקמת כוח משימה להתמודדות עם סין בתחום תשתיות תקשורת (Arcesati 2022). האיחוד האירופי גם נרתם למאמץ גיוון שרשראות האספקה והתחרות הטכנולוגית שארצות הברית מקדמת בתחום השבבים, והעביר את חוק השבבים האירופי הכולל, בין היתר, הקצאת 43 מיליארד אירו לסוגיה (European Commission, 2022).

עם זאת אירופה מתקשה לגבש מדיניות אחידה כלפי סין, וחלק מהמדיניות (לטביה, צ'כיה, פולין) דוחפות לגישה תקיפה יותר, בעוד אחרות (דוגמת יוון, הונגריה, איטליה) קוראות לשמר את שיתופי פעולה הכלכליים עם בייג'ינג, וגם גרמניה וצרפת מגלות זהירות לגבי צעדים שיפגעו בתחום זה וחותרות להפחתת סיכון ולא לניתוק כלכלי (Downes et al.,

ASML מהווה במובן זה מעין מונופול בתחום מכונות הייצור לשבבים מתקדמים (בטכנולוגיות המתקדמות לייצור שבבים שגודלם פחות מ-10 ננומטר), והסכמת הולנד (וככל הנראה גם הסכמת החברה עצמה) להטיל הגבלות על העברת ציוד טכנולוגי מתקדם לסין עשויה להביא לעיכוב משמעותי ביכולת לייצר ולפתח שבבים מתקדמים בסין. לראיה, סין עצמה רואה במהלכים אלו ניסיון להגבילה ולדכאה, והיא מגבירה את מאמציה בתחום (Asia Financial, 2024).

• **הודו** – ארצות הברית האיצה שיתופי פעולה מגוונים עם הודו, הכוללים הידוק קשרים כלכליים וחתימה לפיתוח הכלכלה ההודית כחלופה לתלות בשרשראות אספקה סיניות, שיתופי פעולה ביטחוניים מגוונים ועסקאות של אמצעי לחימה, אשר הסתכמו ביותר מ-20 מיליארד דולר בשנים 2008–2020 (תוך חתימה על פרוטוקולים ביטחוניים בתחומי התקשורת, הלוגיסטיקה והגנה על תעשיות, שפותחים דלת להתקדמות נוספת בעתיד) (Kaushik & Brunnstrom, 2023; U.S. Department of State, 2025; Vergun, 2023). שתי המדינות כוננו גם את פורום "2+2" לדיאלוג אסטרטגי בין שרי ההגנה והחוץ של המדינות. ממשלי טראמפ וביידן גם השקיעו בקידום יחסים אישיים עם ראש ממשלת הודו נרנדרה מודי, והיו מוכנים גם להסכין עם מהלכים הודיים מעוררי מחלוקת בזירה הפנימית ללא ביקורת ניכרת מצד ארצות הברית (כמו הפסקת האוטונומיה למחוזות ג'אמו וקשמיר; סלחנות כלפי אימוץ מדיניות פרו-הינדית, שמובילה גם להתנגשויות עם מיעוטים מוסלמיים ונוצרים או עם האופוזיציה) (Singh, 2022).

• **יפן** נתפסת בארצות הברית כבעלת ברית חיונית בהתמודדות עם סין בממד הביטחוני, הכלכלי והטכנולוגי, בייחוד לאור העובדה שגם היא נמצאת בסכסוך טריטוריאלי ובחיכוך צבאי עם סין סביב איי סנקאקו (איי דיאוייו), ששתיהן טוענות לבעלות עליהם. סכסוך זה, לצד הצפה עיתית של המשקעים ממלחמת העולם השנייה בין יפן לסין, הוביל את יפן וארצות הברית לאמץ גישה דומה, הדוחה את תביעות סין לריבונות בים סין הדרומי והמזרחי ואת ניסיונה לשנות את הסטטוס קוו בהם (The White House, 2021b). דוגמאות קונקרטיות:

– מבחינה ביטחונית, בשטחה של יפן נמצאים רוב הנכסים המרכזיים של ארצות הברית באזור, ובכללם נושאת מטוסים, טייסות מטוסי F-35 וכ-55 אלף חיילים. ליפן גם צבא (כוחות הגנה עצמית) מתקדם (בעיקר בכלים ימיים, צוללות ומטוסים) ההולך ומתעצם בשנים האחרונות. בשל

• **ארצות הברית** העמיקה את השותפויות גם עם שחקניות מרכזיות נוספים באזור, ובהן קוריאה הדרומית, הפיליפינים (אם כי שיתופי הפעולה עם מנילה ידעו עליות ומורדות בתקופת נשיאות דוטרטה), וייטנאם (שיתוף הפעולה בין המדינות שודרג לשותפות אסטרטגית כוללת – Comprehensive Strategic Partnership – בספטמבר 2023) (U.S. Embassy and Consulate in Vietnam, 2023), ואינדונזיה (המדינות ציינו 75 שנה ליחסים הדיפלומטים ביניהן בנובמבר 2024 והתחייבו להעמיק את מגוון שיתופי הפעולה, כאשר בתחום הביטחוני הצדדים התחייבו לעריכת תרגיל משותף ברבעון הראשון של 2025) (The White House, 2024b).

מרכיב מרכזי נוסף שארצות הברית מקדמת עם שותפותיה השונות הוא מתיחת ביקורת תקיפה על סין בהקשרי מדיניות הפנים שלה, בדגש על הפרות נרחבות של זכויות אדם כנגד המיעוט האויגורי במחוז שינג'יאנג (ארצות הברית מתייחסת להפרות כאל פשעים נגד האנושות והשמדת עם), צמצום האוטונומיה בהונג קונג והעמקה ניכרת של הפיקוח על האוכלוסייה הסינית באמצעים דיגיטליים (U.S. Department of State, 2021b, 2021d). כך מדינות ה-G7, קוריאה הדרומית, האיחוד האירופי ומדינות באירופה ביקרו את התנהלות סין בתחום זה, וארצות הברית אף הובילה באוקטובר 2022 קבוצה של 50 מדינות (כולל ישראל) לאימוץ הצהרה הקוראת לחקור באו"ם את החשדות נגד סין (United States Mission to the United Nations, 2022).

היבט נוסף במערכה האמריקאית נגד סין היה חתירה להצרת רגליה של סין בתחומים הכלכליים, להבדיל מאלה הטכנולוגיים. בתקופת ממשל טראמפ הראשון כללו ביטוייה של המערכה (מלחמת סחר) הכרזה על סין כמניפולטורית מטבע והטלת מכסים על יבוא סחורות מסין במספר מהלכים מ-2018 (שהשפיעו על יבוא סחורות מסין בשווי של כ-335 מיליארד דולר), וכן קמפיין מתמשך מול שותפיה של ארצות הברית לצמצום שיתוף פעולה כלכלי כלכלי עם סין במגוון תחומים, תוך דגש מיוחד על עצירת התנופה של סין בחדירה לתחומי התשתיות הלאומיות (נמלים, רכבות, פרויקטי בנייה גדולים) במדינות רבות בעולם, כולל במערב, ותשתיות תקשורת סלולרית דור 4 ובעיקר דור 5. ממשל ביידן המשיך בגישה זו, אך התמקד בראשית כהונתו ברתמת שותפים ולא בהרחבת המכסים על סין, אולם לקראת סיום כהונתו (מאי 2024) הודיע הנשיא על הרחבה ניכרת במכסים על סין במגוון תחומים, דוגמת פלדה ואלומיניום, שבבים, מכונות חשמליות ועוד.

גישה דואלית זו מצד אירופה באה לידי ביטוי גם בביקורי בכירים בסין, דוגמת נשיא צרפת מקרון (אפריל 2023) וקנצלר גרמניה שולץ (נובמבר 2022), שהתאפיינו בעיקר בניסיון לטשטש מחלוקות ולקדם אג'נדה עסקית. בביקורים מאוחרים יותר, דוגמת ביקור שולץ בסין באפריל 2024, עדיין חתרו הצדדים לשיתוף פעולה אף כי המתחים בין המדינות כבר היו ברורים יותר (France in the United Kingdom, 2023; McElwee, 2022; Stevenson & Eddy, 2024). כך השקיעה סין ב-2024 מאמצים דיפלומטיים מול מדינות אירופיות ידידותיות יותר דוגמת הונגריה (ביקור אורבן ב-8 ביולי), איטליה (ביקור מלוני ב-28 ביולי) ופולין (ביקור הנשיא דודה ב-24 ביוני). הנשיא שי ערך מסע באירופה (מאי 2024) שבמסגרתו ביקר בסרביה, בהונגריה ובצרפת, והתמקד בגיוס תמיכה למערכת היחסים המדינית והכלכלית עם אירופה (Euronews with AP, 2024; Fehér, 2024; Reuters, 2024; Vagnoni & Chen, 2024).

• יצירת מסגרות שיתוף פעולה חדשות ובראשן

AUKUS (ארצות הברית, בריטניה, אוסטרליה) ו-**Quad** (יפן, הודו, אוסטרליה, ארצות הברית). מסגרות אלה נועדו לייצר בסיס לשיתופי פעולה מגוונים וליצירת ארכיטקטורה אזורית, כמשקל נגד להתגברות בעוצמתה של סין ובנכונותה לכפות את עמדתה על מדינות שונות במרחב במסגרת חיכוכים וסכסוכים שונים (בראשם הפיליפינים, וייטנאם ומדינות איים קטנות). כך, בעוד AUKUS הוא שיתוף פעולה צבאי במקור, שנועד לשדרג את בניין הכוח הצבאי של אוסטרליה בדגש על צוללות גרעיניות אך כולל היבטים מעבר לכך, Quad לא נועדה מלכתחילה לשמש ברית צבאית, אלא אמצעי תיאום אסטרטי בין המדינות במגוון סוגיות כולל סין (Hemmings, 2022; U.S. Department of Defense, n.d.). מסגרות אלה מאפשרות שיח מתמשך וקבוע בסוגיות מרכזיות הקשורות ברובן בסין, וכן מפגשי מנהיגים עיתיים לקידומן, תוך הרחבה מתמשכת של הסוגיות והתחומים שבהם עוסקים הצדדים. בהקשר זה השותפים למסגרות השונות כבר מעלים רעיונות להרחבתן. כך AUKUS+ אמור לכלול תחומי שיתוף פעולה נוספים מעבר לצוללות גרעיניות, וראש ממשלת אוסטרליה מוריסון כבר הציע לשלב גם את יפן (Scott, 2024). Quad+ הוא ניסיון להרחיב את שיתופי הפעולה במסגרת Quad גם למדינות נוספות ובהן ניו זילנד, קוריאה הדרומית וייטנאם באזור, וברזיל וישראל מחוצה לו (Panda, 2022).

באיחוד האמירויות, אולם היא עדיין מתקשה בצמצום שיתוף הפעולה הטכנולוגי עם סין ובשל כך, לדוגמה, נמנעה מאספקת מטוסי F-35 לאיחוד האמירויות (Bo Lillis et al., 2021; Bowman et al., 2021; Reuters, 2021).

ביסוס "תחרות אחרת", מניעת הסלמה צבאית בטווח הקצר ובניין כוח

ארצות הברית מזהה פוטנציאל גובר להסלמה צבאית מול סין בעתיד הנראה לעין. כך הבהיר ראש המטות המשולבים לשעבר, מארק מילי, כי בהתאם להנחיית נשיא סין חותר הצבא הסיני להגיע לכשירות מבצעית לכיבוש טאיוואן עד שנת 2027, בעוד בכירים אחרים טענו שתאריך היעד לכשירות זו הוקדם, וכי על הכוחות המזוינים להיערך למלחמה עוד לפני 2025 (AsiaNews, 2022; Kube & Gains, 2023; LaGrone, 2021; Sevastopulo, 2025). זאת בעוד ממשל בידן הבהיר את מחויבותו להגנתה של טאיוואן, והנשיא עצמו אף התבטא באופן חריג על נכונות להפעלת כוח אמריקאית בהגנה על האי במקרה של עימות (Ni, 2022), הגם שיועצי הנשיא מיהרו להמעיט בחשיבות האמירה (Parker & Pager, 2022).

לצד החשש מפני הסלמה צבאית, שמחירה צפויים להיות עצומים מבחינת היקף הנפגעים והפגיעה בכלכלה העולמית (משחק מלחמה שערך מכון המחקר CSIS על המערכה הראשונה במלחמה מראה עד כמה היא עלולה להיות מדממת ויקרה), ארצות הברית מכירה בחיוניות שיתוף הפעולה בין המעצמות כדי להתמודד עם אתגרים גלובליים כמו התחממות כדור הארץ, שבה לסין תפקיד מרכזי, ולמנוע התפוררות נוספת של הסדר העולמי (דוגמת משטרי בקרת נשק) (Cancian et al., 2023). הגישה האמריקאית משקפת הבנה שארצות הברית אינה ערוכה כעת ללחימה במחיר נסבל בדרום-מזרח אסיה, ועליה להשלים פערים בבניין הכוח כדי לעשות כן, כאשר גם סין מצמצמת פערים ומשפרת את כשירותה. בהתאם מאמצת ארצות הברית מספר גישות למניעת הסלמה, לתיחום הפוטנציאל להתממשותה (יצירת מעקות בטיחות – guardrails), או למצער דחייתה: • קריאה פומבית לקיומה של "תחרות אחרת", שמהותה מניעת הידרדרות לעוינות והפעלת כוח גם במציאות של תחרות אסטרטגית בין המעצמות. ארצות הברית גיבתה מהלכים אלה בניסיונות, שעד כה לא צלחו במיוחד, לקידום שיתופי פעולה בתחום האקלים ובתחומים נוספים, דוגמת הברחות סם הפנטניל מסין לארצות הברית (שכן סין מנסה ליצור קשר בין הסוגיות ולהימנע מניהולן בנפרד). לעת

מרכיב נוסף בהצרת רגליה של סין היה קמפיין מדיני של ארצות הברית נגד יוזמת החגורה והדרך של סין, תוך הצגתה כמהלך להכנסת שותפותיה ל"מלכודת חוב", במטרה להשתלט על נכסים אסטרטגיים ובראשם תשתיות לאומיות חיוניות ונכסים החשובים להתפשטות סין בעולם, דוגמת נמל האמבאנטוטה בסרי לנקה, לצד מהלכים לצורך התחרות בחברות הסיניות ובתהליכי המימון שמקצה סין לפרויקט (Written Testimony of Geoffrey R. Pyatt, 2023). נתונים שפורסמו על יוזמת החגורה והדרך מראים כי היקף הפרויקטים החדשים בה החל להצטמצם מאז 2018–2019, אך לא רק בגלל השפעת הקמפיין האמריקאי (Clark, 2023).

במקביל הפעילה ארצות הברית גם את השפעתה בנאט"ו ובמסגרת ברית המודיעין 'חמש העיניים', כדי לתעל את הבריתות הללו להתמודדות עם האתגר שמציבה סין. כך הציבה נאט"ו לראשונה לפני מספר שנים את סין כאתגר שנדרש להיערך אליו, וקבוצת חמש העיניים החליטה להקדיש לכך משאבים ולתאם פעילות בנושא סין גם ברובד המדיני (למרות הסתייגות של ניו זילנד). ארצות הברית גם הידקה את שיתופי הפעולה במערכת אכיפת החוק של המדינות החברות בבריתות לגבי פעילות סינית חשודה, בעיקר כנגד איום של סין על אזרחים סינים מחוץ לגבולותיה וחשדות לגביבת טכנולוגיה ולריגול (Perez, 2022).

ארצות הברית מזהה פוטנציאל גובר להסלמה צבאית מול סין בעתיד הנראה לעין. כך הבהיר ראש המטות המשולבים לשעבר, מארק מילי, כי בהתאם להנחיית נשיא סין חותר הצבא הסיני להגיע לכשירות מבצעית לכיבוש טאיוואן עד שנת 2027.

המזרח התיכון גם הוא זירה לתחרות הגוברת בין המעצמות, תוך ניסיון של ארצות הברית להגביל את החדירה הסינית למרחב. האזור מתאפיין בהגברת ההשפעה והנוכחות הסינית כשותפה הכלכלית המרכזית של רוב מדינות האזור (כמקור ליצוא של נפט וגז, אך גם ליבוא), בהתגברות השימוש בטכנולוגיות סיניות (דוגמת 5G במפרץ ובערב הסעודית), בחדירה נרחבת של כטמ"מים מתוצרת סין (טכנולוגיה שארצות הברית סירבה עד כה לייצא לאזור) והחשש במדינות האזור כי ארצות הברית מתכוונת להמשיך לצמצם את נוכחותה בו לאחר שני עשורים של פעילות צבאית ענפה. ארצות הברית פועלת לצמצום החדירה הסינית למרחב בממד הטכנולוגי והביטחוני, בפרט במדינות השותפות שלה במפרץ, ואף הצליחה למנוע נוכחות צבאית סינית

מגלה דאגה גוברת מהמהלכים האמריקאיים בים סין הדרומי, ובהם המשטים לשמירת חופש השיט של ספינות הצי האמריקאי במרחבים שסין תובעת עליהם בעלות, אשר עלולים להתפתח לנקודת חיכוך נוחה לבייג'ינג יותר מאשר טאיוואן.

שימור היתרון הטכנולוגי האמריקאי

שימור היתרון הטכנולוגי האמריקאי מסתמן **כעיקרון המוביל** שאותו הדגיש ממשל בידן בתחרות עם סין, שכן הוא נתפס כיתרון המרכזי של ארצות הברית על סין וכמפתח לעוצמה כלכלית, צבאית ולאומית בעתיד הנראה לעין.

הממשל האמריקאי וחוקרים רבים **זיהו את הטכנולוגיה כמניע מרכזי של "המהפכה התעשייתית הרביעית"**, הצפויה לשנות מהותית את הכלכלה העולמית, תוך הטמעה של נתוני עתק, בינה מלאכותית ולמידת מכונה בתהליכים כלכליים וחברתיים בעשורים הקרובים (ראו נספח – תחומי הטכנולוגיה המרכזיים שבהם מתמקדת ארצות הברית). בהתאם סבר הממשל כי מי שיצליח לשלוט בטכנולוגיות מתקדמות ולהטמיען במהירות הרבה ביותר יזכה ליתרון יחסי ולעמדה אסטרטגית דומיננטית, והיה נחוש למנוע מסין לעשות כן. הממשל חשש, בין היתר, מכך שטכנולוגיה אזרחית תזין את מאמצי בניין הכוח של צבא סין, וראה חיבור עמוק בין התחומים בסין (Military-Civil Fusion) למהלכי של בייג'ינג להעברת טכנולוגיות אזרחיות לרשות המדינה והצבא (U.S. Department of State, n.d.).

עיקרון זה עבר כחוט השני בכל הפעילויות שביצע הממשל לגבי סין, והוא היה נכון לממשל מהלכים אגרסיביים כדי לעמוד בו, בדגש על סדרת מהלכים **לשליטת הגישה של חברות סיניות לטכנולוגיות מתקדמות**, כאשר במוקד המאמץ הייתה מלחמת השבבים – הניסיון **לשלוט מסין גישה לשבבים מתקדמים**, הנתפסים כמאפשר המרכזי לכל פיתוח טכנולוגי.

כך, באמצעות הסמכויות של משרד המסחר האמריקאי, נמנעת מחברות סיניות היכולת לרכוש שבבים מתקדמים (בעיקר כאלה המשמשים לאימון בינה מלאכותית, כגון Nvidia A100), לא מתאפשרת גישה לטכנולוגיה לפיתוח ולתכנון שבבים ולמכונות לחריטה (ליתוגרפיה) של שבבים מתקדמים (בעיקר כאלה מתחת ל-10 ננומטר), ואף לא לשירותים מגוונים הקשורים בכך. האיסורים בתחום זה כה גורפים עד שנאסר על כל אזרח אמריקאי לעסוק במתן שירותים או תמיכה לחברות סיניות העוסקות בתחומים אלה, כולל כאלה המועסקים בחברות סיניות או זרות. הממשל האמריקאי אף בחן צעדים חריפים יותר כדי לגדר את היכולת של

עתה קשה לקבוע אם יצלח הניסיון האמריקאי לתעל את סין למרחב "נוח", שמבדיל בין תחומי תחרות לתחומי שיתוף פעולה (בהתאם לאינטרסים של ארצות הברית). נראה כי שתי המעצמות מתמקדות בעיצוב כללי המשחק ביניהן בהתאם לפעולות ולתגובות ההדדיות.

• **ביסוס ערוץ שיח חשאי בדרגים בכירים**, שנועד לצמצם מתיחות ביחסי המדינות ולאפשר להן לברר סוגיות אסטרטגיות שונות, ליצור בהירות אסטרטגית ולהימנע מהגברת המתיחות ביניהן. זאת לשם יצירת מעקות בטיחות במערכת היחסים בין המדינות, כדי לייצר חסמים למניעת הידרדרות חמורה ובולתי נשלטת במערכת היחסים בין המדינות. ערוץ השיח החשאי נוצר בעקבות המשבר ביחסים לאחר הפלת הבלון הסיני מעל ארצות הברית, ומהצד האמריקאי עמד בראשו היועץ לביטחון לאומי ג'ייק סאליבן, ומהצד הסיני שר החוץ ואנג יי. לפי הדיווחים ערוץ זה היה חיוני להפחתת המתיחות בין הצדדים, להצגת הסוגיות החשובות להם ולהנעת תהליך להפשרת מערכת היחסים, שהוביל לפסגה של הנשיאים בידן ושי בנובמבר 2023 ולהמשך השיח בדרגים מדיניים (Sevastopulo, 2024).

• הנעת תהליכי בניין כוח לשיפור הכשירות למלחמה בדרום-מזרח אסיה, דוגמת רפורמה מעמיקה במבנה המארינס, שאותה חתרו להאיץ ב-2024 כדי לשפר כשירות ללחימה (Eckstein, 2023; Macander et al., 2022; Rogan, 2022). הפנטגון גם מאיץ יישום לקחים מהלחימה באוקראינה וסגירת פערים נרחבים שהתגלו בהקשר לחוסן הבסיס התעשייתי הביטחוני ולייצור הנדרש לתמיכה בלחימה עצימה (Easley, 2023).

• שיפור הכשירות והרתעת סין מפני מחטפים או הסלמה צבאית, באמצעות הגברת נוכחות צבאית בדרום-מזרח אסיה, הכוללת תרגילים עם שותפים באזור, ביקורי ספינות אמריקאיות וטיסות קבועות באזורים שבמחלוקת, ובראשם ים סין הדרומי (שאותו סין רואה כשטח שברביבונותה).

כך או כך, נראה שסין מזהה את חששה של וושינגטון מפני הסלמה צבאית באזור האינדו-פסיפי וחותרת לנצל את מה שהיא מזהה כרגישות אמריקאית. כך סין ממשיכה לשחרר הצהרות תקיפות לגבי טאיוואן, מגבירה את הנוכחות הצבאית סביב האי ומקיימת שגרת תרגילים צבאיים במרחבו, ואף מקיימת תרגילים ימיים ואוויריים עם רוסיה, בעיקר באזורים שמצפון ליפן, לצד התגברות ההטרדה של כוחות הביטחון של האי באמצעות חדירות ימיות ואוויריות למרחב. במקביל נראה שסין

שותפות שונות לבקשות אמריקאיות בנושא זכויות אדם, כך ששותפות באפריקה ובמזרח התיכון נמנעות לרוב מהצטרפות ליוזמות אמריקאיות בנושא). ארצות הברית אומנם אינה מצפה לניתוק קשרים כלכליים עם סין מצד שותפותיה, אולם היא מדגישה שעליהן להימנע מיצירת תלות או השפעה יתרה מצד סין (למשל מעורבות בפרייקטי תשתית גדולים, בדגש על נמלים).

בהקשר זה, הגם שארצות הברית לא הגדירה במפורש קווים אדומים עבור שותפותיה בכל הנוגע לסין, נראה שמהלכים שיספקו לסין יתרון טכנולוגי או צבאי (דוגמת מתן גישה לצבא סין לנמליים או לרשתות תקשורת מתקדמות במדינה) ייתפסו כשליליים ביותר בעיני ארצות הברית.

ממבט ראשון נראה כי ממשל טראמפ השני אינו צפוי לשנות באופן מהותי את הגישה האמריקאית בסוגיית התחרות האסטרטגית עם סין, שכן מדובר בתפיסה שממשל טראמפ הראשון (2017–2021) היה מהוגיה וממקדמיה הראשיים, כולל נקיטת צעדים חריפים נגדה בתחום הכלכלי והטכנולוגי. עם זאת סביר להניח שהממשל החדש יציג דגשים אחרים וסגנון שונה באשר לתחרות עם סין, ובכללם שיח בילטרלי מעמיק יותר, דגש מופחת על שותפויות ודגש רב יותר על חיזוק העוצמה מבית (הסרת הגבלות ורגולציה על חברות טכנולוגיה; הגברת תפוקת האנרגיה) והפעלה נרחבת של כלים כלכליים (דוגמת מכסים).

משמעויות לישראל

התחרות האסטרטגית בין סין לארצות הברית תמשיך להיות גורם מעצב עולמי מרכזי בעשורים הקרובים.

מדובר במעצב דינמי שמאפייניו משתנים עם הזמן, אשר עלול להגיע גם למשברים חמורים בין המעצמות עד כדי חיכוך צבאי. חלק מהדינמיקה ביחסים המעצמות כולל ניסיונות השפעה ולחץ מצידן על שותפים ויריבים ברחבי העולם, על תהליכים מדיניים, כלכליים, טכנולוגיים, רגולטוריים, שיתרשו במרחבים מגוונים ובכללם החלל, הסייבר והים.

התחרות בין המעצמות כבר באה לידי ביטוי במגוון היבטים במערכת היחסים בין ישראל וארצות הברית, כאשר האחרונה מפעילה לחץ מתמשך על ישראל להדק את הפיקוח על הפעילות הסינית במדינה ואף למנוע אותה בתחומים הקשורים לביטחון לאומי (דוגמת תשתיות לאומיות חיוניות כמו נמלים ותקשורת). במסגרת זו הקימה ישראל ועדה מייעצת לבחינת השקעות זרות במדינה והשיקה דיאלוג עם ארצות הברית בנושאי טכנולוגיה (שאמור לקדם אינטרסים וגישות משותפות), הגם שהקשרים הכלכליים בין ישראל לסין מוסיפים

סין להתקדמות טכנולוגית ולדרוש מחברות אמריקאיות לקבל אישור עבור כל עסקה למתן שירותי טכנולוגיית ענן לחברות בסין (Kaur, 2023). בשלהי כהונת ביידן הציג הממשל הנחיות מרחיקות לכת בתחום המסחר והיצוא של שבבים המיועדים לאימון בינה מלאכותית, הקובעות מכסה שנתית של שבבים מתקדמים שכל מדינה רשאית לרכוש, מלבד מדינות שארצות הברית אישרה מראש, לצד תנאים והחרגות נוספות (Bureau of Industry & Security, 2025).

במקביל ובאמצעות שימוש בסמכויות אחרות שללה ארצות הברית גישה לשוק האמריקאי מחברות תקשורת סיניות שזוהו עם השלטונות בבויג'נג והיו מעורבות בבניית תשתית התקשורת בארצות הברית ובעולם (בראשן Huawei ו-ZTE), ובשל כך היוו סכנה להעברת מידע נרחב על המערב לידי סין. ארצות הברית גם הידקה את הפיקוח על סינים הלומדים ועובדים בארצות הברית, בהובלת ה-FBI (ראש ה-FBI טען בעדות בקונגרס כי "כל 10 שעות נפתחת חקירה חדשה" בהקשר הסיני) (Conte et al., 2021; Dilanian 2022), ועקבה אחר ניסיונות של גורמים סיניים לחדור לחברות אמריקאיות המחזיקות פטנטים או טכנולוגיות ייחודיות (למשל כאלה הקשורות בטכנולוגיות לצוללות) (FBI, n.d.).

בה בעת נראה שהצעדים האמריקאיים החריפים בתחום לא הצליחו למנוע מחברות סיניות להתקדם בתחום הבינה המלאכותית, כאשר מודל השפה המתקדם של הסטארט-אפ הסיני דפיסיק (Deepseek) הצליח להראות ביצועים מתקדמים בעלויות נמוכות בהרבה מהמתחרים, ולטלטל את שוקי ההון בעולם ואת החברות המובילות בתחום (Baptista, 2025).

לסיכום – ארצות הברית משקיעה מאמצים רבים ומגוונים בהתמודדות עם סין, הקשורים בבניית מוכנות צבאית, השפעה על שותפים וגיוסם למאמצי, לצד התמקדות בשימור עמדת הובלה אמריקאית המושתתת על עוצמה טכנולוגית.

מכלל הפעולות של ארצות הברית עד כה נראה שהדגש המובהק של ממשל ביידן היה על הערמת קשיים על סין בתחומי הטכנולוגיה וחיזוק היכולות האמריקאיות, תוך נכונות לנקוט צעדים אגרסיביים במיוחד בתחום, גם במחיר ערעור מערכת היחסים בין הצדדים.

ארצות הברית גם חותרת לגייס שותפים ובעלי ברית מול סין, אולם מבינה את העמדה המורכבת שבה נמצאות רובן, ולכן ממקדת גם אצלן את העשייה המדינית בסוגיות מוסכמות, כמו מניעת העברה כפויה של טכנולוגיה, יצירת אלטרנטיבות לתלות כלכלית בסין וביקורת בהקשרי זכויות אדם (קיים פער בהיענות מצד

תפיסה בארצות הברית כי סין חותרת להדק את הקשרים הטכנולוגיים עם ישראל כדרך התמודדות עם הלחץ האמריקאי הגובר עליה.

ארצות הברית הראתה בעבר שהיא נכונה לנקוט צעדים מרחיקי לכת נגד ישראל כאשר היא מזהה העברת טכנולוגיה בעלת שימוש צבאי שעלולה לפגוע בה (משברי ההארפי והפלקון). לאחרונה נקטה ארצות הברית צעדים תקיפים נגד שותפותיה במזרח התיכון כשהטילה פיקוח על יצוא שבבים מתקדמים למדינות במזרח התיכון (למשל של Nvidia ו־AMD), מחשש שאלה יזלגו לסין (Nellis & Cherney, 2023).

תחום הטכנולוגיה עומד בליבת האינטרס האמריקאי בעת הנוכחית. לא מן הנמנע שבמקרה של זיהוי איום דומה, ארצות הברית תשוב ותאמץ גישה תקיפה במיוחד, אם כי סביר להניח שושינגטון תשאף לשיח בונה עם ישראל טרם הפעלת מנופים חריגים בעניין. הפעולה האמריקאית הנחושה והאגרסיבית נגד חברות סייבר ישראליות שהפרו זכויות אדם וריגלו אחר אזרחים אמריקאים (NSO, קנדירו) היא עדות נוספת לנכונות האמריקאית לאמץ גישה תקיפה גם כנגד חברות ישראליות, כאשר אלה נתפסות כפוגעות באינטרס אמריקאי.

הממד הבילטרלי

ישראל קשורה בצורה מהותית לארצות הברית — מדובר בבעלת הברית היחידה של ישראל שניתן לסמוך עליה ולהסתמך עליה בתחום המדיני והביטחוני, ובשותפה אסטרטגית לפיתוחים טכנולוגיים. מבחינה כלכלית ארצות הברית היא שותפת הסחר המרכזית של ישראל ויעד חשוב ליצוא הישראלי (בסחורות: 14.2 מיליארד דולר ב־2024, שהיוו כרבע מסך יצוא הסחורות; בשירותים עסקיים: כ־20 מיליארד דולר ב־2021, שהיוו כשליש מסך יצוא השירותים), ומקור מרכזי להשקעות בחברות ישראליות. ארצות הברית גם מספקת סיוע בהיקף של כ־3.8 מיליארד דולר בשנה לטובת רכש ביטחוני בארצות הברית.

קשרים אלו הם ביטוי למארג הדוק וקרוב של קשרים בכל הרמות בין ישראל לארצות הברית, המאפשר לצדדים לשקף את האינטרסים והיעדים שלהם, לקדם מהלכים משותפים ומתואמים כשניתן, או להתאים מרכיבי מדיניות ולנהל אי־הסכמות כשהן מתגלעות. למרכיב המדיני מצטרפים גם קשרים מתמשכים וחיוניים בין העמים, כאשר ישראל נהנית מדימוי ציבורי חיובי מתמשך בארצות הברית, הגם שהוא הולך ונשחק בהדרגה ומתאפיין בקיטוב רב יותר בין השמרנים לליברלים במדינה.

להתאפיין ברמה גבוהה של סחר בין הצדדים (למרות ירידה מסוימת ב־2023), כאשר מכוניות מתוצרת סין הופכות למבוקשות בישראל בשנים האחרונות ומעלות את היקף הסחר.

בהקשר הסיני נראה שהתחרות בין המעצמות הובילה את סין לאמץ מדיניות תקיפה יותר כלפי ישראל, בעיקר כאמצעי לניגוח ארצות הברית. כך סין בחרה לאמץ מדיניות עוינת לישראל במהלך מלחמת חרבות ברזל, והיא מבקרת באופן תקיף את ישראל, תומכת פומבית בפלסטינים ובאיראן ומסייעת לחמאס להלבין את מעמדו (תוך אירוח פסגת פיוס פנים־פלסטינית בנושא), ואף אפשרה נחשול של אנטישמיות ואנטי־ישראליות ברשתות החברתיות הנמצאות בפיקוח ושליטה של בייג'ינג (ברשתות החברתיות בסין עצמה ובטיקטוק). ההקשר הישראלי נכנס לתחרות הבין־מעצמתית כאשר הקונגרס האמריקאי נקט צעדים חריפים נגד טיקטוק ודרש את מכירתה לחברה אמריקאית או הפסקת פעילותה בארצות הברית, מחשש שהאפליקציה משמשת ערוץ השפעה וריגול סיני בארצות הברית — מהלך שאת יישומו השעה הנשיא טראמפ ל־75 יום. חלק ממתנגדי החרם על טיקטוק טענו כי ישראל עומדת מאחורין, וכי הדבר נובע מהאשמותיה כי הרשת החברתית מקדמת נרטיב אנטי־ישראלי במהלך המלחמה בעזה ובלבנון (King, 2025). ניכר שסין ותומכיה אינם חוששים מתגובת ישראל ויהדות התפוצות להאשמות אלה, ודווקא מזדהים בהמשך תקיפת ישראל ותומכיה מהלך שאינו כולל מחיר ממשי עבורם.

הממד הטכנולוגי

בראית ארצות הברית (כפי שבא לידי ביטוי בדוח של מכון RAND משנת 2020) **ישראל היא יעד אטרקטיבי בעבור סין**, בשל היותה מרכז ליזמות טכנולוגית שבה סין חפצה, לצד חסמים מועטים בפני התפשטות במגזר הטכנולוגיה. זאת כאשר בראית וושינגטון **הטכנולוגיה עומדת בליבת התחרות בין המעצמות בעת הנוכחית** (Efron et al., 2020), ולפיכך סוגיה זו לא צפויה להשתנות גם בחלוף השנים והיא תישאר מרכיב קבוע בבחינה של ארצות הברית את יחסי ישראל־סין.

נכונותה של ישראל לאפשר השקעה סינית בתעשיית ההיי־טק במדינה, גם בתחומים שאותם ארצות הברית מזהה כעת כחיוניים לביטחון הלאומי שלה (ביי־טכנולוגיה, סייבר, בינה מלאכותית, סנסורים), ופעילותן של חברות סיניות (ורוסיות) המצויות עתה תחת סנקציות אמריקאיות או נתפסות על ידה כאיום (חוואווי) מעוררות דאגה בארצות הברית, הגם שפעילותן בטלה בשישים ביחס להשקעות המערביות במגזר זה. מעבר לכך קיימת

הבולטות של ישראל בזירה הבינלאומית ואף שותפה מרכזית של אויבי ישראל, ובראשם איראן.

לסיכום, מארג הקשרים הביטחוני נטה במובהק לטובת ארצות הברית ומשקלה האסטרטגי עבור ישראל גבוה לאין שיעור מזה של סין, למרות העלייה בהשפעתה הכלכלית הגלובלית בעשור האחרון. בהתאם, הציפיות הגוברות בארצות הברית מכל שותפותיה – לאמץ מדיניות זהירה כלפי סין ולהימנע ממהלכים שיפגעו ביציבה האמריקאית בתחרות האסטרטגית עם בייג'ינג – עלולות להיות מלוות במנופי השפעה ושכנוע כבדים יותר, אך גם בניסיון למשוך את ישראל להתנהלות חיובית באמצעות תמורות.

הממד הביטחוני

בממד הביטחוני ארצות הברית היא בעלת הברית החשובה ביותר של ישראל, ללא כל עוררין. מערכת הביטחון הישראלית נסמכת כמעט לחלוטין על אמצעי לחימה אמריקאיים, שרובם נקנים בכספי סיוע אמריקאי נרחב של כ-3.8 מיליארד דולר בשנה, או מיוצרים לפחות חלקית בארצות הברית. הפעילות האמריקאית במרחב ושיתופי הפעולה עם ארצות הברית מסייעים באופן ישיר ועקיף לקידום ביטחונה של ישראל באזור. הקשרים הביטחוניים העמוקים והתלות הישראלית בארצות הברית (למשל בהיבטי חימושים למטוסים) באה לידי ביטוי נרחב במהלך מלחמת חרבות ברזל, עת ארצות הברית התייצבה באופן מובהק לצידה של ישראל, סיפקה לה אמצעי לחימה בהיקפים נרחבים, אך גם הגבילה משלוחי תחמושת מסוימים בשל פערים בין המדינות. בה בעת, **התעצמות סין מיועדת להתמודד ולנטרל את היתרונות היחסיים של אמצעי לחימה אמריקאיים.** הדבר יוצר פוטנציאל לאספקת נשק לאויבי ישראל וליריביה מצד שתי מעצמות (רוסיה וסין) המפתחות אמצעי לחימה ויכולות נוספות (חלל, איסוף, לוחמה אלקטרונית, סייבר) לנטרול היתרונות האיכותיים הטמונים באמצעי הלחימה שעליהם נסמכת ישראל לשם השגת עליונותה הצבאית.

ההשפעה האמריקאית במזרח התיכון היא גורם מייצב התומך באינטרסים של ישראל באזור, אולם מסתמן שהנוכחות וההשפעה הסינית (בעיקר האזרחית, אך בהמשך ייתכן שגם הצבאית) במזרח התיכון נמצאת בעלייה מתמשכת ועקבית. ככל שהמגמה תימשך וסין גם תממש את תוכניותיה לשילוב המזרח התיכון כחלק מיוזמת החגורה והדרך ודרך המשי הימית ולחיזוק נוכחותה הצבאית במרחב, עלולה התחרות ליצור אילוצים על פעילות ישראל או לאתגר את היכולת האמריקאית לצמצם השפעות שליליות באזור.

בהקשר זה יוזכר **שהממסד הביטחוני האמריקאי בוחן את קשרי ישראל-סין בחשדנות רבה** לאור לקחי העבר, בדגש על העובדה שישראל הייתה זו שסיפקה לסין טכנולוגיות צבאיות מתקדמות דוגמת הכטמ"ם הארפי, ביקשה לייצא לסין טכנולוגיית שליטה ובקרה מתקדמת (מטוס הפלקון) בעסקה שנעצרה רק לאחר לחץ אמריקאי כבד, וכן נחשדה בהעברת טכנולוגיות צבאיות נוספות לסין בשנות ה-90. סוגיות אלה הובילו למשבר חמור ביחסים בשנת 2005, ואף לעיצוב מחדש של גופי היצוא הביטחוני בישראל לאור דרישה אמריקאית. על רקע זה סביר להניח שארצות הברית תמשיך לבחון בשבע עיניים את התנהלות ישראל בפיקוח על טכנולוגיות וציוד ביטחוניים, כדי לוודא שאינם מועברים לסין (Tyler, 1992; U.S.-China Economic and Security Review Commission, 2004, pp. 200-201).

הממסד הביטחוני האמריקאי בוחן את קשרי ישראל-סין בחשדנות רבה לאור לקחי העבר, בדגש על העובדה שישראל הייתה זו שסיפקה לסין טכנולוגיות צבאיות מתקדמות דוגמת הכטמ"ם הארפי, ביקשה לייצא לסין טכנולוגיית שליטה ובקרה מתקדמת (מטוס הפלקון) בעסקה שנעצרה רק לאחר לחץ אמריקאי כבד, וכן נחשדה בהעברת טכנולוגיות צבאיות נוספות לסין בשנות ה-90.

מנגד, סין היא שחקנית חשובה עבור ישראל בעיקר מבחינה כלכלית, כשותפת הסחר השלישית בגודלה אחרי האיחוד האירופי וארצות הברית. בשנת 2024 ייבאה ישראל מסין (כולל הונג קונג) סחורות בהיקף של כ-15.9 מיליארד דולר, וייצאה אליה סחורות בהיקף של כ-4.2 מיליארד דולר (למ"ס, ל"ת). בשנים האחרונות חברות סיניות נעשו מעורבות במידה ניכרת בתחום בנייה ותפעול תשתיות תחבורה במדינה (רכבת, נמל וכדומה) (Central Bureau of Statistics, 2021). במהלך 2024 אף גברה חשיבותה של סין עבור הכלכלה הישראלית, עקב הסנקציות שהטילה טורקיה על ישראל והפסקת העסקה של פלסטינים בישראל, כך שפועלי בניין סינים נעשו חיוניים לענף הבנייה ונמשכה העלייה המשמעותית ביבוא כלי רכב מסין לישראל (כרבע מכלל המכוניות שנמכרו בישראל באותה התקופה; הכפלה פי ארבעה של נתח השוק הסיני מאז הרבעון השלישי של 2023 ופי 30 מאז הרבעון הראשון של 2020), אשר צפויה רק להתגבר ב-2025 (Shayb & Carzone Technologies, 2024). חרף הידוק הקשרים הכלכליים, מערכת היחסים עם סין אינה קרובה או הדוקה. סין היא מהמבקרות

ובפרט של יצואניות הנפט, אשר סין הפכה עבורן למקור הכנסה עיקרי כיום. משקלה הכלכלי של סין צפוי לעלות בעתיד, עת משבר האקלים צפוי להוביל את המערב לצמצום צריכת הנפט והגז מהאזור, ומכירות הנפט לסין יהפכו לחיוניות עוד יותר.

בצל מגמות אלה ניכר כי השפעתה של בייג'ינג הולכת וגוברת במזרח התיכון, וזו של ארצות הברית דועכת. כפי שצוין לעיל, לישראל עניין בשימור ההשפעה האמריקאית באזור, לכל הפחות בהקשר הביטחוני, אולם עליה להיערך להשתנות מפת האינטרסים והשותפויות במזרח התיכון ככל שתגבר השפעתה של סין ויתעצם החיכוך בין המעצמות.

השלכות מלחמת חרבות ברזל

במהלך מלחמת חרבות ברזל הפגין ממשל ביידן מעורבות נרחבת במזרח התיכון לטובת ישראל. הנשיא הגיע במהרה לביקור בישראל בראשית המלחמה, הורה על הותרת שתי קבוצות של נוסאות מטוסים באזור לתקופה ממושכת לתמיכה בישראל, הורה באיבי ישראל שלא לנצל את המצב כדי להסלים (Don't!) והנחה על אספקת ציוד בטחוני מהירה ובהיקף נרחב לישראל לטובת שיפור יכולתה להילחם. לאחר כניסת החות'ים ללחימה ותקיפת ספינות ששטו בנתיבי השיט בים האדום הובילה ארצות הברית קואליציה להגנה על נתיבי שיט אלה, תקפה מטרות בתימן לשחיקת יכולתם של החות'ים לפגוע בספינות והקדישה יכולות צבאיות לסיכול תקיפות מתימן נגד ישראל. מעבר לכך הובילה ארצות הברית קואליציה נוספת לסיוע לישראל בנטרול המתקפה האיראנית הנרחבת עליה באפריל ובאוקטובר 2024, שהתמקדה בסיכול תקיפה של ישראל בכטמ"מים ובטילים, כולל שליחה של סוללות THAAD לישראל לצורך יירוטים (Taylor et al., 2024).

הגיבוי האמריקאי לישראל הציב את ארצות הברית במתח עם רוב הקהילה הבינלאומית, שחתרה באופן מובהק לעצירה מהירה של המלחמה ולהפסקת אש, כאשר ארצות הברית וישראל עומדות בתוקף על הדרישה כי התקדמות לכיוון זה תהיה רק בהינתן השלמת ההישגים הצבאיים ועסקה לשחרור החטופים. למרות חילוקי דעות בציר ירושלים-וושינגטון, הגיבוי האמריקאי לישראל בזירה הבינלאומית נותר איתן, על אף ביקורת גוברת מבית ומחוץ על הנשיא ביידן (Bateman, 2024).

מנגד אימצה סין עמדה אנטי-ישראלית בוטה וניצלה את המצב כדי למתוח ביקורת חריפה על ארצות הברית ועל ישראל, וכבר בשבוע הראשון ללחימה טענה כי ישראל "חצתה את רף ההגנה העצמית [...] ועליה להפסיק את הענישה הקולקטיבית של תושבי עזה" (Ministry of

בה בעת ישראל עלולה למצוא את עצמה כיעד בעל חשיבות גוברת לאיסוף מודיעין טכנולוגי ואסטרטגי מצד סין ו/או רוסיה כחלק מהתחרות עם ארצות הברית, הן כדי להשיג טכנולוגיה ישראלית מתקדמת והן כדי לאסוף מידע על טכנולוגיה אמריקאית בפעילות אופרטיבית.

ככלל, לישראל אינטרס ביטחוני שארצות הברית תמשיך להיות גורם בולט באזור, אף שארצות הברית פועלת לצמצום פעילותה ונוכחותה הצבאית באזור בשנים האחרונות ועייפה מהמשך הישאבות לבעיות, למרות נכונותה החריגה להקדיש מאמצים צבאיים ניכרים לעזרת ישראל במלחמת חרבות ברזל (כולל גיוס שותפות באזור לסיכול המתקפות האיראניות על ישראל) ולגיוס קואליציה לאבטחת נתיבי שיט בים האדום (בהצלחה חלקית), בעוד השפעתה של סין צפויה להמשיך להתרחב, בצל חשיבותה הגוברת לכלכלת מדינות האזור. ניכר שלאור העניין הגובר של סין במזרח התיכון, ארצות הברית מבינה שנדרש משקל נגד מצידה ותשומות לחיזוק בעלות בריתה באזור.

נוכח האינטרס של ישראל לשמר את ההשפעה האמריקאית באזור (והביטחונית בפרט), נדרש לנתח באופן מעמיק יותר את התפקיד הסיני ואת התמורות שהוא עלול לחולל בארכיטקטורת הביטחון באזור. דוגמה בולטת למהלכים כאלה מצד ארצות הברית היא העניין בקידום ברית הגנה עם ערב הסעודית, שתעגן אותה במרחב ההשפעה האמריקאי ותצמצם את הנטייה של ריאד לכיוון סין בשנים האחרונות. למהלך זה יש גם השפעות מובהקות על ישראל, כולל בהקשרי נורמליזציה עם ערב הסעודית.

הממד האזורי

מרחב המזרח התיכון וצפון אפריקה התנהל בדומיננטיות אמריקאית מאז שנות ה-80, עת ארצות הברית פעלה לדחוק ממנו את ההשפעה הסובייטית ולעצב משטר ביטחון השם דגש על הבטחת אספקת אנרגיה למערב, דומיננטיות ביטחונית אמריקאית בקרב השחקנים המרכזיים בו, לצד נכונות אמריקאית להפעיל כוח לטובת שותפותיה באזור או לפעול להסרת איומים עליו. מעמדם של ארצות הברית ושל משטר הביטחון שיצרה הלך ונחלש עם הפלישה לעיראק ב-2003 ו"המלחמה הגלובלית בטרור", הטלטה שעבר המזרח התיכון במהלך האביב הערבי, שבו ארצות הברית לא גיבתה את המשטרים שהיו שותפיה באזור, והסכם הגרעין עם איראן, שנתפס לרוב באופן שלילי באזור.

מנגד, סין הרחיבה יותר ויותר את השפעתה ואחיזתה באזור בשני העשורים האחרונים והפכה לשותפה הכלכלית המרכזית של רוב מדינות המזרח התיכון,

עם זאת, שובו של טראמפ לבית הלבן ורצונו המובהק לצמצום המעורבות הצבאית במזרח התיכון עלולים לערער את היכולת של מדינות המזרח התיכון להסתמך מבחינה ביטחונית על ארצות הברית ולחשוף אותן ללחצים מצד הממשל בהקשרים כלכליים וביטחוניים, בעוד סין צפויה להמשיך להעמיק את אחיזתה הכלכלית במזרח התיכון, בין היתר באמצעות שיתופי פעולה בתחום פיתוח וייצור כלי רכב חשמליים (ערב הסעודית, מצרים). לפיכך קשה לקבוע אם התנהלות המעצמות במלחמה תשנה מהותית את מגמות מעורבותן והשפעתן במזרח התיכון, בפרט לנוכח ממד א־הוודאות הרחב שמוסיף הנשיא טראמפ, אשר מחד גיסא מחזר אחר השקעות מפרציות וסעודיות בארצות הברית, ומאידך גיסא חותר בעקביות לצמצום המעורבות הביטחונית האמריקאית באזור.

המלצות

מכלל הניתוח מסתמן כי עדיף לישראל למצוא דרך לשמר ולעגן את **בריתה האסטרטגית עם ארצות הברית, לצד קיום קשרים חיוניים ובונים עם סין**. עם זאת **על ישראל להכיר בכך שאין חלופה לברית האסטרטגית עם ארצות הברית:**

1. אין תחליף לגב האסטרטגי שמספקת ארצות הברית לישראל מול לחצים בינלאומיים; הסיוע מארצות הברית מספק נתח נכבד מתקציב ההתעצמות; צה"ל משתמש בפלטפורמות מרכזיות ובחימושים אמריקאיים באופן בלעדי כמעט, או נעזר ביצרנים אמריקאים עבור מערכות מתוצרת "כחול לבן"; ודימוי הקשרים ומערכת היחסים של ישראל עם ארצות הברית הוא מכפיל כוח דיפלומטי ומקור עוצמה אזורי ובינלאומי. זאת מעבר להיותה שותפת הסחר המרכזית של ישראל. הביטוי העמוק למערכת יחסים זו נראה במהלך מלחמת חרבות ברזל, עת ארצות הברית תמכה בישראל מבחינה מדינית, הציבה כוחות אמריקאיים ליירוט איומים על ישראל ואיימה על חזבאללה ואיראן לבל ירחיבו את המלחמה בראשית הדרך.

2. **על ישראל להכיר בשינוי העמוק שארצות הברית עוברת ביחס לסין**, וכן כי מדובר בסוגיה הנמצאת בקונצנזוס דו־מפלגתי נדיר בארצות הברית. דשדוש לגבי עמידה בציפיותיה של וושינגטון להתאמות במדיניות (כפי שהיה בסוף עידן ממשל טראמפ ובתחילת ממשל בידן), קל וחומר עימות עם ארצות הברית בסוגיה הנמצאת בליבת הביטחון הלאומי של ארצות הברית – עלולים לכלול תגובות חריפות

במסגרת זו מתחה (Foreign Affairs of China, 2023) סין ביקורת חריפה על ישראל, סיפקה גיבוי פומבי לאיראן, התייחסה לחטופים הישראליים כאל "עצורים" ודרשה מישראל לחדול מהלחימה תוך הימנעות מהצבת תנאים רלוונטיים לצד השני (עמידה בהחלטת מועצת הביטחון 1701 לגבי חזבאללה ושחרור החטופים מצד חמאס). מעבר לכך נראה שסין התירה את הרסן בעניין הביקורת כלפי ישראל ברשתות החברתיות בסין ובטיקטוק, באופן שיצר שטף של ביקורת והתבטאויות אנטישמיות כלפי ישראל ויהודים (לביא, 2024; Gering & Dayan, 2024). במסגרת פעילותה סין אף אירחה את נציגי חמאס לשיחות פיוס עם הרשות הפלסטינית ב־21–23 ביולי 2024, שהסתיימו ב'הצהרת בייג'ינג' על הקמת "ממשלת אחדות זמנית", תוך מתן לגיטימציה לחמאס (לביא, 2024).

ההתגייסות האמריקאית הנרחבת לטובת ישראל קידמה לכאורה את החזון שלה לשותפות ביטחונית אזורית, שעיקרה התמודדות עם האיום האיראני, והראתה כי ארצות הברית נכונה להתערבות משמעותית לטובת שותפותיה באזור ובפרט לטובת ישראל, באופן שמסייע לחיזוק מעמדה באזור (אף כי מעורבותה גם מחדדת את הביקורת על תמיכתה בישראל ועל נכונותה "להתעלם" מהפרות זכויות אדם שהיא ביצעה לכאורה). המהלכים האמריקאיים תמכו גם בקידום החזון של הרחבת הסכמי אברהם בדגש על ערב הסעודית, אולם זו גילתה חוסר רצון לעשות כן במהלך המלחמה.

בה בעת סין הציבה את עצמה בראש הגורמים המגנים את ישראל ותומכים בפלסטינים ובפרט בחמאס, קבעה במסגרת בית הדין הבינלאומי לצדק כי לפלסטינים זכות ל"מאבק חמוש" בישראל (The Times of Israel, 2024), ולא גילתה פעלתנות יתרה מול החות'ים, למרות שאלה סגרו נתיב סחר ימי חשוב ופגעו לכאורה גם באינטרסים סיניים. זאת באופן שהציב את סין כזו שתומכת בגישה המדינית של מדינות ערב. למרות זאת סין **צפויה לראות עצמה נפגעת מהרחבת הסכמי אברהם ולהגביר את תמיכתה באיראן כדרך לאזן מגמה זו**, תוך חתירה ליצירת ארכיטקטורה ביטחונית במזרח התיכון ("common, comprehensive, cooperative and sustainable security") שתשלב בתוכה את איראן, תייתר את תפקידה של ארצות הברית ותדחק אותה ממנו (Sun, 2024).

ניתוח כלל המגמות מראה כי שתי המעצמות ניצלו את המלחמה לקידום גישתן והאינטרסים שלהן, ולא ניתן כרגע להבחין מי מהן יוצאת ממנה בעמדה טובה יותר לקידום יעדיה וגישתה.

דינמי), ניתן להבין מהם התחומים הטכנולוגיים והכלכליים הרגישים פחות מבחינה זו, ולהשקיע בהם מבחינת פיתוח יחסי ישראל-סין (דוגמת אגרו-טק).

3. **הסמכת גוף שיהיה אחראי על גיבוש מדיניות כלפי סין ואכיפת מימושה, כלפי המגזר הציבורי, הממשלתי והפרטי, בדגש על הנחיית הגופים השונים העוסקים בתחום.** המשך המצב הקיים של שימור עצמאות הפעולה וההחלטה של מגוון בעלי הסמכויות (בעיקר הכלכליות), ללא תוויות עקרוניות לקבלת החלטות בתחום, יותיר את הנושא פרוץ וללא מדיניות סדורה.

4. **עיסוק קבוע בתחרות הבין-מעצמתית בדרג המדיני והמקצועי, המבוסס על פיתוח ידע, איסוף וניתוח רציף בנושא, הבנה תרבותית ואסטרטגית והצבת גורם בכיר האחראי על התחום.** רצוי לכוון גם שיח ישיר ומתמשך בנושא עם ארצות הברית (בערוצי כלכלה, NSC, מודיעין) כדי לשפר את תמונת המצב ותהליכי קבלת החלטות, ובמקביל לכוון גם ערוצי שיח מקצועיים מתמשכים עם סין ועם גורמים סיניים.

5. **השתלבות ביוזמות הטכנולוגיות של ארצות הברית להגברת החוסן של שרשראות אספקה.** לישראל הזדמנות להיות שותפה ערכית ופעילה ביוזמות ובשיתוף פעולה טכנולוגי, שארצות הברית מקדמת במסגרת התחרות האסטרטגית שלה עם סין. השתלבות זו יכולה לחולל ערך מדיני, כלכלי וטכנולוגי ולצקת תוכן מייצב במערכת היחסים המיוחדים עם ארצות הברית, וכן להגביר את נכסיות ישראל עבורה.

6. **עם זאת, אין ביטחון שלאסטרטגיה של מציאת שביל הזהב בין המעצמות יש משפט קיום לאורך זמן.** הדינמיות של התחרות בין המעצמות עלולה להקשות על היכולת להישאר בו, ומשבר בין המעצמות (למשל סביב טאיוואן) עלול לאלץ את ישראל לבחור צד. במצב זה, ברירת המחדל היא להתייצב לצד בעלת הברית האסטרטגית ארצות הברית (ככל האפשר, במקביל לפיתוח יחסי הסחר עם סין), שכן בחירה אחרת עלולה לגבות מחיר כבד בנוגע לביטחון הלאומי של ישראל.

7. **חינוי לחזק את מערכי הפיקוח על היצוא והשקעות זרות בישראל,** בעיקר בתחומים שאינם באחריות ישירה של משרד הביטחון (אשר לו מגוון דרכים להימנע מטעויות בנושא). נראות של מענה חלקי לסינון השקעות וחוסר רצינות באשר לדרישות ארצות הברית צפויות לתחזק תדמית שלילית של ישראל בארצות הברית בכל הנוגע לסין.

ומתמשכות, להותיר משקעים ארוכי טווח במערכת היחסים ולספק הזדמנות לגורמים החפצים לפגוע במערכת היחסים.

ואולם חשיבות היחסים עם וושינגטון אינה מחייבת בהכרח התנכרות לבייג'ינג, בין היתר נוכח השפעתה הגוברת בזירה הבינלאומית, יכולת ההיזק הישירה והעקיפה שלה על ישראל, וכן מכיוון שתפקידה של **סין במזרח התיכון צפוי לגדול ולהעמיק**, תוך השפעה גוברת על מגוון מדינות ותהליכים. לאור מגמות אלו רצוי של ישראל תהיה אוזן קשבת לבייג'ינג. מעבר לכך, **השיקולים הכלכליים** גם הם תומכים בשימור מערכת יחסים טובה עם סין. עם זאת נראה שיש להכיר בכך שייתכן כי סין עצמה בחרה להרע את מערכת היחסים עם ישראל במהלך מלחמת חרבות ברזל כחלק מרצונה לנגח את ארצות הברית, וכי היכולת לשמר מערכת יחסים בונה עם בייג'ינג נפגעה בשל כך.

הגם שמדינות שונות במזרח התיכון (ערב הסעודית, איחוד האמירויות, טורקיה) מנסות לחתור לעמדת אמצע בין המעצמות (אסטרטגיית גידור) ולנסות למנף אותה להישגים בעיקר מול ארצות הברית, בחירה בגישה זו תהיה אסטרטגיה מסוכנת עבור ישראל. סביר להניח ש"פלירטוט" בוטה עם סין לא יביא לתמורות ממשיות לישראל מארצות הברית או מסין, אלא עלול להגביר את השחיקה ביחסים המיוחדים עימה. לפיכך **רצוי למצוא "שביל זהב מוטה ארצות הברית" להתנהלות בין המעצמות**, שצריך להתאפיין **בחיזוק היחסים האסטרטגיים עם ארצות הברית לצד יחסים כלכליים פוריים, בטוחים ומבוקרים עם סין.** המדיניות צריכה להתבסס על העקרונות הבאים:

1. **הבנת הקווים האדומים (המשתנים) של המעצמות ווידוא שאין חריגה מהם.** אשר לארצות הברית, מדובר בעיקר על העברת טכנולוגיה צבאית או דו-שימושית לסין (עקב מחדל או במתכוון), מתן נגישות פיזית וטכנולוגית משמעותית לסין בישראל והיעדר פיקוח ראוי על הפעילות הסינית במדינה (הגם שסביר להניח כי רשימת הדרישות האמריקאיות תהיה רחבה יותר מאשר קווים אדומים). מבחינת סין, סביר להניח שהציפייה היא להמשך מערכת יחסים כלכלית טובה (כולל השקעות בתחומי תשתית שונים, הגם שבהיקף מצומצם יותר) והימנעות מצעדים (ממשיים או הצהרתיים) שייתפסו בסין כפרובוקטיביים או מכוונים נגדה.

2. **כנגזרת מהמדיניות כלפי סין תידרש גם בחינה מעמיקה יותר של אופן פיתוח היחסים הכלכליים עם סין בצל תחרות המעצמות.** ככל שמתבהר שדה המערכה הטכנולוגי-כלכלי בין המעצמות (אף שהוא

8. חינוי לקדם דיאלוג בלתי רשמי (Track 2) עם גורמים אמריקאיים (אקדמיה וממשל) כדי להבין באופן טוב יותר את הציפיות של ארצות הברית מישראל, את הקווים האדומים האמריקאיים ואת הדרכים לחיזוק הערכיות של ישראל עבודה בהקשר של התחרות הבין-מעצמתית. רצוי לקדם דיאלוג דומה עם שותפים סינים כדי להבין את הזווית הסינית של התחרות, וגם עם גורמים אירופיים ובינלאומיים נוספים, כדי ללמוד על גישות שונות כלפי סין ועל תפיסות האיום והמענה המגוונות.
- יוחאי גויסקי** שירת במערכת הביטחון במגוון תפקידים בתחום המודיעין והאסטרטגיה ופרש מצה"ל בדרגת סגן אלוף. כיום עורך מחקרים בתחומים מגוונים ובהם מודיעין, כלכלה, אקלים וביטחון לאומי, וכן יועץ לגופים במערכת הביטחון. בעל תואר ראשון בכלכלה ובמנהל עסקים ותואר שני בדיפלומטיה ובלמודי ביטחון מאוניברסיטת תל אביב.
- joch1@walla.co.il
- נספח: תחומי טכנולוגיה מרכזיים בראיית ארצות הברית**
- תחום הטכנולוגיות שארצות הברית מזהה כרגישות ובעלות חשיבות בתחרות האסטרטגית עם סין משתנה לאורך זמן וכתלות בגופים העוסקים בהן. כך ניתן למצוא רשימות שונות של טכנולוגיות רגישות בגופים שונים העוסקים בנושא.
- הרשימה הממוקדת ביותר שמתייחסת לטכנולוגיות בעלות הקשר ביטחוני התפרסמה במסגרת ה-National Defense Strategy וכוללת את התחומים הבאים:
1. התקדמות בתחום אמצעי הלחימה, ובכלל זאת נשק נגד מטרות בחלל (counterspace weapons), נשק היפר-סוני, נשק כימי וביולוגי מתקדם, יכולות חדשות ומפציעות בתחום מערכות נשיאת נשק (payload delivery systems) וראש הנפץ הקרבי (payload).
 2. שימושים חדשים בתחום בינה מלאכותית (AI), מדעים בתחום הקוונטי, מערכות אוטונומיות, ביד טכנולוגיה ומדע החלל (U.S. Department of Defense, 2022).
- רשימה נרחבת מאוד של טכנולוגיות מפציעות ובסיסיות גובשה על ידי משרד המסחר האמריקאי כחלק מדרישות שני חוקים מ-2018: Foreign Investment Risk-Review Modernization Act (FIRRMA), לצד The Export Control Reform Act (ECRA), והיא כוללת 14 משפחות אב טכנולוגיות (שחלקן זכה לפירוט נרחב יותר של תת-טכנולוגיות) (U.S. Department of Commerce, 2022; Rafaelof, 2021).
1. **ביוטכנולוגיה**, לרבות ננו-ביוולוגיה, ביוולוגיה סינטטית, הנדסה גנומית וגנטית, טכנולוגיות מוח (Neurotech).
 2. טכנולוגיות **בינה מלאכותית ולמידת מכונה**, ובכלל זאת:
 - Neural networks and deep learning (brain modelling, time series prediction, classification).
 - Evolution and genetic computation (genetic algorithms, genetic programming).
 - Reinforcement learning.
 - Computer vision (object recognition, image understanding).
 - Expert systems (decision support systems, teaching systems).
 - Speech and audio processing (speech recognition and production).
 - Natural language processing (machine translation).
 - Planning (scheduling, game playing).
 - Audio and video manipulation technologies (voice cloning, deepfakes).
 - AI cloud technologies
 - AI chipsets
 3. טכנולוגיות **שבבים**, כולל Systems-on-Chip (SoC), Stacked Memory on Chip.
 4. טכנולוגיות **מיקום, ניווט, ותזמון** (Position, Navigation, and Timing).
 5. טכנולוגיות הקשורות בתחום **ההיפר-סוני**, ובכלל זאת אלגוריתמים לשליטה בתעופה, מערכות הנעה, מערכות הגנה תרמיות וחומרים מיוחדים.
 6. **מערכות מחשוב מתקדמות**, כולל Memory-centric logic.
 7. טכנולוגיות **לניתוח מידע** דוגמת Visualization, Automated analysis algorithms, Context-aware computing.
 8. **ממשק מחשב-מוח**, לרבות Neural-controlled Direct, Mind-machine interfaces, interfaces, Brain-machine interfaces, neural interfaces.
 9. **טכנולוגיה קוונטית** — מחשוב קוונטי, הצפנה קוונטית, חישה קוונטית (Quantum sensing).
 10. **רובוטיקה**, ובכלל זאת מיקרורובוטים ומיקרורובוטים, טכנולוגיות נחיל (Swarming), רובוטים בעלי יכולת הרכבה עצמית (Self-assembling), Robot compliers, Molecular robotics, robots, Smart Dust.

Arcesati, R. (2022, May 19). *Trade and Technology Council + Chinese debates on sanctions on Russia + EU-Japan summit*. Merics. <https://tinyurl.com/2k538z6w>

Asia Financial (2024, September 2). *China threatens to cut off ASML over new US chip curbs*. <https://tinyurl.com/nhbskthu>

Asia News (2022, October 21). *US Navy chief warns Beijing could attack Taipei by 2024, not 2027*. <https://tinyurl.com/5xcvshka>

Badlam, J., Clark, S., Gajendragadkar, S., Kumar, A., O'Rourke, S., & Swartz, D. (2022, October 4). *The CHIPS and Science Act: Here's what's in it*. McKinsey & Company. <https://tinyurl.com/mwwphkd2>

Baptista, E. (2025, January 28). *What is DeepSeek and why is it disrupting the AI sector?* Reuters. <https://tinyurl.com/y98zs5j5>

Bateman, T. (2024, March 23). *Gaza war: How the crisis is testing the limits of US diplomacy*. BBC. <https://tinyurl.com/nzke72w9>

Bo Lillis, K., Bertrand, N., & Atwood, K. (2021, November 19). *Construction halted on secret project at Chinese port in UAE after pressure from US, officials say*. CNN. <https://tinyurl.com/ycys3z7n>

Bowman, B., Thompson, J., & Brobst, R. (2021, April 23). *China's surprising drone sales in the Middle East*. Defense News. <https://tinyurl.com/hs4yawvd>

Brunnstrom, D., & Martina, M. (2021, January 29). *U.S. must be prepared to impose costs on China - Biden security adviser*. Reuters. <https://tinyurl.com/5t3kffey>

Bureau of Industry and Security (n.d.). *Section 232 Investigations: The effect of imports on the national security*. <https://tinyurl.com/4sz8kunk>

Bureau of Industry & Security (2025, January 13). *Biden-Harris administration announces regulatory framework for the responsible diffusion of advanced artificial intelligence technology*. <https://tinyurl.com/yh52e32z>

Cancian, M.F., Cancian, M., & Heginbotham, E. (2023, January 9). *The first battle of the next war: Wargaming a Chinese invasion of Taiwan*. CSIS. <https://tinyurl.com/4m283t9v>

Central Bureau of Statistics (2021). *Trade countries - Imports and exports of Israel 2021* (Table No. 16.21.198t1). <https://tinyurl.com/y98t2w2u>

Clark, N. (2023). *The rise and fall of the BRI*. Council on Foreign Relations. <https://tinyurl.com/52ty5ybs>

Conte, M., Sierra, C., & Westcott, B. (2021, April 14). *FBI opens a new investigation into China "every 10 hours," bureau director says*. CNN. <https://tinyurl.com/32y5k2xs>

Cordesman, A. (2021). *Chinese strategy and military forces in 2021: a graphic net assessment*. <https://tinyurl.com/2ahtk7t7>

Dilanian, K. (2022, December 3). *FBI director defends investigations of Chinese academics in front of university audience*. NBC News. <https://tinyurl.com/y9fevh4x>

Donnan, S. (2022, December 3). *This could be a record year for US-China trade*. Bloomberg. <https://tinyurl.com/3dxhjsd2>

11. **טכנולוגיה בתחום הלוגיסטי** — Mobile, Modeling and simulation, electric power Distribution-Based, Total asset visibility Logistics Systems.
12. **חומרים מתקדמים** — הסוואה אדפטיבית, Biomaterials, Functional textiles.
13. **טכנולוגיות ייצור** — Additive manufacturing.
14. **טכנולוגיות מעקב מתקדמות** — Faceprint and voiceprint technologies.

מקורות

לביא, ג' (2024, א' 31 ביולי). "הצהרת בייג'ינג" — פיוס פלסטיני במאפיינים סיניים. מבט על, גיליון 1886, המכון למחקרי ביטחון לאומי. <https://tinyurl.com/2nws4f7>

לביא, ג' (2024, ב' 12 בנובמבר). **המשכיות ושינוי ברטוריקה הסינית כלפי ישראל מאז ה-7 באוקטובר**. מבט על, גיליון 1914. המכון למחקרי ביטחון לאומי. <https://tinyurl.com/96kke5e5>

למ"ס (הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה) (ל"ת). **סחר חוץ — סחורות** 2024. <https://tinyurl.com/36kdnbyb>

Downes, J.F., Wong, M., & So, M.H. (2023, June 5). *EU-China relations: A growing global rivalry*. The Loop. <https://tinyurl.com/26taccm4u>

Easley, M. (2023, August 2). *Report finds imbalance between U.S. defense strategies, industrial base capacity*. National Defense. <https://tinyurl.com/3s9xr5x2>

Eckstein, M. (2023, March 17). *Marines accelerate Force Design transformation in FY24 budget request*. Defense News. <https://tinyurl.com/7everxn5>

Efron, S., Schwindt, K., & Haskel, E. (2020). *Chinese investment in Israeli technology and infrastructure: Security implications for Israel and the United States*. Rand. <https://tinyurl.com/yrubhm57>

Euronews with AP (2024, July 8). *Hungarian PM Viktor Orbán makes surprise China visit after trip to Moscow*. <https://tinyurl.com/spv7tw9t>

European Commission (2022). *European Chips Act*. <https://tinyurl.com/54d9rwjn>

FBI (n.d.). *The China threat*. Federal Bureau of Investigation. <https://tinyurl.com/3x8j8n34>

Fehér, Z. (2024, June 1). *Xi Jinping visited Europe to divide it. What happens next could determine if he succeeds*. Atlantic Council. <https://tinyurl.com/56k8f3zd>

France in the United Kingdom (2023, April 5). *President Macron pays State visit to China*. French Embassy in London. <https://tinyurl.com/2vv2wu4z>

Gering, T., & Dayan, O. (2024, December 12). *Can China's new ambassador to Israel reset the strained relationship?* The Atlantic Council. <https://tinyurl.com/y7s59b4s>

Hemmings, J. (2022). *Should the Quad become a formal alliance?* *Journal of Indo-Pacific affairs*, March-April 2022, 65-77. <https://tinyurl.com/47uthbpbk>

Kaur, D. (2023, July 7). *IS cloud computing the next frontier in the US-China tech war?* Tech Wire Asia. <https://tinyurl.com/722bvb5n>

- Kaushik, K., & Brunnstrom, D. (2023, July 10). *U.S. military deals not enough to wean India off Russian arms yet*. Reuters. <https://tinyurl.com/mr3x9h86>
- King, J. (2025, January 20). New Israel TikTok ban theory sweeps through social media. *Newsweek*. <https://tinyurl.com/5yj5evk2>
- Kube, C., & Gains, M. (2023, January 27). *Air Force general predicts war with China in 2025, tells officers to prep by firing 'a clip' at a target, and 'aim for the head'*. NBC News. <https://tinyurl.com/u6nbacrr>
- LaGrone, S. (2021, June 23). *Milley: China wants capability to take Taiwan by 2027, sees no near-term intent to invade*. USNI News. <https://tinyurl.com/ycymwvhv>
- Macander, M., & Hwang, G. (2022, July 22). *Marine Corps Force Design 2030: Examining the capabilities and critiques*. CSIS. <https://tinyurl.com/3wsamwu7>
- McElwee, L. (2022, November 7). *How Scholz's unpopular trip to Beijing actually served U.S. interests*. CSIS. <https://tinyurl.com/bdfnpftw>
- Ministry of Foreign Affairs of China (2023, October 15). *Wang Yi speaks with Saudi foreign minister Faisal on the phone*. <https://tinyurl.com/mtf83kny>
- Ministry of Foreign Affairs of Japan (2024, October 16). *Free and Open Indo-Pacific*. <https://tinyurl.com/yujtats3>
- National Intelligence Council (2021). *Global trends 2040: A more contested world*. <https://tinyurl.com/37mjwetw>
- Nellis, S., & Cherney, M.A. (2023, August 31). *US curbs AI chip exports from Nvidia and AMD to some Middle East countries*. Reuters. <https://tinyurl.com/3mnxu69h>
- Ni, V. & agencies (2022, September 19). *Joe Biden again says US forces would defend Taiwan from Chinese attack*. *The Guardian*. <https://tinyurl.com/4hvedkcd>
- Office Of Management and Budget (2021). *Budget of the U.S. government Fiscal Year 2022*. The White House. <https://tinyurl.com/3m8e2vpj>
- Office of the Secretary of Defense (2020). *Military and security developments involving the People's Republic of China: Annual report to congress*. <https://tinyurl.com/59c93j7h>
- Panda, J. (2022, January 13). *Making 'Quad Plus' a reality*. *The Diplomat*. <https://tinyurl.com/mnjwe32v>
- Parker, A., & Pager, T. (2022, May 24). *The White House keeps walking back Biden's remarks*. *The Washington Post*. <https://tinyurl.com/63caya6m>
- Perez, E. (2022, July 6). *FBI Director Wray, MI5 chief raise alarm over China spying*. CNN. <https://tinyurl.com/2x29j2mt>
- Pollard, M. Q. (2023, July 30). *Le Maire says France wants better China access, not decoupling*. Reuters. <https://tinyurl.com/3wsb6ra2>
- Rafaelof, E. (2021, June 1). *Unfinished business: Export control and foreign investment reforms key findings*. U.S.-China Economic and Security Review Commission. <https://tinyurl.com/3p884hwm>
- Reuters (2021, December 14). *UAE told the U.S. it will suspend talks on F-35 jets -Emirati official*. <https://tinyurl.com/wdh2umb9>
- Reuters (2024, June 24). *Polish president says he hopes China can help bring peace in Ukraine*. <https://tinyurl.com/4xpzc2f4>
- Rogan, T. (2022, April 4). *The Marines are reforming to prepare for war with China*. *Wall Street Journal*. <https://tinyurl.com/28yr2k9d>
- Rogers, J., Foxall, A., Henderson, M., & Armstrong, S. (2020, May 14). *Breaking the China supply chain: How the "Five Eyes" can decouple from strategic dependency*. Henry Jackson Society. <https://tinyurl.com/yru8hef7>
- Scott Morrison [@ScoMo30] (2024, April 9). *An AUKUS+ framework for Pillar 2 is a natural progression. It also makes a lot of sense to start with Japan*. [Tweet]. X. <https://tinyurl.com/2vstwtcj>
- Sevastopulo, D. (2022, October 20). *US Navy chief warns China could invade Taiwan before 2024*. *Financial Times*. <https://tinyurl.com/mr8jurpr>
- Sevastopulo, D. (2024, August 25). *The inside story of the secret backchannel between the US and China*. *Financial Times*. <https://tinyurl.com/2vnzvj89>
- Singh, S. (2022). *The Trump administration and the Kashmir issue*. *World Affairs: The Journal of International Issues*, 26(3), 120–135. <https://www.jstor.org/stable/48712330>
- Shayb, H., with Carzone Technologies Ltd. (2024 November 6). *Trends analysis of the Israeli market for new vehicles - Q3 2024*. I-via. <https://tinyurl.com/bddrrd7s>
- Stevenson, A., & Eddy, M. (2024, April 16). *Germany's leader walks a fine line in China*. *The New York Times*. <https://tinyurl.com/4evsw4t4>
- Sullivan, J. (2022, September 16). *Remarks by National Security Advisor Jake Sullivan at the Special Competitive Studies Project Global Emerging Technologies Summit*. The White House. <https://tinyurl.com/5t398z4z>
- Sun, Y. (2024, December 19). *Forecasting China's strategy in the Middle East over the next four years*. Brookings. <https://tinyurl.com/yckbkja9>
- Taylor, B., Sands, L., Cho, K., & Suliman, A. (2024, October 14). *What to know about U.S. military support for Israel after a year of war*. *The Washington Post*. <https://tinyurl.com/2yxbww63>
- The Times of Israel (2024, February 22). *China at the World Court: Palestinians have the right to 'armed struggle' against Israelis*. <https://tinyurl.com/5au3eefm>
- The U.S.-China Economic and Security Review Commission (n.d.). *About Us*. <https://tinyurl.com/2s374fkj>
- The White House (2013, April 24) *Remarks by Tom Donilon, National Security Advisor to the president at the launch of Columbia University's Center on Global Energy Policy*. <https://tinyurl.com/5t2rwvzy>
- The White House (n.d.). *Delivering results from President Biden's Bipartisan Infrastructure Law*. <https://tinyurl.com/52dcavfp>
- The White House (2021a, April 16). *U.S.- Japan joint leaders' statement: "U.S. - Japan global partnership for a new era"*. <https://tinyurl.com/4ata3tnc>
- The White House (2021b, June). *Building resilient supply chains, revitalizing American manufacturing, and fostering broad-based growth: 100-day reviews under executive order 14017*. <https://tinyurl.com/yhbc97y8>
- The White House (2022a, February). *Indo-Pacific strategy of the United States*. <https://tinyurl.com/35588uzu>

- The White House (2022b, August 15). *By the numbers: The Inflation Reduction Act*. <https://tinyurl.com/2vs557ur>
- The White House (2022c, October 12). *National Security strategy*. <https://tinyurl.com/bdx2zfbt>
- The White House (2024a, January 30). *Remarks and Q&A by National Security Advisor Jake Sullivan on the future of U.S.-China Relations*. <https://tinyurl.com/yeyrddxv>
- The White House (2024b, November 12). *Joint Statement from the leaders of the United States and the Republic of Indonesia: Commemorating 75 years of diplomatic relations*. <https://tinyurl.com/23rxuvdw>
- The White House (2025, January 20). *Unleashing American energy: Executive order*. <https://tinyurl.com/mwwwskws>
- Tracy, B.S. (2020). *An overview of rare earth elements and related issues for Congress*. CRS. <https://tinyurl.com/42n5jbk5>
- Tyler, P.E. (1992, April 3). No evidence found of Patriot sales by Israel to China. *The New York Times*. <https://tinyurl.com/57f4tn6u>
- United States Census Bureau (n.d.). *Trades in goods with China*. <https://tinyurl.com/4tzypcyv>
- U.S.-China Economic and Security Review Commission (2004). *2004 report to Congress of the U.S.-China Economic and Security Review Commission*. <https://tinyurl.com/2dhmwdkz>
- U.S. Department of Commerce, Bureau of Industry and Security (2022). *Emerging technologies update: Section 1758 controls* [PowerPoint slides]. <https://tinyurl.com/4chwdrat>
- U.S. Department of Commerce (2024, May 14). *Fact sheet: President Biden takes action to protect American workers and businesses from China's unfair trade practices*. <https://tinyurl.com/4hncmwwn>
- U.S. Department of Defense (n.d.). *AUKUS: The trilateral security partnership between Australia, U.K. and U.S.* <https://tinyurl.com/2tdwzpuz>
- U.S. Department of Defense (2022). *2022 National Defense Strategy of The United States of America*. <https://tinyurl.com/4dm6h3fp>
- U.S. Department of State (n.d.). *Military-Civil Fusion and the People's Republic of China*. <https://tinyurl.com/ysyptrm>
- U.S. Department of State. (2021a, January 19). *Determination of the Secretary of State on atrocities in Xinjiang*. <https://tinyurl.com/u64a4tvn>
- U.S. Department of State (2021b, March 22). *Promoting accountability for human rights abuse with our partners*. <https://tinyurl.com/2vyvkr3c>
- U.S. Department of State (2021c, March 31). *2021 Hong Kong Policy Act Report*. <https://tinyurl.com/7em67kdw>
- U.S. Department of State (2021d, May 27). *Denial of democracy in Hong Kong*. <https://tinyurl.com/4fcsu8ah>
- U.S. Department of State. (2025, January 20). *U.S. Security cooperation with India*. <https://tinyurl.com/yjcwwcfe>
- U.S. Embassy & Consulate in the Republic of Korea (2022, August 10). *Fact sheet: CHIPS and Science Act will lower costs, create jobs, strengthen supply chains, and counter China*. <https://tinyurl.com/2s4vbjec>
- U.S. Embassy & Consulate in Vietnam (2023, September 11). *Joint leaders' statement: Elevating United States-Vietnam relations to a comprehensive strategic partnership*. <https://tinyurl.com/ekhmuzyp>
- United States Mission to the United Nations (2022, October 31). *Joint statement on behalf of 50 countries in the UN General Assembly Third Committee on the human rights situation in Xinjiang, China*. <https://tinyurl.com/5cact3py>
- Vagnoni, G., & Chen, L. (2024, July 29). *Meloni vows to "relaunch" Italy's cooperation with China*. Reuters. <https://tinyurl.com/bdec5pzs>
- Vergun, D. (2023, June 20). *U.S., India rapidly expand their military cooperation*. U.S. Department of Defense. <https://tinyurl.com/nhkrwha5>
- Written Testimony of Geoffrey R. Pyatt Assistant Secretary for Energy Resources United States Department of State Before the House Foreign Affairs Committee (2023, June 14). *"Assessing U.S. efforts to counter China's coercive Belt and Road Diplomacy"*. <https://tinyurl.com/4h9ucz45>

הערה

1 חקירות מיוחדות שמבצע משרד הכלכלה לטובת בחינת ההשפעה של יבוא על הביטחון הלאומי. בתקופת ממשל טראמפ בוצעו חקירות רבות בתחום זה (לראשונה מאז 2001) כחלק מהניסיון לחזק את הייצור המקומי, ללא קשר לסין (Bureau of Industry and Security, n.d.).

משולש היחסים סין-ארצות הברית-טאיוואן משנת 2016: התחרות הבין-מעצמתית, מדיניות לעומתית ודיפלומטיית איומים

אורי סלע

אוניברסיטת תל אביב

טאיוואן – על מערכות היחסים המורכבות והטעונות שסובבות אותה – נחשבת לאחת מהנקודות החמות הבולטות בזירה העולמית. ככל שהתחרות או היריבות בין שתי המעצמות העולמיות העיקריות, ארצות הברית וסין, מסלימה במרחב האסייתי או האינדו-פסיפי, כך מחריף המתח סביב סוגיית טאיוואן, הרטוריקה מקצינה ופעולות הצדדים יוצרות סטטוס קוו חדש, המאיים להתחלף חדשות לבקרים בלוחמה של ממש. מאמר זה בוחן את התפתחות מערכת היחסים המשולשת סין-טאיוואן-ארצות הברית מאז שובה של מפלגת DPP הטאיוואנית לשלטון בשנת 2016, ואת האופנים שבהם מערכת יחסים זו הידרדרה לאורך תקופה זו, לצד הסיבות האפשריות לכך. דגש מיוחד מושם במאמר על התהליכים שחלו מאז ביקורה בטאיוואן באוגוסט 2022 של ננסי פלוסי, יו"ר בית הנבחרים האמריקאי, ועד לעלייתו של נשיא חדש בטאיוואן במאי 2024, הנשיא לאי, גם הוא מה-DPP – תהליכים שאליהם ניתן להתייחס כאל "משבר פורמוזה הרביעי", שעדיין לא הסתיים.

מילות מפתח: סין, טאיוואן, ארצות הברית, משבר פורמוזה, המפלגה הקומוניסטית, גואו-מיין-דאנג, DPP.

מבוא

שנת 2016 עמדה בסימן הבשלה של מספר תהליכים, הן פנימיים בסין, בטאיוואן ובארצות הברית, והן כלל-עולמיים, שהביאו לשינוי מגמה במערכת היחסים המשולשת. ראשית, בארצות הברית ובטאיוואן הייתה זו שנת בחירות לנשיאות, בטאיוואן בתחילת השנה ובארצות הברית לקראת סופה, ובה מילאה הסוגיה הסינית תפקיד חשוב: בטאיוואן – בשאלת הגדרת היחסים בינה לבין סין; בארצות הברית – כמטרה לחיצי המועמדים. באותה עת היה הנשיא המכהן בסין שי ג'ין-פינג באמצע כהונתו הראשונה. הוא הצליח לחזק את אחיזתו במפלגה והוגדר בשנה זו כ"מנהיג ליבה" (领导核心) של סין (בדומה למאו, דנג וג'יאנג לפניו). במחצית הראשונה של כהונתו גילתה סין יותר ויותר אגרסיביות בזירה העולמית, ובייחוד במרחב הקרוב אליה: הן בים סין המזרחי (בעימות מול יפן בסוגיית איי סנקאקו/דיאוייו), הן בים סין הדרומי והן במרכז אסיה, כולל בהקשר של יוזמת החגורה והדרך (או 'חגורה אחת, דרך אחת', כפי שהוגדרה בשלבים הראשונים,

מאז 2013). מדיניות זו נקשרה בחזון הרחב יותר של הנשיא שי על "הגשמת החלום הסיני לתחייה הלאומית הגדולה של העם סיני" (实现中华民族伟大复兴中); (国梦); (לרעיון "העידן החדש" (新时代), המבטא את תפיסת העולם של המפלגה הקומוניסטית של סין בשנים האחרונות (בפרט מאז 2017); ול"מחשבת שי ג'ין-פינג על סוציאליזם עם מאפיינים סיניים לעידן החדש (习近平新时代中国特色社会主义思想) באופן רחב יותר (China Daily, 2017). שלושת המרכיבים הללו כיוונו יחדיו לשינוי פרדיגמטי בהיסטוריה של סין המודרנית ושל העולם ככלל: שינוי שהוא גם איכותי וגם כמותי בהצלחותיה של סין, וכן שינוי במעמדה של סין בעולם, כשהיא תופסת את המקום המרכזי והדומיננטי – המקום הראוי לה, לשיטתה – על במת העולם, מאז עלייתו של שי ג'ין-פינג לשלטון (Dai & Luqiu, 2022; Holbig, 2018).¹ מערכות היחסים של סין בזירה הקרובה אליה היו אמורות להשתנות בהתאם ולבטא את הדומיננטיות הסינית החדשה.

לאחר מכן (Insisa, 2016). בשנתו האחרונה של ברק אובמה כנשיא ארצות הברית הצליח המהלך להקמת הברית הטרונס-פסיפית (Trans-Pacific Partnership, TPP)², ונדמה היה מחד גיסא שמתעצמים ניסיונותיה של ארצות הברית לעמוד מול סין במסגרת 'הפיבוט לאסיה' – המדיניות של הנשיא אובמה מ-2011 בעיקר, להעברת מרכז הכובד של מדיניות החוץ האמריקאית לאסיה, ומאידך גיסא נראה היה שסין מאוד לא מרוצה מכך, ועל כן גם תגביר את ניסיונותיה לעמוד מול מהלכים אלה (deLisle, 2018; Tsai & Liu, 2017). מכאן שאם עד שנת 2016 נראה היה שמערכת היחסים בין סין לבין טאיוואן הולכת ומשתפרת, למרות אתגרים שונים, שנה זו היוותה קו פרשת מים בסוגיה זו, ובמובנים מסויימים מערכת היחסים החלה להידרדר מאז. במאמר זה אני מבקש לבחון את הדינמיקה של משולש היחסים סין-טאיוואן-ארצות הברית מאז 2016 ולהסביר מהן הסיבות לדינמיקה זו, באילו מובנים ניתן לראות גם המשכיות אחרי שנה זו ומהן המגמות העיקריות של יחסים אלה, בפרט משנת 2022 (תחילתו של משבר פורמוזה הרביעי) ועד עלייתו לשלטון של נשיא טאיוואן ויליאם לאי, גם הוא מה-DPP, במאי 2024.

המשכיות ושינוי מגמה מאז 2016

בדצמבר 2016 התרחש אירוע סמלי שמייצג את שינוי המגמה במערכת היחסים המשולשת. הנשיאה צאי התקשרה לנשיא הנבחר טראמפ כדי לברך אותו. יותר משלושה עשורים לא שוחחו נשיאי ארצות הברית וטאיוואן, ודאי לא באופן רשמי, אולם דונלד טראמפ קיבל את השיחה והשניים דיברו, כך דווח, כעשר דקות. אם במודע ואם לאו, שיחה זו סימנה לסין העממית כי ייתכן שהחל שלב חדש, שבו מדיניות סין האחת כבר אינה מקובלת. הממשל אומנם דאג להצהיר מייד לאחר מכן כי ארצות הברית ממשיכה במדיניות סין האחת, וגם התגובה מסין הייתה פושרת למדי והאשימה בעיקר את טאיוואן ב"תרגיל", אולם הסמליות של השיחה לא חמקה מאף אחת מהן (deLisle, 2018), ולא היה מדובר רק בפעולות סמליות. למשל, בקדנציה השנייה של אובמה כמעט לא היו מכירות נשק של ארצות הברית לטאיוואן (למעט בשנת 2015), אולם כבר בשנה הראשונה לנשיאות טראמפ חודשו עסקאות הנשק בין המדינות ואף עלו מדרגה (Dickey, 2019).

יתר על כן, הרעת היחסים הכללית בין ארצות הברית לסין, מהגדרת היחסים כ"תחרות אסטרטגית" כבר בסוף שנת 2017 ו"מלחמת הסחר" שהגיעה מייד לאחר מכן, לא נותרה כמובן בילטרלית בלבד, והיו לה השלכות גלובליות, כולל על טאיוואן. כך, ככל שארצות הברית

בטאיוואן געשה המערכת הפוליטית לקראת הבחירות של 2016. שתי המפלגות העיקריות שהתחרו אז (וגם היום) היו הגוואו-מין-דאנג ("מפלגת האומה/הלאום", Kuo-min-tang, KMT), וה-DPP (Democratic Progressive Party). חילוקי הדעות העיקריים ביניהן סובבים סביב מגוון נושאים, הן פנימיים והן חיצוניים. במדיניות פנים וכלכלה ה-DPP נוטה יותר לכיוון שמאל סוציאליסטי, וכן לגישה ליברלית יותר מבחינה חברתית (למשל בסוגיות נישואים של בני/בנות אותו מגדר, או בגישה חוקתית מקילה יותר, ששמה דגש על שיקום עבריינים ולא על ענישה), בעוד הגוואו-מין-דאנג נחשבת שמרנית יותר ודוגלת בכלכלה חופשית וקפיטליסטית יותר, עם פחות מיסוי. חשוב מכך לענייננו הוא שבעוד הגוואו-מין-דאנג, ודאי בשנותיה בשלטון עד 2016, קיבלה את העיקרון או המדיניות של סין האחת בהתאם לקונצנזוס של 1992 עם סין העממית, וביקשה לחזק את הקשרים עם סין העממית, ה-DPP לעומתה דוגלת בזהות טאיוואנית מובחנת, בביזור הקשרים הכלכליים והפחתת התלות בסין העממית וברעיון, המוצג במכוון בצורה מעורפלת מעט, שטאיוואן היא מדינה ריבונית מזה זמן (ועל כן אין צורך להכריז על "עצמאות"). נוסף על שתי המפלגות הללו, בשנת 2019 החלה לפעול גם מפלגת ה-TPP (Taiwan People's Party), שקרובה יותר לגוואו-מין-דאנג מבחינה רעיונית אך מציגה עצמה כפרגמטית יותר. היות שהיא גם נתפסת בציבור כמנותקת מהחיבור ההיסטורי של הגוואו-מין-דאנג לעשורים של שלטון דיקטטורי ולעיתים אלים, הדבר מקנה לה יתרון מסוים על הגוואו-מין-דאנג, אך כאמור, בבחירות של 2016 היא עדיין לא הייתה קיימת.

"מחאת החמניות", שהגיעה לשיאה ב-2014 ואשר ביקרה באופן חריף את המדיניות הפייסנית של ממשל הגוואו-מין-דאנג ביחס לסין העממית, הבשילה לכדי כוח פוליטי מהותי, ובבחירות של ינואר 2016 זכתה מפלגת ה-DPP ברוב בבית המחוקקים וגם בנשיאות עצמה, וצאי יינג-וון הייתה לנשיאת טאיוואן. נדמה היה כי שאלת ה"עצמאות" הטאיוואנית חזרה אל השולחן, גם אם באופן רשמי ה-DPP הצהירה לקראת הבחירות שהיא אינה עוסקת בשאלה זו. זמן קצר בלבד לפני הבחירות, בנובמבר 2015, נפגשו נשיא סין ונשיא טאיוואן מא יינג-ג'ו בסינגפור, לאחר סדרת פגישות רשמיות בסין ובטאיוואן של בכירי המשרד לענייני טאיוואן (הסיני) והמועצה לענייני היבשת (הטאיוואנית) בשנת 2014 (שקדמה להן פגישה בלתי רשמית ביניהם בבאלי בשנת 2013), ונדמה היה כי מסלול היחסים בין השתיים דווקא עשוי להתקדם בצורה חיובית. הדבר רק חיזק את התפנית המשמעותית של נפילת הגוואו-מין-דאנג ועליית ה-DPP זמן קצר

מיוחדים" (SAR) שבהם השיטה שונה. המהלכים הסיניים הכוחניים בהונג קונג, לצד דיפלומטיה התקפית של סין (שזכתה לכינוי wolf warrior diplomacy), המחישו עבור הטאיוואנים ששיטה זו אינה אפשרות לגיטימית מבחינתם וגרמו להם לצאת למחות, מרחוק, יחד עם תושבי הונג קונג. נשיאת טאיוואן מינפה זאת ורכבה על גל מחאה זה לכהונה שנייה בשנת 2020, תוך שהגואר מין-דאנג – שביקשה לאורך הדרך לקדם את היחסים עם סין העממית – התקשתה להשיב לטענות המוחים (Brown & Churchman, 2019; Insisa, 2019).

בעוד שמובן מאליו כי הסוגיה הראשית על הפרק היא "האיחוד" (統一, או "האיחוד מחדש"), חשוב להבין מהם הנושאים העיקריים השנויים במחלוקת תחת כותרת כללית זו, בייחוד מאז 2016. מצידה של סין העממית, מספר דרישות ראשיות נתפסות או מוצגות כתנאים: א. קבלה טאיוואנית של "הקונצנזוס של 1992" (九二共識), הכולל את עקרון סין האחת; ב. דרישה לדחייה מוחלטת מהצד הטאיוואני של רעיונות "עצמאות טאיוואן" (台独); ג. קבלה טאיוואנית של העיקרון 'מדינה אחת, שתי שיטות' כבסיס הפעולה הנדרש לביצוע האיחוד; ד. דחייה של כל "השפעה או מעורבות חיצונית" (外部势力干涉) בהתנהלות בין השתיים, כאשר הכוונה היא כמובן בראש ובראשונה למעורבות אמריקאית.

מצידה של טאיוואן תחת שלטון הנשיאה צאי, נדמה כי המונח עמימות מתאר את התנהלותה בהקשר זה: הנשיאה קיבלה את "העובדה ההיסטורית" שהיו דיונים בשנת 1992, אך לא את הקונצנזוס (על עקרון סין האחת) כפי שסין מציגה אותו, ולקחה מההסכמות של 1992 בעיקר את הרעיון של המשך דיונים ברוח של שלום ורצון טוב; הנשיאה אומנם לא דיברה באופן חד-משמעי על עצמאות טאיוואנית, אך כן טענה בדבר קיומה הנפרד של טאיוואן והדגישה שוב ושוב את המערכת הדמוקרטית שלה, השונה מהותית מזו הסינית, ועל כן גם את ההנחה שכל החלטה בעניין גורלה של טאיוואן תהא בידי העם הטאיוואני; העיקרון 'מדינה אחת, שתי שיטות' נדחה, ודאי לאחר 2019; וטאיוואן תחת צאי גם ביקשה להדק את הקשרים עם ארצות הברית (ועם עוד מדינות דמוקרטיות שהן "like-minded"), כמו גם לחזק את מעמדה הבינלאומי של טאיוואן, למשל במוסדות בינלאומיים מגוונים (Insisa, 2019). מכאן שלא זו בלבד ששאלת האיחוד נותרה ללא מענה, גם היכולת לנהל משא ומתן או דיונים על עתיד הקשרים נמוגה, בשעה שבסין גברו הקולות שטענו כי צאי חותרת ל"עצמאות", ל"הפרדות תרבותית" (文化去中), ל"התרחקות כלכלית" (经济排中), ל"התנגדות דיפלומטית" (外交抗中) ול"שימוש

הדגישה יותר ויותר את הערכים המשותפים שלה עם מדינות דמוקרטיות והעצימה את הבעייתיות של צורת השלטון בסין העממית, בדגש על המק"ס (המפלגה הקומוניסטית הסינית), כך גברו הקולות בארצות הברית שהטעימו כי יש לחזק את הקשרים עם טאיוואן על מנת לעמוד בצורה נחושה מול סין. מכיוון שה-DPP בטאיוואן שאפה אף היא להדק את הקשרים עם ארצות הברית, תוך הדגשת על הערכים המשותפים, הדמוקרטיה ועוד, גדל הפער בין סין העממית לבין טאיוואן (Insisa, 2021).

מכיוון שה-DPP בטאיוואן שאפה אף היא להדק את הקשרים עם ארצות הברית, תוך הדגשת על הערכים המשותפים, הדמוקרטיה ועוד, גדל הפער בין סין העממית לבין טאיוואן.

היחסים הרשמיים בין סין העממית לטאיוואן שוב עלו על שרטון, גם אם כמו בעבר, היחסים הכלכליים דווקא המשיכו להתקדם ואף לשבור שיאים. בקרב הציבור הטאיוואני הלכה ופחתה התמיכה ב-DPP ובנשיאה צאי גם בלי קשר לסוגיה הסינית, בשל סוגיות פנימיות ובעיקר משום שהמצב הכלכלי לא השתנה לטובה באופן שקיוו לו. וכך סימנו הסקרים בטאיוואן את חזרת התמיכה אל מפלגת הגואר-מין-דאנג, ככל שהקדנציה בת ארבע השנים של הנשיאה התקדמה. אבל לאורך שנת 2019, בואכה הבחירות בטאיוואן בינואר 2020, השתנתה מגמה זו והחלה חזרה לתמיכה בנשיאה, וזאת לא מעט לאור אירועים הקשורים בסין העממית. בתקופה זו עלה בהונג קונג גל מחאה עצום, שהמניע הישיר לו היה חוק הסגרה חדש שעלה לדיון (שאפשר הסגרה באופן פשוט ומהיר של אזרחי הונג קונג לסיין גופא, לצד שיתוף פעולה משפטי הדוק יותר). עם זאת, המחאה נשענה על סיבות עמוקות יותר מהחוק עצמו (שבאותה עת לא חוקק בסופו של דבר), ובעיקר על מסמוס ההפרדה העקרונית בין מערכות החוק והמשפט של סין והונג קונג, ולצד זאת של השיטה הדמוקרטית של הונג קונג ככלל – מגמה שהחלה עוד שנים קודם לכן.

נקודה זו, עם המחאה הגואה ולצד הדיכוי האלים שלה, המחשה בראייה הטאיוואנית (ולא רק היא) כי הפתרון שהושג לסוגיית הונג קונג – "מדינה אחת, שתי שיטות" (一国两制) – אינו עובד. פתרון זה, שהחל בפועל כאשר הונג קונג עברה מידי בריטניה לסין העממית בשנת 1997, נתפס לא פעם כדרך שאולי תאפשר גם לטאיוואן להשתלב בדרכי שלום תחת כנפיה של סין העממית: מדינה אחת (סין העממית), שבה שיטות שלטון, כלכלה וחקיקה שונות יכולות לדור זו לצד זו – סין גופא ולצידה (כלומר תחתיה) "אזורים מנהליים

תרשים 1: חפיפות ה-ADIZ במזרח אסיה

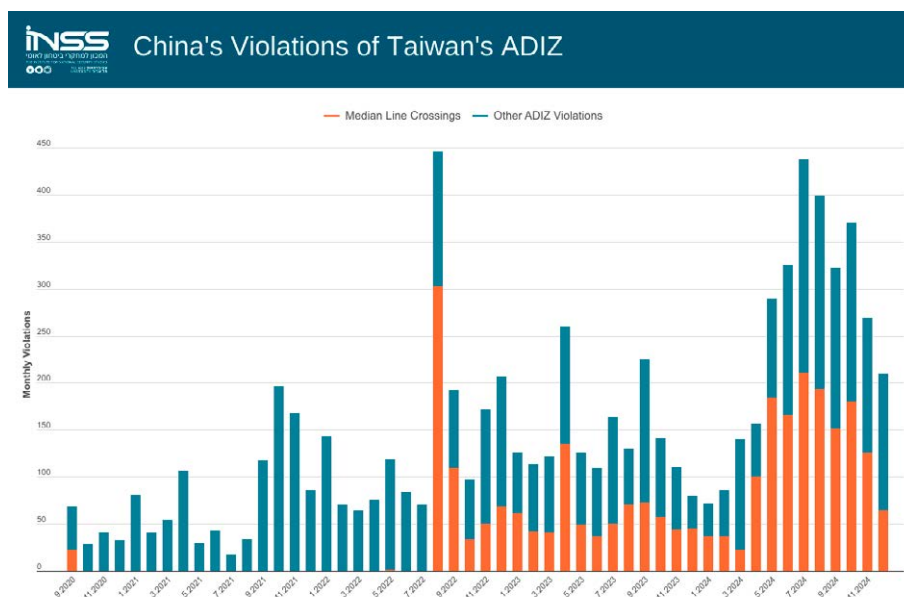

מקור: Ebbighausen, 2021

הצבאית (חיל הים וחיל האוויר בעיקר) הן בים סין המזרחי סביב טאיוואן והן בים סין הדרומי (מדרום לטאיוואן), והגבירה את גיחותיה ודרישותיה בגזרת איי דיאויאו/סנקאקו השניים במחלוקת מצפון לטאיוואן: איים שבהם שולטת יפן, אשר גם סין העממית וגם טאיוואן טוענות לריבונות עליהם (Xin, 2020). גם העובדה שהנשיאה צאי ביקרה בארצות הברית מספר פעמים בקדנציה הראשונה שלה (עד הקורונה) לא סייעה להפגת המתיחות. בהקשר של סוגיית הגיחות האוויריות של סין העממית, יש להזכיר כי בסוף שנת 2013 הכריזה סין באופן חד-צדדי על אזור זיהוי והגנה אווירית – ADIZ – חדש בים סין המזרחי. המהלך הגיע לאחר החרפת הסכסוך הטריטוריאלי בין סין ליפן (בעיקר אך לא רק) על הריבונות על איי דיאויאו/סנקאקו, וה-ADIZ החדש יצר חפיפה מסוכנת בין אזורי הזיהוי וההגנה האווירית של סין, יפן, טאיוואן וקוריאה הדרומית (Trent, 2020).³

בדמוקרטיה כדי להדוף את סין" (民主拒中), ועל כן נטען כי שימוש בכוח צבאי הוא המוצא היחיד לשימוש האיחוד (Zhao, 2023). זאת ועוד, במקביל לעלייה לשלטון של הנשיאה צאי ומפלגתה, מאז שנת 2016 סין העממית לא רק החריפה את הטון כלפי טאיוואן, היא גם ערכה כמעט בכל שנה תרגילים צבאיים בסביבת האי, כאשר חלק ניכר מהם החל לאחר "התגרות" – בעיניה של סין העממית – מצד טאיוואן או בעלת בריתה ארצות הברית. כך, ימים אחדים לאחר שנבחרה צאי לנשיאות בינואר 2016 ערך הצבא הסיני תרגילי ירי וגם החפה לתרגול השתלטות על אי "כלשהו", וגם מועד השבעתה של הנשיאה החדש לווה בתרגילים צבאיים של סין בגזרה הקרובה לטאיוואן, תוך העברת מסר ברור לנשיאה החדשה ולטאיוואן בכלל (Denyer, 2016). במקביל ובמהלך הקדנציה הראשונה של צאי המשיכה סין העממית להגביר את נוכחותה

תרשים 2: חדירות אוויריות של צבא סין ל-ADIZ הטאיוואני

מקור: Brown & Lewis, n.d.

במטוסי תדלוק וכן במטוסי קרב דוגמת J-10, J-11 או סוחוי-30 (Grossman et al., 2018; Trent, 2020). בשעה טאיוואן הגיבה בתרגילים צבאיים משלה, שארצות הברית עיבתה את תקציב ההגנה שלה לטובת ביקורי חיל הים האמריקאי בטאיוואן. ייתכן שהגברת הטיסות הסיניות סביב טאיוואן בקיץ 2017 קשורה לקונגרס הלאומי ה-19 של המפלגה הקומוניסטית של סין, שנערך באוקטובר אותה שנה – אירוע מרכזי בפוליטיקה הסינית שבו, במקרה זה, גם כהונתו של שי ג'ין־פינג כמזכ"ל המפלגה הוורודה בחמש שנים, וכך הפגנת יד חזקה ותקיפות בגזרה הטאיוואנית נתפסה כמחזקת את שלטונו. נוסף על כך, ייתכן כי התנהלות זו קשורה גם לרפורמה המקיפה שנערכה בצבא הסיני בין 2015 ל-2016, ולרצון או לצורך של הזרועות והפיקודים החדשים לפעול, להתאמן או פשוט להפגין נוכחות (Wuthnow, 2017).

עם זאת, בעשור השני של המאה ה-21, הרוב המכריע של חדירות סיניות לאזורי זיהוי והגנה אווירית במזרח אסיה היה באופן חד־משמעי וגורף לאזור הזיהוי האווירי של יפן. לפי הערכות, מטוסי חיל האוויר הסיני חדרו לאזור היפני יותר מ-3,000 פעמים, ולאזור הדרום־קוריאני (משנת 2016) יותר מ-300 פעמים בעשור זה. למרות התרגילים האוויריים סביב טאיוואן ולצד תרגילים נרחבים של הצי הסיני (וגם שינוי נתיב תעופה אזרחי כך שיחלוף בצמוד יותר לקו האמצעי), רק בשנת 2019 חדרו מטוסי חיל האוויר הסיני ממש לתוך אזור הזיהוי וההגנה האווירי (ADIZ) הטאיוואני, וחדירות אלו נעשו מעט יותר נפוצות. ואולם חמור מכך – בראייה

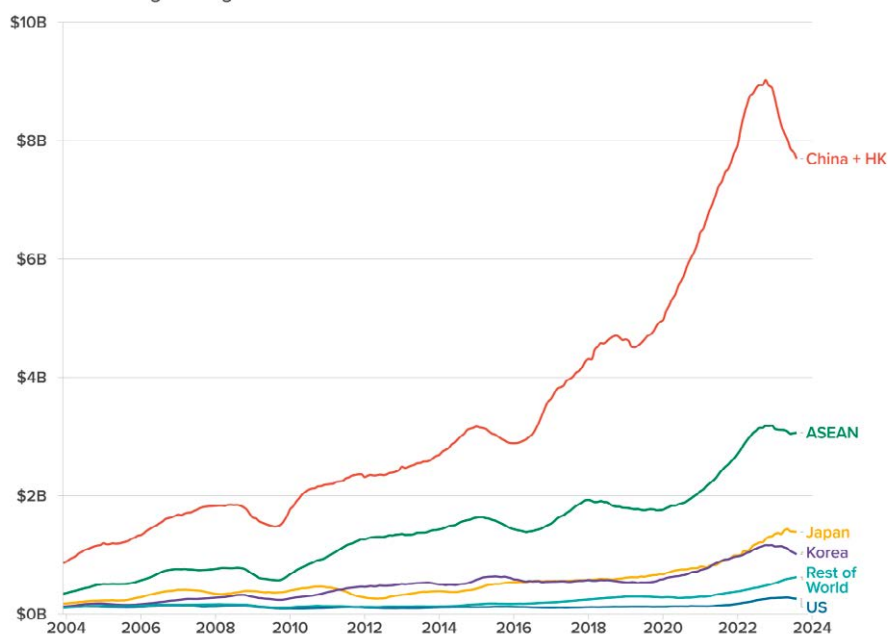
הסטטוס קוו הישן סביב טאיוואן השתנה בצורה דרמטית, בייחוד מסוף שנת 2020, וניתן לומר שנוצר מעין סטטוס קוו חדש שלפיו גיחות, חדירות מטוסים, חציות קו האמצע ופעילות סינית ימית מוגברת (צבאית ואזרחית) הן דבר שבשגרה.

בהדרגה, ובפרט מאז 2016, הגבירה סין את פעילותה האווירית במרחב החדש. כך בשנים 2016–2017 נראה היה כי מרבית הפעילות הצבאית הסינית בגזרה הימית והאווירית התמקדה בעיקר בים סין הדרומי (סביב הדיונים, ולאחר מכן ההחלטה בבית הדין הקבוע לבוררות בהאג, לטובת הפיליפינים בסכסוך) וסביב איי דיאוי־אואו/סנקאקו. ואולם גם פעילותה האווירית של סין במרחב הקרוב לטאיוואן גברה, ובייחוד התעצמו מאוד טיסות של מפציצים אסטרטגיים מסוג H-6K, שהקיפו את האי באופן חסר תקדים. הקפות אלה, שזכו לכינוי "פיטרולים להקפת האיים" (绕岛巡航) בשנת 2017 כאזכור להקפות סביב איי דיאוי־אואו/סנקאקו, גם נכנסו לספר הלבן על "ההגנה הלאומית של סין בעידן החדש" (新时代的中国国防) בשנת 2019 ותוארו כחלק מהמוכנות, בים ובאוויר, ל"הגנת האחדות של המדינה" (捍卫国家统一) וכ"אזהרה חמורה לכוחות המפלגים של 'עצמאות טאיוואן' (分裂势力'台独'对) (发出严正警告 Guowuyuan xinwen bangongshi, 2019). לא פעם לוו המפציצים במטוסי שליטה והתרעה אווירית, לוחמה אלקטרונית, לוחמה נגד צוללות ומודיעין מדגמים שונים של טופולב 154, KJ-500, Y-8 ו-Y-9,

תרשים 3: היקף יצוא המוליכים למחצה מטאיוואן לפי מדינה/אזור

Taiwan Semiconductor Exports by Country

12-month rolling average

Source: Taiwan Customs Administration, author's calculations.

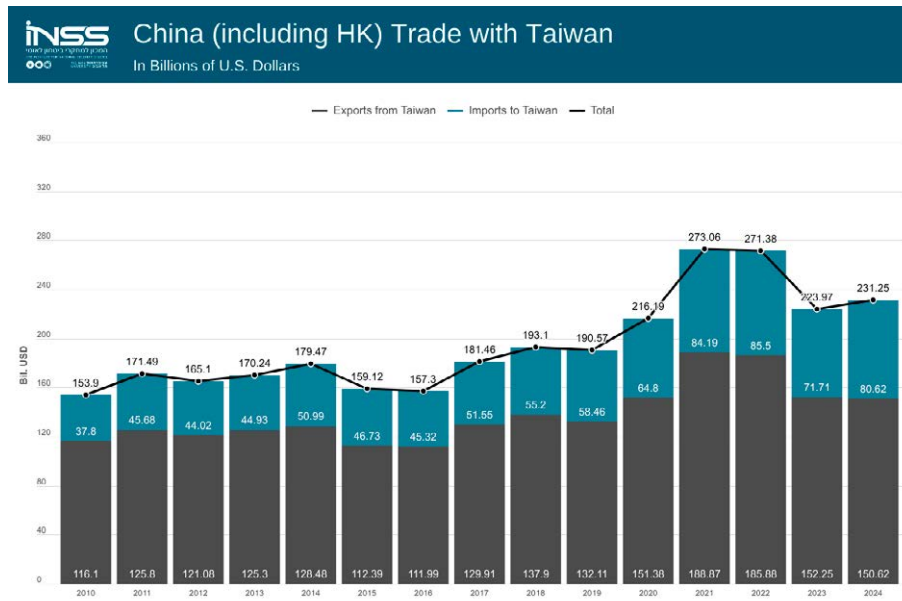
מקור: Atlantic Council

סינית ימית מוגברת (צבאית ואזרחית) הן דבר שבשגרה (Ebbighausen, 2021).

חלק מההסבר להגברת מדיניות האיומים הסינית קשור גם למעורבות גוברת של ארצות הברית במרחב האינדו-פסיפי: מהחייאת הדיאלוג הארבע-מדינתי (Quad: ארצות הברית, יפן, הודו ואוסטרליה) כבר משנת 2017, אך ביתר שאת בתקופת ממשל בידן; דרך הברית הצבאית בין ארצות הברית, בריטניה ואוסטרליה (AUKUS) בשנת 2021 (ולאחרונה שיחות על צירוף, במתכונות מגוונות, של יפן וקוריאה הדרומית); וכלה בניסיון לכוון ברית כלכלית משמעותית (IPEF) בשנת 2022, שנמצאת עדיין בשלבי הקמה (Koga, 2024).⁵ כל אלה, לצד מעורבות אמריקאית גוברת בפיליפינים, הביאו לתחושת "מצור" בסין העממית. יתר על כן, מגפת הקורונה, שתחילה נדמה היה שאולי תסייע לשיפור היחסים (דרך שיתוף פעולה רפואי בין השתיים), בסופו של דבר החמירה גם את מצב היחסים משני עברי המצר. אומנם אנשי רפואה וחוקרים טאיוואנים היו בין הראשונים שהורשו להגיע לוויחאן ממש בתחילת המגפה, אולם הצלחתה העצומה של טאיוואן במהלך המגפה (פחות מעשרה מתים מקורונה בכל התקופה), וקולה הרם (והמדויק) בארגון הבריאות העולמי הביאו מצד אחד לכך שסין העממית ראתה בה מתחרה על דעת הקהל,

הטאיוואנית והאמריקאית — בשלב זה נרשמו מספר טיסות (בעיקר של מטוסי קרב דוגמת J-11, ובהמשך J-16) שחצו לראשונה זה עשורים את "קו האמצע" במצר במכוון, תוך שבכירים סינים מתכשמים לעצם קיומו של "קו אמצע" כזה (Trent, 2020).⁴ לקראת הבחירות לנשיאות בטאיוואן בינואר 2020 קצב הטיסות אף גבר, ולאחר ניצחונה החוזר של צאי בבחירות חדירת מטוסים סיניים הפכה לשגרה מתעצמת. גם ספינות של חיל הים הסיני חדרו למרחב הימי הטאיוואני, כולל מה שנראה כשיט ראווה של נושאות המטוסים הסיניות, ולא פעם גם "מיליציות" של "סירות דיג" אזרחיות סיניות הפגינו נוכחות גוברת סביב טאיוואן (Dobias, 2024). לא רק הבחירות בטאיוואן גרמו לעלייה במספר החדירות הללו, בעיקר ל-ADIZ אבל לעיתים גם לחציות של קו האמצע. ביקורים של בכירים אמריקאים דוגמת אלכס אזאר (מזכיר הבריאות ושירותי האזרח בארצות הברית) באוגוסט 2020, או תת-מזכיר המדינה קית' קראץ' בספטמבר 2020, ועסקאות נשק גדלות שארצות הברית המשיכה לאשר לטאיוואן היו גם הם סיבה או תירוץ לגיחות כאלה. אם כן, הסטטוס קוו הישן סביב טאיוואן השתנה בצורה דרמטית, בייחוד מסוף שנת 2020, וניתן לומר שנוצר מעין סטטוס קוו חדש שלפיו גיחות, חדירות מטוסים, חציות קו האמצע ופעילות

תרשים 4: הסחר בין טאיוואן לסין (כולל הונג קונג), לפי נתוני המכס של טאיוואן

הנתונים מתוך Ministry of Finance, Republic of China, Mainland Affairs Council

כי המלחמה באוקראינה היא בראיית סין העממית סוג של ניסוי כלים לקראת מערכה קרובה מאוד על טאיוואן; שסין בוחנת לא רק את הנושא הצבאי של המערכה אלא גם את אופן התגובה בעולם; וכי סין "תנצל" את תשומת הלב העולמית לאוקראינה על מנת לקדם מהלך צבאי כנגד טאיוואן (Köckritz, 2023). תחזיות אלה התבדו עד כה. סין כמובן בחנה ובוחנת את המערכה הזו גם בהקשר טאיוואני, אולם חשוב לה מאוד ליצור בידול מוחלט בין אוקראינה לבין טאיוואן (על כך בהמשך), וייתכן שגם חוסר ההצלחה הרוסי לא היה גורם מעודד לפעילות דומה מצידה, וזאת לצד חוסר כוונה לפלוש לטאיוואן עד עתה, גם בלי שום קשר למלחמת רוסיה-אוקראינה. עם זאת, במקביל ללחימה ואולי בשל הקולות הרמים והחוששים בהקשר הטאיוואני, החליטה יו"ר בית הנבחרים האמריקאי דאז, ננסי פלוסי, לבקר באי.

ואז באה פלוסי

ביקורה של פלוסי התקיים כ־25 שנה לאחר ביקורו של ניוט גינגריץ' באי בשנת 1997 — כאשר היה יו"ר בית הנבחרים האמריקאי והגיע לאי זמן קצר לאחר משבר פורמוזה השלישי (1995–1996) — שהיה הביקור האמריקאי בדרג הבכיר ביותר מאז. בעוד שהממשל האמריקאי בתקופת ביידן הביע אי־נחת מתזמון הביקור, אך טען כי אין לו סמכות לא לאפשר ביקור כזה, ובעוד שהממשל טען בה בעת כי לביקור אין כל משמעות של שינוי מדיניות אמריקאי, דהיינו, שארצות הברית ממשיכה לעמוד על מדיניות סין האחת — הרי סין העממית לא

ומנגד לכך שטאיוואן עצמה ביקשה יותר נוכחות בזירה העולמית ובארגונים בינלאומיים, עם יותר לגיטימציה עולמית לכך (Cabestan, 2022; Zhang & Savage, 2020).

ולמרות כל המתחים הללו, במהלך הקדנציות של צאי יינג־וון גדל היקף הסחר בין סין וטאיוואן בצורה דרמטית, והיקף היצוא מטאיוואן לסין גדל פי ארבעה מהיקף היבוא מסין, כאשר "כוכב" היצוא הטאיוואני היה תחום המוליכים למחצה. כך גם ההשקעות, בייחוד מצד טאיוואן בסין, גדלו דרמטית בתקופה זו (אם כי בשנים האחרונות ניכרת ירידה בהשקעות). דהיינו, בשמונה השנים האחרונות אנו עדים לשתי מגמות הפוכות: מחד גיסא, העצמה ברטוריקה הנוקשה בין שני צידי המצר ובמהלכים הצבאיים הקשורים בכך, תוך איומים מהצד הסיני בתחומי הכלכלה, הסייבר והביטחון, ומאידך גיסא העצמה בקשרים הכלכליים־עסקיים בין שני הצדדים (Liu, 2022). לאורך שנים ולפני מגפת הקורונה נראה היה שגם קשרי התיירות והתרבות מתהדקים, אולם קרוב לשלוש שנים של מדיניות אפס קורונה בסין ומגמת התנתקות מסוימת מהעולם שבחוץ שינו מגמה זו לחלוטין, לפחות בשלב זה. העצמת הקשרים בין השתיים לוותה גם בשאלת התלות הטאיוואנית (ובמידה מסוימת גם הסינית) שקשרים אלה יוצרים (Mark & Graham, 2023).

סוגיה נוספת שהגבירה במידה רבה את המתח סביב טאיוואן מאז 2022 היא המלחמה באוקראינה. מייד עם הפלישה הרוסית החלו להישמע יותר ויותר קולות שטענו

סביב רצונותיה של טאיוואן. במסמך זה ארצות הברית דוגלת בתמיכה בטאיוואן, כולל ביכולותיה הצבאיות (להגנה עצמית, כמובן), וכל זה לפי העדיפויות והרצונות של "העם הטאיוואני" (The White House, 2022a, p. 13):

אנחנו גם נעבוד עם שותפים באזור ומחוצה לו כדי לשמור על השלום והיציבות במצר טאיוואן, גם על ידי תמיכה ביכולות ההגנה העצמית של טאיוואן, כדי להבטיח סביבה שבה עתידה של טאיוואן נקבע בדרכי שלום בהתאם לרצונות ולמיטב האינטרסים של תושבי טאיוואן. בעשותנו זאת הגישה שלנו נשארת עקבית עם מדיניותנו בדבר סין האחת ועם התחייבויותינו ארוכות השנים במסגרת חוק היחסים עם טאיוואן (Taiwan Relations Act), שלוש ההצהרות המשותפות (Joint Communiqués) המשותפות וששת העקרונות (Six Assurances).

כאשר נשאל הנשיא ביידן בטוקיו אם ארצות הברית תתערב צבאית לשם הגנה על טאיוואן, הוא השיב בחיוב. תגובה זו של הנשיא, לא בפעם הראשונה ולא בפעם האחרונה, הייתה בניגוד למדיניות הרשמית של ארצות הברית, "מדיניות העמימות", שלפיה ארצות הברית לא מצהירה אם היא תתערב או לא תתערב צבאית במקרה כזה.

זאת תוך הכרזה כי ארצות הברית תגן על האינטסים שלה, כולל במצר טאיוואן, וכי היא גם תקדם את הביטחון במרחב במגוון דרכים, הן צבאיות והן תעשייתיות (עמ' 15). במאי אותה שנה ביקר הנשיא ביידן באסיה (קוריאה הדרומית ויפן) ובמהלך אותו ביקור, נוסף על ניסיון להדק את הקשרים האסטרטגיים של המדינות שבהן ביקר עם ארצות הברית (כאשר סין כל הזמן ברקע), נערכה פגישת Quad (תוך שקוריאה הדרומית מביעה עניין בהצטרפות לדיאלוג המרובע) וכן השקת ה-PEF. יתר על כן, כאשר נשאל הנשיא ביידן בטוקיו אם ארצות הברית תתערב צבאית לשם הגנה על טאיוואן, הוא השיב בחיוב. תגובה זו של הנשיא, לא בפעם הראשונה ולא בפעם האחרונה, הייתה בניגוד למדיניות הרשמית של ארצות הברית, "מדיניות העמימות", שלפיה ארצות הברית לא מצהירה אם היא תתערב או לא תתערב צבאית במקרה כזה. אומנם דוברים רשמיים, וגם הנשיא, טענו שאין כל שינוי במדיניות ארצות הברית בנושא הטאיוואני וניסו למזער את האמירות החד-משמעיות,

קיבלה זאת. חשוב לנתח את הביקור בתחילת אוגוסט 2022 הן על בסיס ההתפתחויות בזירה הבינלאומית והן על רקע אירועים פנים-מדינתיים, בייחוד בסין ובארצות הברית.

ראשית, כבר מתחילת כהונתו של ג'ו ביידן כנשיא ארצות הברית הוא שם דגש על המרחב האינדו-פסיפי – מחופה המערבי של אמריקה ועד מזרח אפריקה – כמרחב גיאופוליטי מרכזי בתשומת הלב האמריקאית. בפברואר 2022, זמן קצר לפני הפלישה הרוסית לאוקראינה, פורסמה 'האסטרטגיה האמריקאית לאינדו-פסיפי' (The White House, 2022a, p. 2), שפותחת בציטוט מדברי הנשיא שנאמרו מספר חודשים קודם לכן: "העתיד של מדינותינו, ושל העולם כולו, תלוי בהיותו של המרחב האינדו-פסיפי חופשי ופתוח בטווח הארוך ומשגשג בעשורים הבאים".

המושג המוזכר בציטוט זה, "אינדו-פסיפי חופשי ופתוח" (FOIP), התפתח במהלך השנים וקודם בייחוד על ידי ראש ממשלת יפן שינזו אבה, בפרט אל מול הדומיננטיות הסינית הגוברת במרחב. מושג זה גם עמד בבסיס התפתחות ה-Quad בשנים האחרונות. באסטרטגיה עצמה סין מוזכרת בפירוש כשחקנית סוררת, תוך חיבור סוגיית טאיוואן לסכסוכי גבול בין סין לבין הודו ולהשפעות בעייתיות אחרות של סין, למשל באוסטרליה (The White House, 2022a, p. 5):

הרפובליקה העממית של סין משלבת את עוצמתה הכלכלית, הדיפלומטית, הצבאית והטכנולוגית בחתירתה להשפעה במרחב האינדו-פסיפי ובשאיפתה להפוך למעצמה המשפיעה ביותר בעולם. הכפייה והתוקפנות שלה מורגשות בכל העולם, אך הן חריפות ביותר במרחב האינדו-פסיפי. מהכפייה הכלכלית באוסטרליה דרך הסכסוך לאורך קו השליטה בפועל עם הודו ועד הלחץ הגובר על טאיוואן והבריונות כלפי מדינות שכנות בים סין המזרחי והדרומי – בעלי בריתנו ושותפינו באזור נושאים בחלק ניכר ממחיר ההתנהגות המזיקה של סין. בכך סין גם פוגעת בזכויות אדם ובחוק הבינלאומי, לרבות חופש הניווט, כמו גם בעקרונות אחרים שהביאו יציבות ושגשוג למרחב האינדו-פסיפי.

זאת ועוד, האסטרטגיה משרטטת את התחייבויותיה העיקריות של ארצות הברית בנושא הטאיוואני, כאשר לצד האמירות הקבועות שלפיהן ארצות הברית ממשיכה לדבוק במדיניות סין האחת, נדמה כי עיקר המלל הוא

גם מכיר בשונות הקיימת בין סין העממית לטאיוואן, למשל מבחינה חברתית, ועל כן הוא מציג את פתרון 'מדינה אחת, שתי שיטות' (לכאורה הפתרון בהונג קונג) כפתרון ישים וראוי. כמו קודמיו, גם מסמך זה אינו מסיר מן השולחן את אופציית השימוש בכוח, גם אם הוא מגדיר זאת כאמצעי שאינו כנגד "בני עמנו" שמעבר למצר, אלא כנגד הבלדלנים והכוחות הזרים (Guowuyuan, 2022). ואולם למרות עקביות הגישה "שוחרת השלום" במסמכים, המצב בשטח בין המסמכים של 2019 ו-2022 הלך והסלים וכאמור לעיל, חדירות המטוסים הסיניים למרחב הטאיוואני והתרגילים השונים שערך הצבא הסיני רק התגברו. במקביל להודעות לתקשורת שיצאו מטוקיו בסוף מאי 2022, במהלך ביקורו של הנשיא ביידן באסיה, סין ורוסיה ערכו תרגיל אווירי משותף וחרגי בהשתתפות מפציצים אסטרטגיים מעל ים יפן וים סין המזרחי. הן אומנם קיימו תרגילים רבים לאורך השנים, כמוכן, אולם תרגיל זה היה הראשון מסוגו מאז תחילת המלחמה באוקראינה, ועצם קיומו כאשר נשיא ארצות הברית נמצא ביפן – אם התרגיל תוכנן זמן רב קודם לכן ואם לאו – אמור היה להעביר מסר חריף לארצות הברית ולשותפותיה: סין ושותפתה רוסיה לא יעמדו מנגד (Bana, 2022; Kennedy et al., 2022). למעשה, ככל שארצות הברית חיזקה את שותפויותיה במזרח אסיה, כך נדמה שהתבהר עד כמה לסין עצמה אין הרבה שותפויות כאלה, ואולי גם, בהינתן "לאקונות השותפויות" של סין, עד כמה רוסיה, חלשה ככל שתהיה, הפכה חשובה יותר ויותר מבחינתה של סין, גם אם סין חשובה בהרבה לרוסיה.

במקביל, בשנים האחרונות ובעיקר משנת 2020, ובאופן גובר משמעותית מאמצע 2022, "מלחמת הסחר" בין סין לבין ארצות הברית התמקדה יותר ויותר בנושא הטכנולוגי, ובאופן ספציפי בנושא המוליכים למחצה, "השבבים" (semi-conductors) (Brundage, 2023). למגוון סנקציות, מכסים והגבלות שהחלו עוד בשלהי ממשל טראמפ התווספו מסוף 2021 ובמהלך 2022 גם אמצעים לחיזוק מערך הייצור ושרשרת האספקה בהקשר זה, בתוך ארצות הברית וכמהלך ליצירת בריתות טכנולוגיות, בייחוד עם מדינות מזרח אסיה: יפן, קוריאה הדרומית, וכמובן המובילה בתחום השבבים העולמי – טאיוואן. מהלכים אלה לא רק הצרו את צעדיה של סין בתחום זה (על נגזרותיו כמעט בכל ענף ייצור) אלא גם נתפסו על ידי סין כיצירת קואליציה אנטי-סינית, שבה טאיוואן ממלאת תפקיד חשוב. כך, כבר בדצמבר 2021 החלה יוזמה המכונה TTIC (U.S.-Taiwan Technology Trade and Investment Collaboration), שהמשיכה לצבור תאוצה בשנת 2022 (Keegan & Churchman, 2022).

אך בראייה הסינית, האמירות לצד הפעולות בשטח העידו בהחלט על שינוי. השינוי לא החל ב-2022 אלא שנים קודם לכן, כפי שיובהר להלן. השינויים במדיניות הביטחון היפנית, שגם היוו חלק מהדינאמיקה וההכרזות בביקור ביידן, כאשר יפן הגדילה במידה משמעותית את תקציב הביטחון שלה (ואת תחומי ההשקעה), לצד המשך מחויבות אמריקאית לתמיכה ביטחונית ביפן, וכל זאת גם בהקשר של טאיוואן – כל אלה תרמו לתחושת השינוי מן הצד הסיני (Aum et al., 2022; Kennedy et al., 2022).

לעומת זאת, בגזרת ההכרזות הסיניות דווקא ניתן לראות עקביות. ב"ספר הלבן" על "הביטחון הלאומי של סין בעידן החדש" מיולי 2019 ניכרת חזרה על דברים שפורסמו עוד בחוק משנת 2005 בנושא טאיוואן בכל הנוגע לשלמות הטריטוריאלי של סין, עקרון סין האחת, השאיפה ל"איחוד בדרכי שלום" ולחלופין, על כך שסין לא זנחה את אופציית השימוש בכוח. ואולם עיקר הדיון סביב טאיוואן במסמך של 2019 הוא במפלגת ה-DPP, שמוצגת כבדלנית וכמקדמת את "עצמאות טאיוואן", כמו גם מעורבות של "גורמים זרים" שמערערים את הביטחון באזור (Guowuyuan xinwen bangongshi, 2019). באוגוסט 2022, מייד לאחר ביקור פלוסי, הוציאה סין "ספר לבן" נוסף, הפעם כזה שמתמקד כל כולו ב"שאלת טאיוואן ואיחוד סין בעידן החדש" (台湾问) (Guowuyuan, 2022) (题与新时代中国统一事业). גם מסמך זה, כמו קודמיו, מדגיש שטאיוואן היא חלק בלתי נפרד מהמולדת הסינית, שהמק"ס נוקטת צעדים קונקרטיים על מנת להביא לאיחוד – תהליך בלתי נמנע לדבריהם – וכי הסיכויים לאיחוד בדרכי שלום דווקא גבוהים למדי. גם מסמך זה מציג את ה-DPP ואת "הגורמים הזרים" כמניעי המתיחות במרחב וכאלה שפוגעים באיחוד בדרכי שלום (ובשלום באופן כללי), ומדגיש כי "יש למחות בנחרצות את פלגנות 'עצמאות טאיוואן' ואת המזימות של גורמים זרים" ("坚决粉碎") (台独) "分裂和外来干涉图谋". המסמך גם מדגיש את המחויבות המלאה של סין ושל המק"ס להבאת האיחוד, המוצג כאיחוד משפחות ממש, כחלק אינטגרלי של "התחייה הלאומית" של סין, כאינטרס ליבה שלה וכאחד מההלכים המכריעים של סין בעת הזו, כלומר "בעידן החדש", שכן זו התוצאה הבלתי נמנעת של תהליך היסטורי בן "5,000 שנה".

המסמך מציין גם שלמרות הפעולות של ה-DPP נגד סין ונגד האיחוד, לשיטתם סין דווקא המשיכה בחיזוק הקשרים עם טאיוואן גם מאז 2016, וכן מציג את העלייה בעיקר בקשרים הכלכליים בין סין העממית לטאיוואן לאורך העשורים האחרונים. לצד זאת המסמך

גם העדיפה לא להשתכנע, על מנת להציג את עצמה כקורבן של ממשל אמריקאי חסר אחריות (Zhao, 2023).

אם נוסיף לנושאי הכלכלה, הטכנולוגיה והבריתות הגאואסטרטגיות גם את סוגיית עסקאות מכירת הנשק האמריקאי לטאיוואן, שלפי הדיווחים לקונגרס האמריקאי האמירו בשנת 2020 לשיא של יותר מ-10 מיליארד דולר (ונמשכו גם לאחר מכן כמובן), הרי המתח הגובר עם סין מובן למדי.

וכך הודיעה סין על סדרת תרגילים מסיביים בקרבת טאיוואן, תוך הגדרת אזורים ספציפיים כאזורים אסורים לטיסה או לשיט, שבהם נערכו התרגילים. ב-4 באוגוסט, בתוך פחות משעה וחצי שיגרה סין 11 טילים בליסטיים לטווח קצר, ככל הנראה מסוג DF-15B, למרחבים ימיים סביב טאיוואן. ארבעה מהטילים חלפו (בגובה רב) מעל האי עצמו ופגעו ממזרח לו, וחמישה מהם נפלו באזור הכלכלי הבלעדי של יפן. במהלך התרגילים הללו נורו גם פגזי ארטילריה ורקטות לטווח קצר והופעלו עוד מגוון אמצעי לחימה, כולל כטב"מים שייתכן כי טסו מעל מרחבים טאיוואניים ממש. כל אלה פעלו ממספר מחוזות בקרבת החוף הסיני, דוגמת פוֹג'יין, ג'ה־ג'יאנג, וככל הנראה ג'יאנג־שי, באופן שבו המרחב הפיקודי המזרחי של סין (東部戰區), שהוגדר ברפורמות הצבאיות של 2015–2016, יכול היה לתרגל באופן מקיף יחסית את יכולותיו, כולל כוח הטילים, חיל האוויר, חיל הים ועוד. גם סירות וספינות אזרחיות היו חלק מהמערך, בין בסיוע למצור ובין, לפי טענות שונות, בסיוע לוגיסטי של ממש לצי הצבאי. התרגילים, כולל חדירות המטוסים והספינות, נמשכו מספר ימים באופן אינטנסיבי, ולאחר מכן נמשכו בעיקר חדירות מטוסים בהיקף גדול מאשר בתקופה שקדמה לביקור. נוסף על כך, ידיעות על מתקפות סייבר, אם כי לא בהיקף עצום כפי שחששו בטרם האירוע, עלו מדי פעם בטאיוואן, לצד המשך התעמולה בצד הסיני (Dotson, 2022).

בייג'ינג גם הודיעה על סדרת "צעדי נגד" בתגובה לביקור, שכללו: ביטול השיחות בין מפקדי הפיקודים הצבאיים של סין וארצות הברית; ביטול שיחות התיאום הביטחוניות (DPCT); ביטול הפגישות לדיונים בסוגיית התיאום הצבאי בתחום הימי (MMCA); השעיית שיתופי הפעולה בתחומי הגירה בלתי חוקית; השעיית שיתופי הפעולה בנושאי סיוע משפטי בתחום הפשיעה והפשיעה הבינלאומית; השעיית שיתופי הפעולה במאבק בסמים; והשעיית השיחות בנושא שינויי אקלים (Waijiaobu, 2022).

עם זאת חשוב לציין שככל שארצות הברית מגבירה את ייצור השבבים בעצמה או עם בעלות ברית שאינן טאיוואן, וככל שיצרניות שבבים מובילות בטאיוואן, TSMC בראשן, מתחילות להעביר חלק מפעילותן החוצה מטאיוואן, כך גם עלול להיחלש רעיון "מגן הסיליקון" (Eckl, 2021).

ביולי 2022, זמן קצר לפני ביקור פלוסי בטאיוואן, ארצות הברית פעלה נמרצות כדי למנוע אספקה של ציוד ייצור (מכונות ליטוגרפיה) של שבבים לסין. הסנקציות וההגבלות בנושא הטכנולוגי, השותפויות בנושא זה עם טאיוואן ומדינות מזרח אסיה וכמובן ההקשר הכלכלי, הצבאי והגאואסטרטגי הרחב יותר – כל אלה העצימו את המתחים עם סין באופן ניכר. אומנם טאיוואן לא נכללה ב-*IPEF*, אך כשבוע לאחר השקתה הוכרז על דיונים ביוזמה חדשה בין ארצות הברית לטאיוואן – *U.S.-Taiwan Initiative on 21st Century Trade*. הכרזה זו והמגעים שאחריה (שלפי ההצהרות נדמה היה שהחתימה על היוזמה תגיע בקרוב) הבהירו כי קידום יחסי סין-טאיוואן יימשך ולא ייפגע מאי-הכללת טאיוואן ב-*IPEF*. מובן שמבחינת סין זו הייתה עוד "אצבע בעין" (Keegan & Churchmen, 2023). אם נוסיף לנושאי הכלכלה, הטכנולוגיה והבריתות הגאואסטרטגיות גם את סוגיית עסקאות מכירת הנשק האמריקאי לטאיוואן, שלפי הדיווחים לקונגרס האמריקאי האמירו בשנת 2020 לשיא של יותר מ-10 מיליארד דולר (ונמשכו גם לאחר מכן כמובן), הרי המתח הגובר עם סין מובן למדי.

וכך, ככל שהובהר שפלוסי אכן צפויה לבקר בטאיוואן (הנסיעה היתה מתוכננת במקור לאפריל, אך נדחתה משום שפלוסי חלתה בקורונה), כך ניסתה סין להעביר מסר ברור וחד לארצות הברית, שמהלך כזה אינו מקובל עליה בשום צורה. גם העובדה שממש באותם ימים חגגה סין 95 שנים להקמת צבא השחרור שלה לא תרמה להרגעת הרוחות. היו פניות דיפלומטיות, כולל שיחה בין הנשיא שי לנשיא ביידן, שבה אמר הנשיא הסיני כי "מי שמשחק באש סופו להיאכל באש", אך לשווא. במקביל הופצו במדיה הסינית שלל ידיעות הקשורות ישירות או בעקיפין לביקור, דוגמת צילומי טילים גרעיניים בתנועה בתוך סין או ידיעות מפוברקות על תקיפות, מחאות וכדומה, שעסקו בדעת הקהל הסינית יותר מאשר בזו העולמית. ממשל ביידן אומנם שידר כי אינו מרוצה מן הביקור בעת ההיא, אך בה בעת גם הבהיר כי אין ביכולתו לאלץ את פלוסי לא לבקר בטאיוואן. סין לא קיבלה את האמירה הזו, וגם חזרה אמריקאית על כך שאין כל שינוי במדיניות ארצות הברית כלפי טאיוואן או בנוגע למדיניות סין האחת לא שכנעו את סין, שאולי

תרשים 5: מפת הפעילות הצבאית הסינית סביב טאיוואן בתרגילים העיקריים מאז ביקור פלוסי

עיצוב: שי ליברובסקי

בין ביקור פלוסי לבחירות 2024 לנשיאות ארצות הברית

חשוב לזכור שגם מצד ארצות הברית וגם מצד סין, השיקולים שהנחו את התפתחות המשבר סביב ביקור פלוסי בטאיוואן (וגם מעבר לו) לא היו רק שיקולים הקשורים ישירות בטאיוואן או בזירה הבינלאומית, אלא גם ואולי בעיקר שיקולים פנימיים: ארצות הברית עמדה בפני בחירות אמצע וסין הייתה לפני הקונגרס הלאומי. בארצות הברית הפכה הסוגיה הסינית זה מכבר, בוודאי מאז מערכת הבחירות של 2016, לשק חבטות משני צידי המתרס, כאשר גם הדמוקרטים וגם הרפובליקנים מתחרים ביניהם מי מגנה את סין בקול רם יותר. טאיוואן בהקשר זה הפכה כלי עבור המתמודדים להראות לקהל הבוחרים שלהם עד כמה הם חזקים מול סין. משמע, אילו ויתרה פלוסי על הביקור או אילו ביקש ממנה הנשיא בפומבי (באופן נחרץ) לא לבקר בטאיוואן, הדבר היה נתפס כחולשה ועולה בקולות בוחרים.

ארצות הברית ומדינות מערביות רבות הדגישו כי לא שינו את מדיניותן בסוגיה הטאיוואנית (קבלת מדיניות סין האחת), ואף טענו שסין הגזימה והרחיקה לכת. העובדה שהפעולות הסיניות שיתקו תנועת כלי שיט וכלי טיס סביב טאיוואן המחשישה לעולם עד כמה מצור סיני על האי עלול להיות אפקטיבי ובעייתי. זאת ועוד, דיונים רבים עסקו בשאלות של השוואת סדר הכוחות של הצבא הסיני לזה של ארצות הברית ובעלות בריתה במרחב, בשילוב עם נבואות שונות לגבי המועד שבו סין תחליט לפלוש לטאיוואן. נראה כי הקונצנזוס שעלה היה שסין יצרה סטטוס קוו חדש עם נוכחות מוגברת שלה, בייחוד באמצעות חדירת מטוסים ל-ADIZ הטאיוואני וחציית קו האמצע (Lewis, 2023). לאור השעיית ערוצי ההידברות עם ארצות הברית, כולל ברמת הדיאלוג הצבאי, גבר החשש להסלמה במרחב ים סין המזרחי או הדרומי, בייחוד כתוצאה מאירוע מקומי לא מתוכנן.

מקומיות מתוך 22. פרשנויות להפסד זה כללו גם את המצב הכלכלי הבעייתי של האי (הצבעה על בסיס המצב הפנימי ולא לפי הגאוגרפיה הגלובלית) וגם טענות שאולי חלק ניכר מהטאיוואנים לא מאוד מרוצים גם מהמדיניות של השלטון בסוגיה הסינית (Hsiao, 2022).

בסוף דצמבר 2022, כאשר חתם הנשיא ביידן על תקציב ההגנה (NDAA) לשנת 2023, שכלל לראשונה סעיפים המאפשרים מכירת ציוד צבאי לטאיוואן בהיקף של עד 10 מיליארד דולר (עד שנת 2027), כמו גם סיוע נוסף לזמן הקרוב (MOFA ROC, 2022b), שוב נרשמו שיאי חדירות למרחב הטאיוואני: ב־26 בדצמבר 2022 חדרו 71 כלי טיס ל־ADIZ הטאיוואני, מתוכם 43 כלי טיס אף חצו את קו האמצע – מצב שגם מייד לאחר ביקור פלוסי באוגוסט לא דווח כמותו (DW, 2022). למוחרת הכריזה טאיוואן כי תאריך את שירות החובה בצבא מארבעה חודשים לשנה החל משנת 2024, ותגביר את האימונים (Wang, 2022).

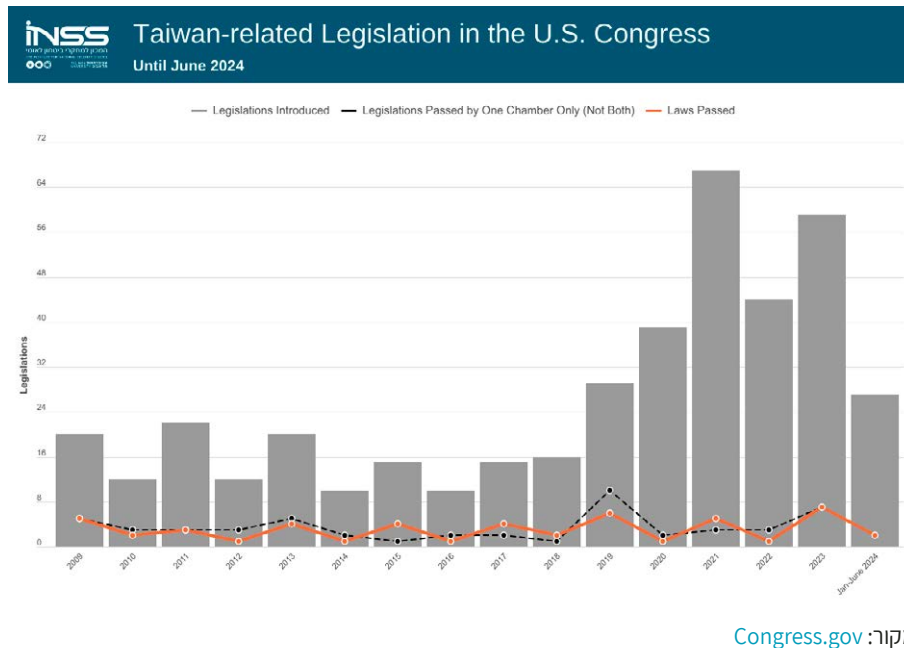
תחילתה של 2023 לא סימנה כל שינוי חיובי במתיחות סביב טאיוואן. סין המשיכה לערוך תרגילים גדולים סביב טאיוואן, אשר החליטה להאריך את משך שירות החובה בצבא משלושה חודשים לשנה (מ־2024, לצד שינויים ארגוניים נוספים במערכת הביטחון הטאיוואנית, שהחלו מעט קודם לכן) (Dotson, 2023), וארצות הברית המשיכה להציג את "האיום הסיני" ואף להגביר את מאמציה להעלות את הנושא במגוון פורומים, הן במערב והן באסיה. ועדה מיוחדת הוקמה בבית הנבחרים האמריקאי לעיסוק באתגרים השונים שסין, ובאופן ספציפי המק"ס, מציבה לארצות הברית.⁷ בין אלה, טאיוואן קיבלה תשומת לב מיוחדת. המושב הראשון של הוועדה, בסוף פברואר, נקרא במפורש "האיום של המק"ס לאמריקה" והוועדה העלתה בו שבע הצעות חוק, מתוכן שלוש העוסקות ישירות בטאיוואן (Cox, 2023). למעשה כבר משנת 2019, וביתר שאת מ־2020, הקונגרס האמריקאי נעשה מעורב יותר באינטראקציה בין ארצות הברית לסין ככלל (תוך מיקוד מתקפות נגד המפלגה הקומוניסטית ספציפית, מה שמבחינת סין מפורש כמתקפה על שיטת הממשל), ובייחוד בנושאים הקשורים בטאיוואן, וזאת באופן ניצי למדי. ניתן לראות כיצד מספר הצעות החוק הנוגעות לטאיוואן (באופן חיובי לטאיוואן ושלילי לסין העממית, ולא כולל הצעות חוק שנגעו רק לסין) שהוצגו בבית הנבחרים עלה ב־50 אחוזים משנת 2018 ל־2019 (מ־16 ל־29), ובשנים 2020 עד 2023 המספר השנתי הממוצע זינק ל־53 הצעות בשנה לערך – כמעט פי ארבעה מהממוצע בשנים 2010–2018. אומנם רק אחדות מהצעות החוק הללו התממשו לחוקים של ממש, שעברו הן את הסנאט והן

הקונגרס הלאומי הסיני, שבו עמד שי בפני בחירות מסודרות מראש, ככל שהיו, לקדנציה שלישית חסרת תקדים כמזכ"ל המפלגה, גרם לכך שגם הנשיא הסיני צריך היה להיראות חזק ומגיב ולא יכול היה להבליג, גם אילו רצה. זאת ועוד, בעיות פנימיות ובראשן מחאות כנגד מדיניות אפס קורונה היו גם הן מניע להסטת הקשב אל טאיוואן. אומנם במקרה של סין, ספק רב אם הנשיא היה מעוניין להבליג בכל מקרה – התחושה שטאיוואן נשמטת ושארצות הברית מפירה את ההסכמות כבר הייתה חזקה מדי בשלב הזה – אבל רמת התגובה יכלה כמובן להיות מתונה יותר, בהיעדר צורך פנימי כזה.

אחרי הקונגרס בסין ובחירות האמצע בארצות הברית, נדמה היה לזמן קצר כי שתי המדינות מנסות לרכך מעט את הטון. פגישת שי וביידן בשולי ועידת ה־G-20 באינדונזיה (נובמבר 2022) נראתה חיובית, והמנהיגים הסכימו לחדש את ערוצי ההידברות הקודמים, להקים קבוצות עבודה לטובת דיאלוג בנושאים השנויים במחלוקת שעל הפרק ולפעול יחד בנושאים שיש עליהם הסכמה, דוגמת משבר האקלים. עוד הוסכם שמזכיר המדינה אנתוני בלינקן יבקר בסין כדי ליישם את הדיאלוג החדש ובייחוד להקים "מחסומי בטיחות" (guardrails) ליחסים, שימנעו זליגה למאבק אלים וקשה יותר. ביקורו בבייג'ינג נקבע לחדש ינואר 2023. הכרזת המנהיגים כי "אין להגיע למצב של מלחמה גרעינית, מלחמה שאף אחד לא יכול לנצח בה" נתפסה גם היא כחשובה, בייחוד על רקע האמירות של רוסיה לאורך המלחמה באוקראינה (Sacks, 2022). עם זאת, הבדלי ניסוח וניואנסים בין האמירות שהגיעו מבייג'ינג ומוושינגטון הבהירו שהדרך להסכמה של ממש עודנה ארוכה. יתרה מכך, גם לאחר הפגישה, הפעילות הצבאית הסינית סביב טאיוואן המשיכה את מגמת הגברת האיום.

אם ניתן לכנות את הסטטוס קוו החדש "דיפלומטיית איומים" מוגברת, הרי סוג זה של התנהלות מצידה של סין אכן נמשך גם היום. היות שארצות הברית ובעלות בריתה ממשיכות תדיר לתת לסין סיבות טובות לבטא את מורת רוחה, הרי גם שיאים נקודתיים במרחב הטאיוואני נרשמים מפעם לפעם. כך בנובמבר 2022 – כשבוע לפני פסגת שי-ביידן, לאור ביקור שר המסחר הבריטי גרג האנדז בטאיוואן (Yu & Adu, 2022) ופתיחת לשכת סחר של ליטא בטאיוואן (MOFA ROC, 2022a), ולצד שיחות כלכליות וטכנולוגיות בין ארצות הברית לטאיוואן, מטוסים סיניים רבים מהרגיל חדרו למרחב האווירי הטאיוואני וגם חצו את קו האמצע. לקראת סוף נובמבר 2022 גם נערכו בחירות מקומיות בטאיוואן ושוב נחלה מפלגת השלטון הפסד צורב, אף יותר מזה של הבחירות המקומיות בשנת 2018, כשזכתה אך ורק בחמש רשויות

תרשים 6: חקיקה הקשורה לטאיוואן בקונגרס האמריקאי, 2009 עד יוני 2024

לביטחון, נפגשו מזכיר המדינה אנתוני בלינקן ומנהל המשרד של הוועדה המרכזית של המפלגה לענייני חוץ (הדיפלומט הבכיר של סין, שהיה שר החוץ קודם לכן) וחזר להיות גם שר החוץ מאוחר יותר, לאחר הדחת צ'ין גאנג) וואנג יי, אולם הפגישה לא נשאה פירות מדיניים ולא הביאה למימוש דיאלוג משמעותי בין המדינות, והידיעות העיקריות שיצאו ממנה היו גינויים הדדיים. לצד הגינויים וכשברקע יום השנה לפרוץ המלחמה באוקראינה, נשמעו גם אזהרות מצד ארצות הברית מפני אספקת נשק וציוד לחימה סיני לרוסיה, כאשר סין טענה שקיימת צביעות אמריקאית בהקשר הטאיוואני, כלומר לשיטתה של סין: כיצד יכולה ארצות הברית לדרוש מסין לא לספק נשק לרוסיה, כאשר היא עצמה מספקת נשק לטאיוואן? ההקבלה הזו מתבססת על הרעיון הסיני שלפיו עקרון השלמות הטריטוריאלית – כפי שהוא תקף לאוקראינה כך הוא תקף לשלמותה של סין (וטאיוואן בתוכה).

סוגיית טאיוואן עלתה מספר פעמים גם באירוע הפוליטי החשוב "שני המושבים" שנערכו במארס 2023. שר החוץ של סין, צ'ין גאנג, נשאל במסיבת עיתונאים גם לגבי טאיוואן, ופתח את תשובתו בציטוט מהמבוא לחוקה של סין, שבו מוזכרת טאיוואן: "טאיוואן היא חלק מהטריטוריה הקדושה של סין. המשימה של הגשמת האיחוד של המולדת היא החובה הקדושה של כל העם הסיני, ובכלל זה בני עמנו הטאיוואנים" (台湾是中华人民共和国的神圣领土的一部分。完成统一祖国的大业是包括台湾同胞在内的全中国人民的神圣

את חתימת הנשיא, אולם סטטיסטיקה זו מדגימה את עוצמת הרטוריקה בארצות הברית נגד סין ובעד טאיוואן בשנים האחרונות.

ואם פלוסי כיו"ר בית הנבחרים ביקרה בטאיוואן באוגוסט 2022 – ידיעות על ביקור מתוכנן (שלא התממש בסופו של דבר) של יו"ר בית הנבחרים החדש קווין מקארתי' בטאיוואן באביב 2023 לא סייעו להפגת המתח, והראו שוב כיצד רטוריקה מוגברת של הקונגרס מעצימה מתחים גם אם אינה הופכת לפעולות קונקרטיות. גם מספר המשלחות מהקונגרס לטאיוואן ומספר המשתתפים בהן עלה במידה רבה בשנים האחרונות, והגיע לחמש משלחות רשמיות בשנת 2023 עם 32 משתתפים (לעומת משלחת אחת עם משתתף אחד בשנת 2019 – בטרם הקורונה – ושלוש משלחות בשנים 2021 ו-2022, עם 14 ו-19 משתתפים, בהתאמה) (Stampfl, 2023). לצד זאת, סדרת אירועים אחרת סביב גילוי "בלון ריגול סיני" מעל צפון אמריקה, מסוף ינואר ובמהלך פברואר 2023, הפכה שוב את הדיאלוג בין סין לבין ארצות הברית לבלתי קיים כמעט, ובוודאי לא חיובי.

מייד לאחר הידיעות על גילוי הבלון הודיע מזכיר המדינה האמריקאי על ביטול ביקור מתוכנן בסין, ובכך הפכה הצלחת הפגישה בין הנשיאים בנובמבר לבלתי רלוונטית באחת. שתי המדינות פצחו בהתלהמות הדדית, ואם היתה תקווה כלשהי לדיאלוג שישמור, בייחוד בהקשר הטאיוואני, על תיאום בין המעצמות, תקווה זו התנפצה. אומנם באמצע פברואר, בשולי ועידת מינכן

של מייקל מק'ול, יו"ר ועדת ענייני החוץ של בית הנבחרים האמריקאי, מייד לאחר ביקורה של צאי בארצות הברית, עורר גם הוא כעס בבית הנבחרים, ועם זאת התגובות לביקור זה היו רפות וכללו בעיקר סנקציות אישיות כנגד חבר הקונגרס (Wu 2023a; 2023c).

נדמה ששני הצדדים – הממשל האמריקאי והממשל בסין העממית – ביקשו בשלב זה למצוא דרכים להתחיל לרכך את השיח והפעולות ביניהם, וכן למצוא דרכים לחידוש שיתופי פעולה הכרחיים, גם על רקע התחרות הבין-מעצמתית. וכך, מחודש מאי 2023 הביאה סדרה של פגישות בכירים וביקורים הדדיים לרגיעה מסוימת, ובעיקר לחידוש דיאלוג בין סין לארצות הברית, שהופסק סביב ביקור פלוסי בטאיוואן. האירועים הבולטים בהקשר זה היו: ביקור בלינקן בסין ופגישת מזכיר ההגנה האמריקאי לוי אוסטין עם שר ההגנה הסיני ווי פנג-חה בסנינגפור, ביוני 2023; ביקורם של ג'ון קרי, שליח האקלים מטעם הממשל, ושל שרת האוצר ג'נט ילן בסין, ביולי; ביקור שרת המסחר ג'ינה ריימונדו בסין, באוגוסט; חידוש הדיאלוג (U.S. Department of Treasury, 2023) של קבוצות עבודה משותפות בנושאי סייבר וכלכלה, בספטמבר; ביקור משלחת סנאטורים בהובלת צ'אק שומר בסין, באוקטובר; והשיא – ביקורו של נשיא סין בסן פרנסיסקו בנובמבר והפסקה שנערכה שם בינו לבין הנשיא בידן, שלאחריה גם חודש הדיאלוג הביטחוני בין המדינות. עם זאת, באוגוסט 2023, לראשונה בהיסטוריה, נחתמה עסקת נשק עם טאיוואן במסגרת תוכנית המימון הצבאי למדינות זרות (Foreign Military Financing, FMF). אומנם מדובר היה בסכום קטן יחסית (80 מיליון דולר), אולם עצם השימוש ב-FMF – תוכנית שאמורה לממן מדינות ריבוניות – למימון עסקה עם טאיוואן היווה חריגה עקרונית מהנורמה (Atwood, 2023).

מבחירות בטאיוואן להשבעת הנשיא לאי

כל המפגשים המתוארים לעיל נערכו הגם שבמקביל טאיוואן הייתה לפני בחירות לנשיאות ולרשות המחוקקת ב-13 בינואר 2024, שעליהן, לפי הדיווחים, ניסתה סין להשפיע במגוון דרכים, ובעיקר באמצעות רשתות חברתיות ודיסאינפורמציה. אך למרות הניסיון של סין העממית להטות את הכף לטובת הגווארמיין-דאנג, ויליאם לאי צ'ינג-דה (William Lai Ching-te) נציג ה-DPP, מפלגת השלטון בשמונה השנים האחרונות, נבחר על ידי 40 אחוזים מקולות הבוחרים. ואולם בבחירות לפרלמנט הפסידה ה-DPP את הרוב שהיה לה, וירדה מ-61 מושבים ל-51 מושבים בלבד. לעומת זאת, מפלגת ה-KMT (Kuomintang) עלתה מ-37 מושבים ל-52 והפכה למפלגה הגדולה ביותר. לצידה, מפלגת ה-TPP עלתה

(职责), והמשיך לטעון את טיעון ההקבלה לאוקראינה בהקשר הטאיוואני. גם וואנג חו-ינג, חבר הוועדה העומדת של הפוליטבירו שנבחר באירוע ליו"ר הוועדה הלאומית של ה-CPPCC, חזר על אותם עקרונות שהוצגו בעבר: סוגיית טאיוואן חייבת להיפתר; קבלת עקרון סין האחת והקונצנזוס של 1992 הם תנאי לכך; פתרון של איחוד בדרכי שלום הוא בעדיפות עליונה; יש להתנגד בנחרצות ל"עצמאות טאיוואן", לבדלנות ולהתערבות זרה; ויש לעבוד יחד עם "בני עמנו" מטאיוואן כדי להשיג תחייה לאומית. התפיסה כי ארצות הברית עושה שימוש בטאיוואן כדי לשלוט בסין (以台制华) נמצאת גם היא בחזית התגובות, תוך הדגשה שהבעיה הטאיוואנית היא בעצם תוצאה של התערבות קולוניאליסטית-אימפריאליסטית מערבית במזרח אסיה (ראו למשל Taiwan Affairs Office, 2023).

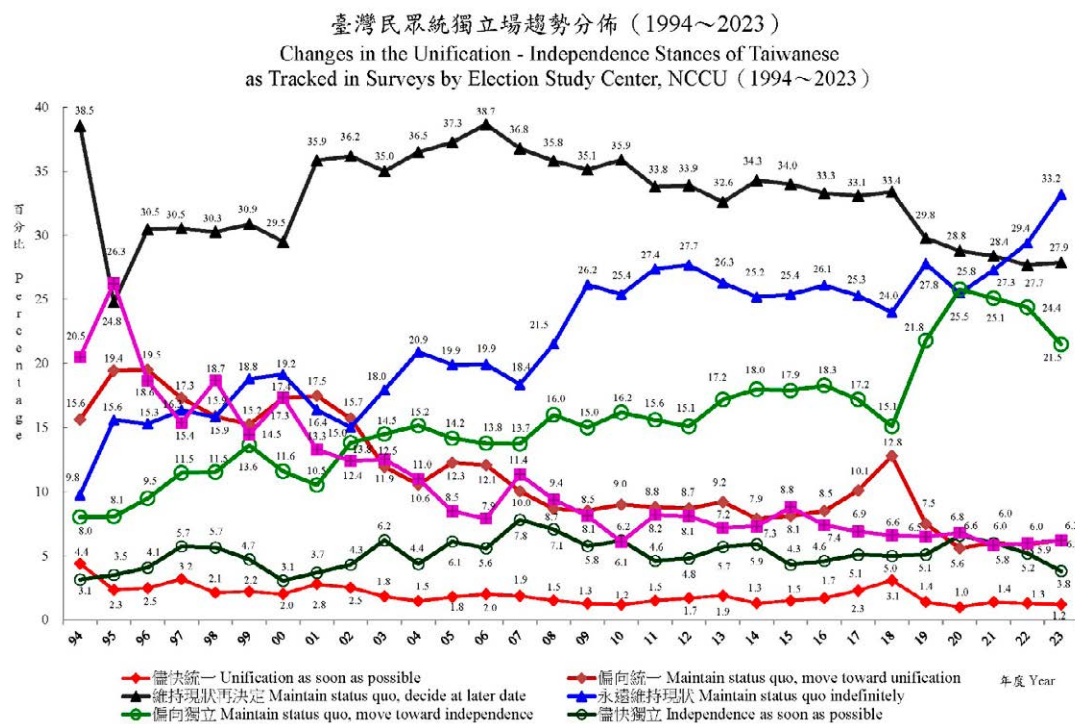
במקביל ל"שני המושבים" התפרסם כי הנשיאה צאי מתכננת לביקר בארצות הברית באביב – ידיעה שעוררה תגובות שליליות במיוחד בסין: ביקור כזה פטר אומנם את יו"ר בית הנבחרים האמריקאי קווין מקארתי מביקור בטאיוואן, אך בראייה הסינית ארצות הברית וטאיוואן כאחת מתחכמות, ונדמה היה שביקור כזה של הנשיאה, שלא נערך מאז 2019, לא בהכרח יביא לתגובה סינית רפה יותר אם יצא לפועל, ואולי להיפך. באותו זמן טאיוואן גם הודיעה שתסכים להגברת קצב הטיסות בינה לבין סין העממית – נושא שסין ניסתה לקדם מאז שהסירה את הגבלות הקורונה מספר חודשים קודם לכן. ואולם המשך העלאת תקציב הביטחון הסיני לצד אמירות אגרסיביות יותר של נשיא סין – שנבחר לקדנציה שלישית בתפקיד זה, כמו גם כיו"ר הוועדה הצבאית – לא קידמו תחושה שאפשר להתקדם לפרקטיקות ולשיח רגועים יותר במרחב.

ואכן, ב-29 במארס 2023 נחתה נשיאת טאיוואן צאי יינג-וון בניו יורק – לראשונה מאז פרוץ מגפת הקורונה. היה זה ביקורה השביעי בארצות הברית כנשיאת טאיוואן. כנהוג הוגדר הביקור כ"עצירת ביניים" בלבד בדרכה למרכז אמריקה, ולא כביקור רשמי. סין התנגדה בתוקף לביקור זה, ובעיקר לפגישה בין הנשיאה ליו"ר בית הנבחרים האמריקאי קווין מקארתי ב"עצירת ביניים" בדרכה חזרה לטאיוואן. בעוד ארצות הברית המעיטה מחשיבות הפגישה, סין ראתה בה פגיעה נוספת, ולפיכך הגבירה שוב במידה ניכרת את קצב חדירות המטוסים שלה, לצד אימונים ותרגילים נרחבים באיזור טאיוואן (Wu, 2023b), בהתאם ל"סטטוס קוו החדש". תרגילים אלה כללו גם עשרות חדירות מטוסים וחציות של קו האמצע, תוך תרגול שימוש בנושאת מטוסים סינית ממזרח לאי ושימוש מוגבר בכטב"מים. ביקורו בטאיוואן

בפתח נאום ההשבעה של הנשיא לאי ב־20 במאי
 (Office of the President, ROC, 2024a), אָזכר הנשיא
 ונכנס את השבעתו של הנשיא הנובח הרשוון של
 טאויוואן בשנת 1996 וציין כי הנשיא דאד (לי דנגְ'חווי,
 שהיה איש הגואוּמין־דאנג) העביר בהשבעתו מסר
 לקהילה הבינלאומית, שלפיו טאויוואן היא "מדינה ריבונית
 ועצמאית" (**主權獨立的國家**). זאת למרות שהנשיא לי
 בהשבעתו אומנם ציין את היותה של טאויוואן ריבונית, אך
 אמר במפורש כי "חילוקי הדעות בשני צידי המצר אינם
 גוגעים לשאלות של זהות אתנית או תרבותית, אלא רק
 לוויכוך על שיטה ועל דרך חיים. כאן אין לנו שום צורך
 וגם איננו יכולים לאמץ את המסלול המוכנה 'עצמאות
 טאויוואן'" (海峽兩岸沒有民族與文化認同問題，有)
 הַטקסט הזה מפרט את המשמעוּת והשלכות הפוליטיות
 של הצהרה הזאת.

הַמשפט הראשון מתאר את האופן בו התמודדה
 החברה הישראלית עם הטראומה הקשה ביותר שלה –
 השואה. משפט זה מדגיש את ההבדלים בין השימוש
 במונחים "השמדת היהודים" וב"השואה". ההבחנה
 שבין השניים קריטריונים חשובים להבנת ההיסטוריה
 שלנו כמדינה יהודית-דמוקרטית. הבחירה לתיארוּת
 השואה כ"השמדת היהודים" מעידה על כך שמדובר
 באחד מהקרורות הכוזבים של הסוציאליזם האגרסיבי.
 ההצהרה הזאת מבשרת עליית פופולריותו של המונח
 "השואה" כתרגום לעברית של השואה הכללית.

תרשים 7: שינויים בעמדת הטאיוואנים בסוגיית האיחוד/עצמאות, 1994–2023

Election Study Center, National Chengchi University: מקור

2022 כוחות של משמר החופים הסיני, ובקרבה רבה יותר לאי, וכן סימן שיא במספר הפלטפורמות האוויריות והימיות סביב האי ביום אחד, ביחס לתרגילים קודמים (ChinaPower, 2024a, 2024b; DW, 2024; Peterson) (et al., 2024).

סין גם הכריזה על צעדים כנגד חברות אמריקאיות הקשורות, לפי ההודעות שיצאו מסין, למכירת נשק לטאיוואן, וכן כנגד מייק גלאגר, חבר קונגרס לשעבר, בשל תמיכתו בטאיוואן (Reuters, 2024a, 2024b). סין גם השעתה את השיחות בינה לבין ארצות הברית בסוגיית הפצת נשק גרעיני, במחאה על הסכמי מכירת נשק וסיוע אמריקאי לטאיוואן (Roth, 2024). יתר על כן, בימים ובשבועות שלאחר ההשבעה סין גם הודיעה כי בכוונתה להעניש בחומרה, עד עונש מוות, את אלה "המתעקשים על 'עצמאות טאיוואן' ופילוג המדינה" ("顽固分子分裂国家台独"), כולל פרסום רשימת שמות ראשונית של המועמדים לעמוד לדין בהתאם (Ministry of Justice, PRC, 2024).

במקביל להשבעת הנשיא, הרשות המחוקקת בטאיוואן, במהלך לעומתי מובהק בהובלת הגאורמין-דאנג ומפלגת העם, פעלה לרפורמה (או מהפכה, תלוי בנקודת המבט) משפטית, שאמורה להקנות יכולת פיקוח

(ללא צורך, גם לא ייתכן) ב"התחייבות" (四個堅持) – שמירת מערכת חוקתית דמוקרטית חופשית; שימור עצמאותה של טאיוואן מהשפעת סין; שימור ריבונותה של טאיוואן על מפני כוחות זרים; והכרעת עתידה של טאיוואן על פי רצונם של אזרחיה – הספיקו לסין העממית כדי להכריז שהנשיא החדש בדלן ומפלג, ועליו לשאת בעונש (ChinaPower, 2024a).

וכך לוותה השבעתו של הנשיא לאי בחודש מאי בתרגיל צבאי מסיבי מהצד הסיני (Joint Sword 2024A), רמז לכך שיגיעו תרגילים דומים (נוספים), שהוגדר כ"עונש" על נאום ההשבעה של לאי, ואולם בניגוד לתמרונים הצבאיים סביב האי בהקשר של ביקור פלוסי באוגוסט 2022, תרגיל זה נמשך כיומיים בלבד, לא שולבו בו שיגורי טילים סביב האי והוא כלל פחות פלטפורמות אוויריות או ימיות. עם זאת, התרגיל של מאי 2024 כלל פעילות צבאית גם באזורים שבהם לא פעלו באוגוסט

יותר, גם אם עורר את רוב העניין העולמי באותו זמן. העובדה שסין בחרה להשתמש, ככל הנראה, בטיילים מסוג DF-15B ולא בטיילים המתקדמים יותר שברשותה, הרלוונטיים לנושא ה-A2/AD מול ארצות הברית (למשל DF-21D), עשויה גם היא להדגים ריסון מסוים. ואולם אין ספק שסין של היום רחוקה מאוד ומתקדמת הרבה יותר מסין של משבר 1995–1996. קבוצות לחימה של שתי נשאות מטוסים אמריקאיות, כמו בתקופת המשבר, ספק רב אם היו מרתיעות היום את סין, שבעצמה מחזיקה בשתי נשאות מטוסים מבצעיות (ליאונינג ושאן-דונג), שגם תמרנו במשבר של 2022 וגם במאי 2024, ואחת נוספת, פוֹג'יוֹן, שכבר נמצאת בשלב הניסויים הימיים, וזאת תוך עיבוי המערך הגרעיני ושינויים נרחבים בארגון הצבאי.

מנגד חשוב לשים לב שסין עקבית מאוד בהתנהלותה מול טאיוואן. ההצהרות שלה עקביות לחלוטין לאורך שלושת העשורים האחרונים (ואפילו למעלה מזה), והתעצמות הקשרים בין סין לטאיוואן נמשכה למרות עליית הנשיאה צאי לשלטון בשנת 2016 ולמרות השימוש הגובר ב"דיפלומטיית האיומים". למעשה גם הפעולות הצבאיות של סין במרחב מגיעות לאחר אמירות ספציפיות של סין שכך תפעל. נדמה שסין בעת הנוכחית, על רקע בעיות כלכליות מחד גיסא, וסוגיות של כשלים צבאיים מאידך גיסא (משר ההגנה שנעלם ועד החלפת מספר רב של גנרלים ודיווחים על כשלים באמצעי לחימה), זקוקה ליציבות במצרים, ולא להסלמה.

לעומת זאת הרטוריקה האמריקאית, שלפיה המדיניות האמריקאית בנושא טאיוואן עקבית מאז שנות ה-70 של המאה ה-20, אינה תואמת בראייה הסינית את המעשים של ארצות הברית בשטח, בייחוד בשנים האחרונות: מעסקאות נשק גדולות דרך ביקורי בכירים ועד הסכמים כלכליים, וכמובן הצהרות (מכוונות או פליטות פה — מבחינת סין אין לכך חשיבות).

טאיוואן עצמה נדמית לא פעם כניצבת בסיפור שלה, כאשר היא הופכת לכלי במשחק גדול הרבה יותר בין שתי המעצמות. כך טאיוואן אינה רק נקודה אסטרטגית במרחב אלא סמל חיוני: עבור סין — סמל להצלחת או כישלון "התחייה הלאומית" שלה; עבור ארצות הברית — סמל במאבקה נגד רודנות ועריצות ובעד ערכי החופש והדמוקרטיה (וגם, אולי בעיקר, סמל לדומיננטיות אמריקאית עולמית). מובן גם שיש חשיבות עצומה לנכסיות האסטרטגית הקונקרטית של טאיוואן, כפי שהובהר בתחילה ובעיקר על רקע המאמצים האמריקאיים ליצירת מערכות של בריתות במרחב האינדו-פסיפי ומעבר לו, אך לעיתים נדמה שחשיבות זו משנית לחשיבות הסמלית. עם זאת טאיוואן אינה רק

הדוק יותר מצד הרשות המחוקקת על הרשות המבצעת ועל הנשיא. עם זאת, למרות שהדיווחים בעיתונות הדגישו בהקשר של שינויים חקיקתיים אלה בעיקר את הממד שלפיו השינויים אמורים לסייע לעמדת ה"פרו-סינים" בטאיוואן, הרי למהלכים אלה חשיבות החורגת בהרבה מסוגיה ספציפית זו, והם נוגעים בראש ובראשונה לסוגיות של מדיניות פנים-טאיוואנית, להגבלת יכולות המשילות של הרשות המבצעת והנשיא, כמו גם לשאלות הנוגעות לתקציב הביטחון ולדיווחים הקשורים בתעשיית הביטחון ויבוא נשק ככלל (Hioe, 2024b).

בכל מקרה קיימת התנגדות רבה לשינויים הללו ומחאה סוערת מלווה את תהליך החקיקה בימים אלה, כך שעדיין לא ניתן לדעת בבירור לאן פני הדברים. מה שברור הוא שהרשות המחוקקת, הלעומתית לרשות המבצעת ולנשיא, מתכוונת בקדנציה הנוכחית להציב אלטרנטיבה מעשית ותפיסתית ל-DPP, מה שיכול גם — בראייה של סין העממית — להיות גורם מעודד בכיוון של השתלטות לא-צבאית על טאיוואן בעתיד. יתר על כן, מנקודת מבט זו המתחים הפנימיים בטאיוואן הם דבר חיובי, שכן מצד אחד הם פותחים פתח ליתר השפעה של סין בתקשורת וברשתות, ומנגד הם מערערים את בסיס הכוח של הרשות המבצעת, ודאי למהלכים הנתפסים כחד-צדדיים מצד טאיוואן בנושא הסיני.

סיכום

לאורך שמונה השנים האחרונות ניתן לראות במהלכיה של סין מדיניות המכונה לעיתים במחקר "דיפלומטיית איומים". אין מדובר במדיניות שהחלה עם ביקור פלוסי בטאיוואן; מדיניות זו, הכוללת שילוב של מנופים פוליטיים, כלכליים, דיפלומטיים, קיברנטיים וצבאיים, מתנהלת לצד "מדיניות פיתויים", המנסה להציג בפני טאיוואן את התועלות האפשריות באיחוד כאסטרטגיה כוללת. עם זאת, ממד האיומים הוא זה המוביל את האסטרטגיה משנת 2016, וכמעט בכל שנה מאז הוא הוחרף והועצם. לאורך שמונה שנים אלה, השימוש השיטתי באיומים צבאיים ובייחוד בחדירת מטוסים התעצם עד מאוד פעמיים: ראשית, מסוף שנת 2020 ושנית, מאז ביקורה של פלוסי. זאת מבחינת מספר הגיחות ל-ADIZ הטאיוואני, מגוון וסוג כלי הטיס וחציות קו האמצע.

במובן זה, שיגורי הטילים מייד לאחר ביקור פלוסי היוו חריגה נקודתית, וחשובה העובדה שבפעילות הצבאית הסינית על רקע השבעת הנשיא לאי לא בוצעו שיגורים כאלה. בהשוואה למשבר של 1995–1996, אז שוגרו יותר טילים, יותר סוגי טילים ולאורך זמן רב יותר, נדמה שהשימוש בטיילים בהקשר של ביקור פלוסי היה מוגבל

סין העממית ממשיכה גם עתה בקשרים עם מפלגת האופוזיציה הטאיוואנית, הגואו־מין־דאנג, שלאחר הצלחתה המרשימה בבחירות המקומיות בנובמבר 2022, לצד המצב הכלכלי המחרף בטאיוואן, והצלחתה היחסית בבחירות לרשות המחוקקת בינואר 2024, נראית לסין כשותפה עם סיכויים להביא לתוצאות חיוביות בכיוון של איחוד. בעוד שמכוני מחקר מגוונים עסקו לאורך השנים האחרונות במשחקי מלחמה שונים, האמורים לדמות מגוון תרחישים שבהם סין העממית תתקוף את טאיוואן, נראה כי תרחיש שבו סין דווקא מנסה להביא — דרך לחץ פנימי, מסעות השפעה, פיתויים כלכליים, לצד מצור פוטנציאלי ואיומים — לשינוי בדעת הקהל בטאיוואן, תוך ניסיון לשיתוף פעולה עם הגואו־מין־דאנג, וכך להביא למצב שבו העם הטאיוואני יגיע למסקנה כי אין ברירה פרט לאיחוד, יכול להיות ריאלי למדי. עם זאת לא ברור אם המשך או הגברת "דיפלומטיית האיומים" ומסעות ההשפעה השונים יסייעו להצלחת הגואו־מין־דאנג בהמשך הדרך או יפגעו בה: כפי שניתן היה לראות במשבר 1995–1996, במחאת החמניות של 2014 או בתגובות לאירועים בהונג קונג סביב 2019, מהלכים סיניים שנתפסו כנוקשים ואקטיביים הביאו לתוצאה הפוכה.

למעשה גם לסין העממית אין אינטרס לשנות את הסטטוס קוו בכוח כרגע, סטטוס קוו במובן של המשך של המצב הפוליטי משני עברי המצר. מהלך צבאי ל"איחוד" לא רק יהיה יקר מאוד, הן במשאבים והן בחיי אדם, הוא גם עלול להביא אסון על טאיוואן עצמה ובכך, גם אם יצלח בסופו של דבר במשוואת עלות־תועלת, העלות תהיה גבוהה הרבה יותר. מהלך צבאי כזה, וסין ראתה זאת באוקראינה, גם עלול להקים עליה את העולם המערבי מבחינה כלכלית (סנקציות) ואף לגרום למעורבות צבאית מצד ארצות הברית, ואולי גם מצד בעלות בריתה במרחב (יפן, קוריאה הדרומית, אוסטרליה, למשל). עלויות כאלה עלולות גם לגרום לפגיעה בלגיטימציה של השלטון הסיני בתוך המדינה, וכמובן לגרור נזקים נוספים לכלכלה ולתעשייה בסין: סין זקוקה באופן מיוחד לאספקת שבבים כמעט לכל ענף תעשייתי במדינה, ואספקה זו נסמכת בשלב זה (וסין עושה מאמצים לשנות זאת) על טאיוואן. מלחמה משמעותה עצירת שרשרת האספקה מטאיוואן ויצירת בעיה עצומה לסין ולעולם כולו כמובן, בוודאי בכל הקשור לייצור וליצוא מוצריה. על כן, ככל ששיקול רציונלי מנחה את פעולות השלטון הסיני, מהלך צבאי אינו נראה סביר בטווח הזמן הקרוב. ואולם כידוע, לא תמיד שיקול רציונלי הוא זה המנחה מדינות, ובעיקר שליטים במשטרים סמכותניים.

ניצבת: ככל שהיא משדרת סמלים שבוחרים, במובהק או במשתמע, צד בסיפור, כך גם המעצמות מקשיחות את עמדתן, ועמדות כאלה מחשקות לעיתים את המדיניות הטאיוואנית בשלב הבא. ניסיונותיה של טאיוואן להגביר את הנכסיות שלה, למשל בסוגיית השבבים, עלולים גם הם, לצד הצלחות בעשורים האחרונים, להביא את בעלות בריתה לעמול על הפחתת תלותן בה (מה שכבר קורה), וכך אולי לקרוס בטווח הבינוני, בבחינת "מגן הסיליקון: החלום ושברו?" הדבר נכון גם לתגובותיה של סין לסוגיית התלות המאוד מסוימת שלה בטאיוואן בהיבט זה, כאשר בסופו של דבר טאיוואן היא זו שפיתחה תלות רבה מאוד בסין. נוסף על כך, תפיסת הזהות הטאיוואנית המשתנה אומנם מדגישה את נבדלותה של טאיוואן מסין העממית, אך רוב מכריע של הטאיוואנים עודנו מעדיף שמירה על הסטטוס קוו ולא שבירה שלו (אם לעצמאות ואם לאיחוד). ניכר גם שאחת הסיבות העיקריות מבחינת הטאיוואנים להתנגדות לאיחוד עם סין העממית קשורה למערכת הפוליטית של סין העממית ולחשיבות שהם מייחסים לדמוקרטיה הליברלית שבה הם חיים (Chong et al., 2023).

כך, בעוד המתיחות הגוברת סביב מצר טאיוואן מתוארת לא פעם כנובעת ממהלכיה של סין העממית בלבד, אבקש לטעון כי ההחרפה במתיחות נובעת גם מאופן התנהלותן של טאיוואן וארצות הברית. הסטטוס קוו האידיאלי, שלכאורה שתיהן שואפות לשמרו (Dickey & Kent, 2024), לא היה סטטי, ודאי בעשור האחרון. הסטטוס קוו החדש — כפי שמכונים המהלכים הסיניים של דיפלומטיית האיומים שהוצגו לעיל — אינו נובע רק מכך שסין העממית אגרסיבית יותר. ניתן כמובן לטעון שהמדיניות האמריקאית בסוגיית טאיוואן הייתה ונותרה תגובתית בעיקרה — ארצות הברית הגיבה למהלכים מסלימים של סין (בבחינת "שיטת המשוואות" המוכרת מאזורנו) — והתגובות המחריפות וחוזר חלילה מצידה של סין הובילו לספירלת ההידרדרות. ואולם השאלה מי התחיל את ההידרדרות גם היא אינה כה פשוטה כפי שנדמה: לא זו בלבד שהתשובה תלויה בנקודת הזמן שבה מתחילים לבחון את הסוגיה, אלא מדובר בדיאלקטיקה מסוכנת של מערכת יחסים משולשת (לכל הפחות, ניתן להוסיף עוד מדינות לדיון, כמובן), שבה אין נקודת התחלה אחת או צד אחד בלבד, המשנה כשלעצמו את התמונה. מנגד, העובדה שסין משתמשת מפעם לפעם בסוגיה הטאיוואנית כשוט מול ארצות הברית, למשל בהקפאת שיחות שאינן קשורות לטאיוואן בשל מכירת נשק אמריקאי, מדגישה כיצד סוגיה זו חורגת בהרבה מהמצר עצמו.

תרשים 8: חדירות אוויריות של צבא סין ל-ADIZ הטאיוואני – השוואה חודשית בין 2023 ל-2024

המעצמות הפכו לכלי ניגוח (ביטול או קיום כנגזרת פוליטית), וכאן אולי טמונה הסכנה הממשית העיקרית, קודם כול לטווח הזמן הקרוב. ביקורים הדדיים של בכירים אמריקאים וטאיוואנים נתפסים כפרובוקציה חד-משמעית של טאיוואן וארצות הברית יחדיו בראייה הסינית, ומעמידים במבחן את יכולתן של המעצמות לקיים דיאלוג קונסטרוקטיבי כלשהו ולמנוע הסלמה. העובדה כי 2024 היא גם שנת בחירות בארצות הברית, שגם ללא הסוגיה הטאיוואנית מעלה את רף ההצהרות הנוקשות שם כלפי סין, העלתה גם היא את החשש מהחרפת מתיחויות, אולם עד כה נדמה שלא נרשמו תקריות חריגות במיוחד.

לאורך שנים רבות, ודאי מאז שנות ה-90 של המאה הקודמת, נשאלה שוב ושוב השאלה אם ומתי תחליט סין העממית לממש בדרכים כוחניות את האיחוד שהיא מייחלת לו, ככל שאיחוד זה לא יגיע בדרכי שלום. ברור שאין לשאלה זו תשובה ברורה, וספק רב אם אפילו נשיא סין עצמו כבר הגיע למסקנה בהקשר זה. גם הצהרות דוגמת זו שנשמעה בארצות הברית, כי סין מתכננת פלישה או מתכננת להיות מוכנה לפלישה צבאית לטאיוואן בשנת 2027, אינן מבוססות על ידע חד-משמעי – לא רק בשל הקושי להשיג מידע כזה (וכאמור, ספק אם בסין עצמה הוא בכלל קיים) אלא גם בשל השינויים המתרחשים במהלך הזמן גם בתוך סין וטאיוואן, גם במרחבי מזרח אסיה וגם בזירה הכלכל-עולמית. שינויים כאלה בכלכלה, בטכנולוגיה, בדעת

עם זאת חשוב להבין שה"סטטוס קוו" – חדש ככל שיהיה – אינו סטטי: ממוצע חדירות מטוסי חיל האוויר הסיני לאיזור הזיהוי האווירי הטאיוואני בחודש עלה מ-141 בחודשי 2023 ל-300 בין מארס לנובמבר 2024 (ינואר ופברואר של 2024 חריגים ב"הנמכת הלהבות" הסינית); ממוצע חציות קו האמצע עלה מ-58 חציות בחודש ב-2023 ל-148 חציות בחודש בין מארס לנובמבר 2024.

יתר על כן, הקצב והעצימות הגוברים של המהלכים האמריקאיים נגד סין, בין בהקשר הטאיוואני ובין בהקשרים אחרים, בעיקר במרחב האינדו-פסיפי בשנים האחרונות, נמצאים בדיאלקטיקה עם התגובות של סין, שבהתאם רק הולכות ומחריפות. היעדר דיאלוג אסטרטגי וטקטי ראוי לשמו בין סין לארצות הברית גם עלול להביא למצב שבו אירוע מקומי (למשל התנגשות מטוסים, כפי שאירע ב-2001; או עימות בין שתי ספינות במרחב הצפוף של ים סין הדרומי או המזרחי, ודאי על רקע העימות בין סין לפיליפינים בים סין הדרומי) יתניע שלא במתכוון סדרת תגובות צבאיות מתגברות, כאשר בשתי המעצמות דעת הקהל כיום אינה סובלנית דיה להכיל אירועים כאלה. אם כמעט בכל תקופת המשבר של 1995–1996 שתי המעצמות עמדו בקשר ישיר, פגישות נערכו באופן תדיר ונראה היה שניתן לחזור לסטטוס קוו כפי שהובן שנים מעטות קודם לכן, למשל בקונצנזוס של 1992, הרי במשבר המתמשך מאז ביקור פלוסי נדמה שמנגנוני השיח ובקרת הנזקים בין שתי

בין שני האירועים הללו (במאי ובאוקטובר) ביקר לאי בחודש אוגוסט באי ג'ין-מן (Kin-men) הסמוך לחופי סין, לציון יום השנה ה-66 לפרוץ משבר פורמוזה השני בין סין לטאיוואן בשנת 1958, שבו עמד האי במתקפות הסיניות. לאי קרא לשמור על ריבונות טאיוואן, לעמוד בנחישות אל מול האיום מסין העממית וכמובן גם לחתור לשלום וליציבות בשני עברי המצר (Office of the President, ROC, 2024b). באוקטובר 2024, זמן קצר אחרי היום הלאומי ואחרי התרגיל המסיבי השני של סין ביקר לאי שוב בג'ין-מן, הפעם לציון יום השנה ה-75 של "הקרבת ג'ין-מן" (מהקרבות המעטים שבהם הצליחה הגאור מין-דאנג לנצח באוקטובר 1949, וכך לשמור על ג'ין-מן תחת שלטונה של טאיוואן). בביקור זה הדגיש לאי שאף כוח חיצוני לא יכול לשנות את עתידה של טאיוואן והמשך לקרוא לדיאלוג, לשלום וליציבות במצר (Office of the President, ROC, 2024d).

סין מצידה המשיכה לאיים כל העת, עם עליות משמעותיות בהיקף הפעילות הצבאית סביב טאיוואן, בהתאם להתבטאויות של בכירים טאיוואנים, החלטות על מכירת נשק או סיוע אמריקאי וביקורים הדדיים של בכירים אמריקאים וטאיוואנים. מהלכי החקיקה העומתיים בקונגרס האמריקאי כלפי סין התעצמו, בייחוד בספטמבר 2024, כאשר במהלך "שבוע סין" (China Week) עברו לא פחות מ-25 הצעות חוק בבית הנבחרים (The Select Committee, 2024b). בסוף נובמבר, כאשר נשיא טאיוואן יצא לביקור במדינות איים בפסיפיק (איי מרשל, טובאלו ופלאו, שלוש מתריסר המדינות שמכירות בטאיוואן רשמית), וערך עצירות ביניים (לא רשמיות) בהוואי ובגואם, כולל שיחת טלפון עם יו"ר בית הנבחרים האמריקאי מייק ג'ונסון, שוב הקצינה הרטוריקה הסינית בגינוי לכך, ולאחר שובו לטאיוואן בתחילת דצמבר גברה הפעילות הצבאית הסינית סביב טאיוואן במידה ניכרת (Guardian Staff, 2024). הכותרות תהו אם סין עורכת תרגיל נוסף, Joint Sword 2024C, והידיעות שיצאו מטאיוואן בעיקר, חלקן אנונימיות ולא רשמיות, בישרו על פריסה צבאית ובעיקר ימית של סין, שלא נראתה כמותה מאז משבר פורמוזה השלישי בשנת 1996. ידיעות שנותרו אנונימיות ובלתי מאומתות בינתיים בישרו על כך שסין פועלת לכל אורך שרשרת האיים הראשונה – אותו קו דמיוני המחבר את האיים מיפן בצפון ועד לדרום-מזרח אסיה ואמור להוות מעין קו הגנה ראשון ממזרח לסין (Everington, 2024). ההמולה בתקשורת הטאיוואנית סביב הפעילות הצבאית הסינית סימנה אולי גם רצון של הממשל הטאיוואני לפנות פנימה, אל הציבור בטאיוואן, כדי לגייס תמיכה וגם להעלות מודעות לצורכי הביטחון; מנגד נדמה היה

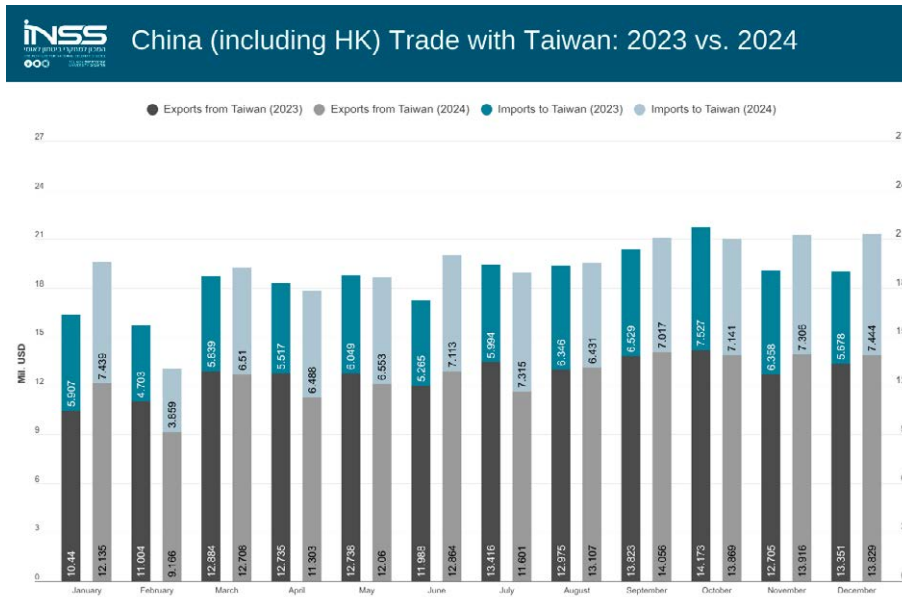
הקהל ובגיאופוליטיקה העולמית יכולים להיות גם גורמים מעודדים וגם גורמים מעכבים למהלכים כוחניים מצד סין. עם זאת נדמה כי דרך הפעולה העדיפה על סין, במקרה שאכן תחליט לעבור שלב, תהיה כזו המבוססת על מצור ימי ואולי על פלישה לאי או לאיים הסמוכים אליה ממש, וזאת לצד המשך מאמצי ההשפעה הרבים שלה בטאיוואן.

כך או אחרת, למהלכים כאלה יהיו השפעה ומשמעות ברחבי העולם כולו, בין עקב ההשפעה על שרשראות האספקה והייצור, ודאי בנושא השבבים אך לא רק, ובין עקב האדוות הכלכליות והגיאופוליטיות הרחבות שלהם. מצב כזה גם עלול להציב את טאיוואן ואת ישראל כמתחרות על תשומת הלב והמשאבים של ארצות הברית, ככל ששתיהן יזדקקו לסיוע אמריקאי נרחב ובמקביל. דינמיקת משולש היחסים סין-טאיוואן-ארצות הברית גם ממחישה את החשיבות העצומה של הגברת הנכסיות למדינות שונות בזירה הגלובלית.

אחרית דבר

בחודשים שלאחר השבעתו של לאי לנשיאות המשיכה להתעצם המתיחות סביב טאיוואן. עוד הצהרות של כל הצדדים, עוד מכירות נשק מארצות הברית לטאיוואן, עוד מהלכי חקיקה לעומתיים בקונגרס האמריקאי וכמובן עוד איומים צבאיים מצידה של סין. אם מייד לאחר ההשבעה ערכה סין את התרגיל הצבאי Joint Sword 2024A, באוקטובר היא קיימה תרגיל נוסף, Joint Sword 2024B. הרקע לכך היה נאום "היום הלאומי" של טאיוואן (10 באוקטובר) של הנשיא לאי. בנאום הדגיש לאי שטאיוואן וסין העממית "אינן כפופות" (不隸屬) זו לזו, וכי לסין העממית "אין כל זכות לייצג את טאיוואן" (無權代表臺灣). לאי הוסיף כי מחויבותו היא למנוע כרסום בריבונותה של טאיוואן או סיפוח, לצד הגברת הביטחון וההגנה באי. חוסנה של טאיוואן, כך טען, יהיה זה שישמור על שלום ויציבות במצר טאיוואן – שלום ויציבות שלהם טאיוואן מחויבת ושלמענם היא תשמח לשתף פעולה עם סין העממית. זאת תוך דגש על טאיוואן כדוגמה ומופת של דמוקרטיה, ורמיזות לגבי היותה של סין לא-דמוקרטית. בסיום נאומו הצהיר לאי על נחישותו (ולדידו) – נחישותן של כל המפלגות בטאיוואן – "להגן על הריבונות הלאומית" של טאיוואן (捍衛國家主權), ומייד לאחר מכן – על המחויבות לשמור על "השלום, היציבות והסטטוס קוו" (和平穩) (Office of the President, ROC, 2024c). (定現狀 מסרים אלה, שבסין העממית בוודאי נתפסים כמסרים סותרים, היו הגורם המעורר, לפחות בהצהרות הסיניות, לתרגיל הצבאי הגדול השני השנה, באמצע אוקטובר.

תרשים 9: הסחר בין טאיוואן לסין (כולל הונג קונג) לפי נתוני המכס של טאיוואן, השוואה חודשית בין 2023 ל-2024

הנתונים מתוך Mainland Affairs Council, Ministry of Finance, Republic of China

מצידה של טאיוואן, או "להשתמש בכוח צבאי במזימת עצמאות" (以武谋独) מצחדה של קואליציה כלשהי. זאת תוך חזרה על האשמת טאיוואן בפלגנות ובשימוש ב"כוחות זרים". תגובה ישירה לשאלות על פעילותה הצבאית הספציפית לא נשמעה, ודוברת משרד החוץ הסיני הסתפקה בהצהרה ש"אין משרד הגנה טאיוואני" (הגורם שדיווח על עלייה בפעילות הצבאית הסינית), וכי טאיוואן היא חלק בלתי נפרד מסין ומעניינה הפנימי (China Daily, 2024; Global Times, 2024).

חשוב גם לזכור כי במקביל למתיחות ולניכור ביחסי סין-טאיוואן ברמת ה-G2 (Government to Government), סין מקפידה לנסות להפעיל מנופים חיוביים להשפעה על תושבי טאיוואן. כך, גם ממש במקביל לפעילות הצבאית המוגברת בדצמבר 2024 נערכו בסין מגוון פעילויות — מכנס אנשי עסקים משני צידי המצר דרך ביקורי סטודנטים ועד, מייד לאחר הפעילות הצבאית, לביקור נוסף, שני במספר בשנת 2024, של מא יינג'ג'ו בסין. זאת ועוד, בטאיפה עצמה נערך פורום ערים תאומות של טאיפה ושנגחאי. בכל האירועים הללו מודגש שוב ושוב המסר הסיני העיקרי: קבלת "הקונצנזוס של 1992" ו"עקרון סין האחת"; התנגדות ל"עצמאות טאיוואן"; גינוי של ה-DPP; ועידוד "השאפה המשותפת" לכל אזרחי סין (כלומר, Zhongguo Taiwan wang, לאיחוד). אם כן, סין גם מגבירה את הלחץ הצבאי, המקל, וגם את התמריץ האזרחי, הגזר. לא ייפלא אפוא כי גם הסחר בין סין לטאיוואן לא הצטמצם

כי הממשל גם ניסה לפנות החוצה אל אלו שנתפסות כבעלות ברית, בניסיון לסמן להן שסין אינה מכוונת את חיציה רק כלפי טאיוואן (ועל כן האמירות על שרשרת האיים הראשונה), וכך גם לממשל טראמפ העתידי, כמעין קריאת אזהרה.

נדמה כי המסר מהמהלכים הצבאיים של סין בדצמבר 2024 לא כוון רק או בעיקר כתגובה לנסיעותיו של לאי, אלא סין השתמשה בהזדמנות, שנפלה לזרועותיה כפרי בשל, להעביר מסר גם לממשל החדש בארצות הברית, כמעין סימון מקדים של "גבולות גזרה" גם לארצות הברית (טאיוואן כקו אדום סיני).

סין עצמה הגבילה טיסות באזורים שונים מבעבר (בעיקר לכיוון צפון-מזרח, ממזרח לקו החוף הסיני, משנגחאי ועד הונג קונג לערך, Shan, 2024), אולם בעוד הפעילות הימית הסינית אכן היתה מעט עצימה מבעבר, לא דווח על פעילות אווירית חריגה במיוחד (לעומת תרגילים קודמים, על כן גם לא מופיעה חריגה כזו בגרף החדירות האוויריות לעיל). משרד החוץ הסיני הדגיש שוב ושוב כי הסוגיה הטאיוואנית היא קו אדום שלא ניתן לחצות מבחינת סין, והזהיר כי אף אחת מהאפשרויות הבאות לא תתאפשר: "להשתמש בטאיוואן כדי לשלוט בסין" (以台制华) — מצידה של ארצות הברית, "להישען על ארצות הברית במזימת עצמאות" (倚美谋独, או 倚外谋独), "להשתמש ב[מדינות] זרות במזימת העצמאות" (谋独).

(minilaterals) במרחב האינדו-פסיפי, שעליהן עמלו בממשל בידן, יכולה גם היא להשפיע על חשיבותה של טאיוואן לארצות הברית ועל ביטחונה. המשמעות של התערעור פוטנציאלי של יחסי ארצות הברית-טאיוואן היא חיזוק העמדה הסינית. וחיזוק העמדה הסינית, לצד האתגרים הכלכליים המשמעותיים שסין ניצבת מולם, דווקא עשוי להביא את סין לחוש פחות מאוימת, להאט את הקצב ולא דווקא להחריף את המהלכים הצבאיים סביב האי או את התכנון למהלכים צבאיים. בגזרת טאיוואן מצב כזה יכול להביא את הנשיא בעתיד למתן את הטון, ואולי לחפש דרכים לעמדה מפויסת מעט מול סין. לכל אלה יש עוד לצרף את התהליכים המסלימים בגזרת ים סין הדרומי, המשיק לגזרת טאיוואן, שעלולים דווקא להחריף את הבעיות, אולם אלה מחייבים עיון נוסף ונפרד. כך או אחרת, ה"סטטוס קוו" של פעם כבר מזמן אינו כשהיה: אומנם לכאורה המצב נותר על כנו. סין לא פלשה לטאיוואן, טאיוואן לא הכריזה עצמאות וארצות הברית ממשיכה לדגול במדיניות סין האחת, אולם מעבר להקצנה ברטוריקה מכל הצדדים, השינוי בפעילות הצבאית הסינית סביב טאיוואן, הגברת המעורבות של הקונגרס האמריקאי (בביקורים, בחקיקה, באישור עסקאות נשק), וקצב ועוצמת ההצהרות מצד נשיא טאיוואן – כל אלה משקפים סטטוס קוו שונה ושביר יותר מאשר בעבר, ומסוכן יותר. אין זה אומר כי אנו עומדים בפני מלחמה של ממש בטווח הזמן הקצר; לאף צד, כולל לסין, אין לפי שעה אינטרס כזה, והאינטנסיביות של הקשרים האזרחיים, למרות הקיפאון ואף הידרדרות היחסים בין הממשלים בבייג'ינג ובטאיפיי, מוכיחה כי הממד הצבאי-פוליטי הוא רק אחד מיני רבים.

ד"ר אורי סלע הוא מרצה בכיר בחוג ללימודי מזרח אסיה באוניברסיטת תל אביב וחוקר בכיר אורח במרכז גלייזר למדיניות ישראל סין במכון למחקרי ביטחון לאומי. עוסק בהיסטוריה של סין בעת החדשה המוקדמת ובתקופה המודרנית, ביחסים המורכבים בין היסטוריה אינטלקטואלית להיסטוריה חברתית-פוליטית של סין ובהיסטוריה של המדע והטכנולוגיה, הצבא ויחסי החוץ של סין. סלע מוביל פרויקט מחקר על סין במזרח התיכון במרכז דיין באוניברסיטת תל אביב. בעל תואר דוקטור מאוניברסיטת פרינסטון, פרסם מאמרים רבים בכתבי עת מדעיים מובילים, כתב וערך ספרים שיצאו בהוצאת אוניברסיטת קולומביה (2018), אוניברסיטת הוואי (2023) ודה-גריויטר (2024). osela@tauex.tau.ac.il

★

תודה לשי ליברובסקי על העיצוב הגרפי, לפול וייסקו על הסיוע באיסוף הנתונים הקשורים לקונגרס האמריקאי, ולג'ון קרוז על יצירת הגרפים.

בשנת 2024 ואפילו עלה ב-3.5 אחוזים לעומת 2023, תוך שטאיוואן ממשיכה ליהנות ממאזן סחר חיובי במיוחד (כ-70 מיליארד דולר).

נדמה כי המסר מהמהלכים הצבאיים של סין בדצמבר 2024 לא כוון רק או בעיקר כתגובה לנסיעותיו של לאי, אלא סין השתמשה בהזדמנות, שנפלה לזרועותיה כפרי בשל, להעביר מסר גם לממשל החדש בארצות הברית, כמעין סימון מקדים של "גבולות גזרה" גם לארצות הברית (טאיוואן כקו אדום סיני), ואולי גם מבחינת סין (ממה היא לא מתכוונת לחרוג בקרוב). בניגוד לעבר, סין הרשמית לא הצהירה על תרגיל, לא תחמה את לוחות הזמנים ולמעשה גם שמרה על שתיקה רועמת במהלך הימים שבהם הוגברה הפעילות הצבאית, ולא התייחסה לסוגיה. זאת בזמן שהמדיה החברתית בסין דווקא געשה והיו דיונים ושמעות בנוגע לפעילות זו. נדמה כי סין החליטה לנקוט מעין מדיניות עמימות הפעם, בין כדי להגביר את החששות בטאיוואן ובין כדי לא להקים עליה ביקורות ותגובות נגד חריפות יותר מצד ארצות הברית. ואכן במקביל, ממשל בידן הקפיד על תגובות מתונות, אולי ממתנות (Reuters, 2024d), בעוד שדונלד טראמפ הגדיל לעשות, ובמהלך יוצא דופן אף הזמין את נשיא סין שי ג'ינפינג להשתתף בהשבעתו בינואר 2025, וכל זאת כאשר ברקע קיימות הצהרות שלו ושל אנשי הממשל העתידי שלו בנוגע להחרפת המהלכים הכלכליים נגד סין לכשייכנסו לתפקיד, וכאשר סין עצמה מצהירה על מהלכים דומים מכיוונה. הנשיא אומנם לא הגיע להשבעת טראמפ – ההזמנה אולי גם נראתה בעיניים סיניות כפטרונות אמריקאית – אולם עצם ההזמנה (ושליחתו של סגן הנשיא הסיני להשבעה), לצד אמירה אחרת של טראמפ על כך ש"סין יכולה לעזור" בהשגת הסדר באוקראינה, עשויה ללמד על כך שטראמפ בהחלט מתכוון להגיע להסדרה עם סין, כנראה עם חילופי מהלומות כלכליים עם כניסתו לתפקיד. השאלה אם טאיוואן תצטרך גם היא, או בעיקר היא, לשלם חלק מהמחיר של הסדרה שכזו נותרת פתוחה בשלב זה. היחסים הטכנולוגיים המורכבים בין ארצות הברית לטאיוואן יעמדו למבחן ככל שארצות הברית תעביר יותר מהייצור לאדמתה; שאלת החשיבות האסטרטגית של טאיוואן לארצות הברית תיפתח (וכבר נפתחה), כולל שאלת המחיר עבור טאיוואן; בכלל זה נשמעות כבר טענות בארצות הברית שטאיוואן כלל אינה אינטרס לאומי אמריקאי, ודאי לא לביטחון הלאומי; כמוכן, שאלת אנשי המפתח ששישפיעו על עמדת הממשל בסוגיה, למשל אילון מאסק, שלו אינטרסים מובהקים בסין גופא, עשויה אף היא להשפיע על גישת הממשל; ולסיום, ערעור מסוים של מערכות הבריתות המצומצמות של ארצות הברית

מקורות

- Atwood, K. (2023, August 31). *US approves first-ever military aid to Taiwan through program typically used for sovereign nations*. CNN. <https://tinyurl.com/5cds3t7r>
- Aum, F., Galic, M., & Vandenbrink, R. (2022, May 25). *Biden's Asia Trip Seeks to Revitalize Alliances, Focus on China*. USIP. <https://tinyurl.com/25r64cua>
- Bana, S. (2022, August 23). *Ukraine will not happen in Asia: America seeks to check China through Taiwan visit and Quad initiatives*. Asia Pacific Bulletin, 620, 1–2. <https://tinyurl.com/3ys55rmr>
- Brar, A. (2024a, February 2). *China's sudden flight route change puts Taiwan under pressure*. Newsweek. <https://tinyurl.com/ywmd88jm>
- Brar, A. (2024b, February 8). *US and Japan fight China in allied war game*. Newsweek. <https://tinyurl.com/munxdah4>
- Brown, D.G., & Churchman, K. (2019). Hong Kong impacts Taiwan elections. *Comparative Connections*, 21(2), 65–72, 135. <https://tinyurl.com/yc8z93kn>
- Brown G.C., & Lewis, B. (n.d.). *Taiwan ADIZ Violations*. <https://tinyurl.com/muruvemp>
- Brundage, C. (2023). The US-China semiconductor power-security dilemma: Decoupling the security and power struggles through the theory of Dr. Barry Buzan. *International Journal*, 78(4), 595–613. <https://doi.org/10.1177/00207020231213612>
- Cabestan, J. P. (2022). The COVID-19 health crisis and its impact on China's international relations. *Journal of Risk and Financial Management*, 15(3), 1–11. <https://doi.org/10.3390/jrfm15030123>
- Charbonneau, J., Heelis, K., & Piereder, J. (2015). *Putting air defense identification zones on the radar*. Centre for International Governance Innovation (CIGI) Graduate Fellows Series, Policy Brief, No. 1. <https://tinyurl.com/42fdkr3r>
- China Daily (2017, November 6). *决胜全面建成小康社会夺取新时代中国特色社会主义伟大胜利* [Secure a Decisive Victory in Building a Moderately Prosperous Society in All Respects and Strive for the Great Success of Socialism with Chinese Characteristics for a New Era—Delivered at the 19th National Congress of the Communist Party of China]. Xi Jinping, 18 October 2017. <https://tinyurl.com/2p9svtyc>
- China Daily (2024, December 11). *国台办：赖清德所谓“过境”本质上是“倚外谋独”*. [Taiwan Affairs Office of the State Council: Lai Qingde's so-called “transit” is essentially “relying on foreign countries to seek independence”]. <https://tinyurl.com/mr47e6t8>
- ChinaPower (2024a, May 23). *How is China responding to the inauguration of Taiwan's president William Lai?* <https://tinyurl.com/3wvhjpf7>
- ChinaPower (2024b, October 10). *Analyzing China's escalation after Taiwan president William Lai's National Day speech*. <https://tinyurl.com/4ckb3djs>
- Chong, J.I., Huang, D.W., & Wu, W.C. (2023). 'Stand up like a Taiwanese!': PRC coercion and public preferences for resistance. *Japanese Journal of Political Science*, 24(2), 208–229. DOI:10.1017/S1468109923000014
- Chung, L. (2024, March 12). *Beijing hits back after Biden White House seeks US\$100 million to boost Taiwan's cross-strait deterrence*. SCMP. <https://tinyurl.com/y3wpyf5f>
- Congress.gov, Library of Congress (2024, August 7). *Legislative Search Results*. <https://www.congress.gov/search>
- Cox, C. (2023, February 28). *U.S. House China panel holds first hearing after lawmakers push seven bills targeting Beijing*. CNBC. <https://tinyurl.com/5v9hbuuh>
- Dai, Y., & Luqiu, R.L. (2022). Wolf warriors and diplomacy in the new era: An empirical analysis of China's diplomatic language. *China Review*, 22(2), 253–283. <https://tinyurl.com/mhxhv73u>
- deLisle, J. (2018). United States-Taiwan relations: Tsai's presidency and Washington's policy. *China Review*, 18(3), 13–60. <https://tinyurl.com/27nw79z6>
- Denyer, S. (2016, January 21). *China responds to Taiwan elections with military drills, Facebook trolling*. *The Washington Post*. <https://tinyurl.com/y47vz69m>
- Dickey, L. (2019). Change and continuity in U.S.-Taiwan security ties. *Asia Policy*, 14(4), 18–25. <https://doi.org/10.1353/asp.2019.0058>
- Dickey, L., & Kent, M. (2024, November 27). *This is not the status quo you're looking for. War on the Rocks*. <https://tinyurl.com/yc6pf3wk>
- Dobias, P. (2024). Maritime militias: Disrupting naval operations in the Pacific theater and the case for intermediate force capabilities in the maritime domain. *Journal of Advanced Military Studies*, 15(2), 9–26. DOI:10.21140/mcu.20241502001
- Doston, J. (2022, August 24). *An overview of Chinese military activity near Taiwan in early August 2022, Part 1: Exercise closure areas and ballistic missile launches*. Global Taiwan Institute, Brief, 7(17). <https://tinyurl.com/3f289s35>
- Dotson, J. (2023, February 8). *Taiwan's "Military Force Restructuring Plan" and the extension of conscripted military service*. Global Taiwan Institute, Brief, 8(3), 2–3. <https://tinyurl.com/y66v889b>
- Dreyer, J.T. (2024). Taiwan's 2024 election. *American Journal of Chinese Studies*, 31(1), 59–70.
- DW (2022, December 26). *China sends 71 warplanes to Taiwan's air defense zone*. <https://tinyurl.com/3nj77dra>
- DW (2024, May 25). *China ends military drills near Taiwan*. <https://tinyurl.com/3cfufjrv>
- Ebbighausen, R. (2021, October 4). *China's Taiwan military incursions test the limits of airspace*. DW. <https://p.dw.com/p/41E8t>
- Everington, K. (2024, December 9). *China deploys nearly 90 naval ships, with some near Taiwan*. Taiwan News. <https://tinyurl.com/5n94bx8f>
- Eckl, D. (2021, November 23) *The erosion of the silicon shield: How changes to international semiconductor production threaten Taiwanese security*. Columbia Political Review. <https://tinyurl.com/2wtuv3e3>
- Forum on the Arms Trade (n.d.). *U.S. arms sales to Taiwan*. <https://tinyurl.com/57ubzsd2>

- Global Times (2024, December 9). *Chinese FM responds to whether PLA is holding drills around Taiwan island*. <https://tinyurl.com/yc7e5cpn>
- Grossman, D., Beauchamp-Mustafaga, N., Ma, L., & Chase, M.S. (2018, November 14). *China's long-range bomber flights*. RAND. <https://tinyurl.com/ywpxknjk>
- Guardian Staff (2024, December 1). Taiwan president stops in Hawaii during Pacific tour, drawing ire from China. *The Guardian*. <https://tinyurl.com/4puv6u9y>
- Guowuyuan [State Council] (2022, August 10). 台灣問題與新時代中國統一事業 [The Taiwan Question and China's Reunification in the New Era]. <https://tinyurl.com/bdfteue5>
- Guowuyuan xinwen bangongshi 国务院新闻办公室 (2019, July 24). 新时代的中国国防 [China's defense in the new era]. <https://tinyurl.com/mvj3wpyw>
- Hioe B. (2024a, April 10). Taiwan's former president meets Xi Jinping during China trip. *The Diplomat*. <https://tinyurl.com/4t77xwe2>
- Hioe B. (2024b, May 29). Despite protests, Taiwan's KMT, TPP pass controversial bills to expand legislative powers. *The Diplomat*. <https://tinyurl.com/4cz7ex8z>
- Holbig, H. (2018). China after reform: The ideological, constitutional, and organisational makings of a new era. *Journal of Current Chinese Affairs*, 47(3), 187–207. <https://doi.org/10.1177/186810261804700307>
- Hsiao, R. (2022, November 30). Implications of Taiwan's 2022 "Nine-in-One" local elections for 2024. *Global Taiwan Brief*, 7 (23). <https://tinyurl.com/mrxautrd>
- Insisa, A. (2016). Taiwan 2012-2016: From consolidation to the collapse of cross-strait rapprochement. *Asia Maior*, 27, 53-87. DOI:10.52056/9788867288861/03
- Insisa, A. (2019). Taiwan 2019 and the 2020 elections: Tsai Ing-Wen's triumph. *Asia Maior*, 30, 185-213. <https://tinyurl.com/5c3w5b6n>
- Insisa, A. (2021). No consensus across the strait: Chinese and taiwanese strategic communications in a contested regional order. *Asian Perspective*, 45(3), 503-531. <https://tinyurl.com/33jmee6k>
- Keegan, D.J., & Churchman, K. (2023). Tensions intensify as Taiwan-US IT cooperation blossoms. *Comparative Connections*, 24(3), 91-100. <https://tinyurl.com/424u4sm4>
- Kennedy, P., Sun, Y., Tatsumi, Y., & Town, J. (2022, May 25). 4 top takeaways from Biden's Asia trip. *Stimson Center*. <https://tinyurl.com/2w8njwjk>
- Köckritz, A. (2023, August 8). How tomorrow never comes: Russia's war against Ukraine and its impact on Taiwan. *European Council on Foreign Relations*. <https://tinyurl.com/6s4223mt>
- Koga, K. (2024). Tactical hedging as coalition-building signal: The evolution of Quad and AUKUS in the Indo-Pacific. *The British Journal of Politics and International Relations*. <https://doi.org/10.1177/13691481241227840>
- LaMattina L. (2024, April 6). Top US diplomat suggests AUKUS subs can be used in Taiwan conflict. *Taiwan News*. <https://tinyurl.com/37k6becs>
- London, B. (2024, February 1). US aircraft carriers lead 'large deck' exercises with Japan east of Taiwan. *CNN*. <https://tinyurl.com/bdhc8bcb>
- Lewis, B. (2023, March 23). 2022 in ADIZ violations: China dials up the pressure on Taiwan. *ChinaPower*. <https://tinyurl.com/yc62bvrp>
- Liu, R.C. (2022). From 'sticks' to 'carrots' and 'nets', then to 'needles': The evolution of the CPC's policy towards Taiwan. *China Report*, 58(1), 90-105. <https://doi.org/10.1177/00094455221074255>
- Mark, J., & Graham, N. (2023, November 17). Relying on old enemies: The challenge of Taiwan's economic ties to China. *Atlantic Council*. <https://tinyurl.com/3nrrc32k>
- MOFA - Ministry of Foreign Affairs, ROC (2022a, November 7). Lithuanian Trade Representative Office opens in Taiwan, heralding a new chapter in bilateral cooperation. <https://tinyurl.com/3zwfthv4>
- MOFA - Ministry of Foreign Affairs, ROC (2022b, December 28). US National Defense Authorization Act for Fiscal Year 2023, and Consolidated Appropriations Act, 2023. <https://tinyurl.com/mvjzh36h>
- Ministry of Justice, PRC (2024, June 21). 两高三部“联合发布关于依法惩治“台独”顽固分子分裂国家、煽动分裂国家犯罪的意见。[The Supreme People's Court, the Supreme People's Procuratorate, and the ministries of public security, state security, and justice jointly issued an opinion on punishing "Taiwan independence" diehards for separatism and inciting separatist crimes in accordance with the law]. <https://tinyurl.com/5cu9fayu>
- Murphy, C., & McBride, C. (2024, February 17). China urges US to lift 'illegal' sanctions, ease travel concerns. *Bloomberg*. <https://tinyurl.com/3fx3k97c>
- Office of the President, ROC (1985, May 19). 總統就職演說 [President's inaugural speech]. <https://www.president.gov.tw/NEWS/22070>
- Office of the President, ROC (2024a, May 20). 總統發表就職演說 宣示打造民主和平繁榮的新臺灣 [The President delivered his inaugural speech declaring the building of a democratic, peaceful, and prosperous new Taiwan]. <https://tinyurl.com/2wdtcwbw>
- Office of the President, ROC (2024b, August 23). 八二三戰役勝利66週年 總統：決心守護臺澎金馬、捍衛中華民國 團結一致追求兩岸和平發展 [The 66th Anniversary of the Victory of the August 23 Campaign; President: Determined to protect Taiwan, Penghu, Kinmen and Matsu, defend the Republic of China, unite in the pursuit of cross-strait peace and development]. <https://tinyurl.com/2h7n8tfx>
- Office of the President, ROC (2024c, October 10). 團結台灣 共圓夢想 總統發表國慶演說 [Unite Taiwan and Realize Dreams; The President delivered a National Day speech]. <https://tinyurl.com/43fxnc6z>
- Office of the President, ROC (2024d, October 25). 古寧頭戰役75週年 總統盼國人銘記參戰前輩犧牲奉獻 團結一心對抗威脅 堅定信念守護家園 [On the 75th anniversary of the Battle of Guningtou, the President hoped that the people of the country would remember the sacrifices and dedication of their predecessors who participated in the war, unite as one to fight

- the threat, and strengthen their faith to protect their homeland]. <https://tinyurl.com/3cu74yru>
- Peterson, N., Sperzel, S., & Shats, D. (2024, May 24). *China-Taiwan weekly update, May 24, 2024*. Institute for the Study of War. <https://tinyurl.com/mra4h6wu>
- Reuters (2023, October 6). *Taiwan elects its own leaders so is already independent: presidential frontrunner*. <https://tinyurl.com/u2pk4adm>
- Reuters (2024a, May 20). *China commerce ministry bans some US firms from import, export activities*. <https://tinyurl.com/ykhvjexx>
- Reuters (2024b, May 21). *China sanctions ex-US lawmaker and supporter of Taiwan*. <https://tinyurl.com/353j3j66>
- Reuters (2024c, May 22). *China takes measures against 12 U.S. military-linked firms*. <https://tinyurl.com/3erw3b73>
- Reuters (2024d, December 12). *Taiwan closes emergency response centre, likely meaning Chinese drills over*. <https://tinyurl.com/36epaf9c>
- Rinehart, I.E., & Elias, B. (2015, January 30). *China's Air Defense Identification Zone (ADIZ)*. Congressional Research Service. <https://tinyurl.com/3z9936vs>
- Roth, A. (2024, July 17). *China suspends nuclear talks with US over arms sales to Taiwan*. *The Guardian*. <https://tinyurl.com/y88wyrky>
- Sacks, D. (2022, November 15). *What the Biden-Xi meeting means for U.S.-China relations*. CFR. <https://tinyurl.com/y2mh72ba>
- Sacks, D. (2024, January 17). *China responds to Taiwan's presidential election: Is Beijing biding its time?* CFR. <https://tinyurl.com/3wn7fsjy>
- Shan, S. (2024, December 10). *Taiwan places military on high alert*. Taipei Times. <https://tinyurl.com/m54h6vke>
- Stampfl, B. (2023). *The US Congress and Taiwan: Measuring American support quantitatively and qualitatively*. *Global Taiwan Brief*, 8(22), 13-15. <https://tinyurl.com/tx8zxukk>
- Taiwan Affairs Office of the Central Committee of the Communist Party of China and Taiwan Affairs Office of the State Council (2023, March 8). *外交部长秦刚就中国外交政策和对外关系回答中外记者提问 [Foreign Minister Qin Gang answered questions from Chinese and foreign journalists on China's foreign policy and foreign relations]*. <https://tinyurl.com/4t67yy4z>
- The Select Committee on the CCP (2024a, February 21). *Gallagher leads U.S. Congressional Delegation in visit to Taiwan*. <https://tinyurl.com/3xku55bj>
- The Select Committee on CCP (2024b, September 12). *China Week recap: Congress passes 25 bills to combat Chinese Communist Party threats* (Press release). <https://tinyurl.com/4zn3p94z>
- The White House (2022a). *Indo-Pacific strategy of the United States*. <https://tinyurl.com/276d542t>
- The White House (2022b, May 23). *Fact sheet: In Asia, President Biden and a dozen Indo-Pacific partners launch the Indo-Pacific Economic Framework for prosperity*. <https://tinyurl.com/3xpa3w5e>
- Tirpak, J.A. (2024, February 5). *First phase of Taiwan F-16V Program is complete*. Air&Space Forces Magazine. <https://tinyurl.com/2p8yv2y9>
- Trent, M. (2020) *Over the line: The implications of china's adiz intrusions in Northeast Asia*. Federation of American Scientists (FAS). <https://tinyurl.com/26w9es9t>
- Tsai, T., & Liu, T.T. (2017). *Cross-Strait relations and regional integration: A review of the Ma Ying-jeou era (2008–2016)*. *Journal of Current Chinese Affairs*, 46(1), 11–35. <https://doi.org/10.1177/186810261704600102>
- Tsai, W.H. (2024, April 30). *A revival of the tribute system? Taiwanese reactions to Ma Ying-jeou's visit to China*. ThinkChina. <https://tinyurl.com/3dnpzrt9>
- U.S. Department of Treasury (2023, September 22). *Treasury Department announces launch of economic and financial working groups with the People's Republic of China* (Press release). <https://tinyurl.com/msx9uv7z>
- U.S. DoD (2024, April 24). *Supplemental bill becomes law, provides billions in aid for Ukraine, Israel, Taiwan*. <https://tinyurl.com/2cf3zbs8>
- Waijiaobu外交部 (2022, August 5). *外交部宣布针对佩洛西窜台反制措施 [The Ministry of Foreign Affairs announced countermeasures against Pelosi's visit to Taiwan]*. <https://tinyurl.com/4zudud9d>
- Wang, F. (2022, December 27). *Taiwan extends mandatory military service to one year*. BBC. <https://tinyurl.com/3tcn483r>
- Wei, S., Yongxin, G., & Juan, C. (2023). *Layering ideologies from Deng Xiaoping to Xi Jinping: Tracing ideological changes of the communist party of China using text analysis*. *China: An International Journal*, 21(2), 26–50. DOI:10.1353/chn.2023.a898340
- Wu, H. (2023a, April 7). *China sanctions Reagan library, others over Tsai's US trip*. AP. <https://tinyurl.com/3zj3tnjy>
- Wu, H. (2023b, April 11). *China military 'ready to fight' after drills near Taiwan*. AP. <https://tinyurl.com/3r9bwj3n>
- Wu, H. (2023c, April 14). *China sanctions US Congress member for Taiwan visit*. AP. <https://tinyurl.com/yrbwwbe7>
- Wuthnow, J. (2017). *A brave new world for Chinese joint operations*. *Journal of Strategic Studies*, 40(1–2), 169–195. <https://doi.org/10.1080/01402390.2016.1276012>
- Xin Qiang (2020). *Selective engagement: Mainland China's dual-track Taiwan policy*. *Journal of Contemporary China*, 29(124), 535–552. <https://doi.org/10.1080/10670564.2019.1677363>
- Xinhua (2024 April 4). *Chinese FM spokesperson's remarks on phone talks between Xi, Biden*. <https://tinyurl.com/yybyte4j>
- Yu, V., & Adu, A. (2022, November 7). *China criticises British minister's visit to Taiwan for trade talks*. *The Guardian*. <https://tinyurl.com/43kk8wt7>
- Zhang, J.J., & Savage, V.R. (2020). *The geopolitical ramifications of COVID-19: The Taiwanese exception*. *Eurasian Geography and Economics*, 61(4–5), 464–481. <https://doi.org/10.1080/15387216.2020.1779773>
- Zhao, S. (2023). *Is Beijing's long game on Taiwan about to end? Peaceful unification, brinkmanship, and military takeover*. *The Journal of Contemporary China*, 32(143), 705–726. <https://doi.org/10.1080/10670564.2022.2124349>
- Zhonggong zhongyang (2021, November 16). *中共中央关于党的百年奋斗重大成就和历史经验的*

הערות

- 决议 [Resolution of the Central Committee of the Communist Party of China on the major achievements and historical experience of the Party in the past century]. <https://tinyurl.com/apd32xm7>
- Zhongguo Taiwan wang (2024a, December 9). 宋涛会见 2024两岸企业家峰会年会与会台湾企业家代表 [Song Tao met with representatives of Taiwanese entrepreneurs attending the 2024 Cross-Strait Entrepreneurs Summit Annual Conference]. <https://tinyurl.com/35zs93x8>
- Zhongguo Taiwan wang (2024b, December 18). 跨越海峡的“橄榄枝”，是两岸的真切民意 [The “olive branch” across the strait is the sincere public opinion of the two sides of the strait]. <https://tinyurl.com/h8as2vc5>
- Zhongguo Taiwan wang (2024c, December 19). 马英九开启第三次大陆行 [Ma Ying-jeou started his third mainland trip]. <https://tinyurl.com/y2anffzj>

- 1 בין המסמכים המכוננים של תפיסות אלה, כפי שהתגבשו לאורך כהונתו השנייה של הנשיא שי אדג'יש את “ההחלטה של הוועדה המרכזית של המק”ס על ההישגים העיקריים והניסיון ההיסטורי של המפלגה לאורך מאה שנות מאבק” (中共中央关于党 的百年奋斗重大成就和历史经验的决议) משנת 2021, שמשרטטת את ההתפתחות ההיסטורית של סין (בראי המק”ס כמובן), בדרך אל השיא של “העידן החדש” על משמעויותיו, גם בזירה העולמית. ראו Zhonggong zhongyang, 2021.
- 2 טאיוואן אומנם לא הייתה אמורה להיות חברה ב־TPP בשלב הראשון, אולם דיונים על הצטרפות עתידית עמדו על הפרק.
- 3 חלק מהעסקאות התעכבו או לא בוצעו בימי ממשל טראמפ, אך אין זה דבר חריג בסוג עסקאות כזה עם טאיוואן.
- 4 ה־ADIZ של טאיוואן, יפן, וקוריאה הדרומית נקבע על ידי ארצות הברית עוד בשנות ה־50, כאשר המושג ADIZ נכנס לשימוש (בהקשר של המלחמה הקרה). האזורים הללו עברו התאמות וכן היו סוגיות חקיקה לאחר מכן. יצויין כי “קו האמצע” במצר בין סין העממית לטאיוואן החל את דרכו בשנות ה־50, ולמרות שבתאוריה ה־ADIZ של טאיוואן, כפי ששורטט על ידי האמריקאים, חודר עמוק אל תוך גבולות סין העממית היבשתית, בפועל קו האמצע נתפס כתוחם את ה־ADIZ הטאיוואני לכיוון סין. ראו גם Charbonneau et al., 2015; Rinehard & Elias, 2015.
- 5 IPEF – Indo-Pacific Economic Framework for Prosperity היא יוזמה שהשיק הנשיא ביידן במאי 2022, בעת ביקורו במזרח אסיה. היוזמה אמורה הייתה לחבר כ־14 מדינות, מארה”ב ועד הודו במרחב האינדו־פסיפי, להדיר את סין העממית ולשמש אלטרנטיבה ליוזמת ה־TPP של אובמה, שאותה נטש טראמפ עם עלייתו לשלטון. באמצעות הסכמים כלכליים ודיפלומטיים יוזמה זו אמורה, לכשתממש, להגביר את הסחר בין המדינות; את שרשראות האספקה; את העיסוק בסוגיות אקלים, אנרגיה ותשתיות; ואת המאבק בשחיתות (The White House, 2022b).
- 6 “מגן הסיליקון” הוא רעיון שהתפתח מתחילת שנות ה־2000, ובבסיסו ההנחה כי מכיוון שטאיוואן הפכה לחוליה חיונית בשרשרת הייצור והאספקה של שבבים, ובייחוד שבבים מתקדמים, הרי גם העולם, התלוי בכך, יצא להגנתה במקרה של מתקפה עליה, וגם סין העממית עצמה, שזקוקה לשבבים מטאיוואן, תימנע מלהתקיף את טאיוואן.
- 7 The United States House Select Committee on Strategic Competition between the United States and the Chinese Communist Party

מוסד המשפחה הרוסי בראי שלטון פוטין ומלחמת רוסיה-אוקראינה

אלה איטקין וארקדי מילמן

המכון למחקרי ביטחון לאומי – אוניברסיטת תל אביב

מוסד המשפחה הוא מרכיב עיקרי בזהות המדינית של רוסיה כיום. מתחילת המלחמה נגד אוקראינה המשטר מבנה באמצעות מוסד המשפחה את אופיו העומתי והבדלני מהמערב, וכן מצדיק בשמו את הפעולה הצבאית על אדמת אוקראינה. הנחלתו של דגם משפחתי פוטיניסטי – המורכב ממשפחה מרובת ילדים ומברית נישואין מסורתית – משמשת את השלטון, בחסות המלחמה, בהמשך ביסוס המגמה האוטוריטרית במדינה וההשתלטות על הספירה הפרטית של האזרחים. בתוך כך מופעלים אמצעים דכאניים כלפי קבוצות מוקצות מבחינת חברתית, ונפגעות זכויות של נשים. הדגם המשפחתי הפוטיניסטי משמש גם להצדקת הלחימה באוקראינה, הנתפסת כמונחים ערכיים כמלחמה אידיאולוגית כנגד מדינות המערב הליברלי, ובראשן ארצות הברית, ונגד יחסן למשפחה.

מילות מפתח: רוסיה, מלחמת רוסיה-אוקראינה, אידיאולוגיה, מוסד המשפחה.

מבוא – שאלת האידיאולוגיה

מלחמת רוסיה-אוקראינה שפרצה בפברואר 2022 – המלחמה הגדולה ביותר בהיקפה באירופה מאז מלחמת העולם השנייה – העלתה לדיון בקרב חוקרים העוסקים ברוסיה המודרנית את השאלה: האם ניכרת אידיאולוגיה בשלטון הפוטיניסטי, ואם כן – מהי? קיימת הסכמה רחבה בספרות המחקר כי המשטר הסובייטי בברית המועצות החזיק באידיאולוגיה קומוניסטית שהנחתה את חזונו בדבר חברה עתידית, אולם הדבר אינו חד־משמעי בהקשר הפוסט־סובייטי, ובפרט תחת שלטונו של פוטין. מחד גיסא יש חוקרים הטוענים כי המלחמה מהווה הוכחה לשאיפות האידיאולוגיות של פוטין להשיב לרוסיה את גדולתה כאימפריה ולבסס עצמה מחדש כמתחרה למערב, ומאידך גיסא אחרים רואים בה כלי ציני המשמש את האליטות הרוסיות כדי להמשיך להחזיק בשלטון ולזכות בלגיטימציה.¹

מבחינה מתודולוגית הדיון העכשווי באידיאולוגיה הוא דיון מורכב שאינו חף מבעיות. העיקרית שבהן היא שבמידה ניכרת הדיון משחזר את הגישה הבינארית שרווחה במחצית השנייה של המאה ה־20 בחקר ברית המועצות במערב. הגישה הבינארית באה לידי ביטוי במחקר על ברית המועצות בעיקר בהשלטת צמדי קטגוריות מנוגדות כמו דיכוי והתנגדות; השלטון והעם; תרבות רשמית ותרבות נגד; שפה טוטליטרית ושפת

נגד; ה"אני" הציבורי וה"אני" הפרטי; אמת ושקר, מוסר ושחיתות, ועוד (Yurchak, 2006, pp. 4-5). כך, על אף השינויים העצומים שנבעו מהתפרקותה של ברית המועצות, המחקר העכשווי על רוסיה הפוסט־סובייטית עודנו מצוי במסגרת המסורתית של ההיסטוריוגרפיה המערבית – בהתמקדותו בפולחן המנהיג ובהחלטותיו תוך יצירת תמונה מחקרית דו־ממדית של משטר מונוליתי ומגובש, לעומת החברה הנתונה למרותו, המתוארת כהומוגנית אף היא. זאת ועוד, המסקנות שמתקבלות מגישה זו משאירות מקום מועט לדיון בשינויים ובתהליכים חברתיים־תרבותיים המביאים בחשבון את ניתוח המשטר כמערכת הבנויה על אידיאולוגיה, אך גם על יחסי כוחות מעמדיים, נסיבות פוליטיות וצבאיות והפרשנויות שניתנות לכל אלה מצד קבוצות שונות באוכלוסייה הרוסית.

בהתאם לנאמר לעיל, במאמר זה אנחנו מציעים לגשת לנושא האידיאולוגיה מתוך השקפה תרבותית־חברתית והגדרתה כסל של נורמות תרבותיות וחברתיות בהקשר ההיסטורי הנתון, ולבחון את הזיקה של האידיאולוגיה הפוטיניסטית של המלחמה באוקראינה. כך, במקום לבחון את מידת ה"אידיאולוגיה" של המשטר, מאמר זה מפנה את המבט לאידיאולוגיה כתהליך של הבניה תרבותית, קרי הנחלתן של נורמות התנהגות ותפיסות תרבותיות תחת שלטון פוטין, ובפרט בהתפתחות

לצד מפעלים, חברות וענפי תעשייה חשובים נוספים, שהיו בבעלות המדינה במשך עשורים רבים ובאותה עת נמכרו במחיר נמוך לקבוצת מקורבים לשלטון, בתמורה לתמיכה פוליטית בילצין. קבוצה זו הפכה את השלטון ברוסיה לשלטון אוליגרכי בפועל (גרס, 2009, עמ' 806–813). יש לציין כי לצד ניכוס המשאבים הלאומיים שנותרו מהשלטון הסובייטי פנו חלק מהאליטות העסקיות והפוליטיות החדשות ליצירת מערכת פוליטית חדשה, ומיצבו את עצמם כנדבנים ומנהיגים אזרחיים המציעים חזון חברתי חדש לרוסיה.⁴ לצד זאת עברה המדינה תהליך של דמוקרטיזציה ופתיחות למערב מבחינה פוליטית ותרבותית כאחת, אשר מיצב אותה כמדינה מערבית ואירופית במפה הדיפלומטית והפך אותה לחלק אינטגרלי מה-G8 ולחברה במועצת אירופה, ואף הביא את עריה הגדולות להידמות מבחינה אסתטית לערים מערביות.

העברת מושכות השלטון לוולדימיר פוטין בשנת 2000 ושליטתו הלכה למעשה עד ימים אלו במדינה הביאו לשינויים דרמטיים בגיבוש הזהות המדינית הרוסית. פוטין, בניגוד לקודמו בתפקיד, נקט יד קשה כלפי קבוצת האוליגרכים שמיאנו להישמע למרותו ולהיעתר לניכוס נכסיהם, בעוד הוא חותר לכונן משטר ריכוזי יותר במדינה, הנשען על מערכת פוליטית סגורה שמבוססת על שליטה מוחלטת במידע ובהון כספי, עם סובלנות מועטה לגילויי התנגדות. לצד זאת, במהלך שלטונו פיתח פוטין מספר היבטים אידיאולוגיים עיקריים, שהפכו במהלך העשורים לאבני דרך המתוות את אופייה ומדיניותה של רוסיה כלפי פנים וחוץ, ואשר מציבות אותה כאלטרנטיבה למערב. עם זאת חשוב לציין כי יחסו העוין של משטר פוטין למערב הוא תולדה של תהליך שהתהווה לאורך שנות שלטונו, ולא נוצר אד הוק עם תחילתו. כך, במהלך כהונתו הראשונה כנשיא הפגין פוטין יחס שניתן לתארו כאוהד למערב. למשל, בשיחה בין ביל קלינטון ופוטין לאחר היבחרו לנשיא במארס 2000 אמר פוטין לקלינטון כי "ברור לכל העולם שאני אדם שאפשר לעבוד איתו [...] אני חושב שיש לנו בסיס טוב ליחסי ארצות הברית-רוסיה, שנוצרו בינך לבין הנשיא הרוסי הראשון ילצין, ויש לנו את כל היסודות לפיתוח היחסים בינינו" (The White House, 2000, p. 2). ואולם יש להניח שהרציונל בפיתוח היחסים עם המערב, ובפרט עם ארצות הברית, נבע תחילה מתוך רצונו של פוטין לבסס את שלטונו ברוסיה תוך קבלת אמון מצד מדינות המערב, ולא מתוך רצון להידמות להן.

נאווה של פוטין בוועידת מינכן לביטחון בפברואר 2007 היה אבן דרך לתהליך היפרדות משטרו מהמערב ולאומן גישה בדלנית במוצהר, שהדגישה את ייחודיותה

של אלו לאור נסיבות המלחמה.² מבחינה זו, תרומתו של המאמר והחידוש שבו הם הנכחת המיזוג והשזירה בין המניעים הפוליטיים הפנימיים לאג'נדות הבינלאומיות של הפוטיניזם, והטענה כי לא ניתן להבין את מדיניות החוץ של רוסיה ללא ניתוח תרבותי של מדיניות הפנים שלה. לשם כך, מקרה הבוחן במאמר זה הוא עלייתו והאדרתו של מוסד המשפחה, שנמצא עתה במרכז של דיון ציבורי פורה ברוסיה, והשאלות הן: מה מגדיר את מוסד המשפחה? איך הוא משרת את האג'נדות הפוליטיות הפנימיות והחיצוניות של המשטר? איזה סוג של שימוש עושה בו משטר פוטין?

המאמר מחולק לשלושה חלקים. החלק הראשון מוקדש למבוא היסטורי על חיפוש דרך אידיאולוגית לאחר נפילת ברית המועצות והיפרדותה הקונספטואלית של רוסיה מן המערב תחת שלטון פוטין. החלק השני מתאר את עליית חשיבותו של מוסד המשפחה ברוסיה, הסיבות לכך וחשיבותו הפוליטית עד כדי הפיכתו לעניין של ביטחון לאומי, וכן הגדרתו והגדרת גבולותיו. החלק השלישי והאחרון עוסק באופנים השונים של הנחלת דגם המשפחה האידיאלי בקרב אזרחי רוסיה, ודן בשאלה באילו מישורים מיושם דגם זה ברוסיה ובשטחים הכבושים באוקראינה, ובאילו לא.

חיפוש דרך אידיאולוגית תחת שלטון ילצין ופוטין

מיקומה של רוסיה בין שתי יבשות, אירופה ואסיה, הציב לאורך ההיסטוריה שאלות זהותיות מורכבות: האם היא שייכת למערב או למזרח? האם ניתן לכנותה מדינה אירופית במובן של האידיאולוגיה והעקרונות התרבותיים המנחים אותה? התשובות שניתנו במהלך המאות האחרונות היו רבות ומגוונות, ותלויות בנסיבות ההיסטוריות הייחודיות בכל מאה ומאה. זאת ועוד, שאלת דרכה הייחודית של רוסיה (Sonderweg), קרי מהותה ואופייה, עולה מחדש וניצבת במרכז הדיון המדיני והחברתי ברגעי משבר חברתיים, תרבותיים ומדיניים. התפרקות ברית המועצות בראשית שנות ה-90 והגל הלאומי ששטף את מזרח אירופה בעקבותיה העמידו מחדש את מנהיגיה בצומת דרכים זה.³

החזון הקומוניסטי, שעד אותה עת הנחה את הצו המדיני והפוליטי, הוחלף בחיפוש זהות חדשה. עם עליית שלטונו של בוריס ילצין בשנת 1991, חיפוש זה בא לידי ביטוי ברצון להתקרב למערב על ידי יישום עקרונות כלכליים של השוק החופשי, כמו עידוד יזמות ובעלות פרטית והפרטה של משאבי המדינה על דרך הקלפטוקרטיה. הדוגמאות הבולטות לכך היו מכירתן של חברות הנפט והגז הממשלתיות יוקס וסיבנפט

אנשים שונים, יש לנו קוד גנטי, תרבותי ומוסרי שונה" (BBC Staff, 2021). כלומר, השבר שנוסח ב־2014 כמשבר מדיני לבש עתה מאפיינים ערכיים ומהותניים של ממש.

תהליך גיבוש הזהות שרוסיה עוברת ביתר שאת בשנים האחרונות נושא בחובו השלכות מדיניות ואסטרטגיות משמעותיות כלפי חוץ ופנים גם יחד. את מפת הדרכים הרעיונית של רוסיה של משטרו של פוטין ניתן לסכם כך: אמונה בחוזקה ובמעמדה העליון של רוסיה כמדינה גדולה ויציבה (מדינתנות, סטטיזם) המהווה ציוויליזציה בפני עצמה (a state civilization), ולפיכך קיימים בה אורחות חיים ותרבות ייחודיים ושמרניים הנבדלים מהמערב (Snegovaya & McGlynn, 2025). יש לציין שבהתייחסות לרוסיה כאל ציוויליזציה במקום במונחים של מדינת לאום, פוטין מעניק לה נפח היסטורי וותק שבאים לידי ביטוי בלגיטימציה צבאית לפעול באוקראינה ובהפגנת גישה של עליונות תרבותית ומוסרית כלפי המערב.⁵

לתהליך זה נלוותה גם התגבשותה של תפיסת ביטחון רוסית חדשה. אם בשנות ה־90 תפיסת הביטחון הרוסית הייתה מעוגנת בקריטריונים של הגנה צבאית מפני איומים צבאיים ופֶּרֶה־צבאיים ('zashchishchennost'), עתה היא נתפסת באופן רחב הרבה יותר כ"ביטחון באמצעות התפתחות", כפי שתיארו ב־2020 ולדימיר נזרוב ודמיטרי אפינוגנוב, חברי מועצת הביטחון הרוסית, הכולל נושאים חברתיים כחלק מהמשימה (Cooper, 2022; Nazarov, 2020, pp. 9-19). רציונל זה אפשר את הפיכתם של נושאים תרבותיים והיסטוריים, וכן את השאלה בדבר הזהות הרוסית וגבולותיה הקולקטיביים והתרבותיים, לנושאים ביטחוניים. במילים אחרות, מה שבעשור הקודם תואר במונחים של יוכוח אינטלקטואלי־מוסרי לבש עתה צורה ביטחונית שיש מאחוריה צידוק ליציאה למלחמה (Snegovaya & McGlynn, 2025, p. 7). כך הפכו בעשור האחרון הערכים המסורתיים, ובהם מוסד המשפחה הרוסי, לעניינים ביטחוניים המצדיקים פעולות צבאיות.

כלפי פנים הובילה המדיניות האנטי־מערבית את המשטר הפוטיניסטי לאמץ מדיניות שמרנית, המוגדרת על ידי גורמי ממשל ומדינה כדרכה האותנטית של רוסיה. זו באה לידי ביטוי באימוץ פוליטיקה לאומנית, לצד העלאה על נס של ההיסטוריה וערכים רוסיים ייחודיים, שלדברי המשטר סבלו עד כה מהזנחה בשל השפעות קוסמופוליטיות ומערביות. הווה אומר, בד בבד עם המלחמה בשדה הקרב באוקראינה, המשטר הרוסי מציג עצמו כזה המנהל מלחמת תרבות פנימית סביב חשיפת אופייה האמיתי של רוסיה כמדינה המשוחררת

של הלאומיות הרוסית ואת שונותה ממדינות המערב, ומאמצות הברית בפרט. מקור חשוב נוסף המסמן את הכיוון האידיאולוגי שרוסיה פנתה אליו אז הוא המסמך 'עיקרי הפוליטיקה של המדיניות התרבותית' שנכתב על ידי משרד התרבות הרוסי באפריל 2014, המצהיר על נפרדות רוסיה מאירופה ועל זכותה לאמץ שוב את המסורת והתרבות הרוסיות כאלטרנטיבה תרבותית ורעיונית לליברליזם נוסח מדינות המערב (Ukaz Prezidenta RF N 808, 2014). מסמך זה פורסם חודשים ספורים לאחר אירועי יַברומאידאן – סדרת מחאות ספונטניות שפרצה בעקבות החלטתה הפתאומית של ממשלת אוקראינה דאז שלא לחתום על הסכם התאגדות עם האיחוד האירופי, והובילה להדחתו של הנשיא הפרו־רוסי ויקטור ינוקוביץ'. בתחילה ניסה המשטר לדכא את המחאות בכוח אך נחל כישלון, שהוביל בתורו לפלישתה של רוסיה למזרח אוקראינה ולסיפוח חצי האי קרים (Shveda & Park, 2016). הגיוניים הבינלאומיים החריפים, לצד הסנקציות האירופיות והאמריקאיות שהוטלו על רוסיה בעקבות האירועים, שכללו בין היתר אמברגו על יצוא נשק והתקשרות צבאית עם רוסיה ואיסור על קיום קשרים כלכליים עם בנקים רוסיים ועל מתן ויזה לאישים הקשורים למתקפה, דחפו את המגמה הבדלנית קדימה.

המלחמה נגד אוקראינה שהחלה בפברואר 2022 העמידה את רוסיה בפני בידוד דיפלומטי, מדעי, כלכלי ותרבותי, שהמריץ בתמורה את הצורך של המשטר באפיון זהות המנוגדת לזהות המערבית.

לעומת זאת פוטין דרש מהמערב הכרה בינלאומית בזכויותיה הלאומיות של רוסיה, והוסיף כי משמעותו של צעד זה היא להשתחרר מהמדיניות המרסנת שננקטה כלפי רוסיה מזה מאות שנים. "לכל דבר יש גבולות. במקרה של אוקראינה, שותפינו המערביים חצו את הגבול והתנהגו בגסות, בחוסר אחריות ובחוסר מקצועיות", טען במארס 2014 (President of Russia, 2014). המלחמה נגד אוקראינה שהחלה בפברואר 2022 העמידה את רוסיה בפני בידוד דיפלומטי, מדעי, כלכלי ותרבותי, שהמריץ בתמורה את הצורך של המשטר באפיון זהות המנוגדת לזהות המערבית. בעוד שבנאומו מ־2014 חיפש פוטין הכרה מצד המערב, בהתבטאויותיו לאחר הפלישה לאוקראינה ניכר צעד נוסף בהתבדלותם של רוסיה והרוסים מבחינה מהותית מן המערב. ערב המלחמה טען פוטין בהתייחסותו לאמריקאים: "למרות שהם [האמריקאים] חושבים שאנחנו זהים להם, אנחנו

בשלהי תקופת השלטון הסובייטי המשפחה הייתה לסוכנת של תהליכי הפרטה ואינדיווידואליזציה של החברה (Shlapentokh, 1991). בשנות ה-90, למרות שהעמדות הסובייטיות בנוגע לחיים פרטיים עמדו בעין מבחינה מדינית, השינוי הפוליטי המהיר והעקרונות והצרכים הכלכליים החדשים התירו מדיניות ליברלית יותר כלפי המשפחה. לדוגמה, למרות שהומוסקסואליות הייתה אסורה בברית המועצות, בתחילת 1991 נערך פסטיבל קולנוע קווירי בשני מוקדים מרכזים בלינגרד ובמוסקבה, שהיה האירוע החשוב הראשון של התנועה הלהט"בית ברוסיה (Gessen, 2017, pp. 101-102). במסגרת תהליך הדמוקרטיזציה והליברליזציה הרוסי הותרה ההומוסקסואליות על פי חוק בשנת 1993.

סוציולוגים רואים במוסד המשפחה מערכת חברתית בעלת תפקיד מרכזי בהנחלת ערכיה של חברה. בהתאם לכך, משפחה אינה רק יחסי שארות ומשק בית אלא גם כלי המשרת את המבנים החברתיים בחברה נתונה (Casey, 1989, pp. 1-14). פרספקטיבה מחקרית זו מאפשרת לעמוד על היבטים קונקרטיים במדיניות המשפחה במשטרו של פוטין, ובפרט על מאפייניו וגבולותיו של האידיאל המשפחתי והתפקיד שהוא ממלא בעמדתה הבדלנית המדינית של רוסיה. למעשה אידיאל זה מורכב בעיקרו משני מאפיינים: דגם המשפחה הוא הטרונומרטיבי ומרובה ילדים. מאפיינים אלו מבנים את זהותה של רוסיה כמדינה הנלחמת על ערכים מסורתיים בתוך גבולותיה ומחוץ להם, באופן הממצב אותה בזירה העולמית כמדינה בעלת אג'נדה חברתית ותרבותית הפוכה מזו של ארצות הברית ומדינות המערב.

בשנים האחרונות הפך מוסד המשפחה לנדבך מרכזי במאמצי התעמולה של המשטר ברוסיה. אישים רבים, בהם פוליטיקאים, אנשי דת, עיתונאים, סופרים ופובליציסטים הדהדו את המסר על חשיבותה של המשפחה, שמתבטאת בתפקידה המרכזי בחינוך דור העתיד ובהנחלת ערכיה של החברה הרוסית. כך פוטין, שמתווה את הקו האידיאולוגי הנוכחי ומרבה להביע את עמדתו בנושא, רואה במשפחה את בסיס המדינה והחברה ויתרה מכך, לעיתים הוא אף מכנה אותה "תופעה רוחנית, בסיס המוסר האנושי" (Gereykhanova, 2023b). במילים אחרות, השלטון הפוטיניסטי מתייחס למוסד המשפחה כאל גוף מרכזי שמשקף ומבנה את החברה הרוסית העכשווית ואת ערכיה. דגם של משפחה מרובת ילדים קיים בחברות מסורתיות, והוא מקודם כאמור על ידי משטר פוטין כדגם המשפחתי הרצוי. מעניין כי ההיסטוריה משמשת את משטר פוטין לתיקוף ריבוי הילדים מבחינה ערכית: "בואו נזכור שבמשפחות הרוסיות לסבתות שלנו ולסבתות הגדולות שלנו היו

מהשפעות חיצוניות. חשוב לציין כי אף על פי שהתהליך, המואץ בשל המלחמה, מתואר כחשיפת פניה ואופייה האמיתיים של רוסיה, מדובר בתופעה עכשווית של בניית זהות ואידיאולוגיה חדשות כמענה לצרכים הפוליטיים המיידיים, שכן 'ישן' ו'חדש' הם במידה רבה הבניות אידיאולוגיות. השיח השמרני המבקש לחזור לערכים המסורתיים מעניק למשטר את הלגיטימיות הפוליטית החסרה לו, בשעה שהיבטים היסטוריים המשרתים את האינטרסים הפוליטיים מאומצים אל לב המשטר, ואחרים, המערבים בדרך כלל זיכרונות בעייתיים, נשכחים ומושלכים החוצה.

עליית חשיבותו הפוליטית של מוסד המשפחה ברוסיה במשטר פוטין

עם המשטר הקומוניסטי התפרקה גם המערכת הפוליטית הטוטליטרית, שהתוותה חוזה חברתי ייחודי עם אזרחי המדינה המתבסס במהותו על הפעלת כוח ואליומות. לפי חוזה זה מרבית האנשים יהיו בטוחים מאלימות רוב הזמן, בתנאי שישארו בגבולות תרבותיים מסוימים וישאו בחלק מהאחריות באמצעות פיקוח ושמירה על גבולות אלו בסביבתם הקרובה. הגבולות, טוענת חנה ארנדט בספרה הקלאסי 'סודות הטוטליטריות', אינם מונוליטיים אלא דינמיים ומשתנים תדיר. הדבר מאלץ את האזרחים להיות ערניים לסימנים ולתנודות האידיאולוגיות של המשטר (Arendt, 1976, p. 76; Gessen, 2017, p. 99). במחצית השנייה של המשטר הסובייטי, מ-1953 ואילך, בעת קריסתה של "אימפריית המשטרה" הסטליניסטית, היו אלו החיים הפרטיים שהפכו לעניין מהותי מבחינה פוליטית, מתוך ההשקפה שלכל בחירה אישית יש משמעויות והשלכות חברתיות ופוליטיות מרחיקות לכת (Field, 2007). המשטר התאמץ יותר ויותר להגדיר מהם החיים הפרטיים שראוי לחיות אותם, ובהם גם חיי המשפחה. אדרבה, מאז שנות ה-50 של המאה ה-20 הפך מוסד המשפחה למרכיב משמעותי בבניית הקומוניזם, שממנו הורכבה "המשפחה הפרולטרית הגדולה" (ברית הפועלים שעתידה להרכיב את החברה האוטופית). במהלך תקופה זו הוגדרו מחדש גבולותיה ותפקידה, והיחסים הראויים בינה לבין יחסי השארות והקהילה (Itkin, 2025).

תהליך התפרקותה של ברית המועצות כלל גם את קריסתם של אידיאל המשפחה הדוגמטי ושל הדרישה להיענות לו במסגרת החוזה החברתי. סקרים שבוצעו בשנות ה-80 הראו כי אזרחי המדינה מאסו באידיאולוגיה הקומוניסטית בכללותה, ובפרט בראייה כי המשפחה מהווה חלק מרכזי בקולקטיב הקומוניסטי. במקום זאת הם ראו בה מקום מפלט מדרישותיו של המשטר.

של הערכים המסורתיים שאותם הציב פוטין כהיבטים מרכזיים במשטרו.

כחלק מהמדיניות הפרו־נטליסטית של המשטר הולך ומתגבש קריטריון דמוגרפי כחלק מאופן הערכת השלטון המקומי ברוסיה. משנת 2025 יתבסס הקרמלין על הגידול הדמוגרפי במחוזות השונים ברוסיה כמדד שלטוני, וכישלון בו עשוי לשמש עילה לפיטורו של המושל ואף להצבת מכשולים להמשך הקריירה הפוליטית שלו. נקודה מעניינת היא שמחוזות עשירים ומחוזות עניים צפויים להיות חלוקים בעניין דרכי עידוד הילודה; המחוזות העשירים יסתמכו על מענקים כספיים ליולדות, ואילו המחוזות העניים יגבירו את מאמצי התעמולה (Verstka staff, 2024). חשוב לציין כי תחת שלטון פוטין נערכו שינויים בחוק המגבילים הפלות במדינה. בפרט, החל מהעשור השני של המאה הנוכחית נאסר על פרסום הפרוצדורה, ורופאים יכולים להצהיר שהיא פוגעת ברגשותיהם הדתיים ולסרב לה. נוסף על כך, בשנתיים האחרונות ההתנגדות להפלות נשמעת יותר ויותר מתוך המערכת הפוליטית. כך למשל, בקיץ 2022 קרא שר הבריאות הרוסי מיכאיל מורשקו לאכיפה נוקשה יותר במכירת תרופות להפסקת היריון, ופוטין עצמו התייחס בנובמבר 2023 להפלות כאל בעיה אקוטית שאיתה מתמודד המשטר. משרד הבריאות אף ניסח רשימה של מענים אפשריים לרופאים, שנועדו לשכנע את המטופלות לשמור את העובר (Minzdrav Rossiyskoi Federatsii, 2023). יש לציין כי ברמה הלאומית ננקטים גם צעדים אופרטיביים, הכוללים סגירת מרפאות פרטיות שעורכות את ההליך הרפואי והטלת קנסות על יחידים וגופים שלכאורה משכנעים את הנשים לעבור הפלה. הניסיונות להצרת צעדיהם של מרפאות, רופאים ונשים בכל הנוגע להפלות הם נקיטת העמדה הברורה של הממשלה אשר ל(אי)־זכותה של האישה על גופה ולתכנון משפחה. עמדה זו הולמת את האידיאולוגיה של ערכים מסורתיים ברוסיה, הרואים את הולדת הילדים כתפקידה העיקרי של האישה. אין תמה אפוא כי פוטין בחר להדגיש עיקרון זה בברכתו לנשים הרוסיות ביום האישה הקודם, שמונה במארס 2024: "אתן, נשים יקרות, מסוגלות לשנות את העולם [...] מעל הכול בזכות המתנה הגדולה ביותר שהטבע העניק לכן – הולדת ילדים. אימהות היא גורלן של נשים" (Telekanal ROSSIIA 1, 2024). הצהרה זו מהדהדת את עמדתה של הכנסייה הרוסית, שהיא הגוף הרוסי המרכזי המתנגד להפלות באופן נחרץ ורואה בתפקידים מגדריים מהות דתית ומיליוני רצון האל. בהתאם להתקרבות בין הכנסייה למשטר בנושא זה, בשנה האחרונה מבקרות חדשות במרפאות בריאות האישה ב־16 מחוזות במדינה החלו

שבעה־שמונה ילדים, ואפילו יותר. בואו נשמור ונְחַיָּה מחדש את המסורת הזו. ריבוי ילדים ומשפחות ברוכות ילדים צריכים להפוך לנורמה ולדרך חיים לכולם ברוסיה" (Gereykhanova, 2023a). לא בכדי דבריו של פוטין בהקשר המשפחתי נושאים אופי דתי – דבר המעיד על יחסי המשטר עם הכנסייה הרוסית. מאז בחירתו של קיריל לפטריארך מוסקבה ב־2009 והקדנציה השלישית של פוטין שהחלה ב־2012, הלכה והתהוותה מערכת יחסים קרובה בין המשטר לכנסייה: הכנסייה הפכה לגושפנקה מוסרית ודתית לאידיאולוגיה הבדלנית והשמרנית של פוטין, וצברה בשל כך כוח פוליטי רב במדינה (Soroka, 2022). לאור זאת, קידום דגם משפחה מסורתי על ידי פוטין תואם את הראייה הדתית־פרבוסלבית באשר לחשיבותם של ערכי משפחה שמרניים.

העלאתו על נס של מוסד המשפחה מרובת הילדים קשורה קשר הדוק למשבר הדמוגרפי העמוק שרוסיה נמצאת בו. מטרתה העיקרית של המשפחה הרוסית היא דמוגרפית בעיקרה, קרי גידול האוכלוסייה הרוסית.

העלאתו על נס של מוסד המשפחה מרובת הילדים קשורה קשר הדוק למשבר הדמוגרפי העמוק שרוסיה נמצאת בו. מטרתה העיקרית של המשפחה הרוסית היא דמוגרפית בעיקרה, קרי גידול האוכלוסייה הרוסית. המשטר מוטרד משתי השלכות של נחיתות דמוגרפית שעלולות להוות איום על ביטחונה הלאומי של רוסיה: פגיעה ביכולת לתחזק צבא גדול וחזק לצד היחלשות כלכלת המדינה. באופן מעשי, תהליך הירידה המואצת בשיעור הילודה ברוסיה, הנמשך זה עשורים רבים, גרם להתרוקנותם של חבלי ארץ שלמים כמו צפון רוסיה, מזרח סיביר והמזרח הרחוק הרוסי, בעוד ניסיונות ממשלתיים להפוך את המגמה נחלו כישלון. למרות שיפורים נקודתיים המגמה הדמוגרפית השלילית נמשכת, ורוסיה נחשבת למדינה השלישית אחרי סין ויפן עם ריבוי טבעי שלילי של האוכלוסייה. שנת 2023 הייתה שנת שפל דמוגרפי, שבה מספר הלידות היה זהה לשנת 1999, בעוד הצפי לשנת 2024 היה המשך המגמה השלילית (Lebedeva, 2024). עוד יצוין כי המלחמה באוקראינה גובה מחירים אנושיים שבאים לידי ביטוי בהן שדה הקרב והן במגמות הגירה ופוגעים בדמוגרפיה של רוסיה, שאת השפעותיה היא עתידה לשאת במשך עשורים רבים.⁶ כך, קידומו של דגם משפחה מרובת ילדים, שנועד לענות על הצרכים הדמוגרפיים הדחופים של רוסיה, עונה במקביל גם על הקריטריונים

ממדינות המתירות יחסים אלו בחוק. בשנתיים האחרונות חלה החרפה נוספת בחקיקה ההומופובית והטרנספובית, עם איסורים הנוגעים לשינויי מין ורדיפה גלויה של פעילי הקהילה. בולטת במיוחד היא ההצדקה שניתנה לחקיקה האחרונה מנובמבר 2023, הרואה בקהילה הלהט" בקית חלק מתנועה עולמית-מערבית שנועדה לערער את זהותה הייחודית של רוסיה ככלל ואת מוסד המשפחה בפרט. אי לכך הוכרזה הקהילה כגוף קיצוני, קרי גוף המטיל איום על המדינה. מנגד, המודל ההטרנורמטיבי של המשפחה עוגן בתיקון לחוקה הרוסית ב־2020 וקבע כי "תפקידה של המדינה להגן על המשפחה ועל האימהות, האבהות והילדות; להגן על מוסד הנישואין כברית בין גבר לאישה" (סעיף V114 בחוקה).

בולטת במיוחד היא ההצדקה שניתנה לחקיקה האחרונה מנובמבר 2023, הרואה בקהילה הלהט" בקית חלק מתנועה עולמית-מערבית שנועדה לערער את זהותה הייחודית של רוסיה ככלל ואת מוסד המשפחה בפרט.

לצד זאת הפך מוסד המשפחה הרוסי לחלק מהנרטיב הביטחוני של המדינה. למשל, בצו מיולי 2021 'על אסטרטגיית הביטחון הלאומי של רוסיה' מופיעה המשפחה הרוסית כאחד הגופים העומדים בבסיס הביטחון הלאומי של המדינה, ועל כן ההגנה עליה מוגדרת כעדיפות לאומית. בניגוד לצו הקודם שנכתב בדצמבר 2015, שבו המשפחה מופיעה פעמים ספורות בלבד, הצו הנוכחי מנוסח באופן שמקנה למוסד המשפחה תפקיד מוסרי ורוחני השומר על החברה הרוסית ועל האנושות כולה מפני היכחדות. "השינויים המתרחשים בעולם המודרני משפיעים לא רק על היחסים הבין־מדינתיים אלא גם על ערכים אנושיים אוניברסליים [...] האנושות עומדת בפני איום של אובדן דרך רוחני ומוסרי. נורמות מוסריות בסיסיות, מוסד הנישואין וערכי המשפחה מתערערים יותר ויותר" נכתב במסמך. את קידום הערכים המסוכנים מייחסת רוסיה לארצות הברית ולבעלות בריתה (Ukaz Prezidenta RF, 2021, Sections 85-87).

מפברואר 2022 מנוצל נרטיב ביטחוני זה לטובת הצדקה מוסרית ופוליטית לפלישתה של רוסיה לאוקראינה, שכן השיח הפוליטי הרוסי רואה בה ישות מדינית שנכנעה למערב ונתונה זה מכבר להשפעתו ההרסנית (Soroka, 2022, p. 14). כך למשל, בסמוך לפלישת רוסיה לאוקראינה תיאר הפטריארך קיריל, מנהיגה של הכנסייה הרוסית הפרבוסלבית, את המהלך הצבאי במונחים של מלחמת אין ברירה, שפרצה במטרה

לקבל מכתב מהפטריארך, המקדש את הריון ומניא אותן מביצוע הפלה (RIA Novosti, 2024).

לצד זאת, בחודשים האחרונים הממשלה מקדמת את פסילתם בחוק של ארגונים אל־הוריים ברוסיה, בטענה כי הם מעודדים את אורח החיים המערבי: "התעמולה האל־הורית — תופעה חברתית מסוכנת. האמריקאים הם שעומדים מאחוריה. מדינתנו ענקית והאידיאולוגיה שלהם מסוכנת", טען וצ'יסלב וולודין, יו"ר הדומה, הבית התחתון, בסוף ספטמבר האחרון (Gosudarstvennaya Duma, 2024). כשהחוק למניעת תעמולה אל־הורית יעבור הוא צפוי להטיל קנסות של 400 אלף רובל על יחידים, וחמישה מיליון רובל על ארגונים המזוהים כאלו המפיצים תעמולה בנושא. קולות ממשלתיים הוסיפו וביקשו לדמות את החוק לזה הלהט"ב"י (ראו לעיל) ולהכריז על ארגונים אלו כקיצוניים. נוסף על כך צפו ועלו קולות הקוראים לשוב לפרקטיקה הסובייטית של הטלת קנסות על משפחות ללא ילדים, או איסור על בנייה של דירות בנות חדר אחד בערים הגדולות. יש לציין שככל הידוע לדמוגרפים ולחוקרים, ארגונים אל־הוריים — אם ישנם — מועטים ביותר ברוסיה, וחשיבותם החברתית אינה קיימת כמעט (Moscow Times Reporter, 2024).

זאת ועוד, השלטון הרוסי נלחם כנגד שיעור הגירושין הגבוה יחסית ברוסיה. על פי נתונים של הלשכה המרכזית הרוסית לסטטיסטיקה (רוססטט), המגמה של שיעור גירושין גבוה ממשיכה להתקיים, לצד ירידה קלה בשיעור הנישואין בשנתיים האחרונות. כך, ב־2022 נישאו 7.2 מתוך כל 1,000 איש, לעומת 6.5 מתוך כל 1,000 איש ב־2023. במקביל, שיעור הגירושין נותר זהה לאורך השנתיים ועומד על 4.7 לכל 1,000 איש. נתונים אלו הם שהופכים את רוסיה לאחת משיאניות הגירושין בקרב המדינות בעולם (Rosstat, 2024). על כן ברור שעם עליית חשיבותה האידיאולוגית של המשפחה הרוסית, הולכים ומתבססים אמצעים למאבק בשיעורי הגירושין הגבוהים. כך, בדצמבר 2024 עלתה בדומה הצעת חוק לחייב את המבקשים להתגרש במספר מפגשים של ייעוץ פסיכולוגי (Agadzhanov, 2024), והמס על הליך הגירושין צפוי לעלות מ־650 רובל ל־5,000 רובל לאדם בשנת 2025 (The Moscow Times, 2024).

חשוב לציין היבט נוסף בהתגבשות האידיאולוגית של מוסד המשפחה הפוטיניסטי — התגברות ההומופוביה בחברה הרוסית. הומופוביה הייתה חלק ממשטרו של פוטין מתחילתו, אך הפכה לרשמית בשנת 2013 באמצעות חוק האוסר הפצת מידע על הומוסקסואליות ברוסיה. לאחר מכן נחקקו חוקים נוספים שאוסרים על אימוץ ילדים על ידי זוגות חד־מיניים ואף על ידי זוגות

מתנגדים לאידיאולוגיה הליברלית המערבית וליחסה למוסד המשפחה, ומבקשים לגדל את ילדיהם במקום שבו נשמרים הערכים המשפחתיים המסורתיים.

אמצעים להנחלת דגם המשפחה האידיאלי

השלטון מקדם את הדגם המשפחתי באמצעים רבים הכוללים חגים ומועדים המוקדשים למשפחה, תעמולה בבתי הספר ובמוסדות להשכלה גבוהה וכדומה. שנת 2024 אף הוכרזה בצו ממשלתי "שנת המשפחה". במרכז הצו עומדות ההנחיות לכל גופי הממשל הרלוונטיים להקצות משאבים לטובת שימור המשפחה, והקמתה של ועדה מיוחדת בראשות טטיאנה גוליקובה, סגנית ראש הממשלה, המוקדשת לקידום מטרות "שנת המשפחה". בין האמצעים שננקטו עד כה לטובת קידום האידיאל המשפחתי היה החלת נושא לימוד חדש בבתי הספר במדינה, ניהול משפחה, המוקדש להכרת היסודות המוסריים של חיי המשפחה ומהותם החברתית. התוכנית החינוכית הפכה ללאומית באופן רשמי מתחילת שנת הלימודים ב־1 בספטמבר 2024. במסגרת הלימודים נפגשים התלמידים עם זוגות "לדוגמה" שמספרים להם על חיי המשפחה שלהם, נכתבים ספרי לימוד והדרכה, וכוח אדם רפואי מגויס לתוכנית הלימודים במטרה להקנות לתלמידים חוסר סובלנות לאל-הורות (Kommersant Staff, 2024). אין תמה אפוא כי נושאים של חינוך מיני ותכנון משפחה אינם נכללים בתוכנית לימודים זו.

אמצעים נוספים לקידום האידיאל המשפחתי הם הקלנוע והטלוויזיה הממשלתית. דוגמה לכך היא סדרת הטלוויזיה 'משפחה גדולה', שצולמה בתמיכה ממשלתית ושודרה ב־2024. הסדרה מציגה את האידיאל המשפחתי על פני 12 פרקים לאור הסיסמה "משפחה גדולה היא כוח-על". באופן דומה הסרט 'מכתבה של אמא', שיצא לאקרנים באוקטובר 2024 במימון ערוץ ספאס הפרבוסלבי, עוסק בהפלות. העלילה נסבה סביב שתי נשים שמתלבטות בנוגע להליך ולבסוף בוחרות, כנגד כל הסיכויים, לוותר על ההפלה. הסרט כולל תיעודים רפואיים של הליך ההפלה, וכן מראיינות שהתלבטו בעבר בשאלה ובחרו שלא להפיל. יש לציין כי התלבטות זו מוצגת כבחירה בין הנוחות האישית, קרי האגואיזם, ובין החיים; לדברי נציגי ספאס, מטרתו של הסרט לענות על השאלות: כיצד למנוע רצח תינוקות? מדוע הורות היא אושר ולא נטל? זאת ועוד, בוריס קורצ'בניקוב, מנכ"ל הערוץ, השווה בראיון בין מה שהוא מתייחס אליו כאל "מלחמה פנימית" שמתנהלת על נפשו של הנוער לבין המלחמה באוקראינה, בעודו טוען כי אילולא נעשו הפלות ואילו אנשים היו מאמצים את הערכים המסורתיים,

להגן על האוכלוסייה דוברת הרוסית במזרח אוקראינה מפני הכיליון המוסרי שמביא עליה הממשל ה"מערבי" באוקראינה. ואילו אלכסנדר בגלוב, מושל סנט־פטרבורג, הדגיש את חשיבותם של הערכים המסורתיים במאמץ המלחמתי כשטען לאחרונה כי החיילים הרוסים יודעים עבור מה הם נלחמים: "חיילים שראו שירותים בבתי ספר [בדוניצק ובלוגאנסק], שבהם במקום שני חדרים היו שלושה – בנים, בנות וא-בינאריים – להם לא צריך להסביר עבור אילו ערכים אנחנו נלחמים". הוזה אומר, בלחימתם הם מגינים לא רק על הערכים המסורתיים אלא גם על הילדים, שנכפית עליהם זהות מינית לא־טבעית (Radio Svoboda, 2024). דעה זו נפוצה גם בקרב גורמי ממשל וחברה אחרים. ההגנה על ערכים מסורתיים מתורגמת לתעמולה אנטי־מערבית, שלפיה המלחמה באוקראינה היא מלחמה נגד ההגמוניה והערכים האמריקאיים והמערביים (President of Russia, 2022).

בין האמצעים שננקטו עד כה לטובת קידום האידיאל המשפחתי היה החלת נושא לימוד חדש בבתי הספר במדינה, ניהול משפחה, המוקדש להכרת היסודות המוסריים של חיי המשפחה ומהותם החברתית.

נקודה חשובה היא שרוסיה אינה המדינה היחידה בעלת אג'נדה אנטי־דמוקרטית ואנטי־ליברלית. כך, באמצעה את הרטוריקה של ערכים המסורתיים ומוסד המשפחה היא מדגישה את השתייכותה לקבוצת המדינות הדוגלות בערכים שמרניים ומבנה בשיח את הסדר הרב־קוטבי העולמי שאותו היא מקדמת (דרויאן פלדמן ומילמן, 2023). לאומנים קיצונים כמו אלכסנדר דוגין מקדמים זה מכבר תפיסה ערכית של גוש אנטי־ליברלי, אך לטענותיהם בדבר ההשתייכות אליו הצטרפו לאחרונה גם אנשי ממשל מן השורה: "רוב מדינות העולם", טען דמיטרי מדבדייב, הנשיא וראש הממשלה לשעבר וסגנו של פוטין במועצת הביטחון ובוועדה הצבאית־תעשייתית, כמעיד על תמיכת הרוב ברוסיה, "נותרו נאמנות לערכים רוחניים ומוסריים מסורתיים ולנורמות של מוסר אוניברסלי" (Edinaia Rossiia, 2024). אדרבה, בחודש אוגוסט האחרון טענה מריה זכארובה, דוברת משרד החוץ הרוסי, כי גל של אזרחים אירופאים עוזבים את מולדתם ומגיעים לרוסיה כדי לגדל בה את ילדיהם. בעשותם כך הם מצילים את ילדיהם משינוי מין (pereinachivanie), ומגינים על משפחתם (Tsargrad, 2024). לטענתה תופעה זו מתרחשת משום שאזרחים רבים ברחבי אירופה

למגמות שמרניות ואוטוריטריות המתקיימות ברוסיה תחת שלטון פוטין. מגמות אלו באות לידי ביטוי בגיוס אנשים ובהשתלטות על הספירה הפרטית שלהם למטרות פוליטיות-מדיניות, לצד פגיעה מתמשכת בזכויות ובחירויות הפרט.

האידיאל המשפחתי החדש מורכב משני היבטים עיקריים: ריבוי ילדים ומסגרת נישואין הטרו־נורמטיבית. לאור זאת מקודמת מדיניות פרו־נטיסטי, אשר מלווה במאמצי תעמולה ניכרים באמצעי התקשורת, בתמריצים כלכליים ובהקשחת הליכי גירושין והפלות. במקביל, תפקידי מגדר מסורתיים שלפיהם תפקידה העיקרי של האישה נתפס כהולדת ילדים וגידולם מואדרים כטבעיים ונכונים. בנסיבות אלו דגם המשפחה הפוטיניסטי מאפשר את הפעלתם של אמצעים דכאניים במדיניות הפנים כנגד נשים ובפרט כנגד קהילת הלהטב"ק, המוקצית ומוקעת מן החברה הרוסית על בסיס האשמה פוליטית של חוסר נאמנות למשטר. אנחנו מציעים לראות מנקודת מבט זו גם את מדיניות האימוץ האגרסיבית של ילדים אוקראינים. לקיחתם של כ־200 אלף ילדים אוקראינים מאזורי הקרבות והעברתם לתחומי רוסיה, לעיתים קרובות אל משפחות רוסיות "אידיאליות", משרתת את האינטרסים הדמוגרפיים של רוסיה ומהווה גם אמצעי ענישה של האוכלוסייה האוקראינית. עם זאת דגם המשפחה האידיאלי החדש מעניק למעשה זה את ההצדקה המוסרית, שכן אוקראינה נתפסת כשדה קרב פיזי וערכי כאחד, שבמסגרתו הפעולה האכזרית מופעלת על הילדים על מנת להגן עליהם מפני כיליון מוסרי עתידי.

מוסד המשפחה הוא עמוד התווך של הזהות המדינית הרוסית העכשווית. מתחילת המלחמה הוא מגויס להצדקתה בשם "ערכים מסורתיים" ותעמולה אנטי-מערבית. המשטר ברוסיה מבנה באמצעותו את דמותו כישות מדינית נבדלת מהמערב, מבחינה דיפלומטית וערכית כאחת. במאמר זה עמדנו על הנחלתו היזומה של דגם משפחתי חדש באמצעות משטר פוטין, ועל התפקיד שהוא ממלא במדיניות הפנים הרוסית, כמו גם במלחמת רוסיה-אוקראינה.

אלה איטקין היא דוקטורנטית בבית הספר להיסטוריה באוניברסיטת תל אביב שעוסקת בהיסטוריה חברתית ותרבותית של ברית המועצות בתר־מלחמתית. מחקרה מתמקד במעבר של האוכלוסייה הסובייטית מחיים בדירות משותפות לדירות נפרדות למשפחות בשנות ה־50 וה־60. אלה היא גם מלגאית בתוכנית רוסיה במכון למחקרי ביטחון לאומי, שם היא חוקרת את רוסיה העכשווית מפרספקטיבה תרבותית וחברתית, ובמרכז מחקרה שאלות של אידיאלוגיה, אופוזיציה וחברה אזרחית. ellaitkin@mail.tau.ac.il

לא הייתה מתרחשת המלחמה הפיזית בשדות הקרב (Batanogov, 2024).

מישור אחר שבו מקודם האידיאל המשפחתי הוא המישור התרבותי-היסטורי. עם הפלישה לאוקראינה בשנת 2022 פוטין החזיר בצו נשיאותי את הענקתה של מדליית 'אם גיבורה' לאם אשר ילדה או אימצה וגידלה עשרה ילדים. פרקטיקה זו הייתה נהוגה בברית המועצות ונוסדה לראשונה ב־1944 בעקבות המחיר האנושי שגבתה מלחמת העולם השנייה, שפגע באוכלוסיית המדינה. עתה פוטין החזיר אותה – הן מבחינה טקסטית, על ידי הענקת המדליה עצמה, והן באמצעות תשלום חד־פעמי של מיליון רובל. ואולם דמוגרפים טוענים כי גובה המענקים לעידוד הילודה, המוענקים לכלל האוכלוסייה, עדיין אינו מספיק על מנת להשפיע לחיוב על שיעורי הפרייון (Zubik, 2024).

לצד זאת חשוב לציין כי בשטחים הכבושים על ידי רוסיה נהרסות משפחות בשם האידיאל של מוסד המשפחה הרוסי. מפברואר 2022 החלו להצטבר עדויות על לקיחתם של ילדים אוקראינים והעברתם לתחומי רוסיה לצורך חינוך מחדש ואימוץ על ידי משפחות רוסיות (President of Ukraine, 2022). נכון לחודש יוני 2024, הנתונים מעידים על קרוב ל־200 אלף ילדים שנחטפו מאוקראינה והגיעו לתחומי הפדרציה הרוסית, וחלקם נמצאו במאגרים לאימוץ. הילדים האוקראינים נלקחים ממוסדות כמו בתי יתומים ובתי חולים. כמו כן יש עדויות על לקיחתם של ילדים שמצאו עצמם במרחב שהפך לשדה קרב. ילדים אלו עוברים תהליך של רוסיפיקציה תוך מחיקת זהותם האוקראינית, בראש ובראשונה באמצעות ניתוקם מהמשפחה הביולוגית והעמדתם לאימוץ בקרב משפחות רוסיות שנמצאו ראויות לכך על ידי הרשויות (Fronek et al., 2024).⁷ חשוב לציין כי דבריהם של מושל סנט־פטרבורג אלכסנדר בגלוב ודוברת משרד החוץ הרוסי מריה זכארובה (המובאים לעיל) באשר לפוטנציאל ההשחתה המוסרית של ילדים מעידים כי לצעד זה, הנושא עימו היבטים של ענישה, רצון לרוסיפיקציה של החברה האוקראינית ופתרון אפשרי לבעיה הדמוגרפית, עשויה להיות גם משמעות ערכית, קרי הצלתם של הילדים האוקראינים מכליה מוסרית – שבאה לידי ביטוי במדיניות ליברלית מבחינה מינית ומגדרית – באמצעות אימוץ על ידי משפחות רוסיות "אידיאליות".

סיכום

אידיאל המשפחה ברוסיה עובר בשנים האחרונות תהליכים של התגבשות גבולותיה והיבטיו התרבותיים, כשמלחמת רוסיה-אוקראינה מהווה מעין מאיץ חלקיקים

- Agadzhanov, B. (2024, November 28). *Gosduma v blizhayshee vremia rassmotrit zakonoproekt ob obiazatel'noi konsultatsii psikhologa pri razvode* [The State Duma will soon consider a bill on mandatory psychological counselling before divorce]. *Gazeta.Ru*. <https://tinyurl.com/mr2samv2>
- Arendt, H. (1976). *The origins of totalitarianism*. Harcourt Brace Jovanovich.
- Batanogov, A. [Alexey Batanogov] (2024, October 28). *Fil'm Mamino Pis'mo vyshel v shirokii prokat/Vecher Na Spase* [The film Mamino Pis'mo was widely released / Evening on Spas]. [Video]. YouTube. <https://tinyurl.com/4ycdefsk>
- BBC News (2021, March 18). *Putin otvetil Baydenu: "Kto kak obzvyayetsya, tot tak i nazyvayetsya."* [Putin responded to Biden: "It takes one to know one"]. <https://tinyurl.com/5bfwwztt>
- Casey, J. (1989). Introduction. In *The history of the family* (pp. 1-14). Wiley-Blackwell.
- Cherepanova, R. (2010). Discourse on a Russian "sonderweg": European models in Russian disguise [translator: K. Bowers]. *Studies in East European Thought*, 62, 315-329. <https://doi.org/10.1007/s11212-010-9118-7>
- Cooper, J. (2022). Strategic planning and management in Russia. In A. Monaghan (Ed.), *Russian Grand Strategy in the era of global power competition* (pp. 155-178). Manchester University Press.
- Edinaia Rossiia (2024, February 16). *Dmitrii Medvedev: Ukraina polnostiiu utratila politicheskuiu samostoiatel'nost'* [Dmitry Medvedev: Ukraine has completely lost its political independence]. <https://tinyurl.com/22snsxyb>
- Field, D.A. (2007). *Private life and communist morality in Khrushchev's Russia*. Peter Lang.
- Fronek, P., Rotabi-Casares, K.S., & Lypovetska, M. (2024). The taken children of Ukraine. *International Social Work*, 67(3), 602-615. <https://doi.org/10.1177/00208728231209474>
- Gereykhanova, A. (2023a, November 28, 17:15). *Putin predlozhit' vozrodit' traditsii mnogodetnykh semei v RF* [Putin proposed reviving the tradition of large families in Russia]. *RG.RU*. <https://tinyurl.com/s4ncry2u>
- Gereykhanova (2023b, November 28, 22:16). *Putin: Sem'ia - eto ne prosto osnova gosudarstva i obshchestva, eto dukhovnoe iavlenie, osnova npravstvennosti* [Putin: The family is not just the foundation of the state and society; it is a spiritual phenomenon, the basis of morality]. *RG.RU*. <https://tinyurl.com/3z2rwszp>
- Gessen, M. (2017). *The future is history: How totalitarianism reclaimed Russia*. Riverhead Books.
- Gosudarstvennaya Duma [State Duma] (2024, September 30). *Vyacheslav Volodin: Propaganda bezdetnosti — sotsial'no opasnoe yavlenie* [Vyacheslav Volodin: The promotion of childlessness is a socially dangerous phenomenon]. <http://duma.gov.ru/news/60087>
- Graham, T. (2023). *Getting Russia right*. John Wiley & Sons.
- Guriev, S., & Treisman, D. (2023). *Spin dictators: The changing face of tyranny in the 21st century*. Princeton University Press.
- Itkin, E. (2025). *Housing the family: Building communism in post-war Soviet cities. 11th AISU Congress conference publication* (forthcoming).

ארקדי מיל־מן הוא חוקר בכיר וראש תוכנית רוסיה במכון למחקרי ביטחון לאומי. היה שגריר ישראל ברוסיה (2006–2003) ושגריר ישראל באזרבייג'ן (1997–2000). החל את הקריירה במשרד החוץ הישראלי כחוקר בכיר לברית המועצות במרכז למחקר המדיני, ובהמשך היה מנהל מחלקה האחראית על נושא רוסיה והמזרח הרחוק. ארקדי שירת כסגן ראש קבוצת הדיפלומטים הישראליים במוסקבה (1989–1990) לפני חידוש היחסים עם ברית המועצות. הוא הקים את שגרירות ישראל בקזחסטן (1992) וכיהן כממונה הישראלי הראשון במדינה זו. בהמשך היה יועץ וציר בשגרירות ישראל במוסקבה ומילא תפקידים שונים במטה משרד החוץ הקשורים במדיניות במרחב הפוסט־סובייטי. arkadim@inss.org.il

מקורות

- גסן, מ' (2012), **פוטין: האיש ללא פנים** [מ' קירזנר־אפלבוים, מתרגמת], ידיעות אחרונות.
- גרוס, ט' (2009), **אחרי המלחמה: תולדות אירופה מאז 1945** [ג' גירון, מתרגם] (עמ' 780–820). מאגנס ודביר.
- דרויאן פלדמן, ב' ומיל־מן, א' (2023, א' 21 באוגוסט). **המלחמה באוקראינה מחריפה את המשבר הדמוגרפי ברוסיה**. מבט על, גיליון 1745, המכון למחקרי ביטחון לאומי. <https://tinyurl.com/bdhtyrp6>
- דרויאן פלדמן, ב' ומיל־מן, א' (2023, ב' 17 בדצמבר). **השאיפה הרוסית לסדר עולמי חדש והמלחמה בין ישראל לחמאס**. מבט על, גיליון 1801, המכון למחקרי ביטחון לאומי. <https://tinyurl.com/y652zawe>
- Jacques, M. (2012). *When China rules the world: The rise of the Middle Kingdom and the end of the Western world* (2nd edition). Penguin Books.
- Kommersant (2024, February 2). *Deputaty vyzvali vrachei* [Deputies summoned doctors]. <https://tinyurl.com/2s359mta>
- Lebedeva, O. (2024, September 10). *Uroven' rozhdaemosti v Rossii upal do 25-letnego minimuma* [The birth rate in Russia has fallen to a 25-year low]. DW News. <https://tinyurl.com/56rupkar>
- Minzdrav Rossiyskoi Federatsii (2023, June 29). *O napravlenii rechevykh modulei dlia soznaniia u zhenshchin, nakhodiashchikhsia v situatsii reproduktivnogo vybora, polozhitel'nykh ustanovok na rozhdenie detei, dlia vnedreniia v rabotu vrachei zhenskikh konsul'tatsii* [On the development of speech modules aimed at creating positive attitudes toward childbirth among women facing reproductive choices, for implementation in the work of doctors at women's clinics]. Russian Health Ministry's letter to doctors no. 15-4/2503.
- Moscow Times Reporter (2024b, October 17). *Russia takes aim at 'childfree' ideology in controversial bid to boost birth rates*. The Moscow Times. <https://tinyurl.com/4zcyn6f>
- Nazarov, V.P., & Afinogenov, D.A. (2020). *Problemy razvitiya obshchei teorii natsional'noi bezopasnosti v kontekste korrektyrovki strategii natsional'noi bezopasnosti Rossiiskoi Federatsii* [Problems in the development of the general theory of national security in the context

- of adjusting the national security strategy of the Russian Federation]. *Vlast'*, (1), 9–19. <https://tinyurl.com/4zje9je6>
- President of Russia (2014, March 18). *Obrashchenie Prezidenta Rossiyskoy Federatsii [Address of the President of the Russian Federation]*. <https://tinyurl.com/d5f6czf4>
- President of Russia (2022, July 7). *Vstrecha s rukovodstvom Gosdumy i glavami fraktsii [Meeting with the leadership of the State Duma and faction leaders]*. <https://tinyurl.com/2s47ehhs>
- President of Ukraine — Volodymyr Zelenskyy (2022, July 14). *All Russian criminals must face a mandatory and principled punishment - President's speech at the International Conference in The Hague on holding Russia accountable for crimes in Ukraine*. <https://tinyurl.com/3shs946x>
- Radio Svoboda (2024, January 14). *Beglov: voennye RF videli "genderno neytral'nye tualety" v Ukrayne [Beglov: Russian military saw 'gender-neutral toilets' in Ukraine]*. <https://tinyurl.com/yfww7vry>
- RIA Novosti (2024, October 19). *V 16 rossiyskikh regionakh beremennym v ramkakh profilaktiki abortov sobirayutsia vruchat' pis'mo ot patriarkha Kirilla [In 16 Russian regions, pregnant women are set to receive a letter from Patriarch Kirill as part of an abortion prevention initiative]*. Meduza. <https://tinyurl.com/2bvey7ze>
- Rosstat (2024). *Rossiia 2024 statisticheskii spravochnik [Russian Statistical Yearbook]*.
- Shlapentokh, V. (1991). The Soviet family in the period of the decay of socialism. *Journal of Comparative Family Studies*, 22(2), 267–280.
- Shveda, Y., & Park, J.H. (2016). Ukraine's revolution of dignity: The dynamics of Euromaidan. *Journal of Eurasian Studies*, 7(1), 85–91. <https://doi.org/10.1016/j.euras.2015.10.007>
- Snegovaya, M., & McGlynn, J. (2024). Dissecting Putin's regime ideology. *Post-Soviet Affairs*, 41(1), 42–63. <https://doi.org/10.1080/1060586X.2024.2386838>
- Snigyr, O. (2024, September). *Putinism and Russian ideological shifts*. Foreign Policy Research Institute. <https://tinyurl.com/y45r2399>
- Soroka, G. (2022). International relations by proxy? The Kremlin and the Russian Orthodox Church. *Religions*, 13(3), 208. <https://doi.org/10.3390/rel13030208>
- Suslov, M. (2024). *Putinism – Post-Soviet Russian regime ideology*. Taylor & Francis.
- Telekanal ROSSIIA (2024, March 8). *Putin pozdravil zhechshin s Mezhdunarodnym zhenskim dnev [Putin congratulated women on International Women's Day]*. https://vk.com/video-24371598_456295559?to=L3ZpZGVvLTl0MzcXNTk4XzQ1NjU5NTU1OT8- [Video]. VK Video.
- The Moscow Times (2024, July 10). *Rossiianam v vosem' raz uvelichili poshlinu za razvody [Russians' divorce fee increased eightfold]*. <https://tinyurl.com/ypt6se6x>
- The White House (2000, March 27). *Memorandum of e conversation: Telcon with President-elect Putin of Russia*. <https://tinyurl.com/3an86tps>
- Tsargrad (2024, August 23). *Evropeitsy begut v Rossiiu, chtoby spasti svoi sem'i. [Europeans are fleeing to Russia to save their families]*. [Telegram post] Dzen. Ru. <https://tinyurl.com/yn23br2k>
- Ukaz Prezidenta RF ot 24 dekabrya 2014 g. N 808 "Ob utverzhdenii osnov gosudarstvennoy kul'turnoy politiki" [Decree of the President of the Russian Federation No. 808 of December 24, 2014, 'On the Approval of the Fundamentals of State Cultural Policy'] (2014, December 24). <https://tinyurl.com/253dmrsh>
- Ukaz Prezidenta RF ot 02 iuliia 2021 g. O Strategii natsional'noi bezopasnosti Rossiiskoi Federatsii [Decree of the President of the Russian Federation of July 2, 2021, 'On the National Security Strategy of the Russian Federation']. (2021, July 2). <https://tinyurl.com/yr8ntny8>
- Verstka (2024, November 26). "Sem'ia dolzhna byt' mnogodetnoi, papa dolzhen byt' voinom": kak regiony budut povyshat' rozhdaemost' po trebovaniyu Kremlya ["The family must be large, the father must be a warrior": How regions will increase birth rates at the Kremlin's request"]. <https://tinyurl.com/ubtc2cw7>
- Yurchak, A. (2006). *Everything was forever, until it was no more: The last Soviet generation*. Princeton University Press.
- Zubik, V. [Smarent Pro недвижимость] (2024, October 6). *Kak demografiia vliiaet na nedvizhimosť? Aleksei Raksha pro investitsii vo vremia krizisa [How does demography affect real estate? Alexei Raksha on investments during a crisis]* [Video]. YouTube. <https://tinyurl.com/5n6f2e7a>

הערות

- 1 ראו למשל: Snigyr, 2024; Graham, 2023; McGlynn, 2024; Suslov, 2024; Guriev & Treisman, 2023
- 2 במאמר זה אנחנו מאמצים את התפיסה האנתרופולוגית של המושג תרבות, קרי תרבות כמכלול של נורמות, ערכים, אורחות חיים, פרקטיקות ותפיסות.
- 3 על דיון היסטורי בדבר דרכה הייחודית של רוסיה (Sonderweg) ראו למשל: Cherepanova, 2010
- 4 על מיכאיל חודורקובסקי כדוגמה ראו גסן, 2012, עמ' 264–268
- 5 על המונח a state civilization ראו למשל: Jacques, 2012, pp. 209–215.
- 6 אומדנים עדכניים של החודשים אוקטובר–נובמבר 2024 מעידים על אבדות של כ-1,400 חיילים רוסים הרוגים ופצועים ביום. זאת על פי נתונים של משרד ההגנה הבריטי: <https://tinyurl.com/23paax5r>
- 7 על הבעיה הדמוגרפית ברוסיה ראו למשל: דריואן פלדמן ומילמן, 2023א). יש לציין כי הילדים המבוגרים יותר, שסיכויי אימוצם נמוכים, מועברים ככל הנראה לפנימיות צבאיות. שם הם עוברים אינדוקטרינציה רוסית במטרה להופכם לחיילים בצבא רוסיה. על נושא אימוץ הילדים האוקראינים אחראית ככל הנראה מריה לבובה-בלובה, המכהנת כנציבה הנשיאותית לזכויות ילדים של רוסיה. בשנת 2023 הוטל על לבובה-בלובה צו מעצר בינלאומי בשל מעורבותה בחטיפת ילדים אוקראינים, הנחשבת לפשע מלחמה. לבובה-בלובה עצמה היא אם לתשעה, ארבעה מתוכם מאומצים, ואחד מהם הוא במקור ממריופול הכבושה. כלומר בהצגת הדוגמה האישית שלה היא משקפת את האידיאל המשפחתי הרוסי החדש, תוך מילוי תפקיד משמעותי בביסוס האידיאולוגיה הבדלנית של פוטין.

השאלה שטרם נשאלה – האם ניתן בכלל לשקם את רצועת עזה בתנאים הקיימים, ומה אם לא?

קובי מיכאל

המכון למחקרי ביטחון לאומי – אוניברסיטת תל אביב

לאחר כל סבב עימות אלים בין ישראל לחמאס שבה ועלתה סוגיית שיקום הרצועה ושיפור המציאות הכלכלית. הנחת העבודה המקובלת הייתה שבהינתן התנאים הפוליטיים המתאימים ובמסגרת תהליך מדיני שמהותו ניסיון לקדם ולממש את פרדיגמת שתי המדינות, כשרצועת עזה והגדה המערבית נחשבות ליחידה פוליטית וטריטוריאלית אחת בשליטת הרשות הפלסטינית, ניתן יהיה לשקם את רצועת עזה. אלא שנדמה כי מעולם לא נשאלה השאלה: האם ניתן בכלל לשקם את רצועת עזה? במאמר זה אבקש לברר את משמעות המושגים של שיקום רצועת עזה או רצועת עזה משוקמת ולהתייחס, באמצעות מטריצת משתנים מאפשרי שיקום וכאלו המשבשים שיקום, למספר שאלות יסוד בנוגע לעצם היתכנות השיקום של רצועת עזה בתנאים הקיימים. בהמשך ובהתייחס למסקנה בדבר היעדר תנאים מספקים לתהליך שיקום, מוצגים מאפייני המציאות בהיעדר שיקום וההשלכות, ומוצעות מספר חלופות אפשריות להתמודדות עם המציאות המתהווה בהיעדר שיקום תוך הדגשת החשיבות באימוץ הגיונות מנחים לתהליך שיקום, שאינם מתקיימים בעת הזו והם בחזקת תנאים הכרחיים להצלחת תהליך שיקום.

מסקנת המאמר היא שהישארות חמאס ברצועת עזה כישות שלטונית ותודעת המאבק הן משתנים משבשי שיקום בעוצמה גבוהה, ושניהם אנדוגניים למערכת הפלסטינית. לכן, ללא איזון של שני המשתנים הללו, או לכל הפחות החלשתם במידה רבה מאוד, קשה להניח הצלחה של תהליך שיקום.

מילות מפתח: רצועת עזה, חמאס, הרשות הפלסטינית, פתרון שתי המדינות, תהליך שיקום רצועת עזה.

מבוא: סוגיית שיקום רצועת עזה – דילמה מתמשכת

סוגיית שיקום רצועת עזה נמצאת על שולחנות הדיונים והיזומות המדיניות¹ מאז יוני 2007, עת השתלט חמאס על רצועת עזה, וגם אחרי מבצע צוק איתן בקיץ 2014 וביתר שאת בימים אלה, לנוכח ממדי ההרס והנזקים עקב הלחימה בשטחה בין ישראל לחמאס אחרי ה־7 באוקטובר 2023.

לאחר כל סבב עימות אלים בין ישראל לחמאס שבה ועלתה סוגיית שיקום הרצועה ושיפור המציאות הכלכלית. בכל סבב אלים ניזוקו מבנים ותשתיות והחמירו המצוקה הכלכלית והמציאות ההומניטרית ברצועה. עקב תנאי יסוד הנובעים מעצם שליטתו ברצועה של ארגון טרור המאיים בהשמדת ישראל, וכן על שום הצפיפות הגיאוגרפית והדמוגרפית, תשתיות לקויות, מחסור כרוני באנרגיה ובמים, סוגיית השיקום עולה שוב

וביתר שאת לסדר היום האזורי והעולמי. בכל המקרים לא נדרשו חמאס והפלסטינים לדין וחשבון על מעשיהם ועניין השיקום היה מובן מאליו, כצורך והכרח הפטורים מכל אחריות מצד מחוללי ההרס בעצם התמקדותם בהתעצמות צבאית ובבניית היכולות והתנאים לתקיפת ישראל, ולא בפיתוח הרצועה והחברה הפלסטינית. במהלך השנים ומאז 2014 בעיקר, הושקעו משאבים רבים במאמצי שיקום מבנים ותשתיות שנהרסו, בבניית מתקני תשתית חדשים דוגמת מתקן התפלה, שדות סולאריים ותשתיות מים ואנרגיה. משנת 2021 נרתמה ישראל למאמצי השיקום הכלכלי באמצעות העסקת פלסטינים תושבי הרצועה בישראל, וזאת לאחר שמספר שנים קודם לכן היא כבר אפשרה הקלות משמעותיות בכללי היבוא לרצועה והיצוא ממנה.

מכוני מחקר וארגונים בינלאומיים השקיעו מאמץ ניכר בגיבוש תוכניות שיקום לרצועת עזה, אך רובן

מרכזי מתפקד, תשתיות ומשאבים טבעיים, וכן היעדר תעסוקה ויכולת הגירה מוגבלת, סוגיית השיקום הופכת למורכבת, יקרה וממושכת הרבה יותר, בהנחה שהדבר ניתן בכלל למימוש.

על תנאי היסוד המורכבים והמאתגרים האלו נוספת הסוגיה הביטחונית, בכל הנוגע לישראל וללקחים שנלמדו מבחינתה באשר לאופן הפעולה באזור זה והאיומים הצפויים להתהוות בו בעתיד. מעבר לכך, על כל מהלך או מאמץ לשיקום הרצועה רובץ צל פוליטי כבד הקשור לזיקתה של רצועת עזה לגדה המערבית ולרשות הפלסטינית וליכולתה של האחרונה להיכנס לנעלי הריבון ברצועת עזה. הבעיה אף מחריפה כאשר הקהילה הבינלאומית ומדינות האזור, אלו שאמורות להיות הכוח המניע והתשתית לתהליך שיקום באשר הוא, מתנות את נכונותן להירתם למשימה בהזמנתן על ידי הרשות הפלסטינית ובהשתתפותה הפעילה בתהליך. כל זאת במציאות שבה פרדיגמת שתי המדינות שהכרנו עד ה־7 באוקטובר כבר אינה תקפה, בכל הנוגע **לתמיכת הציבור בשני הצדדים** ברעיון ולמידת האמון שהם רוחשים לאפשרות יישומו, **ומחייבת עדכון** ברוח המציאות בעקבות ה־7 באוקטובר.

נוסף על כל אלו, הקרע והמשבר בין הרשות הפלסטינית לחמאס עדיין נוכחים. כל ניסיונות ההתפייסות בין הצדדים מאז שנת 2007 קרסו. בדצמבר 2024 קרסה שוב **הסכמה שלכאורה הושגה** בין הרשות הפלסטינית לחמאס בדבר הקמת ועדת מומחים, שתקבל על עצמה את ניהול רצועת עזה ושיקומה לאחר המלחמה. לפיכך, בהיעדר תמיכה מספקת ולגיטימציה לרעיון שתי המדינות בעת הזו ובקרב שני הציבורים, הפלסטיני והישראלי, ובהיעדר יכולת של הרשות הפלסטינית לשאת בעול לצורך מימוש רעיון שתי המדינות ובהתייחס למדינה פלסטינית יציבה ומתפקדת, הנכונה לחיות לצד מדינת ישראל כמדינת הלאום של העם היהודי, כל התקשות להניע תהליך של שיקום רצועת עזה כחלק מפתרון שתי המדינות ובהובלת הרשות הפלסטינית נועדה לכישלון. במאמר זה אני מבקש לברר את משמעות המושגים 'שיקום רצועת עזה' או 'רצועת עזה משוקמת', להתייחס למספר שאלות יסוד בנוגע לעצם היתכנות השיקום של רצועת עזה בתנאים הקיימים ולהציג את ההגיונות מנחים לתהליך שיקום, שאינם מתקיימים בעת הזו והם בחזקת תנאים הכרחיים להצלחת תהליך שיקום. בהמשך ובהתייחס למסקנה בדבר היעדר תנאים מספקים לתהליך שיקום, מוצגים מאפייני המציאות בהיעדר שיקום וההשלכות ומוצעות מספר חלופות אפשריות להתמודדות עם המציאות המתהווה בהיעדר שיקום.

לא יושמו. הנחת העבודה המקובלת הייתה שבהינתן התנאים הפוליטיים המתאימים ובמסגרת תהליך מדיני שמהותו ניסיון לקדם ולממש את פרדיגמת שתי המדינות, כשרצועת עזה והגדה המערבית נחשבות ליחידה פוליטית וטריטוריאלית אחת בשליטת הרשות הפלסטינית, ניתן יהיה לשקם את רצועת עזה. אלא שנדמה כי מעולם לא נשאלה השאלה: האם ניתן בכלל לשקם את רצועת עזה?

לשאלת היסוד הזו משמעות יתרה בהינתן תנאים פוליטיים וביטחוניים ייחודיים, שלא רק שאינם מאפשרים להתייחס לרצועת עזה ולגדה המערבית כאל יחידה פוליטית וטריטוריאלית אחת בשליטת הרשות הפלסטינית, אלא שהמציאות בזירה הפלסטינית היא מציאות של שתי ישויות פלסטיניות יריבות המובלות על ידי שתי הנהגות מתחרות, שאינן מסוגלות לגשר על פערים מהותיים ביניהן מאז 2007. חמור מכך, חמאס שהפך לריבון ברצועת עזה מאז יוני 2007 התפתח כישות סמי־מדינתית עוינת, מסוכנת ואלימה, **שבנתה צבא טרור ותשתיות במטרה** לממש את חזונה להשמדת ישראל. את המאמץ הצבאי הוביל חמאס באופן שיטתי ויסודי על חשבון רווחתם של תושבי הרצועה, כשהוא מבכר את ההתעצמות הצבאית על פני בניית כלכלה מתפקדת, חברה אזרחית ותשתיות מדינתיות, שתכליתן לשרת את האזרחים ולממש ריבונות אחראית. חמאס הפך ברבות השנים **לחלק מהציר האיראני** והיה שותף לחזון אסטרטגי איראני להשמדת ישראל. חמאס נתמך על ידי איראן בכסף, חימוש צבאי, אימונים, טכנולוגיה וידע, ואיראן הייתה שותפה מלאה לתכנון מתקפת ה־7 באוקטובר 2023 כשלב ראשון בתוכנית מרחיקת לכת שאמורה הייתה להוביל, לשיטתה, להשמדת ישראל באמצעות שחיקתה במלחמת התשה רב־חזיתית מתמשכת ועצימה. חמאס אומנם הפתיע את איראן וחזבאללה כשלא שיתף אותם בעיתוי המתקפה, אבל לאחר **שנתפסו מאות ואלפי מסמכי שלל** במהלך מלחמת חרבות ברזל, ברור לחלוטין שאיראן לא רק הייתה בסוד העניין אלא גם שותפה מלאה לתכנון ולהכנות לקראתו.

המציאות ברצועת עזה אחרי ה־7 באוקטובר היא הקשה והמורכבת ביותר שידע חבל ארץ זה מאז 1948. **ממדי ההרס עצומים** והרוב המוחלט של האוכלוסייה שוהה במחסות הומניטריים. מאחר שמדובר באוכלוסייה של כשני מיליון איש (בהתבסס על נתונים בדבר **הגירה של כ־200 אלף איש** מאז תחילת המלחמה **ומותם של כ־45 אלף**, על פי דיווחי משרד הבריאות הפלסטיני ברצועת עזה) ובמציאות של היעדר שלטון

תרשים 1: רכיבי והיבטי השיקום

מקור: רויטרס - היקף ההרס בשכונת שג'אעיה במזרח העיר עזה אחרי הודעת הכוחות הישראליים על סיום מבצע צבאי שנמשך שבועיים (11 ביולי 2024)

למה הכוונה ב'שיקום רצועת עזה' ושאלות נלוות

השאלה הראשונה שצריכה להישאל היא: למה הכוונה באמירה 'שיקום רצועת עזה' או 'עזה משוקמת'? מעבר לכך מתחייבות השאלות הבאות:

1. מהם הגורמים המסייעים או מעודדים שיקום?
 2. מהם הגורמים המרסנים או משבשים שיקום?
 3. מהי עוצמת כל גורם (גבוהה או נמוכה)?
 4. האם הגורם המרסן או המשבש, המסייע או המאפשר אנדוגני או אקסוגני למערכת הפלסטינית?
 5. האם ניתן בכלל לשקם את רצועת עזה בתנאים הקיימים?
 6. איזו מציאות נקבל בהיעדר יכולת שיקום של רצועת עזה?
 7. מהן המשמעויות וההשלכות של מציאות בהיעדר שיקום?
 8. איך מתמודדים או איך נכון להתמודד עם המשמעויות?
- בהתייחס לשאלות 1-4 נוצרה מטריצה האמורה לסייע בניתוח ובהערכה ובמתן מענה להן.

מהות השיקום – מה פירוש רצועת עזה משוקמת?

בספרות המקצועית המתייחסת לשיקום מדינות כושלות או אזורי אסון מקובל להגדיר את תהליך השיקום כתהליך הכרוך בהשתלטות על השטח, במטרה ליצור או לבנות מחדש תשתיות פיזיות ושירותים חברתיים

מינימליים כראש חץ שיחולל שינוי חברתי באמצעות רפורמות בתחום הפוליטי, הכלכלי, החברתי והביטחוני. ההישג האולטימטיבי הוא לאפשר שלטון עצמי (מאחר שהספרות היא מערבית במהותה, כשמדובר על שלטון עצמי מתפקד הכוונה לשלטון דמוקרטי וליברלי), כלכלה מתפקדת, ביטחון וסדר חברתי, שאינם נשענים על סיוע כספי או על תמיכה צבאית חיצונית. חשוב להדגיש שגם בהישענות על ההגדרות המקובלות בספרות, שיקום אינו מתייחס רק לממד הפיזי. שיקום מתייחס בהכרח גם לסוגיות חברתיות, לחוק וסדר, לביטחון ולכלכלה. לכן יש להתייחס לשיקום כאל מושג מכללא המתייחס לממדים רבים.

כשמדובר ברצועת עזה מתחייבת הגדרה רלוונטית ומוסכמת לגבי מהות השיקום ותכליתו: **תכלית השיקום היא רצועת עזה כישות בת קיימא, מתפקדת, אחראית, בלתי חתרנית, שוחרת יציבות, עם פוטנציאל ומוטיבציה להתפתחות כלכלית לרווחת תושביה.**

רכיבי הדיור, התשתיות ואפילו הכלכלה הם הביטוי לממד הפיזי של תהליך שיקום באשר הוא. גם אם כרוכה בהם מורכבות טכנית וגם אם נדרשים משאבי זמן וממון, כמו למשל פינוי פסולת בניין רבה (שבה אולי אפילו ניתן להשתמש לצורך ייבוש חלק מהים, לשם הרחבת שטחי המחיה של רצועת עזה בעצם הגדלת שטחה), נפלי חימוש ופיתוח כלכלה מקומית, הרי שהם פתירים במהותם ואינם מהווים תשתית משבשת של תהליך שיקום, לכשיתחיל. הם הקלים יותר לביצוע בהינתן

ומעורבות משמעותית של האו"ם בתהליך השיקום לא יסייעו בהקשר זה, אלא להיפך, ולכן חשוב שגופים אלה לא יהיו חלק מתהליך השיקום או שותפים לו. הריסה מוחלטת של מחנות הפליטים והקמת ערים ויישובים חדשים במקומם הן חלק מתהליך הריפוי המתחייב של החברה הפלסטינית ברצועת עזה ובכלל. מהלך כזה יכול להיות זרז של ממש בעיצוב מחדש של האתוס הפלסטיני ובקרקע של תודעת המאבק. אם כחלק מתהליך השיקום יופנו משאבים גם לבנייה מחדש של מחנות הפליטים, תזן תודעת המאבק ותהפוך לגורם משבש ומעכב של כל תהליך שיקום באשר הוא.

גילויי שמחה ואקסטזה בעקבות מתקפת ה-7 באוקטובר נראו לרוב ברחובות ערי הרצועה, ולמרות הירידה בתמיכה בחמאס ובהזדהות עם המתקפה הרצחנית, תנועת חמאס עודנה נהנית מתמיכה רחבה, וכך גם ההזדהות עם מתקפת ה-7 באוקטובר והתמיכה בהמשך המאבק המזוין נגד ישראל.

הרכיב השלטוני-מוסדי: מאחר שלתהליך השיקום יידרש היקף משאבים עצום, ההערכות נעות סביב 80-100 מיליארד דולר, חובה להניח שהירתמותן של מדינות המפרץ העשירות והקהילה הבינלאומית למאמץ גיוס הכספים לא תוכל להתממש בהיעדר רמת ודאות מספקת בנוגע לסיכויי ההצלחה של תהליך השיקום, ובעיקר לסיכויי יציבותו לאורך זמן. רמת ודאות גבוהה יכולה להיווצר רק בתנאי שחמאס כבר איננו ישות שלטונית וצבאית מתפקדת, ושבמקומה ומתבססת חלופה שלטונית. סביר להניח שהמדינות שיירתמו למאמץ השיקום, בדגש לגבי המדינות הערביות, יתנו את הסיוע במעורבות פעילה של הרשות הפלסטינית בתהליך, ואפילו בהזמנת הרשמית על ידי הרשות הפלסטינית. בכל חלופה שלטונית שתוקם חייב להיות רכיב פלסטיני מרצועת עזה, מכיוון שהאוכלוסייה וההנהגה המקומית חייבות להיות חלק מתהליך השיקום. **הניסיון הבינלאומי** מוכיח שלא שיתוף האוכלוסייה המקומית, כל ניסיון לכפות על התושבים "הר כגיגית" מודל שלטוני או תהליך שיקום נועד לכישלון. מנגד, הניסיון של שנות תהליך אוסלו מוכיח שאין להפקיד בידי הפלסטינים, הרשות הפלסטינית או כל חלופה שלטונית פלסטינית אחרת את הסמכות המלאה ואת השליטה על תהליך השיקום. כישלונה של הרשות הפלסטינית מאז כינונה בכל הנוגע ליכולת התפקוד כישות מדינית והתבססות **כישות כושלת**, מושחתת ובמקרים מסוימים גם תומכת טרור, אינו מאפשר להותיר בידיה את הסמכות הבלעדית לניהול תהליך השיקום של

המענה לשלושת הממדים הפחות מוחשיים, אבל חשובים יותר: הממד הביטחוני, החברתי והשלטוני-מוסדי, שבהם אתמקד בפרק זה.

הממד הביטחוני הוא רכיב יסוד הכרחי שבלעדיו לא ייתכן שיקום. כדי להבטיח סביבה ביטחונית יציבה מתחייב פירוק מוחלט של הגוף השלטוני והצבאי כאחד של חמאס. בלי פירוק היכולות השלטוניות והצבאיות המאורגנות של חמאס לא יימצא ולו גורם אחד, בין מתוך רצועת עזה ובין מחוצה לה, ובכלל זה הרשות הפלסטינית, שייאות להיכנס לרצועה כדי לפתח חלופה שלטונית לחמאס. וכלי חלופה שלטונית לחמאס לא ניתן יהיה לשקם את המוסדות המדינתיים ולא לאכוף חוק וסדר בשטח הרצועה. בהיעדרם של אלו לא ניתן יהיה להתמקד בשיקום הכלכלי, התשתיתי והחברתי, וגם לא לייצר את המענה למצוקת הדיור שהחריפה מאוד בעקבות המלחמה.

השיקום החברתי – הרכיב הפסיכולוגי הקולקטיבי:

השיח בנושא השיקום מתמקד בעיקרו בהיבטים תשתיתיים ובכלל זה דיור, ובהיבטים כלכליים ומוסדיים, אך כמעט אינו עוסק בשיקום החברתי, שהוא תנאי יסוד להצלחתו של כל תהליך שיקום. החברה העזתית נטולת חברה אזרחית מפותחת, חיונית ומתפקדת עוד טרם המלחמה, קל וחומר אחריה. המלחמה היא אירוע טראומתי שפצע את החברה הפלסטינית ברצועת עזה ופורר את לכידותה, שספק אם הייתה גבוהה עוד טרם המלחמה. **החברה הפלסטינית הצמיחה מתוכה את חמאס** ורובה גם תמך בחמאס. גילויי שמחה ואקסטזה בעקבות מתקפת ה-7 באוקטובר נראו לרוב ברחובות ערי הרצועה, ולמרות הירידה בתמיכה בחמאס ובהזדהות עם המתקפה הרצחנית, תנועת **חמאס עודנה נהנית מתמיכה רחבה, וכך גם ההזדהות עם מתקפת ה-7 באוקטובר והתמיכה בהמשך המאבק המזוין נגד ישראל**. **לתשתית הפסיכולוגית של הקולקטיב הפלסטיני** ברצועת עזה, שנשענה על אתוס הפליטות, זכות השיבה, המשך המאבק המזוין נגד ישראל, התמיכה בחמאס ובכלל זה ברעיון השמדת ישראל, נוסף רובד של כעס, עלבון ורצון לנקמה בעקבות המלחמה. התשתית הפסיכולוגית המעודכנת מזינה תודעת מאבק, ובנוכחותה של זו לא ניתן יהיה לרתום את החברה הפלסטינית למהלך היסטורי ארוך ומייגע של שיקום ברוח התכלית שהוגדרה. מבחנה של תודעת המאבק יבוא לידי ביטוי, בין היתר, במידת המחויבות והעדיפות שניתן להקמה מחדש של מחנות הפליטים או לשיקומם. היקף ההרס והחורבן הוא הזדמנות היסטורית להריסה מוחלטת של מחנות הפליטים במסגרת תכנון קפדני של שיקום ערי הרצועה. המשך **פעילותו של אונר"א**

תרשים 2: המשתנים המשפיעים

רצועת עזה. אין לה כל יכולת לבצע משימה בסדר גודל כזה. לפיכך, כל הנהגה פלסטינית שתהיה חלק מהחלופה השלטונית של חמאס תצטרך חניכה של כוח משימה אזורי, בינלאומי או שילוב של שניהם, כשהאחריות לתהליך השיקום היא של כוח המשימה מכוח מנדט מוגדר ומוסכם. הסמכויות השלטוניות צריכות לעבור לשלטון הפלסטיני ברצועת עזה באופן הדרגתי מאוד, אחראי ומבוקר, בכפוף להתקדמות בתהליך השיקום ובמשך מספר שנים.

לסיכום, התנאים העיקריים ההכרחיים לשיקום הם (להבנתי בדבר האינטרסים הישראליים ובכלל): רצון של האוכלוסייה ושל ההנהגה בשיקום, במתן עדיפות לשיקום על פני כל דבר אחר והיעדר תודעת מאבק (ובכלל זאת פירוק מחנות הפליטים); הנהגה לגיטימית, מחויבת, אחראית ומתפקדת (לא חייבת להיות פופולרית); מציאות ביטחונית רגועה; פוטנציאל לחברה אזרחית מתפתחת; לכידות חברתית ומנגנוני טיפול יעילים בפרגמנטציה חברתית; משאבים; תכנון; ליווי ובקרה של גורמים חיצוניים.

הגורמים המשפיעים על תהליך השיקום: משבשים ומאפשרים

תהליך השיקום יושפע בהכרח משורה ארוכה של משתנים או גורמים. חלקם חיצוניים (אקסוגניים) למערכת הפלסטינית ולרצועת עזה וחלקם פנימיים (אנדוגניים). חלק מהגורמים מסייעים לתהליך השיקום או מאפשרים אותו, וחלקם משבשים או אפילו מסכלים את תהליך השיקום, ולכל גורם יש עוצמה שונה של השפעה על התהליך. לשם הצגת האתגר וניתוחו מוצגים המשתנים או הגורמים המשפיעים באמצעות מטריצה

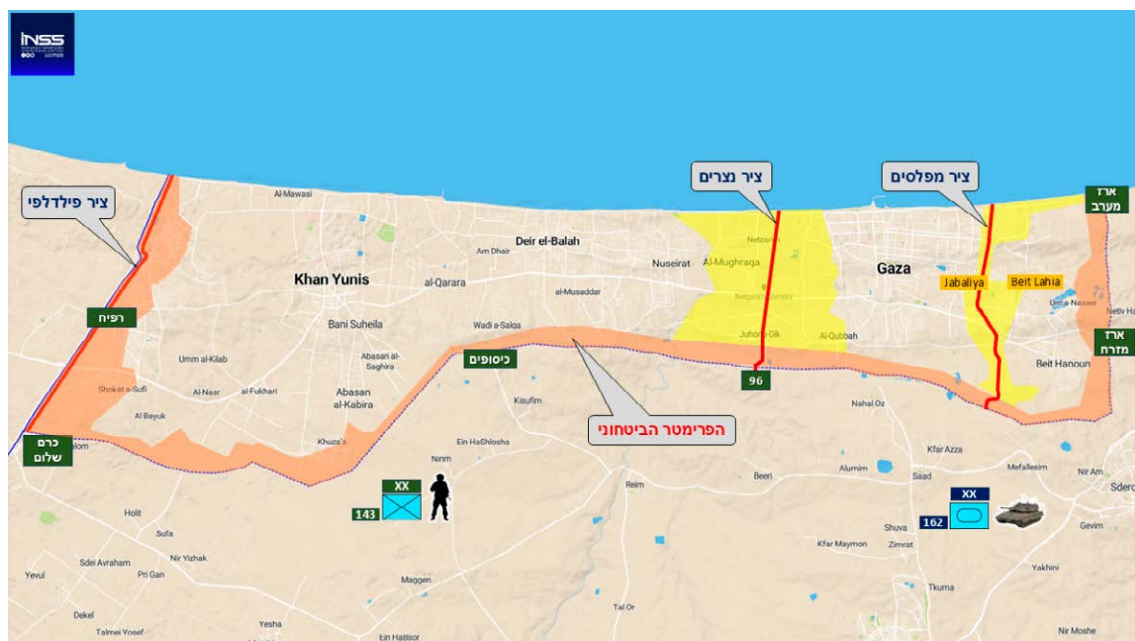
של גורמים חיצוניים ופנימיים ותיאור עוצמתו של כל גורם, בחלוקה בינארית בין עוצמה חזקה לעוצמה חלשה. ברור שבמציאות מנעד ההשפעה רחב יותר, ובין ערכי הקצה של עוצמה חלשה לעוצמה חזקה יש אינספור ערכים, אך המטריצה מניחה תשתית אנליטית ומושגית לפיתוח מענים לשיקום הרצועה, או לכל הפחות להגברת הסיכויים לשיקומה.

מה שעולה בבירור מהמטריצה המוצעת הוא שכל שמדובר בגורמים מאפשרים בעלי עוצמה גבוהה, רובם המוחלט חיצוניים למערכת הפלסטינית, ואילו במקרה של גורמים משבשים או מסכלים, רובם פנימיים במערכת הפלסטינית. המשמעות היא שמתחייבת תשומת לב מיוחדת להכרח שבטיפול בגורמים האנדוגניים במערכת הפלסטינית עוד לפני תחילת תהליך השיקום. ללא טיפול בהם ותוצאות חיוביות ראשוניות קשה להניח הצלחה בתהליך השיקום, גם בהינתן מאמץ אזורי ובינלאומי כבד משקל.

מעבר לכך יש תנאי יסוד, המוגדר כמשתנה חיצוני למערכת הפלסטינית ועם עוצמת השפעה גבוהה כגורם מאפשר שיקום, והוא פירוק חמאס כמערכת שלטונית וצבאית. את התנאי הזה יכולה להבטיח רק ישראל, כשברור כי לא יימצא וולו שחקן אחד, ובכלל זה הרשות הפלסטינית עצמה, שיוכל למשימה או יאות לקבלה על עצמו. המשמעות היא סיום המלחמה ברצועת עזה רק לאחר מימוש **מטרת מלחמה** כפי שהוגדרה על ידי ממשלת ישראל – פירוק חמאס. אם המלחמה תסתיים ללא פירוק חמאס, לא ייתכן תהליך שיקום של ממש, אם בכלל.

ואולם תנאי היסוד הזה אינו מספק. תנאי הכרחי נוסף הוא ריסוק תודעת המאבק הפלסטינית, או לכל

תרשים 3: מפת הרצועה ואזורי הפעילות של צה"ל

מקור: דסק הנתונים, המכון למחקרי ביטחון לאומי

באמצעות אינדוקטרינציה שיטתית של אתוס הפליטות וזכות השיבה, לצד אתוס המאבק המזוין. קטר וטורקיה, **שתי מדינות תומכות חמאס מובהקות**, פעלו ועדיין פועלות לשימור מעמדו של חמאס כגורם הכוח הבולט והמשפיע בזירה הפלסטינית. השתתפותן בתהליך השיקום תשבש את היכולת להחליש את שאריות חמאס ברצועת עזה ואת תחילתו של תהליך הדרדקליזציה. לשיקומה של הרשות הפלסטינית באמצעות רפורמות משמעותיות (RPA) ולהצמחתה של מנהיגות מקומית ברצועת עזה חשיבות רבה להצלחת תהליך השיקום. אומנם עוצמת השפעתם סווגה כנמוכה בהשוואה למאפשרים אחרים, אך חיוניותם ברורה ונחוצה. אלא שבמציאות הקיימת ובעתיד הנראה לעין, סביר להניח שהסיוע לשיקום הרשות הפלסטינית ולצמיחת הנהגה מקומית לגיטימית ומתפקדת ברצועת עזה נמוכים עד כדי לא קיימים.

המציאות בהיעדר שיקום

בהיעדר תהליך שיקום ובהנחה שישראל תעדיף לא לכבוש את רצועת עזה ולהחיל עליה ממשל צבאי, ואפילו זמני, לשם הכשרת תנאים מתאימים להקמת חלופה שלטונית לחמאס ותחילת תהליך שיקום, יש להניח שני תרחישים, בסבירות שונה, של מציאות בהיעדר שיקום. **נוכחות צה"ל ברצועה:** התרחיש האחד הוא הסביר יותר, שבמסגרתו תימשך נוכחות כוחות צה"ל ברצועה, בציר נצרים ובציר פילדלפי, וסביר להניח שגם לאורך ציר חדש שנפרץ ואשר חוצץ בין מרחב העיר עזה והמרחב

הפחות החלשה באופן ניכר והמרתה בתודעה שוחרת שיקום, יציבות, ביטחון **והשלמה עם קיומה של מדינת ישראל** – ויתור על המאבק המזוין, אתוס הפליטות וזכות השיבה. המהלכים הללו הם תחילתו של **תהליך הדרדקליזציה הכרחי**, שיימשך שנים ארוכות.

המשלים לתנאי זה הוא השתחררות מהיצמדות היסטורית ובלתי מציאותית לפרדיגמת שתי המדינות במתכונת שהכרנו בשלושת העשורים האחרונים.² כל היצמדות עיקשת לפרדיגמה הזו והעמדתה כתנאי לתהליך השיקום תשבש עד כדי מניעה את עצם היכולת להניע תהליך כזה. מעבר להיעדר בשלות לפרדיגמה במתכונתה ההיסטורית, **אירועי ה-7 באוקטובר הסיגו את הציבור הישראלי מהרעיון כשהתודעה הלאומית הקולקטיבית נחרצה ונחרתה עמוקות**, באופן המעורר התנגדות עזה לרעיון. תמונת מראה דומה ניתן למצוא גם בקרב הציבור הפלסטיני בגדה המערבית, ברצועת עזה ואפילו וביתר שאת במזרח ירושלים.

במטריצה המוצעת מופיעים גם גורמים המוגדרים כמשבשים, בין בעוצמה גבוהה ובין בעוצמה נמוכה, המוצגים על דרך השלילה. הכוונה היא שבעצם נוכחותם יש כדי לשבש את התהליך. המשמעות היא שכדי למנוע את השפעתם השלילית יש להבטיח שהם לא יהיו חלק מתהליך השיקום. כך למשל, האו"ם ואונר"א שהפכו ברבות השנים ומאז ה-7 באוקטובר לגורמים בעייתיים ביותר, בשל הטייתם המובנית נגד ישראל ובעיקר בשל שיתוף פעולה עם הטרור החמאסי, **ותרומתם ההיסטורית להנצחת הסכסוך**

חלופות להתנהלות ישראל במציאות של היעדר שיקום

בהיעדר שיקום, ולו במתכונת הדרגתית ומתמשכת, ובהינתן סבירות גבוהה יותר לתרחיש של הישארות צה"ל ברצועת עזה, בשל הסיכון הגבוה הכרוך בתרחיש השני של יציאת כוחות צה"ל והיערכותו במעטפת של רצועת עזה, נכון יהיה להתמקד בחלופות לתרחיש הראשון. במקרה זה ייתכנו שלוש חלופות עיקריות, כשהרכיב המשותף לשלושתן הוא שליטה צבאית ישראלית והפעלת הצד הפלסטיני של מעבר רפיח על ידי גורם פלסטיני שאינו חמאס, בפיקוח בינלאומי הדוק ובשקיפות מלאה לצד הישראלי. ההבדל בין החלופות הוא בהיקף השליטה הצבאית ובנוכחות או אי-נוכחות של צה"ל במרחב ציר פילדלפי.

כל שלוש החלופות, בדגש על חלופת הממשל הצבאי המלא, יכולות להיות ממושכות או מוגבלות בזמן, בכפוף לנסיבות ולהתפתחויות. נכון יהיה מבחינת ישראל לשאוף להגבלת משך השליטה הצבאית ולניצול משכה לצורך הכשרת התנאים להתפתחות ממשל אזרחי חלופי לחמאס, כתנאי הכרחי למיצוי תהליך שיקום מקיף של רצועת עזה. הממשל הצבאי יקבע את ההישגים הצבאיים של מיגור חמאס והשמדתו כישות ריבונית ברצועת עזה, יקבל את האחריות להספקת הסיוע ההומניטרי, גם אם לא באופן ישיר ותוך שיתוף פעולה עם ארגוני סיוע הפועלים בשטח או חברות אבטחה פרטיות, וינתק את חמאס מצינור חמצן משמעותי ומפלטרפורמה אפקטיבית לשליטה באוכלוסייה האזרחית. בתנאים שיווצרו ובכפוף לנסיגה הדרגתית של צה"ל מהשטח, ניתן יהיה להעביר אזורים נקיים מחמאס ובטוחים לשליטה של מנהלת טכנוקרטים פלסטינית, בליווי ובחניכה של כוח משימה אזורי-בינלאומי עד להשלמת התהליך. בסוף התהליך לא תהיה נוכחות צבאית ישראלית ברצועת עזה, ומנהלת פלסטינית טכנוקרטית בליווי ובתמיכת כוח משימה אזורי-בינלאומי תנהל את כל שטח רצועת עזה ואת תהליך שיקומה בהיעדר חמאס.

ואולי בכל זאת שיקום? הגיונות שיש לאמץ

לאור המחיר של מציאות של היעדר שיקום ובהינתן התחלת ריסון של עוצמת ההשפעה השלילית של הגורמים האנדוגניים במערכת הפלסטינית, חשוב לאמץ מספר עקרונות פעולה הכרחיים לכל חלופה שתיבחר לתחילתו של תהליך שיקום רצועת עזה.

ההיגיון הראשון הוא **הדרגתיות**. היקף ההרס והיקף אתגר השיקום אינם מאפשרים את תחילתו של תהליך שיקום בשלב אחד ובכל הרצועה כיחידה טריטוריאלית אחת. נכון יהיה לפעול במספר מצומצם של תאי שטח,

שמצפון לה – מרחב ג'באליה, בית לאהיה, בית חנון ואל-עטאטרה.

בלי נוכחות צה"ל בשטח הרצועה: בתרחיש השני אין נוכחות של צה"ל בשטח הרצועה, אלא רק במעטפת של רצועת עזה ומחוץ לגבולותיה. הסבירות לתרחיש זה נמוכה במיוחד, בהנחה שיציאה מוחלטת של צה"ל מרצועת עזה תאפשר השתקמות ואפילו מהירה של חמאס, והתעצמות צבאית העלולה ליצור איום ביטחוני. את אותו איום ניתן יהיה לסכל רק במבצע צבאי נוסף, או לחלופין בשגרה של כניסת כוחות צה"ל למרחבי התארגנות של חמאס ברצועת עזה בחסות האוכלוסייה האזרחית.

לפיכך נתמקד בתרחיש הראשון, בהנחה שאלו יהיו המאפיינים הבולטים של המציאות שתתעצב: צפון הרצועה (מצפון לעיר עזה) ריק מתושבים; רוב האוכלוסייה באזורי מחסות – מואסי; חמאס כישות שלטונית בתפקוד חלקי בדרום הרצועה; מצוקה הומניטרית; מחאה נגד חמאס עד כדי חתרנות ומאבקי כוח; הידרדרות לכאוס או כאוס כללי.

השלכות המציאות של היעדר שיקום

בהיעדר שיקום יתבררו השלכות בעייתיות ומורכבות, הן בהתייחס לישראל והן בהתייחס לשחקנים אחרים והיציבות באזור. מציאות של היעדר שיקום, שתוביל להחמרת המציאות ההומניטרית, ובהיעדר חלופות לסיוע ההומניטרי באמצעות ארגונים בינלאומיים או להעברת סיוע הומניטרי ממצרים וחלוקתו באמצעות אותם ארגונים, תחייב בשלב מסוים אחריות ישראלית להספקת הסיוע ההומניטרי ותייצר בהכרח חיכוך מתמשך מול מופעי טרור וגרילה בעצימות נמוכה יחסית, אך עם התפרצויות תנודתיות בעצימות גבוהה יותר. הלחץ הבינלאומי על ישראל יגבר והיא עלולה להיחשף למשברים ביחסיה עם מצרים וירדן, כמו גם עם מדינות הסכמי אברהם. נוסף על כך ואולי אף חמור יותר – משברים עם הממשל האמריקאי ועם ידידות אחרות במערב. מציאות כזו תפחית את הסבירות להתקדמות בתהליך נורמליזציה עם ערב הסעודית, וסביר להניח שגם תשפיע לרעה על יציבות הרשות הפלסטינית ועל רמת החיכוך האלים בגדה המערבית. מעבר לכל אלו יש להביא בחשבון את האפשרות הסבירה מאוד של השפעת המציאות של חיכוך אלים מתמשך גם על הזירה הפנימית בישראל, ויהיה בה כדי להרחיב ולהעמיק שסעים חברתיים ופוליטיים ולהכביד על המציאות הכלכלית, בשל הוצאות צבאיות ישירות הכרוכות בניהול החיכוך האלים, עלויות חיילי מילואים ועלויות כלכליות ככל שתהיינה בנוגע להעברת סיוע הומניטרי והקמת ממשל צבאי, אם יוקם.

תרשים 4: חלופות בהיעדר שיקום

ומחויבותם לתהליך השיקום ולגורל הרצועה ועצמאותה בעתיד לבוא.

הרחקת מדינות תומכות חמאס: מדינות תומכות חמאס אינן יכולות להיות מעורבות ופעילות בתהליך השיקום, מכיוון שבעצם השתתפותן בתהליך יגבר הקושי בתהליך הדירקליזציה או דה־חמאסיזציה של הרצועה. קטר וטורקיה מבקשות לשמר את מעמדו של חמאס כגורם חשוב ומשפיע בזירה הפלסטינית, ולכן יש להניח הפרעה מצידן לתהליך השיקום במהותו העמוקה והיסודית. גם רוסיה וסין עלולות לשבש את תהליך הדה־חמאסיזציה של הרצועה הן בשל תמיכתן בחמאס, כפי שבאה לידי ביטוי במהלך השנים, ובכלל זה במהלך התקופה שמאז ה־7 באוקטובר 2023, והן בשל שיקוליהן כמעצמות רוויזיוניסטיות המערערות על ההגמוניה האמריקאית בסדר העולמי הקיים. הן עלולות להשתמש בעצם נוכחותן והשתתפותן בתהליך השיקום כמנוף לערעור ההגמוניה האמריקאית ולהחליש את ההשפעה האמריקאית על תהליך השיקום, שהיא הכרחית ונדרשת כראש החץ של קואליציה אזורית המושתתת על ערב הסעודית, איחוד האמירויות, מצרים וירדן כשותפות הכרחיות ונחוצות, וגורמים נוספים מהקהילה הבינלאומית, בדגש על כמה מדינות אירופיות חשובות ומובילות כדוגמת גרמניה, צרפת ואיטליה.

שילוב האוכלוסייה בתהליך השיקום: לשילוב האוכלוסייה המקומית בתהליך השיקום באמצעות הנהגה לגיטימית יש חשיבות רבה. האוכלוסייה צריכה להיות חלק מהתהליך וגורם משפיע עליו. הניסיון הבינלאומי של שיקום אזורי סכסוך ומדינות כושלות מלמד עד כמה חשוב לשותף את האוכלוסייה המקומית בתהליך ולהימנע מלהנדס בעבורה פתרונות ולכפותם עליה. שיתוף האוכלוסייה בתהליך השיקום מונע התנגדות

שיוגדרו כבועות מאובטחות, ולהתקדם מבעה לבעה. מומלץ להתחיל בצפון הרצועה או בדרומה – מרחב רפיח הצמוד לגבול, מכיוון ששני תאי השטח האלו ריקים יחסית מאוכלוסייה וניתן יהיה לפעול בהם באופן חופשי, מהיר ובטוח יחסית. האוכלוסייה האזרחית תחזור לאזורים המשוקמים בתהליך מבוקר והדרגתי כדי לאפשר קליטה נכונה ומוסדרת.

כל תהליך שיקום בכל תא שטח חייב להתחיל בהשלמת **הריסת מחנות הפליטים** והימנעות מוחלטת מבנייתם מחדש ככאלו. הבחירה לבנות מחדש את מחנות הפליטים פירושה תדלוק מחדש של תודעת

בעצם חידוש הפעלת המעבר על ידי גורם פלסטיני יש גם משום אמירה משמעותית מאוד כלפי הפלסטינים ובעניין האפשרות למימוש אחריותם ומחויבותם לתהליך השיקום ולגורל הרצועה ועצמאותה בעתיד לבוא.

המאבק, שתסיט את הציבור הפלסטיני, את הנהגתו ואת כל השותפים לתהליך השיקום ממאמצי השיקום ומהגיגין הפעולה של תהליך השיקום. לכן וכפי שהוסבר לעיל, חשוב מאוד לוודא שאונר"א לא יחזור לפעול בשטח הרצועה, ושלא י"ם לא יהיה כל חלק בתהליך.

הפעלה מחדש של מעבר רפיח על ידי גורם פלסטיני שאינו חמאס, בכפוף לתנאים ולדרישות הביטחוניות המחמירות ביותר ובשקיפות מלאה לישראל, חיונית מאוד לתהליך השיקום. מעבר רפיח הוא המרחב שממנו ניתן להעביר כמויות גדולות של חומרי גלם וסיוע הומניטרי באופן מהיר ויעיל. בעצם חידוש הפעלת המעבר על ידי גורם פלסטיני יש גם משום אמירה משמעותית מאוד כלפי הפלסטינים ובעניין האפשרות למימוש אחריותם

הפלסטיני הנשענת על אתוס ההתנגדות והפליטות, שמשמעותם תודעת מאבק – אינה ניתנת לשיקום. הישארות חמאס ברצועת עזה כישות שלטונית או אפילו במתכונת ארגונית שאינה בחזקת שלטון רשמי, ותודעת המאבק, מוגדרות כמשתנים משבשי שיקום בעוצמה גבוהה, שהם אנדוגניים במערכת הפלסטינית. ללא איון של שני המשתנים הללו, או לכל הפחות החלשתם באופן מהותי, קשה להניח הצלחה של תהליך שיקום. לפיכך יש להניח שגם סיום מוצלח של המשא ומתן, המתנהל במשנה מרץ מאז תחילת ינואר 2025, אשר מותיר את שני המשתנים המשבשים הללו על מכונם, לא יסלול את הדרך לתהליך שיקום אמיתי וממשי של רצועת עזה.

פרופ' קובי מיכאל הוא חוקר בכיר במכון למחקרי ביטחון לאומי באוניברסיטת תל אביב ובמכון משגב, ופרופסור אורח במרכז הבינלאומי לשיטור וביטחון באוניברסיטת דרום ווילס בבריטניה. kobim@inss.org.il

הערות

1 למשל:

אודי דקל וענת קורץ: שיקום רצועת עזה – צורך השעה
מיכאל הררי: הכרחי לחשוב על מתווה אסטרטגי לשיקום רצועת עזה כבר עתה

Planning the post-war reconstruction and recovery of Gaza
Supporting the Gaza reconstruction mechanism

Palestinian perspectives on the reconstruction of Gaza

2 דוגמה לפרדיגמה אלטרנטיבית המושתתת על הרעיון של פדרציה פלסטינית רופפת, הבנויה משתי פרובינציות: פרובינציית עזה ופרובינציית הגדה המערבית, שתחת חסות הארכיטקטורה האזורית החדשה וכחלק ממנה יכולה בהמשך להפוך לקונפדרציה פלסטינית-ירדנית, ראו: <https://tinyurl.com/3fd8jck6>

והסתייגות, מייצר מקורות תעסוקה ומחויבות ובעיקר מעצב תחושת קהילה ובעלות על התהליך ועל תוצאותיו.

סיכום

במהלך ינואר 2025 ולקראת השבעת הנשיא טראמפ וכניסתו לתפקיד ב־20 בינואר 2025 הואצו מאמצי התיווך והמשא המתן בין ישראל לחמאס, לצורך השלמת הסכם לשחרור החטופים ולסיום המלחמה, שאכן נחתם ויישמו יחל ב־19 בינואר 2025. בהסכם יש התייחסות גם לשיקום רצועת עזה שיחל בשלב השלישי, ונדמה כי הנחת העבודה של המעורבים במשא ומתן היא שרצועת עזה אכן ניתנת לשיקום בתנאים הקיימים ובאלו שיהיו בעקבות ההסכם שייחתם.

הנחת העבודה לגבי היתכנות שיקומה של רצועת עזה בתנאים הקיימים והמוכרים היום ובדגש על הישארות של חמאס כישות שלטונית ברצועת עזה, גם אם מוחלשת יותר, לא תוקפה טרם המשא ומתן ולא במהלכו. למעשה, מעולם לא נשאלה השאלה אם רצועת עזה בכלל ניתנת לשיקום בתנאים הקיימים, או לחלופין, מהם התנאים ההכרחיים לתהליך שיקום מוצלח.

במאמר זה ביקשתי להתייחס לשאלה בדבר ההיתכנות לשיקום רצועת עזה בתנאים הקיימים, ובהינתן המשך שלטון חמאס ברצועת עזה. לצורך ההתייחסות לשאלה מיפיתי שורה של משתנים משפיעים על תהליך השיקום. המשתנים מסווגים כאלו המאפשרים תהליך שיקום ואלו שמשבשים תהליך שיקום, תוך דירוג עוצמת השפעתם על התהליך. המשתנים מסווגים גם כאלו החיצוניים למערכת הפלסטינית ואלו הפנימיים בה. המשתנים מאורגנים במטריצה, המשמשת כלי אנליטי בהתייחסות לשאלת היסוד בנוגע להיתכנות שיקומה של רצועת עזה. המסקנה שאליה הגעתי היא שרצועת עזה – בתנאים הקיימים ובהינתן המשך שלטון חמאס או הישארותו כישות ארגונית מתפקדת, ואפילו במתכונת מוחלשת בהשוואה למה שהכרנו עד ה־7 באוקטובר 2023, במציאות של תשתית פסיכולוגית של הקולקטיב

תפיסת הביטחון של ישראל: חוסר קוהרנטיות תפקודית ואסון ה־7 באוקטובר

שמעון ארד

חוקר עצמאי

מתקפת ה־7 באוקטובר 2023 הביאה לעיסוק מחודש במרכיבים שונים של תפיסת הביטחון. המאמר טוען שתפיסת הביטחון מורכבת משלושה רבדים – תורת הביטחון; אסטרטגיית הביטחון; ותפיסת ההפעלה – וחוסר ההלימה ביניהם הוא סיבה בולטת לכישלון הישראלי. בכך מנסה המאמר להציג תשובה חלקית לשאלה מדוע אירע כישלון ה־7 באוקטובר, בשונה מתחקירי צה"ל עד כה שעוסקים במה שקרה. לטענת המחבר, העיסוק המחודש בנושא אינו כרוך בהבחנה חדה במידה מספקת בין תפיסת הביטחון לבין מימושה באמצעות החלטות ביטחוניות. עקרונות תפיסת הביטחון הקיימת היו רלוונטיים דיים להתמודדות מוצלחת עם מתקפת ה־7 באוקטובר, ועיקר הכישלון נבע מאופן יישומם בפועל של עקרונות תפיסת הביטחון על ידי הדרג המדיני והדרג הצבאי כאחד. המאמר מציג ומנתח את הרבדים השונים, את חוסר ההלימה ביניהם בשנים שלפני 7 באוקטובר 2023, ועומד על התיקונים הנדרשים כדי לשפר את תהליכי קבלת ההחלטות ואת הקוהרנטיות התפקודית של תפיסת הביטחון.

מילות מפתח: תפיסת הביטחון, תורת הביטחון, אסטרטגיית הביטחון, תפיסת ההפעלה, אסטרטגיה רבת, הערכת מצב אסטרטגית, תוכניות אופרטיביות, תוכנית בניין הכוח הרב־שנתית.

מבוא

בעקבות מתקפת ה־7 באוקטובר ומלחמת חרבות ברזל התחדשה ההתעניינות בתפיסת הביטחון של ישראל, וניתן להבחין במספר גישות שונות בעניין מחודש זה:

- גישה שממקדת את הדיון בעיקר ברובד האופרטיבי, בדגש על הפערים שהתגלו במודיעין ובבניין הכוח והפעלתו לפני המלחמה. זאת כאשר מצדדי הגישה מתייחסים לשינוי הנדרש בתפיסת הביטחון בעקבות המלחמה, בעיקר במונחים של השקעת המשאבים הרבים הנדרשים לצורך חיזוק צה"ל, תוך התמודדות עם האתגרים הצבאיים הצפויים במלחמות העתיד. עבודת **ועדת נגל** לבחינת תקציב מערכת הביטחון ובניין הכוח מייצגת בפועל גישה זו.
- גישה אחרת מציבה במוקד את הצורך להתאים את עקרונות היסוד של תפיסת הביטחון למציאות הנוכחית, בדגש על הפערים שהתגלו לפני המלחמה **בתפיסת ההרתעה הישראלית** כלפי שחקנים לא־מדינתיים.
- אחרים ממקדים את הדיון בצורך לשפר את תהליכי קבלת החלטות של הדרג המדיני. כך למשל

הצעת החוק של חברי הכנסת גדי איזנקוט ויולי אדלשטיין, שנועדה לחייב ממשלה נכנסת לנסח אסטרטגיית ביטחון לאומי כתובה ומאושרת.

- יש **הטענים** שהבעיה נעוצה בכך של־ישראל אין למעשה תפיסת ביטחון רשמית ומעודכנת – דבר המקשה על פיתוח מענה ביטחוני לאתגרים שבפניהם היא ניצבת.
- גישה שמבקשת לגבש תפיסת ביטחון חדשה המותאמת לנסיבות שהובילו ל־7 באוקטובר ולתוצאות מלחמת חרבות ברזל, שבמרכזה רעיונות של **מניעה**, אכיפה "עצבנית" **והתנהלות סמי־מעצמתית**.

מאחורי הגישות השונות מצויות הנחות סמויות באשר לכשלים העיקריים שהובילו לאסון ה־7 באוקטובר. ייתכן גם שקיימים מניעים נוספים לגישות המתפתחות בנוגע לסוגיה. כך לדוגמה התמקדות השיח ברובד האופרטיבי עשויה לשרת את הרצון של הדרג המדיני לצמצם את חלקו באשמה לגבי ההתרששויות ב־7 באוקטובר. הנחת המוצא של מאמר זה היא שתפיסת הביטחון מורכבת משלושה רבדים שונים – **תורת הביטחון, אסטרטגיית הביטחון ותפיסת ההפעלה** – שצריכים

ברובד העליון מצויים מרכיבים רעיוניים להתמודדות עם מצב היסוד הביטחוני של ישראל ועקרונות בסיסיים של המענה ברמה האסטרטגית. זהו הרובד של **תורת הביטחון**. הרובד השלישי הוא אופרטיבי-יישומי – **תפיסת ההפעלה** של בניין כוחה הביטחוני-צבאי של ישראל והפעלתו. הרובד המחבר בין רמות אלו הוא **אסטרטגיית הביטחון**, המבטאת את ההעדפות האסטרטגיות של הדרג המדיני, לצד החלטות על **מדיניות ביטחון** לטווחי זמן קצרים על בסיס הערכות מצב אסטרטגיות-ביטחוניות שוטפות.

רובד תורת הביטחון

תורת הביטחון הוא שם כולל של מוסכמות עקרוניות העומדות בבסיס ההתמודדות של ישראל עם בעיות היסוד הביטחוניות שלה. מוסכמות אלו – שהן מתמשכות וקבועות במידה רבה על פני זמן – משקפות את:

- מטרת החזון הלאומי של ישראל, כגון בניית בית לאומי לעם היהודי; השאיפה לשלום; הרצון לקשר עם הסביבה; היחסים הנדרשים עם העולם; הקשר עם יהודי התפוצות.
- הגדרת תנאי היסוד הביטחוניים של המדינה, כגון ההתמודדות עם עוינות אזורית בסיסית; תנאים גיאוגרפיים וטופוגרפיים, תנאי אסימטריה ויחסי כוחות; מעורבות חיצונית באזור.
- עקרונות היסוד של המענה הביטחוני הלאומי, כגון אוריינטציה ביטחונית כוללת; החלוקה (על פי בן-גוריון) בין 'כוח עמידה' ל'כוח מחץ'; הארכיטקטורה של מערכת הביטחון והתפוקות האסטרטגיות הנדרשות. מוסכמות אלו מתייחסות למרכיבי היסוד המנחים את הגישה הביטחונית הכוללת של ישראל ולהגיונות הפעולה האמורים להכווין את העשייה של הדרג המדיני והדרג הביטחוני ברבדים הנוספים של תפיסת הביטחון. בין היתר, מרכיבי יסוד אלו הובילו את מנסחי תפיסת הביטחון של ישראל בראשית הדרך למסקנה שלא ניתן לכפות את סיום הסכסוך עם הערבים באמצעות כוח, וכי נדרשת עמידה איתנה ארוכת טווח עד ליצירת שינוי אצלם. לפיכך אימצה המדינה **אסטרטגיה ביטחונית הגנתית ולצידה דוקטרינה צבאית התקפית**. הבחירה באסטרטגיה ביטחונית הגנתית מקפלת בתוכה הנחה שהסכסוך הישראלי-ערבי ייפתר, בסופו של דבר, באמצעות מהלכים מדיניים על בסיס עמידה איתנה ישראלית ("קיר הברזל").

נובע מכך שהרובד של תורת הביטחון מתמקד בנושאים כמו התמהיל בין כוח העמידה של החברה הישראלית, הנבנה בתקופות רגיעה, לכוח המחץ שלה בעיתות מלחמה; הצורך בהרתעה בסיסית, ביתרון

להיות בהלימה זה עם זה. לפני 7 באוקטובר לא הייתה קוהרנטיות תפקודית בין הרבדים הללו, מה שפגע מאוד במענה הביטחוני של ישראל לאיומים עליה. המאמר בוחן את תכולת הרבדים של תפיסת הביטחון ואת הפערים שנוצרו ביניהם.

הבחירה באסטרטגיה ביטחונית הגנתית מקפלת בתוכה הנחה שהסכסוך הישראלי-ערבי ייפתר, בסופו של דבר, באמצעות מהלכים מדיניים על בסיס עמידה איתנה ישראלית ("קיר הברזל").

המסקנה המרכזית העולה מהניתוח היא **שעקרונות מרכזיים של תורת הביטחון נותרו תקפים לנסיבות האסטרטגיות של ישראל ערב ה-7 באוקטובר, אך לא יושמו בפועל ברבדים אחרים בשנים שקדמו למתקפה נגד ישראל**. במסגרת זו סטה הדרג המדיני מעקרונות היסוד של תורת הביטחון ובפרט מעקרון ההרתעה, ולא קיים בקרה נאותה על תפיסת ההפעלה של צה"ל ובכל הנוגע להלימה ולסנכרון הנדרשים בין שלושת הרבדים של תפיסת הביטחון. גם תפיסת ההפעלה של צה"ל התרחקה במהלך השנים מחלק מהעוגנים של תורת הביטחון, ובפועל הפרה את האיזון בין הרבדים ופעלה על פי היגיון שלא היה עקבי עם תורת הביטחון, וגם לא נדונה לעומק עם הדרג המדיני.

כדי לשקם את ביטחונה הלאומי בעקבות מלחמת חרבות ברזל נדרשת ישראל לשמר ולפתח את עקרונות היסוד של תורת הביטחון וליצור הלימה עם אסטרטגיית הביטחון ותפיסת ההפעלה, ובכך ליצור את הקוהרנטיות הנדרשת בתפיסת הביטחון. לצד זאת, הפיכתה של איראן למדינת גרעין תחייב חשיבה על התאמת תפיסת הביטחון למציאות זו. עיקר האחריות לכך מוטלת על הדרג המדיני, והוא נדרש לשפר באופן ניכר את תהליך קבלת ההחלטות והמעקב בנושאים ביטחוניים.

מסגרת תפיסתית

תפיסת הביטחון אינה מרשם מדויק להתמודדות עם כל אתגר ביטחוני, אלא היא מהווה מסגרת כוללת ליצירת מענה ביטחוני כללי למצב היסוד של מדינת ישראל. מענה זה יאפשר לה, על בסיס קבלת החלטות ספציפיות, להתמודד בהצלחה עם שלל האתגרים והמשברים הנקרים בפניה. המסגרת התפיסתית המוצגת כאן מושתתת על בחינה של שלושה רבדים בעלי זיקות הכרחיות ביניהם, שיחד מהווים את עיקרי תפיסת הביטחון של ישראל. תפיסה זו אינה מעוגנת במסמך כתוב מאושר אלא היא בגדר תורה שבעל פה.

מקפלת בתוכה את העדפות הממשלה בהתמודדות עם בעיות הביטחון גם על בסיס העדפותיה המדיניות פוליטיות. לפיכך האסטרטגיה רבתי נוטה להשתנות עם חילופי ממשלות או מנהיגים. שנית, מדיניות ביטחונית הנקבעת באופן עיתי בהקשר של תמונת האיומים, ההזדמנויות והמשאבים בהקשר נתון, כדי לקדם את העשייה הביטחונית בהתאם לאסטרטגיה רבתי של הממשלה והערכות מצב עתיות, תוך מאמץ להתאים אותה לתפוקות הנדרשות שנקבעו גם ברובד תורת הביטחון. שלישית, התמודדות עם משברים או מצבים מתפרצים המחייבים קבלת החלטות מיידיות.

ממשלות ישראל נמנעו לרוב מגיבוש אסטרטגיה רבתי רשמית שתהווה דירקטיבה להתנהלות המדינית ביטחונית בתקופתן. המעמסה הכבדה של בעיות ביטחון שוטפות מעודדת את קובעי המדיניות להתמקד ביום-יום על חשבון גיבוש מענים אסטרטגיים ארוכי טווח ועבודות מטה שיטתיות בהקשרים אלו. אך העדפה זו אינה נובעת רק מעוצמת צל ההווה אלא גם מתרבות אסטרטגית המבכרת עיסוק יתר בשוטף על חשבון חשיבה אסטרטגית רבתי. הרי אין מגבלה אמיתית של זמן, משאבים או מומחיות לקיום חשיבה אסטרטגית רבתי, ובמציאות הביטחונית של מדינת ישראל יש בכך יתרונות פוטנציאליים משמעותיים. חשיבה אסטרטגית רבתי יכולה להגדיל את מרחב התמרון של ישראל על ידי העלאת חלופות וכיווני מדיניות בכל מרחב השיקולים והאופציות, קודם שנסיונות המציאות עוברות הקשה ויוצרות את הצורך בהתמודדות עם אירועים מתפרצים וניהול משברים בגינם.

מעבר לכך, הפוליטיזציה המאפיינת את תהליך קבלת ההחלטות בישראל מחזקת ואף עוזרת להסביר את העיסוק החסר בגיבוש אסטרטגיה רבתי. שיקולים אידיאולוגיים, בדגש על הסוגיה הפלסטינית, מגבילים מראש דיון אמיתי במנעד של אפיקים אסטרטגיים מסוימים שאינם נבחנים כלל, ואף התמיכה בחלופות אסטרטגיות נעשית על בסיס שימור אינטרסים פוליטיים או אידיאולוגיים בסוגיות אחרות, ובפרט הסוגיה הפלסטינית.

מול רובד חסר זה **מקדמים** חברי הכנסת גדי איזנקוט ויולי אדלשטיין את הצעת החוק 'אסטרטגיית הביטחון הלאומי', הממחישה את המחסור. לפי ההצעה יגבש המטה לביטחון לאומי (המל"ל), בהתייעצות עם משרדי ממשלה וגופי ביטחון נוספים, אסטרטגיית ביטחון לאומי שתאשר על ידי ממשלה נכנסת בתוך 150 ימים מהקמתה, ולאחר מכן היא תעודכן על בסיס שנתי. אסטרטגיית הביטחון הלאומי תכלול ניתוח של יסודות תורת הביטחון, לרבות יעדי הביטחון הלאומי; אתגרים על בסיס מיפוי איומים; יכולות לצורך מימוש יעדי הביטחון הלאומי; בחינת חולשות ותעדוף.

איכותי צבאי, חינוכי וטכנולוגי; ובתהליכי קבלת החלטות איכותיים בתחום הביטחון הלאומי, וכדומה.

תורת הביטחון כוללת גם התייחסות להגיונות פעולה עקרוניים הנגזרים מהמרכיבים הבסיסיים הללו. הגיונות אלה מתייחסים לשאלות כגון: מידת העצמאות מול התלות הביטחונית-צבאית של ישראל במדינות אחרות; עילות ומטרות מלחמה רלוונטיות; גבולות הביטחון של ישראל; אופי הקשר עם יהודי התפוצות; סוגיות של ביטחון פנים והיחס למיעוטים; וסוגיות נוספות ברובד הרעיוני-עקרוני.

במסגרת זו רובד תורת הביטחון מגדיר גם את התפוקות האסטרטגיות הנדרשות לקידום ביטחון ישראל. התפוקות המוכרות ביותר הן שלוש הרגליים שקבע דוד בן-גוריון: **הרתעה, התרעה, והכרעה**, שאליהן ביקשה **ועדת מרידור** (2006) לצרף רגל נוספת של **התגוננות**. תורת הביטחון מגדירה את הצורך בקיום הרגליים הללו לשימור ביטחונו של מדינת ישראל. בפועל תלוי **קיומן בפעולות הדרג המדיני והביטחוני ברבדים הנוספים של אסטרטגיית הביטחון ותפיסת ההפעלה**. תורת הביטחון מגדירה את הצרכים לקיום הביטחון, ותפקידם של הרבדים האחרים הוא לממשם בפועל.

מכאן גם נובעת החיוניות בהלימה בין עקרונות הביטחון הלאומי המוגדרים בתורת הביטחון לבין הפעולות ברבדים הנוספים. טענתי היא שלפני מתקפת ה-7 באוקטובר **לא הייתה הלימה בין שלושת הרבדים כנדרש**, כאשר עקרונות תורת הביטחון היו תקפים ורלוונטיים למציאות האסטרטגית של ישראל, **אך הם לא יושמו על ידי הדרג המדיני והדרג הצבאי, כפי שנדרש ברבדים האחרים של תפיסת הביטחון**. יודגש כי הלימה או קוהרנטיות בין הרבדים בהקשרי הרתעה, התרעה, הכרעה והתגוננות אינה תכונה עצמאית ואוטומטית, אלא היא מצריכה מאמץ רציף ועקבי לקיימה על ידי הדרג המדיני והדרג הביטחוני.

רובד אסטרטגיית הביטחון

אסטרטגיית הביטחון היא שם כולל לתפיסת העולם הביטחונית-לאומית של הממשלה המכהנת, לצד מדיניותה הביטחונית בפועל. רובד זה מכון לטפל באתגרי הביטחון בטווח הקצר והבינוני עם השתנות בהתאם לנסיבות, והוא מגדיר תפוקות ביטחוניות ספציפיות יותר מתורת הביטחון. רובד זה מהווה גשר בין עקרונות תורת הביטחון לבין תפיסת ההפעלה.

בראייה זו רובד אסטרטגיית הביטחון כולל מספר רמות של תפיסה ועשייה. ראשית, האסטרטגיה רבתי של הדרג המדיני, המבטאת את תפיסת עולמו בדבר הדרכים להתמודדות הביטחונית של המדינה. האסטרטגיה רבתי

ביטחון שוטפים. תהליכים אלה יחדיו אמורים להקנות חיבור ומצע לתפיסות ההפעלה של גופי הביטחון השונים. הדבר מחייב העמקה של הדרג המדיני במרכיבים אסטרטגיים של רובד תפיסת ההפעלה של צה"ל ושל הגופים הביטחוניים הנוספים.

רובד תפיסת ההפעלה

תפיסת ההפעלה היא שם כולל לעקרונות הפעלת הכוח, לתפיסת הפיקוד והשליטה, ההערכות לשגרה ולחירום ולבניין הכוח של צה"ל ומערכת הביטחון. תפיסת ההפעלה של צה"ל כגורם הביטחוני העיקרי צריכה להיגזר משני צירים במקביל – מעקרונות תורת הביטחון והתפוקות האסטרטגיות המוגדרות בה ומאסטרטגיית הביטחון – ולהיות הדרך המוצעת לממשם בפועל. דבר זה מחייב שיח פתוח בין הדרג הצבאי לדרג המדיני, שחשיבותו קריטית והוא חייב להתקיים באופן רציף וממוקד.

בפועל הדרג המדיני אינו מכווין את צה"ל בראייה אסטרטגית ארוכת טווח ואינו מבצע בקרה ופיקוח צמודים על תפיסת ההפעלה שלו, לרבות בהיבטים של תוכניות אופרטיביות, תוכניות בניין כוח רב-שנתיות ושינויים ארגוניים הכלולים בהן. במצב זה **הדרג המדיני אינו מעצב באמצעות רובד אסטרטגיית הביטחון את תהליכי התכנון וההפעלה המרכזיים בצה"ל, ובפועל נוצר פער בין רובדי תפיסת הביטחון, תוך יצירת חוסר איזון ביניהם.**

ביטוי מוחשי ועדכני של חוסר הקוהרנטיות בין הרבדים הוא עבודתה של **ועדת נגל לבחינת תקציב מערכת הביטחון ובניין הכוח**, שמונתה לבחון את תפיסת ההפעלה ובניין הכוח של צה"ל לרבות אופן חלוקת התקציב לכך, לא מתוך תפיסה אסטרטגית מגובשת אלא בשיטה של בחינת איומים ותרחישי ייחוס שהוצגו על ידי גורמי הביטחון ולא, כפי שהוועדה עצמה מעידה, בהקשר לתפיסת הביטחון הכוללת של ישראל – **"תפיסת הביטחון הכוללת של מדינת ישראל לא הוצגה לוועדה ומעצם הגדרתה היא באחריות הדרג המדיני"** (עמ' 17, ההדגשה במקור). דהיינו, גם אחרי מתקפת ה-7 באוקטובר ראש הממשלה והוועדה שמינה אינם מכירים בכורח הקוהרנטיות בין הרבדים של תפיסת הביטחון, ובמשתמע אין הכרח לקשור ביניהם. קיים צורך בהעמקה ובהכוונה של הדרג המדיני בכל הנוגע לתוכניות אופרטיביות ובניין הכוח. רוב אנשי הדרג המדיני, לרבות שרי הקבינט המדיני-ביטחוני, אינם בקיאים בתוכניות האופרטיביות של צה"ל בגזרות השונות ואינם מכוונים את הכנתן או בוחנים את התאמתן לאסטרטגיית הביטחון. **כתוצאה מכך הדרג הצבאי נאלץ ברוב המקרים לקבוע בעצמו את היעדים האסטרטגיים, כדי לתכנן לאורם**

אם הצעת החוק תאושר היא תוכל לצמצם את הפער המתמשך ברובד אסטרטגיית הביטחון, אך כהשלמה לאסטרטגיה רבתי נדרשת הקפדה על קיום הערכות מצב אסטרטגית עיתיות במטרה להמליץ על מדיניות ביטחונית ספציפית לצורך מימוש בפועל של אסטרטגיית הביטחון הלאומי. הצעת החוק של איזנקוט ואדלשטיין קושרת בכוונת מכוון בין האסטרטגיה רבתי של הממשלה לבין ההערכה השנתית שהמל"ל אמור להגיש אחת לשנה לפחות לוועדת השרים לענייני ביטחון לאומי (הקבינט המדיני-ביטחוני), לפי חוק המטה לביטחון לאומי מ-2008. הצעת החוק קובעת שהערכת מצב שנתית זו תתייחס באופן מפורש לאסטרטגיית הביטחון הלאומי (סעיף 2 [6]).

היכרות עם תוכניות אופרטיביות רק בסמיכות לצורך להפעיל אינה מאפשרת לדרג המדיני להשפיע על תוכנן בשל קוצר הזמן, ולכן הוא נאלץ לאשרן – אם הן תומכות ביעדים האסטרטגיים הנקבעים למבצע או למלחמה ואם לאו.

האסטרטגיה רבתי והערכת המצב השנתית של הממשלה הן בסיס מהותי להכוונת העשייה הביטחונית המתמשכת של ישראל, אך רובד אסטרטגיית הביטחון מבוסס גם על קיום תהליך קבלת החלטות שוטף בסוגיות הביטחון הלאומי. לנוכח פערי ידע של הדרג המדיני בסוגיות של ביטחון לאומי מינה במאי 2016 ראש הממשלה דאז בנימין נתניהו ועדה בראשות האלוף (מיל') יעקב עמידור, כדי לבחון את הדרכים לשיפור עבודת הקבינט המדיני-ביטחוני ולגיבוש המלצות בנושא. במאי 2017 אימץ הקבינט המדיני-ביטחוני את **דוח** ועדת עמידור, שהמליץ על הקדשת משומות לשיפור הלמידה וההעמקה הנדרשות לשרי הקבינט; על הצורך לקבל החלטות בעלות משמעות ארוכת טווח בעת רגיעה; ועל אופן ניהול הקבינט בעת חירום או מלחמה. למרות מספר הצעות של המל"ל לשינוי תהליך העבודה של הקבינט בעקבות הדוח, קשה להתרשם שחל שיפור משמעותי בהכשרתם של שרי הקבינט או בעבודתו ברגיעה או בחירום.

מבחינת תפיסת הביטחון הכוללת של ישראל, המשתנה הבדיד החשוב ביותר לשיפור הביטחון הלאומי הוא איכות קבלת ההחלטות האסטרטגיות-ביטחוניות של המדינה.¹ רובד אסטרטגיית הביטחון מושתת על תהליכי קבלת החלטות ברמות שונות – אסטרטגיה רבתי, הערכות מצב שנתיות ועיתיות, עבודת הקבינט המדיני-ביטחוני וקיום התייעצויות ודיונים בנושאי

לפחות פעם בשנה, לפי הצעת שר הביטחון, את הצורך בשינוי היקף מערך המילואים הנדרש.

זאת ועוד, למרות שהקבינט המדיני-ביטחוני אישר את תר"ש 'גדעון' לשנים 2016 עד 2020, בינואר 2019 החליט הרמטכ"ל החדש דאז אביב כוכבי לסיים את התר"ש באותה שנה ולהתחיל תר"ש חדש ב-2020 – 'תנופה'. זאת **ללא הכוונה או אישור של הדרג המדיני**, למרות שהיו כלולים בה שינויים משמעותיים כגון סגירת חטיבות טנקים.

ביטוי נוסף לחוסר הלימה בין רובדי תפיסת הביטחון הוא המאמץ הפנימי המתקיים בתוך צה"ל לכתוב את מה שמכונה אסטרטגיית צה"ל, שנועדה בין היתר להוות, בהיעדר הכוונה מעשית ומתמשכת מצידו, מצע לשיח עם הדרג המדיני. כפי שכתב מאיר פינקל (2020), מסמכי אסטרטגיית צה"ל

נכתבו לצרכים הפנימיים של הצבא ולכן נכתבו בשפה צבאית, תוך שימוש בעולם מושגים שחלקו אינו נהיר לדרג המדיני ולציבור [...] זאת ועוד, הממשק בין צמרת צה"ל ובין הדרג המדיני בהקשר לאישור המסמכים היה מצומצם ביותר, לא עקב אי-רצון מצד הצבא להציגו לדיון ולאישור, אלא עקב המסורת בישראל של היעדר מסמכי ביטחון לאומי רשמיים, המבטאת העדפה גלויה של הדרג המדיני שלא להתחייב לתפיסה כזו או אחרת אלא לאשר את מה שהצבא מציג, גם אם באופן כללי ובדיעבד [...] ניתן לומר כי מדובר בנתק מכון של הדרג המדיני מהדרג הצבאי, ככל הנראה כדי לשמר את חופש הפעולה של הראשון, אם כי יש כאלה בדרג המדיני שקראו בשנים האחרונות לצמצום נתק זה.

בפועל, בהיעדר הכוונה ובקרה צמודות של הדרג המדיני בדבר תפיסת ההפעלה של צה"ל וגופי ביטחון נוספים, אלה נאלצים לפתח ולממש תפיסות משל עצמם. במקביל צה"ל עצמו לא הקפיד בעשורים האחרונים על כך שתפיסת ההפעלה שלו תהיה בהלימה עם עקרונות תורת הביטחון, והחליש את יכולתו לספק מרכיבים של הרתעה, התרעה והכרעה כנדרש. מצב זה מהווה כר נרחב לחוסר קוהרנטיות בכל הנוגע להגדרה ולהשגת התפוקות האסטרטגיות המתבקשות מרובד תורת הביטחון. בחלק הבא אנסה להמחיש את השפעת חוסר ההלימה בין רובדי תפיסת הביטחון על העמידה בתפוקות האסטרטגיות הנדרשות על פי תורת הביטחון.

את הפעילות הצבאית² לא מתקיים דיאלוג נדרש, שבמסגרתו ההכנות של התוכניות האופרטיביות של צה"ל נעשות לאור הכוונה אסטרטגית מצד הדרג המדיני. היכרות עם תוכניות אופרטיביות רק בסמיכות לצורך להפעילן אינה מאפשרת לדרג המדיני להשפיע על תוכנן בשל קוצר הזמן, ולכן הוא נאלץ לאשרן – אם הן תומכות ביעדים האסטרטגיים הנקבעים למבצע או למלחמה ואם לאו. כדי לחבר ולסנכרן בין הרבדים נדרש תהליך קבלת החלטות אחר בכל הנוגע להכרת התוכניות האופרטיביות של צה"ל ולאישורן. במסגרת זו על צה"ל להציג לדרג המדיני בשלב הראשון את התכלית האסטרטגית של כל תוכנית, והדרג המדיני יבחן אם זו עומדת במטרות האסטרטגיות שהוא רוצה לממש. רק לאחר סיכום דיון בנושא זה יחל צה"ל לתכנן את הדרכים האופרטיביות למימוש המטרות והתכלית. בהמשך לכך צריך המל"ל לבחון אם התכנון בפועל עולה בקנה אחד עם המטרות והתכלית, ולהעביר על כך דיווח לקבינט המדיני-ביטחוני. שיח זה בין הדרג המדיני והצבאי סביב תוכניות אופרטיביות חייב להיות מתמשך ורציף.

גם בתחום בניין הכוח נדרש הדרג המדיני להכיר היטב את התוכניות הרב-שנתיות (תר"ש) של צה"ל. בהיעדר הנחיה והיכרות מצד הדרג המדיני יכולות להיווצר הפתעות אסטרטגיות עבורו, ואז הוא יעצב מתוך כורח את ניהול המלחמה בדרך שלא התכוון אליה. למרות שהקבינט המדיני-ביטחוני מאשר באופן רשמי את תוכניות בניין הכוח הרב-שנתיות של צה"ל, אלו מוצגות לרוב לאישור ללא הכוונה אסטרטגית מקדימה של הדרג המדיני, וקשה להשפיע עליהן לאחר שכבר התגבשו בתוך צה"ל.

יודגש כי החלטות לגבי בניין הכוח של צה"ל הן רבות חשיבות, בהיותן קשיחות ובעלות משמעות רוחביות. לביטול פלטפורמות או חטיבות כגון שריון יש השפעה ארוכת טווח, ובנייתן מחדש היא תהליך ארוך לא רק בהיבטי רכישת הפלטפורמות עצמן אלא גם בהכשרות, בתקציב, ברמות מלאי תחמושת, בטיפול לוגיסטי וכיוצא בזה.

דוגמה לעיסוק החלקי של קבינט המדיני-ביטחוני בתוכניות בניין הכוח באה לידי ביטוי **בדוח** מבקר המדינה מפברואר 2023 בנושא בניין הכוח של מערך השריון. לפי הדוח במהלך שש השנים בין 2016 ל-2022 לא הוצג לממשלה נושא כשירות מערך המילואים, ובכלל זה נושא מערך השריון במילואים. זאת למרות שלפי הוראת סעיף 3(א) לחוק שירות המילואים ייקבע היקף מערך המילואים בידי הממשלה, וכי הממשלה תבחן

תפוקות אסטרטגיות בראי ה-7 באוקטובר

כאמור, תורת הביטחון קובעת מספר תפוקות אסטרטגיות חיוניות לצורך שמירת הביטחון הלאומי של ישראל. התפוקה הראשונה והמרכזית היא **הרתעה**. הכוונה היא להרתעה בסיסית שנועדה ליצור תקופות שקט ארוכות ככל האפשר, כדי למקד את העשייה הלאומית בפיתוח המדינה, הכלכלה והחברה שלה (במונחים של בן-גוריון – בנייה וביסוס כוח העמידה של ישראל).

צה"ל עצמו לא הקפיד בעשורים האחרונים על כך שתפיסת ההפעלה שלו תהיה בהלימה עם עקרונות תורת הביטחון, והחליש את יכולתו לספק מרכיבים של הרתעה, התרעה והכרעה כנדרש.

הרתעה בסיסית נשענת על מאמץ עקבי ומתמשך להניא את אויבי ישראל מקידום מהלכים משמעותיים לפגיעה בה, למרות שאין ביכולתה למנוע בהכרח כל פעולה עוינת נגד ישראל. תכליתה העיקרית של ההרתעה היא לרסן את המהלכים הצבאיים נגדה לרמות נמוכות של אימים ולרווח את הזמן בין הניסיונות לממשם. היא בסיסית מכיוון שהיא נועדה להתמודד עם האיומים המשמעותיים על ישראל ולשכנע את אויבי ישראל שאין באפשרותם להביא להשמדתה באמצעים צבאיים, ולכן אין טעם לנסות.

ההרתעה הבסיסית של ישראל נבחנת בסופו של דבר בתודעת אויביה ובתפיסתם את ישראל בכללותה, ולא רק בהסתכלות על מרכיבי עוצמתה הצבאיים האובייקטיביים. בניית ההרתעה הבסיסית נסמכת בין היתר על תפיסת מצד אויביה של ישראל בדבר השילוב בין יכולותיה הצבאיות והאסטרטגיות, הנחישות להשתמש בהן, מרכיבי חוסן ולכידות פנימית והתמיכה הבינלאומית בישראל. בראייה זו, **שימור וחיזוק ההרתעה הבסיסית של ישראל אינם משימות שהדרג המדיני יכול להטיל בלעדית על הדרג הצבאי, האמון על מרכיבים מרכזיים בעוצמה הצבאית של ישראל, אלא גם לו יש אחריות כבדה בכל הנוגע להקשר המדיני והחברתי הכולל של ההרתעה הבסיסית של ישראל.**

ברובד של אסטרטגיית הביטחון הדרג המדיני, בשנה שקדמה למתקפת ה-7 באוקטובר הוא לא הקפיד על ביצור ההרתעה הבסיסית של ישראל בשני מישורים לפחות, שהם קריטיים בעיני חמאס וציר ההתנגדות: מצב האחדות הפנימית לנוכח קידום ההפיכה המשפטית והחרפת חילוקי הדעות עם ארצות הברית. זאת למרות **אזהרות** מצד גורמי מודיעין ואחרים שההרתעה הבסיסית והמצבית של ישראל נפגמה. **הדרג המדיני לא בחן**

את השפעת המרכיבים הלא-צבאיים של ההרתעה הבסיסית על המאזן הכולל בראיית האויב.

על בסיס המידע החלקי הגלוי שבידינו נראה כי הפגיעה באחדות הפנימית בישראל נתפסה על ידי חמאס כתהליך שמחליש את כוח העמידה שלה, וכי היא עשויה להקשות על תרגומו לכוח המחץ הנדרש לה כדי להתמודד עם מלחמה קשה בעזה. ייתכן שבראית חמאס, החמרת חילוקי הדעות של ישראל עם ארצות הברית החלישה את המחויבות האמריקאית להגן על ישראל. שני מרכיבים אלו, שהדרג המדיני לא הקפיד למנוע אותם מתוך אי-התייחסות להשפעתם האפשרית על ההרתעה הבסיסית של ישראל תרמו, לצד תהליכים נוספים, לתפיסת חמאס באשר לחלון ההזדמנויות לתקיפת ישראל באוקטובר 2023. כאמור, "קיר הברזל" של ישראל אינו רק עניין פיזי אלא גם תודעתי.

במבחן של הרתעה מצטברת, המבצעים הקודמים בעזה לא הביאו לריווח בין ההתגררויות של חמאס והג'האד האסלאמי, ולא להפחתת עוצמת האש שהפעילו נגד ישראל. עוצמת וטווח האש התגברו לאורך המבצעים, אולם ישראל דבקה בגישה שההרתעה הישראלית כלפי חמאס אפקטיבית. במאי 2023, בתום מבצע מגן וחץ, **הצהיר** ראש הממשלה נתניהו:

שינינו את משוואת ההרתעה. אין לי ספק בזה בכלל [...] אני לא יכול להגיד שלעולם לא נחזור למתקפות ומתי בדיוק זה יקרה, אבל אין ספק שחיזקנו את ההרתעה הישראלית [...] יש לזה כמה תקדימים [...] למשל מה שעשינו לחמאס בשומר החומות – נתנו להם מכה שהם לא ספגו בתולדותיהם ומאז הם לא ירו אפילו רקטה אחת לשטחנו [...] ולכן הם לא השתתפו לא במבצע הקודם ולא במבצע הנוכחי.

דבקות הדרג המדיני בגישה שההרתעה הישראלית כלפי חמאס אפקטיבית נבעה ממספר מניעים ברובד האסטרטגיה רבתי. מדיניות הממשלה בהקשר הפלסטיני התבססה על שימור הבידול בין עזה ליהודה ושומרון, ובתוך כך על שימור חמאס כריבון בעזה כדרך להחליש את הרשות הפלסטינית ואת אבו מאזן. גישה אסטרטגית זו חלחלה לתוך התפיסה האופרטיבית בכל הנוגע להימנעות מהכרעת חמאס וחיפוש "תחליפי הכרעה". במסגרת זו הנחיות הדרג המדיני בנושא עזה כללו, בין היתר, דחיית עימותים; הסתמכות על המכשול; מהלומות עיתיות; ושימור חמאס ככתובת שלטונית אפקטיבית, מרוסנת ומרסנת. למרות השפעתה המוגבלת של

ההרתעה כלפי חמאס, הדרג המדיני נשען עליה יתר על המידה כנדבך מרכזי בהתמודדות עם עזה.

גם בכירי הצבא נדבקו באופטימיות לגבי תוחלת ההרתעה כלפי עזה ולא הרימו דגל בנושא, למרות שבפרצי האלימות החוזרים ונשנים חמאס החריף את עוצמת האלימות מסבב לסבב. בהקשר זה מבצע שומר החומות במאי 2021, שבו הותקפה מערכת המנהרות של חמאס מהאוויר, נתפס בישראל כתורם חשוב מאוד להרתעה, אף שהפגיעה הייתה בפועל מצומצמת. כך ראש אגף המבצעים דאז, האלוף אהרון חליוה, טען שהמבצע יוביל לחמש שנים של שקט. גם לאחר מבצע נוסף – 'עלות השחר' באוגוסט 2022 נגד הג'האד האסלאמי – טען חליוה שלמרות הצורך בעוד מבצע, הוא עומד מאחורי אמירתו. נראה, כפי שכתב **אמיר לופוביץ**, כי הממסד הביטחוני-צבאי השתכנע בתדמיתה של ישראל כשחקנית מרתיעה ופירש את המציאות לפי דימוי זה. מנגד נראה כי מבחינת חמאס מבצע שומר החומות הצביע דווקא על חולשתה של ישראל ולא על עוצמתה. ההימנעות מפעולה קרקעית לצד התוצאות הדלות של המתקפה האווירית על מערכת המנהרות הביאו את חמאס להכרה שדווקא ישראל היא זו שמורתת מהצורך להילחם קרקעית בתוך עזה, ולנוכח אי-הצלחת הניסיון לפגוע במנהרות מהאוויר הוא יוכל לשרוד מתקפה אווירית ישראלית עצימה (הכט, 2024, עמ' 22). מכאן קצרה הדרך למחשבה שחמאס יוכל לשרוד חרף תגובת ישראל למתקפה המתוכננת שתהיה, ככל הנראה, בעיקרה מהאוויר.

ניכר כי בתקופה שקדמה למתקפת ה-7 באוקטובר לא התבצעה הערכה לגבי מאזן ההרתעה המצטברת של ישראל, הן הבסיסית והן המצבית מול עזה. זאת למרות אזהרות מגורמי עבודה על מצב ההרתעה והתרעות חלקיות לגבי המתרחש בעזה. נראה כי ברמת האסטרטגיה הביטחונית הדרג המדיני היה מרוכז בקידום ההפיכה המשפטית, ללא התחשבות בפגיעה שהיא חוללה בעיני אויביה של ישראל בדימוי ההרתעה שלה. כמו כן נראה כי הוא האמין שגם אם יש התלכדות גוברת של ציר ההתנגדות בטבעת מסביב לישראל, הנורמליזציה עם ערב הסעודית נמצאת מעבר לפינה והיא תשנה באופן בסיסי את המאזן האסטרטגי האזורי לטובת ישראל. ברמת תפיסת ההפעלה, הדרג הצבאי העריך בהערכת חסר את הנחישות של חמאס לקדם את חזונו להשמדת ישראל ואת היכולות הצבאיות של הארגון לממש את תוכנית חומת יריחו, ונמנע מלהרים דגל אדום לדרג המדיני. נראה כי הן הדרג המדיני והן הדרג הצבאי נשענו בהערכותיהם על התוצאות הפיזיות של סבבי האלימות בעזה, ולא בחנו לעומק את התוצאות

האסטרטגיות הרחבות המשפיעות יותר על ההרתעה הבסיסית של ישראל.

האמונה שחמאס מורתת הובילה **לכישלון במתן התרעה** מפני מתקפת ה-7 באוקטובר. כישלון זה נבע מארבע סיבות עיקריות לפחות: הראשונה – הערכת חסר לגבי השפעת המרכיב הדתי-אמוני בגישת חמאס בכלל, ושל סינוואר בפרט. המלחמה נגד ישראל מהווה, בראיית הארגון, מצב קבוע וחובה מתמשכת, והניצחון הסופי מובטח על ידי אללה גם אם לא בהכרח יושג במהרה, ולפיכך הייתה נכונות רבה לספוג הפסדים משמעותיים למען מימוש עתידי של החזון.³

הסיבה השנייה – הערכת חסר באשר ליכולות האויב. גם אם ישראל לא האמינה ביכולת החמאס להוציא לפועל תוכנית דוגמת חומת יריחו, המודיעין היה חייב להעריך מה האמין הצד השני באשר ליכולת הביצוע. כעת ברור שסינוואר האמין שהגיעה "שעת רצון" לקדם את השמדת ישראל ב-7 באוקטובר, לנוכח בניין כוח צבאי מספק; פוטנציאל ליצירת מערכה רב-זירתית עלי די רתימת חזבאללה, גורמי ציר ההתנגדות וערביי יהודה ושומרון וישראל באופן עצים ללחימה; והיכולת לעקוף את המכשול ולהעתיק את הלחימה לשטח ישראל.

הסיבה השלישית – כישלון איסופי שמקורו בשינוי שהתרחש במשך הזמן בתפיסת האיסוף המודיעיני. במסגרת זו התפתחה הסתמכות יתר על מודיעין המבוסס על האזנות וחדירה למחשבים של האויב, על חשבון הפעלת סוכנים ומעקב אחר הלכי רוח. בשל כך נוצר חוסר איזון איסופי שאפשר לאויב להסתיר את עיקר הכנותיו. על אף אזהרות שהתקבלו, אלו לא היו מוחשיות דיין לשבירת הקונספציה שחמאס מורתת (הכט, 2024, עמ' 25–29; חזות, 2024, עמ' 327–342).

הסיבה הרביעית – המודיעין לא שקלל שני גורמים אסטרטגיים שהשפיעו על תפיסת הדחיפות של סינוואר להוציא את המתקפה לפועל: המחלוקת הקשה שהחלישה, בראייתו, את החברה הישראלית; והשיח סביב נורמליזציה בין ישראל לערב הסעודית, עם המשמעויות השליליות ליחסי הכוחות באזור ולסוגיה הפלסטינית (הכט, 2024, עמ' 22–23).

נראה כי בשל הדגש שהושם בעשורים האחרונים על איסוף מודיעין למטרות והערכת תוצאות פיזיות, הוחלשה יכולת האיסוף וההערכה של המודיעין הבסיסי והמודיעין האסטרטגי ונוצרה תפיסת איסוף לא מאוזנת. במציאות זו ידע המודיעין להצביע על מיקום מטרות צבאיות של חמאס ברצועה, אך נכשל בהרמת דגל שעשויה הייתה להניע פעולות ישראליות שהיו מונעות את מתקפת ה-7 באוקטובר, או לכל הפחות מאפשרות היערכות צבאית נרחבת יותר כנגד המתקפה.

למלחמה עצימה לא נדונה באופן מעמיק עם הדרג המדיני, ונבעה כנראה מההעדפה של צה"ל עצמו. לנוכח מגבלות הכוח הצבאי הישראלי לא היו כוחות סדירים מספיקים להתמודדות עם מתקפת ה-7 באוקטובר. נראה כי לא הייתה מודעות לשאלה מה יקרה אם אין התרעה והמכשול ייפרץ.

נוסף על כך, כישלון הגנת הגבול עם עזה נבע מבניית מערך הגנה המכוון נגד איומי טרור ולא מול איום רחב היקף, גם לא אחרי שהרמטכ"ל כוכבי החל להתייחס לחזבאללה ולחמאס כאל צבאות טרור. למרות שהגנה היא צורת קרב החזקה ביותר, בהיעדר מודעות לכך שההרתעה וההתרעה עלולות להיכשל, תפיסת ההגנה של פיקוד הדרום התבססה על ארגון לקוי של המרחב, הקצאה חסרה של כוחות הגנה, אי-השקעת משאבים בביצור קו הגנה שיגן על יישובי הנגב המערבי והיעדר חיבור של הכוחות לחיל האוויר ולחיל הים – וכל אלה הובילו לאסון (הכט, 2024, עמ' 31-32; חזות, 2024, עמ' 332-335).

המלצות

הנחת המוצא של המאמר היא שהמשתנה הבדיד החשוב ביותר לשיפור הביטחון הלאומי של ישראל הוא איכות תהליכי קבלת החלטות האסטרטגיות-ביטחוניות. לפיכך התמקד המאמר בבחינת המשמעויות של חוסר הלימה וקוהרנטיות בין הרבדים השונים של תפיסת הביטחון, ולכן מומלץ לעשות מאמץ מכוון ועקבי לתיקון הפערים שבאו ליד ביטוי ביצירת התנאים שאפשרו את אסון ה-7 באוקטובר. זאת כאשר מרכזי הכובד הם בשיפור תהליכי קבלת החלטות ברובד אסטרטגיית הביטחון וביצירת דורשי מקצועי ורציף, הכולל הכוונה ובקרה, עם רובד תפיסת ההפעלה.

נכון להמשיך לבסס לעת עתה את תורת הביטחון על מימוש ארבע התפוקות האסטרטגיות הקיימות – הרתעה, התרעה, הכרעה והתגוננות. אין זה אומר שלא נכון לבחון את תוחלתן של כל אחת מהתפוקות הללו אל מול המציאות האסטרטגית-ביטחונית המתהווה, או לבחון תפוקות נוספות, אך כדאי לעשות זאת בהתאם לתחקירי המלחמה ומסקנות הוועדות למיניהן, שצריכות לקום כדי לחקור את הסיבות למלחמה ואת אופן ניהולה. הפיכתה האפשרית של איראן למדינת גרעין מחייבת גם היא בחינה מעמיקה של תקיפות תפיסת הביטחון. ברובד אסטרטגיית הביטחון נדרש לפתח מתכונת לכתיבה ולאישור אסטרטגיה רבתי והערכת מצב אסטרטגית עיתית. הצעת החוק של איזנקוט ואדלשטיין, שנועדה לייסד ולבסס כתיבה ואישור אסטרטגיה רבתי ויצירת זיקה בינה לבין תוכנה של הערכת מצב אסטרטגית

מכל מקום, כפי שלמדנו במלחמת יום הכיפורים, אסור שההתרעה תהיה קו ההגנה האחרון לאפשרות של מלחמה. על כן תורת הביטחון מחייבת תפוקה אסטרטגית של יכולת הגנה על בסיס הצבא הסדיר, ובהמשך **הכרעה** בשדה הקרב. הדבר מחייב, על פי תפיסת ההכרעה הקלאסית של תורת הביטחון, היערכות ומוכנות של כוחות הסדיר בגבולות וביהודה ושומרון, וכוחות מילואים מספיקים ומאומנים. במהלך העשורים האחרונים התרחקה ישראל מתפיסת הכרעה זו וריידה את חשיבות התמרון הקרקעי ההתקפי כמרכיב ליבה בהשגת הכרעה. ברוח זו, דוח ועדת מרידור (2006) שבחן את תפיסת הביטחון של ישראל המליץ להתבסס על הפעלת אש מדויקת מנגד ומהלכים קרקעיים מוגבלים כדי להפחית את שחיקת כוחותינו ולהתחשב בשיקולים מדיניים. שינוי זה, לטענת הדוח, מתאפשר עקב התפתחות הטכנולוגיה בשדה הקרב. נראה כי חדרה לתפיסת ההפעלה ההנחה שעידן המלחמות הגדולות תם, והתפתחות זו מאפשרת הקטנת הכוח היבשתי של צה"ל ומלאי החימושים שלו.

בזמן שצבאות הטרור סביב ישראל ובעיקר חזבאללה וחמאס השקיעו בבניין כוח ובגיבוש תוכניות אופרטיביות התקפיות, צה"ל הקטין את גודלו, כשירותו ומוכנותו של כוח היבשה בסדיר ובמילואים. פגיעה זו בגודל צבא היבשה ובכשירותו למלחמה עצימה לא נדונה באופן מעמיק עם הדרג המדיני, ונבעה כנראה מההעדפה של צה"ל עצמו.

כמהלך משלים הומלץ בדוח הוועדה על פיתוחו

וקידומו של מרכיב הגנה והתגוננות, כדי לאפשר להוציא לפועל מהלכים התקפיים חלקיים. כהשלמה לכך הומלץ בדוח לפתח **תחליפי הכרעה** כדי לאפשר מנגנוני סיום שאינם מסתמכים על הכרעה, אלא יוצרים בסיס להסדרות זמניות המפסיקות את החיכוך הצבאי ומאפשרות מציאות אסטרטגית סבירה. בפועל נראה כי למרות שדוח ועדת מרידור לא אומץ באופן רשמי על ידי הקבינט המדיני-ביטחוני, מדינת ישראל יישמה הלכה למעשה מודל של תחליפי הכרעה בסבבים מול עזה מ-2008. זאת ללא בחינה אסטרטגית של השפעת מודל זה על ראיית הצד השני בדבר עוצמת ההרתעה המצטברת של ישראל ונכונותה להילחם על הקרקע. זאת ועוד, ברמת תפיסת ההפעלה, בזמן שצבאות הטרור סביב ישראל ובעיקר חזבאללה וחמאס השקיעו בבניין כוח ובגיבוש תוכניות אופרטיביות התקפיות, צה"ל הקטין את גודלו, כשירותו ומוכנותו של כוח היבשה בסדיר ובמילואים. פגיעה זו בגודל צבא היבשה ובכשירותו

תשומה חיונית וחשובה במכלול קבלת ההחלטות בתחום הביטחוני ויאפשר לנתב את העשייה הביטחונית לכיוונים הנדרשים, תוך יצירת סנכרון של ממש עם צה"ל וגופי הביטחון הנוספים. שינוי זה יחייב הגברת שיתוף הפעולה הבין־ארגוני בין המל"ל לארגוני הביטחון, בדגש על צה"ל. בהמשך לכך נדרש שיפור בתפקוד הקבינט המדיני־ביטחוני ומעורבותו הישירה בניהול רובד אסטרטגיית הביטחון, וכן בבקרה על רובד תפיסת ההפעלה. הגיעה העת למסד בחוק את הרכב וסמכויות הקבינט המדיני־ביטחוני, לרבות חובתו לבחון ולאשר את אסטרטגיית הביטחון והערכות מצב עתידיות, ולקיים דיונים ומעקב קבועים בסוגיות של בניין הכוח של צה"ל, תוכניות אופרטיביות, תפיסת האיסוף המודיעיני וכיוצא בזה. למל"ל תפקיד חיוני בטיוב תהליכי קבלת ההחלטות בראיית תפיסת הביטחון, הן מתוקף תפקידו כמרכז דיוני הקבינט הביטחוני־מדיני והן כמי שאמור לעקוב אחרי ביצוע החלטותיו, לגבש אסטרטגיה רבתי והערכות מצב עתידיות, לעסוק בתפיסת הביטחון ולהעמיק את הידע של שרי הממשלה בנושאים מדיניים־ביטחוניים. במסגרת זו המל"ל יכול וצריך למלא תפקיד מרכזי בחיזוק האינטגרציה בין רובד אסטרטגיית הביטחון לרובד תפיסת ההפעלה.

הדרג הצבאי חייב לדרוש לקבל הנחיות וקביעת יעדים אסטרטגיים מהדרג המדיני, ולא להמשיך בנוהג שבהיעדרם הוא קובע אותם לעצמו לצורך תכנון בניין והפעלת כוח. הוא חייב לדרוש בתוקף את קיומו של דיאלוג זה. מעבר לכך נדרש הדרג הצבאי לשותף פעולה עם המל"ל לצורך הגשה של הערכת המצב המורחבת והאינטגרטיבית לדרג המדיני. במקביל עליו להקפיד, במנותק מהתנהלות הדרג המדיני, על חיבור אפקטיבי עם התפוקות האסטרטגיות הנדרשות ממנו מתוך רובד תורת הביטחון ועל הערכה מתמשכת של עמידתו בהן.

★

המחבר מבקש להודות לתא"ל (מיל) יורם חמו על הערותיו לטיוטת המאמר.

אלוף־משנה (מיל) ד"ר שמעון ארד שירת במגוון תפקידים בתחום התכנון האסטרטגי בצה"ל, במשרד הביטחון ובמטה לביטחון לאומי. בעל תואר שלישי ביחסים בינלאומיים מאוניברסיטת חיפה ותואר ראשון ושני מאוניברסיטה העברית בירושלים. כיום עוסק ביעוץ ביטחוני־אסטרטגי.

aradshimon@gmail.com

עיתית, חשובה מאוד בהקשר זה. שני סוגי המסמכים צריכים להיות מוצגים לקבינט המדיני־ביטחוני ולקבל את אישורו.

למעשה הערכות מצב שנתיות לא תמיד מוצגות

לקבינט, כפי שדורש חוק המל"ל, והן אינן בוחנות את עמידת ישראל בתפוקות האסטרטגיות הנדרשות על פי תורת הביטחון. בראיית תפיסת הביטחון וההלימה הנדרשת בין רבדיה, **הערכות מצב שנתיות חייבות לכלול הערכה ייחודית ומובנת באשר ליכולתה של ישראל לספק את התפוקות האסטרטגיות (הרתעה, התרעה, הכרעה והתגוננות) המוגדרות בתורת הביטחון בתרחישים שונים.**

כלקח ממתקפת ה־7 באוקטובר מוצע כי הערכת המצב השנתית של המל"ל תמסד בחינה של עמידתה של ישראל בעקרונות תורת הביטחון, ובתוך כך:

- תעריך את מאזן ההרתעה הבסיסית של ישראל לא רק באמצעות הערכת עוצמתה בעיני עצמה, אלא תבחן ותשווה בין הערכות ייעודיות של אמ"ן, שב"כ ומוסד לגבי השאלה כיצד אויביה של ישראל מפרשים את המאזן.
- תבחן את תפיסת האיסוף המודיעיני. בחינה כזו ערב ה־7 באוקטובר יכולה הייתה אולי להצביע על כך שצמצום במודיעין אנושי וסגירת יחידת חצב יצרו תפיסת איסוף מודיעיני לא מאוזנת, שהסתמכה יתר על המידה על סוג אחד של מודיעין – האזנות וחדירה למאגרי מחשב – ויצרה חוסר איזון איסופי.
- תבחן את יכולת ההגנה של ישראל לנוכח כישלון ההרתעה בתרחישים שונים. לפני ה־7 באוקטובר לא הייתה מודעות לשאלה מה יקרה אם אין התרעה, ועל כן הדרג המדיני לא העמיק בשאלת יכולת ההגנה של צה"ל בזירות השונות במקרה של הפתעה. הערכת המצב השנתית של המל"ל צריכה לספק בחינה של סוגיה זו עם המלצות לגבי הדיונים השוטפים הנדרשים בנושא עבור הקבינט המדיני־ביטחוני.
- בהמשך לכך, הערכת המצב השנתית צריכה לבחון את יכולת ההכרעה המוערכת של צה"ל בתרחישים שונים, תוך בחינת היחס בין הישגים, מחירים וזמן.
- הערכת המצב צריכה גם לבחון את יכולת ההתגוננות של ישראל בתרחישים שונים ולהמליץ על שיפורים נדרשים.

יש לשנות ולהרחיב את מתכונת הערכת מצב השנתית כפי שהיא כיום. זאת בדגש על הוספת המרכיבים הביטחוניים־צבאיים האלה, לצד המשך בחינת המאזן האסטרטגי והחלופות למדיניות ישראל. שינוי זה יהווה

they organize themselves internally, what they invest in, whom they choose to align with and who wants to align with them, which wars they fight, which they deter, and which they avoid

2 בהקשר זה נראה, כי לא השתנתה המציאות שמבקר המדינה **הצביע** עליה בדוח שלו על מבצע צוק איתן: "התוכניות האופרטיביות לרצועת עזה הוצגו לשרי הקבינט לפני שהקבינט קבע את היעדים האסטרטגיים לגבי רצועת עזה. כפועל יוצא מכך, הדרג הצבאי נאלץ להתוות בעצמו את היעדים האסטרטגיים, כדי לתכנן לאורם את הפעילות הצבאית".

3 תפיסה זו באה לידי ביטוי בקישור שעשה סינוואר בין המתקפה שהחליט עליה לבין סורה 17 בקוראן (סורת המסע הלילי), שמתארת קרב בשלושה שלבים בין המוסלמים לבני ישראל — תקיפת המוסלמים את בני ישראל ('ההבטחה הראשונה'); לאחר מכן השבת מלחמה מצד בני ישראל; ולבסוף הכרעת בני ישראל על ידי המוסלמים והגעה למקומות הקדושים ('ההבטחה השנייה'). לכל הפחות, המרכיב הדתי-אמוני היה צריך להשפיע על הערכת המורטעות של חמאס — לא על בסיס מידת הפגיעה הפיזית בו בכל סבב, אלא על בסיס ניתוח משלים לגבי המרכיבים הלא-מוחשיים והתודעתיים של מאזן הרתעה כלפי גורם דתי.

מקורות

הכט, ע' (2024), **תפיסת הביטחון הלאומי של ישראל: תובנות ממלחמת חרבות ברזל**. עיונים בביטחון המזרח התיכון מס' 208, מרכז בגין-סאדאת למחקרים אסטרטגיים (בס"א), אוניברסיטת בר-אילן. <https://tinyurl.com/5n72z3jz>
חזות, ג' (2024). **צבא ההייטק וצבא הפרשים: כיצד ויתרה ישראל על צבא היבשה**. מערכות ומוזדן.

הערות

1 היועץ לביטחון לאומי של ארצות הברית, ג'ייק סאליבן, **טען** טענה זהה במאמר ב־Foreign Affairs (נובמבר/דצמבר 2023) שניתח את מקורות העוצמה של ארצות הברית (ההדגשה שלי):
Nothing in world politics is inevitable. The underlying elements of national power, such as demography, geography, and natural resources, matter, but history shows that these are not enough to determine which countries will shape the future. **It is the strategic decisions countries make that matter most—how**

הסכנה משינוי הסטטוס קוו בהר הבית

שמואל ברקוביץ

חוקר עצמאי

הר הבית הוא המקום הקדוש ביותר ליהודים, אך הוא גם המקום הקדוש השלישי בחשיבותו למוסלמים. זהו הרקע להסדר הסטטוס קוו בהר הבית שקבע שר הביטחון דאז משה דיין ביוני 1967. אחד מעקרונות היסוד של ההסדר הזה, שנשמר בקפדנות על ידי כל ממשלות ישראל באמצעות משטרת ישראל עד שנת 2018, היה איסור תפילת יהודים במקום. בשנת 2018 הותר ליהודים להתפלל בשקט וללא אביזרי תפילה בשביל הצמוד לחומה המזרחית של הר הבית. מאז ניסו ומנסים חוגים יהודיים קיצוניים להשיג היתר רשמי לתפילת יהודים בכל חלקי הר הבית.

הפלסטינים מתנגדים לכך בתוקף ובאלימות (עד כדי פיגועי התאבדות), בראותם בכך חילול קדושתו של הר הבית למוסלמים ופגיעה בחשיבותו הלאומית עבורם. על רקע זה תהיה ישראל בסכנה גדולה אם יותר ליהודים להתפלל בהר הבית. לאחרונה התייצב בראש התומכים במתן היתר כזה השר לביטחון פנים איתמר בן גביר. למרות האיסור של מועצת הרבנות הראשית וגדולי ההלכה ביהדות על יהודים להיכנס להר הבית, ובניגוד לאזהרות הביטחוניות בנדון, השר בן גביר לוחץ על ממשלת ישראל להתיר ליהודים באופן רשמי להתפלל בכל חלקי הר הבית, והוא עצמו עלה לשם, התפלל במקום ואף הצהיר על שינוי הסטטוס קוו בנושא.

המאמר סוקר את תולדות הסדר הסטטוס קוו, מגלה לראשונה שיהודים כבר מורשים להתפלל במקום מוגדר בהר הבית מאז שנת 2018, מסביר את מהות האיסור ההלכתי על יהודים לעשות זאת ומתריע על הסכנות לישראל מבחינה ביטחונית ומדינית, הכרוכות במתן היתר רשמי ליהודים להתפלל בהר הבית.

מילות מפתח: הר הבית, פלסטינים, ישראל, ירושלים, אסלאם, יהדות, סטטוס קוו, בן גביר, תפילה בהר הבית.

מבוא

חיים לאל. זה היה בעבר הרקע לניסיונות של נוצרים ויהודים "משיחיים" לשרוף את מסגד אל־אקצא (מייקל רוהאן, 1969), לפגוע במסגד כיפת הסלע (אלן גודמן, 1982) ואף לפוצץ את המסגד האחרון (מחתרת ליפתא והמחתרת היהודית, 1984).¹ ואולם האתר הזה, הנקרא בפי המוסלמים אל־חרם אל־שריף (המקום הקדוש הנעלה), הוא המקום הקדוש השלישי בחשיבותו בעולם (אחרי מסגד אבן הכעבה במכה ומסגד קבר הנביא מוחמד במדינה) למוסלמים הסונים (כ־1.25 מיליארד בעולם), ובייחוד לפלסטינים. הקדושה הזאת מבוססת באסלאם על האמונה שהנביא מוחמד, במהלך מסעו הלילי על גב סוסו המעופף אל־בוראק ממכה לירושלים, נחת בקרבת מסגד אל־אקצא ועלה מהסלע שבכיפת הסלע לשמיים. שם הוא פגש את אללה וקיבל ממנו את מצוות חמש התפילות ביום,

הר הבית הוא המקום הקדוש ביותר בעולם ליהודים, מאחר שלפי אמונתם כאן שורה השכינה בקביעות ולנצח. כאן עמדו **שלושה** בתי מקדש יהודיים (מקדש המלך שלמה, מקדש עולי בבל ומקדש המלך הורדוס). קודש הקודשים בבתי המקדש (הסלע במסגד כיפת הסלע) הוא המקום הקדוש ביותר בעולם ליהודים, ואילו היה נכנס רק הכהן הגדול, ורק ביום הכיפורים. האתר הזה נחשב ביהדות גם לנקודת התחלת הבריאה, למרכז העולם ולמקום עקידת יצחק (ברקוביץ, 2006, ספר בכתובים, פרק 1 סעיף 1). עבור יהודים רבים הר הבית הוא גם סמל לאומי למלכות ישראל בעבר, וכיום הולך וגדל מספר היהודים המאמינים שבמקום הזה נמצא המפתח לגאולת העם במלכות ישראל בעתיד, ורוצים לבנות כאן את בית המקדש הרביעי ולשוב להקריב בו קורבנות בעלי

הסדר הסטטוס קוו בהר הבית

הסדר הסטטוס קוו בהר הבית כלל שלושה עקרונות, וזמן קצר לאחר פגישת דיין עם ההנהגה המוסלמית העליונה והווקף נקבע עיקרון נוסף (סעיף ד להלן), ביוזמת השר מנחם בגין:

א. הניהול האזרחי הפנימי של הר הבית/אל-חרם אל-שריף יישאר בידי הווקף המוסלמי.

ב. השמירה על הסדר הציבורי ועל הביטחון בהר ובסביבתו תהיה בידי כוחות הביטחון של מדינת ישראל.

ג. רק מוסלמים יורשו להתפלל בהר הבית, ולא מוסלמים (כולל יהודים) יוכלו רק לבקר בו ללא כל תפילה.

ד. לא-מוסלמים ייכנסו להר הבית רק דרך שער המוגרבים וללא תשלום. המוסלמים ייכנסו להר הבית דרך שמונה שערים אחרים, ללא תשלום.

הנושא נדון בממשלה כחודשיים לאחר הודעת משה דיין על הסדר הסטטוס קוו החדש בהר הבית. לדברי דיין, למרות שאיש מהשרים לא רצה שתתקבל החלטה פורמלית האומרת שאסור ליהודים להתפלל בהר הבית, הוחלט לאשר את המדיניות האוסרת על כך. **"היה ברור שאם לא נמנע תפילת יהודים בחצר המסגד, יסתבכו הדברים ותתלקח מלחמת דתות [...] עלינו לראות בהר הבית אתר היסטורי של זכר העבר, אך לא להפריע לערבים לנהוג בו כפי שהוא עתה – מסגד תפילה מוסלמי"** (דיין, 1976, עמ' 498. ההדגשה של המחבר).

לפיכך, ממשלת ישראל לא נתנה תוקף של החלטה מפורשת לאיסור על יהודים להתפלל בהר הבית, ואין שום חוק האוסר זאת. ואולם בהחלטה מס' 761 של ועדת השרים לשמירה על המקומות הקדושים מיום 16 באוגוסט 1967 נקבע בין היתר: **"משיעלו בכניסה להר הבית מתפללים יהודים, הם יופנו על ידי כוחות הביטחון לכותל המערבי"**.² כמו כן, **"בבג"ץ 222/68 חוגים לאומיים נ' שר המשטרה** (עמ' 170) צוטטו דבריו של שר המשטרה בתשובה לשאליתה בכנסת: **"[...] לאחר אי על נקודת המשטרה בהר הבית הוראות מפורשות לא לאפשר ליהודים תפילה ברחבת הר הבית בכדי לא להביא להתנגשות ולהפרת הסדר הציבורי. פרקליט המדינה המלומד הודיע לנו כי הוראה זו ניתנה על דעת הממשלה כולה"**.³

ואכן כל ממשלות ישראל ללא יוצאת מן הכלל, מהשמאל ומהימין כאחת, כולל כל הממשלות בראשות בנימין נתניהו (1996–1999; 2009–2024) אימצו את המדיניות שלפיה אין לאפשר ליהודים להתפלל בהר הבית, והורו למשטרת ישראל למנוע תפילה כזאת במסגרת הסדר הסטטוס קוו בהר הבית.⁴

שכל מוסלמי חייב לקיימה (ברקוביץ, ספר בכתובים, פרק 1 סעיף 3).

בהתאם לכך הר הבית הוא מקום פולחן מוסלמי **בלעדי** מזה כ-1,300 שנה, פרט לתקופה הצלבנית בירושלים (1099–1187), מאז כבשו הערבים לראשונה את ירושלים בשנת 638 לספירה. כיום מצויים באתר הזה שישה מסגדים: כיפת הסלע (נחנך בשנת 691 לספירה כמבנה להנצחת עלייתו של הנביא מוחמד לשמיים, שהפך למסגד נשים במאי 1952); מסגד אל-אקצא (נחנך בשנת 705 לספירה); מסגד אל-מרוואני ('אורות שלמה', נחנך בדצמבר 2000); מסגד באב אל-רחמה (נחנך בפברואר 2019); ומסגד אל-בוראק (נחנך במאה ה-17). מוסלמים רבים מתפללים במסגדים אלה חמש פעמים ביום מדי יום ביומו. בחגים המוסלמיים ובימי צום הרמדאן מגיע מספר המתפללים המוסלמים בהר הבית למאות אלפים.

קדושתו הדתית וחשיבותו הלאומית של האתר לפלסטינים הן הבסיס לתביעתם לכונן בירושלים המזרחית את בירת מדינתם העתידית. על רקע זה הפלסטינים מתנגדים בחריפות יוצאת דופן (עד כדי פיגועי התאבדות) לתפילת יהודים בהר הבית, אף שאין להתנגדות זו כל בסיס בהלכה המוסלמית.

אתר זה הוא גם סמל לאומי בעל חשיבות עליונה לפלסטינים (מוסלמים ונוצרים כאחד) ונחשב בעיניהם למעוז האחרון שנותר בשליטתם בירושלים, שהרי בהתאם להסדר הסטטוס קוו (ראו להלן) הווקף ממשיך כבעבר לנהל את אל-חרם אל-שריף/הר הבית מבחינה אזרחית. **קדושתו הדתית וחשיבותו הלאומית של האתר לפלסטינים הן הבסיס לתביעתם לכונן בירושלים המזרחית את בירת מדינתם העתידית. על רקע זה הפלסטינים מתנגדים בחריפות יוצאת דופן (עד כדי פיגועי התאבדות) לתפילת יהודים בהר הבית, אף שאין להתנגדות זו כל בסיס בהלכה המוסלמית. הפלסטינים מתנגדים לכך בתוקף מאחר שהם מפרשים תפילה כזאת כניסיון להפגין ריבונות ישראלית באתר הקדוש להם, כפגיעה חמורה בשליטתם האזרחית באל-חרם אל-שריף וכחילול קדושתו.**

זהו הרקע להסדר הסטטוס קוו בהר הבית/אל-חרם אל-שריף, שקבע שר הביטחון משה דיין (על דעת עצמו וללא החלטת ממשלה) בפגישתו עם הנהגת המועצה המוסלמית העליונה והווקף המוסלמי במסגד אל-אקצא ב-17 ביוני 1967.

להם לבנות במקום בית כנסת גדול ומפואר (כמו שכבר הציעו הרב הראשי שלמה גורן, הרב הראשי מרדכי אליהו והשר לביטחון לאומי איתמר בן גביר), לפחות כמו מסגדי אל-אקצא וכיפת הסלע, בשם הכבוד הלאומי ושוויון זכות הפולחן בין היהודים לבין המוסלמים. בשלב הזה, לנוכח קיומו של בית כנסת מפואר ליהודים, יתקצר המרחק העקרוני והטכני לשיפוץ בית הכנסת והפיכתו לבית מקדש. מיקומם של בית הכנסת והמקדש יהיה בתוספת הורדוס בדרום הר הבית, ליד מסגד אל-אקצא, או ליד הרמה המוגבהת מסביב לכיפת הסלע (לפי דעת הרבנים המתירים את הכניסה להר הבית), **או (אם תימצא פרה אדומה) גם ליד כיפת הסלע או במקומה, שהרי שם עמדו בתי המקדש היהודיים לפי ספריו של יוסף בן־מתתיהו (יוספוס פלאוויוס) ולפי ההלכה והמסורת היהודית.**

המשטרה הקפידה למנוע תפילת יהודים בהר הבית, ויהודים שניסו להתפלל שם נעצרו, הועמדו לדין פלילי או קיבלו צווי הרחקה מהר הבית לתקופה קצובה. המשטרה נימקה את מניעת התפילה של יהודים בהר הבית בתפקידיה על פי החוק: לשמור על שלום הציבור וביטחונו ועל הסדר הציבורי לנוכח החשש מתגובה אלימה של המוסלמים לתפילת יהודים בהר הבית.

בית המשפט העליון חזר והדגיש בכל פסקי הדין של בג"ץ בענייני הגישה והתפילה בהר הבית את **רגישות הרבה של המקום הקדוש הזה מבחינה ביטחונית:**

הר הבית הוא מקום נפיץ, המקום אליו נשפכים נהרות הלבנה של הסכסוך הלאומי ושל הסכסוך הדתי, ומכאן סכנת ההיתוך בליבת הכור הלוהט. לא תהא זאת הפרזה לומר כי מדובר באחד המקומות המורכבים והרגישים ביותר במזרח התיכון אם לא בעולם כולו [...] כל תקרית קטנה במקום כזה עלולה להביא להתלקחות גדולה.¹⁰

גם מפקד מחוז ירושלים ניצב מיקי לוי התריע בחריפות רבה ב־11 בינואר 2013 נגד שינוי הסטטוס קוו בהר הבית:

ראוי לשמור את המצב בהר הבית כפי שהוא. בית המשפט קבע [זו טעות. הייתה זו ממשלת ישראל שקבעה באוגוסט 1967 – ש"ב] שמי שרוצה להתייחד עם אלוהיו, יופנה על ידי כוחות המשטרה אל הכותל המערבי. **כל ניסיון**

בהתאם לכך המשטרה הקפידה למנוע תפילת יהודים בהר הבית, ויהודים שניסו להתפלל שם נעצרו, הועמדו לדין פלילי או קיבלו צווי הרחקה מהר הבית לתקופה קצובה. המשטרה נימקה את מניעת התפילה של יהודים בהר הבית **בתפקידיה על פי החוק:** לשמור על שלום הציבור וביטחונו ועל הסדר הציבורי לנוכח החשש מתגובה אלימה של המוסלמים לתפילת יהודים בהר הבית. בג"ץ אישר את המדיניות הזאת בגלל "הוודאות הקרובה" לפגיעה בשלום הציבור בשל תגובה אלימה של המוסלמים לתפילת יהודים במקום, וכל העתירות שהוגשו לבג"ץ בדרישה להתיר תפילת יהודים בהר הבית נדחו.⁵

ואולם במשך הזמן הגבילה המשטרה את האיסור על תפילת יהודים בהר הבית רק לתפילה שיש לה "ביטויים חיצוניים",⁶ כלומר הותר ליהודים לעמוד בלי לזוז ולהתפלל בהר הבית בלב, בשתיקה, אולם נאסר עליהם להשמיע את התפילה אף בלחש (בניגוד להלכה המחייבת להשמיע את התפילה), להשתחוות (כנהוג בתפילת שמונה־עשרה) ולשאת כפיים לפני עם אצבעות מפושקות (כנהוג בברכת כוהנים), למרות שהאיסורים האלה מנוגדים להלכה היהודית.⁷ כמו כן נאסר על לא־מוסלמים להכניס להר אביזרי תפילה כמו ספרי תפילה, טליתות ותפילין. בהתאם לכך, בשנת 2003 הציבה המשטרה בכניסה להר הבית שלט שבו נאמר, בין היתר, כי בהר הבית **"אסורה פעילות דתית/פולחנית בעלת סממנים חיצוניים גלויים".**

כמו כן נאסרה בשלט גם **הכנסת תשמישי קדושה או חפצים אחרים המשמשים לפעילות דתית/פולחנית.**⁸

תפילת יהודים בהר הבית

בשנת 2018, ביוזמת השר לביטחון פנים דאז גלעד ארדן, ומפקד מחוז ירושלים במשטרה יורם הלוי, הותר ליהודים לראשונה להתפלל בהר הבית מדי יום ביומו תפילת שחרית ותפילת מנחה, עם ביטויים חיצוניים לתפילה: קריאתה מטלפונים ניידים והשמעתה בקול שקט.⁹ בכך טמונה סכנה גדולה, שהרי ברור כי היהודים המעוניינים בכך לא יסתפקו בתפילה "שקטה" בהר הבית עם "סממנים חיצוניים" צנועים, כאמור. קרוב לוודאי שעד מהרה יתחיל תהליך מסוכן של "מקצה שיפורים": בשלב הבא יבקשו המתפללים לשפר את תנאי התפילה שלהם ולהתפלל עם תשמישי קדושה כמקובל בתפילה, כגון טליתות, ספרי תפילה ותפילין. לאחר מכן ידרשו המתפללים לאפשר גם להם (כמו למוסלמים), ובפרט בחורף, להתפלל במבנה כלשהו, דהיינו לאפשר להם לבנות שם בית כנסת כמו שהמוסלמים מתפללים במסגד. בשלב הבא ידרשו המתפללים ותומכיהם להתיר

באוקטובר. לפי הודעת לשכת ראש הממשלה מ־25 באוקטובר 2015:

ישראל מאשרת מחדש את מחויבותה לשמירה ללא־שינוי בסטטוס קוו בהר הבית [...] לישראל אין כוונה לחלק את הר הבית ואנו דוחים כל ניסיון לטעון אחרת. אנו מכבדים את החשיבות של התפקיד המיוחד של הממלכה ההאשמית של ירדן, כפי שהיא משתקפת בהסכם השלום מ־1994 בין ירדן לישראל ואת תפקידו ההיסטורי של המלך עבדאללה השני. ישראל תמשיך לאכוף את המדיניות הוותיקה שלה: מוסלמים יתפללו בהר הבית, לא־מוסלמים יבקרו בהר הבית.

יודגש כי זו הייתה הפעם הראשונה שישראל הודיעה בפומבי ובאופן רשמי שיהודים לא יתפללו בהר הבית אלא רק יבקרו בו, ושרק המוסלמים יתפללו שם. זו הייתה הפעם הראשונה שהצהרה הזאת הפכה לחלק רשמי מההסכמות המדיניות בין ישראל לבין ארצות הברית וירדן. ראש הממשלה נתניהו חזר והבטיח לעבדאללה מלך ירדן בפגישתם ב־24 בינואר 2023, כי הסטטוס קוו בהר הבית יישמר.

בכך הפך האיסור על תפילת יהודים בהר הבית מאיסור משטרתי להתחייבות מדינית בינלאומית, ולמעשה נשללה זכותם של יהודים להתפלל בהר הבית גם במקרים שאין "ודאות קרובה" להפרת הסדר הציבורי על ידי המוסלמים, אם יהודים יתפללו שם במועד מסוים. בכך גם דחתה ממשלת ישראל, רשמית ופומבית, את כל הקריאות של ארגוני המקדש, פעילי הר הבית, שרים וחברי כנסת ימנים לשינוי הסטטוס קוו בהר הבית על ידי תפילת יהודים שם.

כאמור, באל־חרם אל־שריף מתפללים מדי יום עשרות אלפי מוסלמים, ובחגיגה עשוי מספר המתפללים המוסלמים להגיע למאות אלפים ביום. לפיכך, אם ישונה הסטטוס קוו בהר הבית וממשלת ישראל תתיר גם ליהודים להתפלל בהר הבית, ולא כל שכן – אם כך יצוה או יותר גם מבחינה הלכתית על ידי גדולי ההלכה – יעלו להר הבית מאות אלפי יהודים כדי לקיים את המצווה הזאת. במצב כזה לא יוכלו כוחות הביטחון לחצוץ בין המוני המתפללים בני שתי הדתות, הנאבקים על השליטה באתר הזה מבחינה לאומית ודתית כאחת. אז תהפוך "הודאות הקרובה" למהומות דמים ולפיגועים קטלניים נגד יהודים בירושלים, ברחבי ישראל ובשטחים למציאות ממשית נוראה.

לשנות את הסטטוס קוו בהר הבית ייתפס כניסיון רגשי־דתי, והחורבן, הנזק, הנפגעים בנפש ואובדן הדם לחינם – מי יאשורם [...] אם לא ניזהר בנפשותינו, מלחמת עולם שלישית תצא מהמקום הזה (סגל, 2013, ההדגשה של המחבר).

גם ראש הממשלה בנימין נתניהו, בנאום בפני פעילי הליכוד מ־7 במארכס 2020 (חמישה ימים אחרי הבחירות לכנסת ה־23, שבהן זכה הליכוד), גילה לשומעיו שאיתמר בן גביר, יו"ר מפלגת עוצמה יהודית, הציע לו לפני הבחירות שמפלגתו (עוצמה יהודית) תפרוש מהמרוץ לבחירות ותתמוך בליכוד, בתנאי שנתניהו יתחייב מראש שאם הליכוד ינצח בבחירות והוא יהיה ראש הממשלה, הוא יאשר תפילת יהודים בהר הבית. נתניהו סיפר שהוא דחה את ההצעה הזאת, מאחר ש"דבר כזה היה מבעיר את המזרח התיכון, ומעלה את חמתם של מיליארד מוסלמים. יש גבול. יש דברים שאני לא מוכן לעשות כדי לנצח בבחירות".

כל המחבלים שנותרו בחיים לאחר הפיגועים שביצעו בתחילת האינתיפאדה השלישית, בארבעת החודשים האחרונים של שנת 2015, ציינו כאחד משני המניעים לפעולותיהם את המחאה על התוקפנות הישראלית באל־חרם אל־שריף (הר הבית) ואת הניסיונות לשנות את הסטטוס קוו שם באמצעות מתן היתר גם ליהודים להתפלל שם. כך למשל, המחבל שרצח ב־21 ביולי 2017 את שלושת בני משפחת סלומון בהתנחלות חלמיש כתב לפני הפיגוע בדף הפייסבוק שלו:

אני צעיר [...] היו לי חלומות רבים ואיפות רבות. אבל איזה חיים אלה, שבהם [...] מחללים את מסגד אל־אקצא ואנחנו ישנים, זה בושה שאנחנו נשב בחיבוק ידיים [...] למה אתם לא מכריזים מלחמה למען אלוהים? הנה הם סגרו את מסגד אל־אקצא והנשק שלכם דומם.

על רקע זה התחייבה ישראל באופן רשמי כבר באוקטובר 2015 לשמור על הסטטוס קוו בהר הבית ולמנוע תפילת יהודים שם. לנוכח פיגועי הטרור בירושלים בחגי תשרי בשנת 2015, ההסתה של הרשות הפלסטינית בדבר "התוקפנות הישראלית נגד המתפללים המוסלמים בהר הבית והפרת הסטטוס קוו שם על ידי ישראל" והמחאות החריפות של עבדאללה מלך ירדן, נאלץ ראש הממשלה להגיע להבנות בעניין הסטטוס קוו בהר הבית עם מזכיר המדינה האמריקאי ג'ון קרי, בפגישתם בברלין ב־22

כלפי ירדן בפגישתו עם עבדאללה מלך ירדן בינואר 2023 ושל הסכמים קודמים בין ישראל לבין ירדן באותו עניין, ויגרם משבר חמור ביחסים בין שתי המדינות. נוסף על כך, מתן היתר רשמי ליהודים להתפלל בהר הבית יגרום למשבר ביחסיה של מדינת ישראל גם עם הטובות שבידידותיה בעולם כמו ארצות הברית, גרמניה, בריטניה וצרפת, לא כל שכן עם כל מדינות האיחוד האירופי. במצב כזה ישראל גם תספוג איומים, גינויים וסדרת החלטות חריפות נגדה במועצת הביטחון (כולל סנקציות) בעצרת הכללית וביתר מוסדות האו"ם. סנונית ראשונה לסבירותה של התחזית הקודרת כאמור הגיעה בעקבות ביקורו החפוז בהר הבית של השר לביטחון הלאומי, יו"ר מפלגת עוצמה יהודית איתמר בן גביר ב־3 בינואר 2023. אומנם הוא נכנס למתחם הר הבית בשעה שבע בבוקר ושהה בהר 13 דקות בלבד, בלי להתפלל ובלי להצהיר הצהרה כלשהי, אולם די היה בכך כדי לגרום לגל בינלאומי של מחאות וגינויים. על רקע מצעה של מפלגת עוצמה יהודית והצהרותיו של בן גביר מנהיגה במהלך מסע הבחירות בדבר הצורך בשינוי הסטטוס קוו בהר הבית באמצעות מתן היתר רשמי לתפילת יהודים שם, התפרש הביקור הזה של שר מרכזי בממשלת ישראל כפעולה פרובוקטיבית וכצעד מקדים לשינוי רשמי של הסטטוס קוו בהר הבית. מייד לאחר הביקור פנתה למועצת הביטחון של האו"ם דווקא ידידתה החדשה של ישראל במפרץ הפרסי, איחוד האמירויות, ודרשה לכנס מייד את המועצה לדיון חירום בביקורו של בן גביר בהר הבית/אל-חרם אל-שריף. **הדיון התקיים יומיים אחרי הביקור**, ב־5 בינואר 2023. מרבית נציגי המדינות שהשתתפו בדיון גינו את הביקור של בן גביר בהר הבית וראו בו פעולה פרובוקטיבית. הם קראו לישראל לשמור על הסטטוס קוו בהר הבית כדי למנוע מהומות אלימות בשטחים הכבושים, בישראל ובאזור כולו. יצוין שרבים מנציגי המדינות ניצלו את הדיון כדי להדגיש את תמיכת מדינותיהם בפתרון הסכסוך בין ישראל לבין הפלסטינים באמצעות מימוש חזון שתי מדינות לשני עמים.¹²

האיסור ההלכתי על כניסת יהודים להר הבית

בשנת 20 לפנה"ס הרס המלך הורדוס, בהסכמת היהודים, את בית המקדש השני שבנו עולי בבל ובנה במקומו את בית המקדש השלישי, שנחנך בשנת 19 לפנה"ס (בן-מתתיהו, 1963, 2011). לצורך בניית מתחם בית המקדש החדש (שכלל גם רחבה גדולה ושלושה אולמות מקורים מלכותיים), מילא הורדוס את הגאיות שהקיפו את הר הבית מצפון, ממערב ומדרום בעשרות

בשש השנים האחרונות אכן **עלה מאוד מספר היהודים העולים להר הבית** והגיע לכ־45 אלף בשנת 2023.¹¹ יהודים רבים אף **מתפללים שם** בחסות המשטרה, בניגוד להתחייבות הממשלה שלא לאפשר זאת ולשמור על המשך קיומו של הסטטוס קוו בהר הבית. רבים מבין העולים להר אינם מתרשמים מהתחזית בדבר התוצאות הנוראיות הצפויות "בוודאות קרובה" משינוי הסטטוס קוו בהר הבית בעקבות מתן היתר רשמי לתפילת יהודים שם. האנשים האלה שואפים לא רק לתפילת יהודים עם סממנים חיצוניים גלויים, עם תשמישי קדושה ובקול רם בהר הבית, אלא גם להקמת בית המקדש הרביעי שם במהרה בימינו.

אם יעלה בדעתה של ממשלת ישראל להעניק היתר רשמי לתפילת יהודים בציבור (לא כל שכן עם תשמישי קדושה כמו טלית, תפילין וספרי תפילה) ועוד יותר מכך, אם יותר ליהודים גם לבנות בית כנסת בהר הבית, הדבר עלול לפגוע קשות בביטחון הלאומי של מדינת ישראל, מאחר שהדבר עלול להתפרש בעולם המוסלמי כהכרזת מלחמה נגדו. ניתן להעריך בוודאות קרובה שהדבר יביא לאינתיפאדה פלסטינית נוספת עם פיוגועי התאבדות וקורבנות רבים, יהודים ומוסלמים, בהר הבית, בירושלים, ברחבי ישראל, בשטחים ואף ברחבי העולם, במחאה על "חילול" מסגד אל-אקצא, כפי שהפלסטינים קוראים להר הבית.

שינוי דרמטי כזה של הסטטוס קוו בהר הבית יאחד את כל העולם המוסלמי נגד ישראל, יגרום לערעור היחסים החשובים בין ישראל לבין ירדן ומצרים (שתי המדינות הערביות היחידות שחתמו על הסכמי שלום עם ישראל) ובין ישראל לבין איחוד האמירויות, בחריין, סודאן ומרוקו (המדינות שחתמו עם ישראל על 'הסכמי אברהם'), ויטתום את הגולל על המשא ומתן על הסכם כזה עם ערב הסעודית.

בין ישראל לבין ירדן יש הסכם שלום שנחתם ב־26 באוקטובר 1994. ליחסים הטובים בין שתי המדינות יש חשיבות רבה מבחינה מדינית, ביטחונית וכלכלית. מתוקף הסכם השלום בכלל וסעיף 9 בפרט (המכיר במעמדה המיוחד של ירדן גם בהר הבית), ובשל היחסים המיוחדים בין שתי המדינות, יש לירדן מעמד חשוב בהר הבית. כמו כן, ירדן רואה את עצמה כאפוסטרופית על אל-חרם אל-שריף, שהוא המקום השלישי בקדושתו לאסלאם. לפיכך ברור ששינוי הסטטוס קוו בהר הבית בעקבות מתן היתר רשמי לתפילת יהודים שם ייחשב בעיני הירדנים להפרה חמורה של הסכם השלום ושל התחייבותה הפומבית של ישראל (שיהודים לא יתפללו בהר הבית) מיום 22 באוקטובר 2015, שכוונה בעיקר או גם לירדן, של התחייבות ראש הממשלה נתניהו בנדון

ב. בתקופת בתי המקדש ועד תקופת האמוראים (המאה השלישית עד המאה החמישית לספירה), ניתן היה להיטהר מטומאת מת באמצעות אפר של פרה אדומה, כאמור, אולם אחרי חורבן הבית השלישי נכחדה הפרה הזאת ולכן אסור לכלל בני ישראל, שכולם מוחזקים כטמאי מת (פרט לרוב הכוהנים), להיכנס מעבר לחיל. המפר איסור זה עונשו כְּרַת (מיתה בידי שמיים). החשש הוא שיהודים שלא נטהרו באפר פרה אדומה יטעו באיתור האזור האסור בכניסה לטמאי מת (מעבר לחיל), והם יכנסו לאזור הזה ויגיעו בטעות אף לתחום בית המקדש. ג. החשש משפיכות דמים, מתגובתו הרצחנית של העולם המוסלמי, אם יותר ליהודים להתפלל בהר הבית.

מסיבות אלו, ליתר ביטחון ובבחינת "גדר מצווה", כמעט כל גדולי ההלכה אסרו לחלוטין את הכניסה **לכל** מתחם הר הבית (ברקוביץ, 2006, עמ' 111–119).¹⁷

ההיתר ההלכתי לכניסת יהודים לאזורים מסוימים בהר הבית

לעומת האיסור ההלכתי כאמור, יש כיום עשרות רבנים המתירים כניסת יהודים לאזורים מסוימים בהר הבית, ובראשם הרב הראשי לישראל לשעבר שלמה גורן והרבנים דב ליאור, אליעזר רבינוביץ וישראל אריאל (אריאל, 2001; גורן, 2004; וולפסון, 2019). ההיתר הזה מתבסס על כך שרבנים אלה ממקמים את המתחם הקדוש ביותר, שכלל את בית המקדש ואת העזרות ושהיה מוקף על ידי החיל, בתוך הרמה המוגבהת המקיפה את כיפת הסלע, ששטחה הוא 140 מ' X 160 מ' = 22,400 מ"ר. לעומת זאת, לפי המשנה (מסכת מידות פ"ב, ה"ו) המידות של המתחם הקדוש היו: רוחב מצפון לדרום, כולל רוחב החיל בשני הקצוות (10 מ') 77.5 מ'. אורך ממזרח למערב: 171 מ' (כולל רוחב החיל). לפיכך שטח המתחם הקדוש היה: 77.5 מ' X 171 מ' = 13,252.5 מ"ר. במילים אחרות: הרבנים המתירים מתבססים על קביעת מיקומו של המתחם הקדוש בתוך הרמה המוגבהת המקיפה את כיפת הסלע. לטענתם, שטח המתחם הקדוש האסור לכניסת טמאי מת קטן יותר משטח הרמה המוגבהת, ולפיכך טמאי מת יכולים לעלות גם לרמה זו, במרווח הקיים בינה לבין החיל בצפון ובדרום. לפי המשנה המתחם הקדוש הוא מלבן, אורכו ממערב למזרח הוא 171 מ', אולם הצד המזרחי של המתחם הקדוש ארוך ב־11 מ' מעבר לקצה הרמה, כאמור, ולכן נותר בחלק הצפוני והדרומי של הרמה שטח שאינו קדוש. למרות זאת, בהיעדר ודאות לגבי הגבולות המדויקים של המתחם הקדוש, בייחוד לנוכח החריגה של השטח

אלפי טונות של אדמה, ובכך הכפיל את שטח הר הבית המקורי מ־62.5 דונם ל־144 דונם.¹³ זהו שטחו של הר הבית גם כיום. לצורך שמירת יציבותו של המתחם החדש נבנתה סביב הר הבית חומת תמך. הצד המערבי של החומה הזאת הוא הכותל המערבי. הכפלת שטחו של הר הבית לא שינתה מבחינה הלכתית את האזורים שעליהם חלו דיני הקדושה השונים בימי בית המקדש השני, והם ממשיכים לחול גם כיום רק על מתחם בית המקדש השני (שקדם למקדש הורדוס). דהיינו, השטחים שהוסיף המלך הורדוס להר הבית (בעיקר בדרום – אזור מסגד אל־אקצא ואורוות שלמה) אינם קדושים **ומותר להיכנס אליהם**.¹⁴ לפי הדעה המקובלת, השטח המקודש במיוחד במתחם הזה ("מחנה שכינה"), שכלל את בית המקדש והעזרות, היה על הרחבה המוגבהת בהר הבית שבמרכזה עומד מסגד כיפת הסלע. שטח זה היה מוקף בחומה (או בשטח פנוי) ברוחב חמישה מטרים, שנקראה החיל. הסלע שבתוך המסגד הזה הוא, לפי הפסיקה ההלכתית המקובלת, קודש הקודשים של שלושת בתי המקדש שעמדו כאן בעבר (אופן, 2022; אריאל, 1997; וולפסון, 2019, עמ' 107; קורן, 1977, עמ' 300–310).

לעומת האיסור ההלכתי כאמור, יש כיום עשרות רבנים המתירים כניסת יהודים לאזורים מסוימים בהר הבית, ובראשם הרב הראשי לישראל לשעבר שלמה גורן והרבנים דב ליאור, אליעזר רבינוביץ וישראל אריאל.

כמעט כל גדולי וחשובי הפוסקים בישראל, האשכנזים והספרדים כאחד, מאז הרמב"ם ועד עצם היום הזה אסרו על כניסת יהודים להר הבית, ובראשם מועצת הרבנות הראשית (בהחלטות חוזרות ונשנות). על פסק ההלכה של הרבנות הראשית מיוני 1967, האוסר על כניסת יהודים להר הבית, חתמו 54 מחשובי הפוסקים בישראל ויותר מ־300 רבנים נוספים.

הסיבות העיקריות לאיסור הזה הן:

א. הקושי הטכני לקבוע את גבולותיו המדויקים של מתחם הר הבית המקורי בימי הבית הראשון והשני, ובפרט את גבולות בית המקדש עצמו, העזרות והחיל. לקביעה המדויקת של מיקום האתרים הללו חשיבות מכרעת, מאחר שלפי ההלכה כל בני ישראל, פרט לרוב הכוהנים,¹⁵ הם בחזקת טמאי מת, מאחר שהם היו בבית של מת כלשהו ונגעו בבגדיו או בחפציו. אסור לטמא מת לעבור את החיל ולהיכנס לאתרים הקדושים שמעבר לו, בלא שהיטהר קודם במי מעיין מעורבים באפר פרה אדומה.¹⁶

בירושלים, המזוהה עם ש"ס, **הוא תקף את בן גביר** בסגנון שירש כנראה מאביו:

כולם אסרו את הכניסה להר הבית. יש אחד קוראים לו בן גביר, נכנס להר הבית בריש גלי, איזה חילול השם לצאת נגד גדולי ישראל. תחשוב רגע אחד יא אהבל, הרב שלך הוא כמו כל הרבנים האלו? [...] בא חבר כנסת מתסיס את הרוחות [...] צריך להתרחק ממנו ומכל ההנהגות שלו.

בדומה לכך, גם ביקורו של השר בן גביר בהר הבית ב־3 בינואר 2023 זכה לביקורת חריפה של הראשון לציון הרב יצחק יוסף (בשמו ובשם הרבנות הראשית), ושל הרב הראשי של ירושלים (שכיהן בעבר כרב ראשי ספרדי), הרב שלמה משה עמאר.

ראויים לציון בהקשר זה דברי הביקורת על ביקורו של בן גביר בהר הבית, שנכתבו למוחרת הביקור במאמר המערכת של 'יתד נאמן' מ־4 בינואר 2023, העיתון של מפלגת דגל התורה:

מופעי ראוה פסולים שכאלו מסכנים חיי יהודים ומשחקים לידי המסיתים בצריחי המסגדים, שמשתמשים במעשים חסרי תוחלת ועתיירי איוולת שכאלו כדי לשכנע את ההמון הפלשתיני שהיהוד הולך לסלק את אל־אקצא ממקומו ולשגרר לפעולות נקמה חייתיות... מי מתיר לאנשים אלו, בהם בעלי חזות חרדית, לסכן חיי יהודים שלא לצורך ובניגוד להלכה?

גם 'הדרך', ביטאון מפלגת ש"ס, פרסם ב־4 בינואר 2023 מאמר מערכת שמתח ביקורת חריפה על ביקורו של בן גביר בהר הבית:

מחובת המחאה על מעשים שנעשים באיסור ובניגוד להלכה, ובוודאי כשמדובר בעלייה להר הבית שנאסרה על ידי כל הפוסקים בכל הדורות [...] שום דבר טוב לא יכול לצאת מלעבור על רצון השם. לא תהיה משילות ולא ריבונות ולא ביטחון מלעשות איסור, חלילה יכול לצאת מכך נזק ופגיעה.

האזהרות הביטחוניות והמחאות ההלכתיות לא עשו שום רושם על השר בן גביר, והוא שב ועלה להר הבית גם

הקדוש במזרח הרמה ולמען הזהירות ("גדר מצווה"), גם הרבנים המתירים את הכניסה להר הבית אינם מתירים להתקרב אל הרמה המוגבהת, אלא רק להקיף אותה ולהתפלל מסביב לה ובמרחק מסוים ממנה (לפחות 12 מ'). **בהתאם לכך נקבע** (בתיאום בין הרבנים המתירים לבין המשטרה) מסלול ביקור ותפילה היקפי ליהודים המעוניינים להתפלל בהר הבית: נכנסים להר דרך שער הלל (המוגרבים), עוברים ליד מסגד אל־אקצא ואורוות שלמה, משם מגיעים לשביל מרוצף הצמוד לחומה המזרחית של ההר ומתפללים במקום מסוים מול כיפת הסלע. ממשיכים בשביל המרוצף עד סמוך למסגד שער הרחמים, פונים מערבה והולכים מצפון לרמה המוגבהת, פונים דרומה ויוצאים מההר דרך שער השלשלת (גורן, 2004, עמ' 385; וולפסון, 2019, עמ' 228–231, 238–242; קורן, 1977, עמ' 294).¹⁸ לפי הרבנים המתירים, יהודים רשאים כיום להיכנס להר ולהתקרב לרמה המוגבהת שבתוך הרמה עד 12 מ' ממנה, כאמור, ובכלל אלה גם **טמאי מת שלא טיהרו את עצמם** באפר פרה אדומה, אך בתנאי שטבלו במקווה לפני כניסתם להר (וולפסון, 2019).

על פי הרבנים המתירים להיכנס להר הבית יש להתפלל בשטח שבין הרמה המוגבהת לבין הקו המחבר את שער המוגרבים עם החומה המזרחית (השטח מדרום לקו הזה הוא תוספת של הורדוס, כאמור), בשביל המרוצף הצמוד לחומה המזרחית ובשטח מסוים מצפון לרמה הנדונה. ואכן השר בן גביר, בביקורו בהר הבית ב־13 באוגוסט 2024, הקיף את הרמה המוגבהת בשביל המזרחי, התפלל שם, הקיף את הרמה מצפון ויצא דרך שער השלשלת, כפי שנהוג לעשות הקבוצות המתפללות בהר הבית.¹⁹

יודגש כי כל הרבנים, ללא יוצא מן הכלל (גם אלה המתירים את הכניסה להר הבית וגם הרב שלמה גורן ועשרות הרבנים ההולכים בעקבותיו), אוסרים על כניסת יהודים לרמה המוגבהת שמסביב לכיפת הסלע בגלל מצוות 'מורא מקדש', מאחר ששלושת בתי המקדש שכנו שם.²⁰ לפיכך לדעת כל הרבנים, מבחינה הלכתית אסור גם כיום ליהודים להיכנס לאזור הזה כדי להתפלל או לבנות שם את בית המקדש הרביעי.

לאור הפסיקה של גדולי ההלכה כאמור, ביקורו של חבר הכנסת (כתוארו אז) איתמר בן גביר בהר הבית, ב־29 במאי 2022 זכה לביקורת חריפה מצד הרב הראשי הספרדי, הראשון לציון הרב יצחק יוסף (בנו של הרב עובדיה יוסף). במהלך שיעורו השבועי של הרב (19 ביוני 2022) בבית הכנסת של היזדים בשכונת הבוכרים

בג"ץ חזר ואישר את חוקיות מדיניותה של המשטרה במניעת תפילת יהודים בהר הבית ואת ההכרח בה, לנוכח רגישותו הביטחונית הרבה של האתר הזה.²¹ לפיכך, ביקוריו הפרובוקטיביים של השר בן גביר בהר הבית, המלווים תמיד בתפילה ובהצהרות לאומניות, הם בגדר התנהגות בלתי חוקית המסכנת את שלום הציבור וביטחונו ועלולה לגרום להתלקחות נוראית בהר הבית, שאין מחלוקת על כך שהוא מקום מועד לפורענות ברמה של "ודאות קרובה". קל וחומר אמורים הדברים בימים אלו, במציאות של מלחמה עם חמאס, שפרש את חסותו על הר הבית כבר ביום ירושלים במאי 2021 וגרם למבצע שומר החומות, שבמהלכו ירה חמאס כ-4,360 רקטות וטילים לעבר ישראל. גם פלישת חמאס לישראל והטבח הנורא שכוחותיו ביצעו ביישובים ובבסיסי צה"ל בגבול עזה בשמחת תורה, 7 באוקטובר 2023, נקראו בערבית טופאן אל-אקצא (מבול אל-אקצא).

על רקע זה, עלייתו האחרונה של השר בן גביר להר הבית, הצהרותיו הלאומניות הפרובוקטיביות דווקא שם ("להוריד את החמאס על הברכיים") וקריאתו לשינוי חד-צדדי של הסטטוס קוו בהר הבית על ידי תפילת יהודים שם דווקא עכשיו עלולות לגרום להחרפת המלחמה בעזה, לאינתיפאדה חדשה בירושלים וביהודה ושומרון, ואף להשפיע לרעה על המשא ומתן לשחרור החטופים משבי חמאס. **מטה משפחות החטופים אכן האשים את בן גביר בכך שבעלייתו להר הבית** ובהצהרותיו שם הוא מכשיל את העסקה להשבת החטופים ותורם להמשך הפקרתם.

לפי מדיניות המסורתית של כל ממשלות ישראל לגבי תפילת יהודים בהר הבית, ניתן היה לצפות שהן לפחות ימנעו את ביקוריו של השר בן גביר בהר הבית. כזכור, לפי **החלטת של ועדת האתיקה** של הכנסת מ-2 בנובמבר 2015 נאסר על חברי הכנסת לעלות להר הבית, עקב המתיחות הביטחונית במקום. האיסור הזה בוטל רק **בהחלטת הוועדה** הזאת מ-1 בפברואר 2017. הגיע הזמן לחדש את האיסור הזה ולהחילו גם על שרי הממשלה.

המשטרה אסרה על מנהיג נאמני הר הבית, גרשון סלומון, לעלות להר הבית **במשך 28 שנים**, בגלל ה"ודאות הקרובה", לפי דעתה, שעלייתו להר של מי שתכנן להניח במקום באוקטובר 1990 את אבן הפינה לבית המקדש עלולה לגרום לתגובה אלימה של הציבור הפלסטיני. לדעתי, סכנה דומה, ברורה ומיידית נשקפת לשלום הציבור ולביטחונו גם מביקוריו הפרובוקטיביים של השר בן גביר בהר הבית, ולכן הגיע הזמן לאסור עליו לעשות זאת. ואכן זמן קצר לפני כתיבת שורות אלה נודע כי ראש השב"כ רון בר שלח ב-14 באוגוסט 2024

בתשעה באב (13 באוגוסט 2024) עם חברו למפלגה, שר הנגב, הגליל והחוסן הלאומי יצחק וסרלאוף. מאות מבקרים יהודים בהר ניצלו את תפילתו הפרובוקטיבית של השר לביטחון פנים כדי להתפלל גם הם, כולל השתחויות בפיסוט ידיים ורגליים על הרצפה (כפי שהיה מקובל בבית המקדש), בניגוד מוחלט למדיניות המשטרה ולהסדר הסטטוס קוו האוסרים על תפילת יהודים בהר הבית. למרות שבמקום נכחו שוטרים רבים, איש מהם לא דאג לאכיפת איסור התפילה על השר בן גביר ועל יתר המתפללים.

גם **הביקור** הזה זכה לגינויים רבים לא רק מירדן, מצרים, הרשות הפלסטינית וארצות הברית אלא גם מבית: מלשכת ראש הממשלה נמסר כי **"אין מדיניות של שר כלשהו בהר הבית [...]. האירוע הבוקר הוא חריגה מהסטטוס-קוו"**. גם חבר הכנסת וי"ר ועדת הכספים משה גפני (יהדות התורה) **גינה** את התנהגות השר בן גביר, ואמר **"שהוא 'הולך נגד גדולי ישראל הרבנים הראשיים [...]. נצטרך לבדוק אם אנחנו יכולים להיות שותפים איתו"**.

אומנם לדעת הרבנים הראשיים ומרבית גדולי ההלכה כניסה להר הבית היא עבירה שעונשה כרת, אולם במציאות הפוליטית הנוכחית אין לצפות שהמפלגות הדתיות יגלו נאמנות לערכיהן הדתיים ויממשו את האיום של חבר הכנסת גפני לפרוש מהממשלה ולגרום לנפילתה, מאחר שנפילת הממשלה הנוכחית תאלץ את המפלגות הדתיות לוותר על תקציבי העתק חסרי התקדים שהממשלה הנוכחית מעבירה אליהן ולמוסדותיהן. מאותה סיבה, קרוב לוודאי שהמפלגות האלה גם לא יעמדו על סילוק השר בן גביר מהממשלה כעונש על ביקוריו החוזרים ונשנים בהר הבית, למרות חומרת העבירה הזאת ולמרות שהעונש עליה לפי ההלכה הוא מיתה בידי שמיים (כרת).

אולם חמורה יותר היא העובדה שהשר לביטחון פנים, שהוא אחד האחראים העיקריים לאכיפת החוק גם בהר הבית (באמצעות משטרת ישראל, שהוא אחראי לפעולותיה), מתפלל בהר הבית בניגוד למדיניות הממשלה שהוא חבר בה, ובניגוד לכללי הביקור בהר הבית שקבעה המשטרה לצורך מימוש המדיניות הנדונה. המשטרה עצרה או עיכבה לחקירה, הוציאה צווי הרחקה מההר לתקופות קצובות ואף העמידה לדין פלילי יהודים שהתפללו בהר הבית, בטענה שהם סיכנו את שלום הציבור והפריעו לסדר הציבורי, בניגוד לתפקיד המשטרה לשמור על שלום הציבור ועל הסדר הציבורי לפי סעיפים 3–5 לפקודת המשטרה הנ"ל ולאיסור על הפרעה לשוטרי בשעת מילוי תפקידו, לפי סעיף 275 לחוק העונשין, תשל"ז–1977.

מה יעשה ראש הממשלה אם יתברר שהשר בן גביר הנחה את המשטרה להפסיק לאכוף את איסור התפילה על יהודים בהר הבית, בניגוד מוחלט להסדר הסטטוס קוו שכל ממשלות ישראל הקפידו לשמור עליו, ולמרות הסכנה הביטחונית החמורה הנשקפת לשלום הציבור ולביטחוננו כתוצאה מכך?

זו אינה שאלה תאורטית גרידא, מאחר שבכנס "שיבת ישראל להר הבית" שנערך בכנסת ב-24 ביולי 2024 הצהיר השר בן גביר: **"אני זה הדרג המדיני, והדרג המדיני מתיר תפילת יהודים בהר הבית"**. ואכן מאז עלייתו האחרונה של השר בן גביר להר הבית בתשעה באב, המשטרה מאפשרת ליהודים הצועדים בשביל הצמוד לחומה המזרחית של הר הבית לא רק להתפלל שם אלא גם להשתחוות לאל אפיים ארצה בפישוט ידיים ורגליים.²² בסיוור שהדרכתו בהר הבית ב-20 בנובמבר 2024 ראיתי במו עיני את התפילה ואת ההשתחויות האלה. יתרה מזאת, בסיוור הזה ראיתי שוטרים מאבטחים גם קבוצת נשים שהתפללו **בצד המערבי** של הר הבית, בסמוך למדרגות המובילות לרחבת כיפת הסלע.

דווקא לנוכח השפעתו הרבה על ראש הממשלה, אני קורא לשר בן גביר לרדת (תרתי משמע) מהר הבית ולהודיע שהוא לא יתפלל שם יותר, כדי למנוע תגובה אלימה מצד הפלסטינים (ואולי גם של ערביי ישראל), עקב חשש שלהם שביקוריו ותפילותיו בהר הבית מהווים סימן מקדים לקראת שינוי הסטטוס קוו בהר הבית על ידי תפילת יהודים שם.

עו"ד ד"ר שמואל ברקוביץ הוא מומחה בכיר לירושלים ולמקומות הקדושים בישראל, מרצה בפקולטה למשפטים באוניברסיטה העברית בירושלים, במכוני מחקר ובתוכניות העשרה לגמלאים. יעץ לממשלת ישראל, לנשיא המדינה, לקרן למורשת הכותל ולעדות נוצריות שונות. berkovits-adv@012.net.il

★

המאמר מבוסס בעיקר על ספרו של ד"ר ברקוביץ שיצא לאור בקרוב: הכותל המערבי או קיר אל-בוראק? המאבק על זהות הר הבית, הכותל המערבי ומסגד אל-אקצא.

מקורות

אופן, ב' (עורך) (2022). **איה מקום כבודו – איתור מקום המקדש בימינו: מחקרים, עיונים ופולמוסים מעובדים ומונגשים מתוך כתב העת מעלין בקודש**. הוצאת בית הבחירה. אריאל, י' (1997). **שו"ת באהלה של תורה**. מכון התורה והארץ. ח"ד, סימן כג.

אריאל, י' (2001). **בית ה' נלך: התפילה בחצרות בית ה', העלייה להר הבית והמצוות הנוהגות בו בזמן הזה**. מכון המקדש.

מכתב אזהרה חריף בנדון לראש הממשלה, למספר שרים וליועצת המשפטית לממשלה למוחרת יום עלייתו האחרונה של השר בן גביר להר הבית. **הוא זההיר והתריע כי "התקדמות בכיוון" של שינוי הסטטוס קוו בהר הבית על ידי תפילת יהודים שם "תוביל לשפיכות דמים רבה ותשנה ללא היכר את פניה של מדינת ישראל"**, ואף **"מייצרת סיכון משמעותי לביטחון האזור"**.

העלמת העין המשטרית מהתפילות ומהפרת הסטטוס קוו בהר הבית היא לא רק הפרה מסוכנת ובטוה של חובתה של המשטרה לשמור על ביטחון הציבור והסדר הציבורי, אלא גם של חובתה להימנע מאכיפה בדרנית של החובה הקודמת ללא שום הצדקה. **אם במשך עשרות שנים המשטרה אוסרת על תפילת יהודים בהר הבית ומעמידה לדין פלילי יהודים שהפרו את האיסור הזה, מדוע היא לא דאגה לאכוף את האיסור גם על השר בן גביר, ולא העמידה לדין איש מבין מאות היהודים שהפרו אותו?**

סיכום

כאמור, ראש הממשלה נתניהו חזר והצהיר שהסטטוס קוו בהר הבית עומד בעינו, וגינה את תפילתו של השר בן גביר שם כ"חריגה" מההסדר הזה. אולם הגינוי הזה **איננו כן**, שהרי יהודים כבר מתפללים בהר הבית בניגוד להסדר הסטטוס קוו. כמו כן נודע שהמזכירות הצבאית של ראש הממשלה **אישרה מראש** ובכתב את בקשתם של השרים בן גביר ווסרלאוף לעלות להר הבית בתשעה באב האחרון, ולא טרחה להתנות את אישורה בהתחייבות של שני השרים לא להתפלל בהר הבית, למרות שהשר בן גביר כבר התפלל בהר הבית בביקורו הקודם שם. בנאום של ראש הממשלה נתניהו בפני פעילי הליכוד אחרי הבחירות במארס 2020 הוא גילה לשומעיו כי דחה את הצעתו של בן גביר לתמיכת מפלגתו עוצמה יהודית בליכוד תמורת הבטחה של נתניהו להתיר תפילת יהודים בהר הבית, מאחר שכאמור, הדבר עלול היה להבעיר את המזרח התיכון ולהעלות את חמתם של מיליארד מוסלמים.

מתברר שכיום התלות הפוליטית של נתניהו בתמיכת בן גביר ומפלגתו היא גדולה עד כדי כך **שהוא מוכן "להבעיר את המזרח התיכון" ו"להעלות את חמתם של מיליארד מוסלמים" על ידי הסכמתו לתפילת יהודים בהר הבית, ליד החומה המזרחית, לעלייתו של בן גביר להר הבית ולתפילתו שם, ובלבד שיישאר ראש הממשלה**.

על רקע זה נשאלת השאלה: לנוכח תלותו הפוליטית הרבה של ראש הממשלה בתמיכת השר בן גביר ומפלגתו,

- 8 עתירה לבג"ץ נגד השלטת הזה והאיסורים האלה נדחתה. ראו: בג"ץ 18/6013, מוקד – המרכז הישראלי לקידום הדמוקרטיה נ' משטרת ישראל.
- 9 ב-26 ביולי 2023 עליתי להר הבית עם אחת הקבוצות המתפללות שם, והייתי עד לתפילה בחסות המשטרה.
- 10 ראו גם: סעיף 7 בפסק הדין בבג"ץ 16/8026 מוריס נ' מפקד פיקוד העורף; סעיף 11 בפסק הדין בבג"ץ 06/8988 משי זהב נ' מפקד מחוז ירושלים – פורסמו באתר בית המשפט העליון.
- 11 לפי מידע שקיבלתי מארגון 'יראה' – מתנדבים לעידוד העלייה להר הבית' ב-26 במארס 2024.
- 12 אני מודה ליועץ המשפטי של משלחת ישראל לאו"ם, עו"ד נועם קפון, על ששלח לי את פרוטוקול הדיון הזה.
- 13 לפי המשנה (מסכת מידות, פ"ב, משנה א'), שטח הר הבית בימי בית שני היה "חמש מאות אמה על חמש מאות אמה". לפי הדעה המקובלת אורך האמה הוא 0.5 מ'. לפיכך שטח הר הבית בימי הבית השני היה: $250 \times 250 \text{ מ}^2 = 62.5 \text{ דונם}$. זהו השטח שבו חלים דיני הקדושה עד היום. לפי הפסיקה ההלכתית, הדינים האלה אינם חלים על השטחים שהוסיף המלך הורדוס להר הבית בדרום, במזרח ובצפון.
- 14 משנה, מסכת שבועות, פ"ב, משנה ב; **הגאון הרב נחום אליעזר רבינוביץ**.
- 15 יש איסור מפורש בתורה (ויקרא, כא, א-ד) על הכוהנים להיטמא בטומאת מת, פרט לקרוביהם. לפיכך חזקה על רוב הכוהנים שהם נשמרים מטומאת מת. אני מודה לרב יוסף אלבום שהפנה אותי לאיסור הזה.
- 16 משנה, מסכת כלים, פרק א, משנה ח. גמרא, מסכת פסחים, דף סז, ע"א. רמב"ם, הלכות בית הבחירה, פרק ז, הלכות טורג. הלכות ביאת מקדש, פרק ג, הלכה ה (הלכות פרה אדומה).
- 17 למשל הרב עובדיה יוסף, שו"ת יביע אומר, ח"ה, יו"ד, סימן כ; הרב יצחק יעקב וייס, שו"ת מנחת יצחק, ח"ה, סימן א.
- 18 את כל האמור לעיל בעניין הרמה והמתחם הקדוש למדתי מפי הרב יוסף אלבום, יו"ר התנועה לכינון המקדש, בשיחותינו ביום 22 באוגוסט 2024, ואני מודה לו על כך מקרב לב. ראו גם **הגאון הרב נחום אליעזר רבינוביץ**.
- 19 לפי מידע שקיבלתי מאחד השוטרים שהיו במקום בעת ביקור השר.
- 20 לפי דעות (שונות) של ארכיאולוגים ורבנים, כל בתי המקדש הקודמים שכנו באתר שבו נמצא כיום מסגד כיפת הסלע, או בסביבתו הקרובה (ברקוביץ, 2006, עמ' 100).
- 21 סעיפים 12-13 בפסק הדין בבג"ץ 17/8871 פואה נ' מפקד מחוז ירושלים; סעיף 4 בפסק הדין בבג"ץ 07/10450 נאמני הר הבית נ' ניצב פרנק; סעיף 3 בפסק הדין בבג"ץ 06/4776 סלומון נ' מפקד מחוז ירושלים; סעיף 2 בפסק הדין בבג"ץ 03/9074 יהודה עציון נ' ניצב מיקי לוי. כל פסקי הדין האלה פורסמו באתר בית המשפט העליון.
- 22 לפי מידע וסרטונים שמסר לי העיתונאי ואחד הפעילים המרכזיים בהר הבית, ארנון סגל, ב-22 בספטמבר 2024.
- בןמתתיהו, י' (1963). **קדמוניות היהודים** [תרגום מיוונית: א' שליט]. מוסד ביאליק, טו, עמ' 380-392.
- בןמתתיהו, י' (2011). **תולדות מלחמת היהודים ברומאים** [תרגום מיוונית: ל' אולמן], הדפסה שמינית. כרמל, א, עמ' 401.
- ברקוביץ, ש' (2006). **מה נורא המקום הזה**. כרטא. עמ' 100-101, 111-119.
- ברקוביץ, ש' (בכתובים). **הכותל המערבי או קיר אל-בוראק?!** סעיף 1 בפרק הראשון.
- גורן, ש' (2004). **הר הבית**. ידיעות ספרים, הקדמה ועמ' 42, 385.
- דיין, מ' (1976). **אבני דרך**. עידנים, עמ' 498.
- וולפסון, א' (2019). **הר הבית כהלכה – בירור הלכתי מקיף בנושא העלייה להר הבית**. דברי שיר. עמ' 31, 107, 228-231, 238-242, 379.
- סגל, א' (2013, 11 בינואר). **בית חלומתי**. מקור ראשון.
- קורן, ד' (1977). **חצרות בית ה'**. דפוס אור. עמ' 294, 300-310.

הערות

- אני מודה לפרופ' מרדכי קרמניצר, אשר הסב את תשומת ליבי לסוגיה זו.
- ניתן לקבל את ההחלטה במזכירות הממשלה.
- ראו: פד"י כד (2), 141, 170; בג"ץ 90/4185 נאמני הר הבית נ' היועץ המשפטי לממשלה; פד"י מז (5), 211, 247.
- לדיון מפורט בהסדר הסטטוס קוו בהר הבית, מרכיביו, תולדותיו והשינויים שחלו בו, ראו: **הסטטוס קוו בהר הבית**, עמ' 15 ואילך; **סטטוס קוו בתהליכי שינוי**, עמ' 99-104, 108-109; **הר הבית/אל-אקצא: לקראת אובדן שליטה?** ברקוביץ, 2006, עמ' 232-234; **הימין הופך את הר הבית להתנחלות**.
- סעיפים 11-18 בפסק הדין מיום 18 באוקטובר 2022 בבג"ץ 22/6031 המטה למען ארץ ישראל ואח' נ' ראש הממשלה ואח'; פסק הדין מיום 16 בפברואר 2021 בבג"ץ 20/5321 הקרן למורשת הר הבית והמקדש, והאסמכתאות המוזכרות שם; סעיפים 3-4 בפסק הדין בבג"ץ 20/6766 המטה למען ארץ ישראל נ' ניצב דורון ידיד, ממ"ז ירושלים; סעיפים 3, 12 בפסק הדין בבג"ץ 18/6013 מוקד – המרכז הישראלי לקידום הדמוקרטיה נ' משטרת ישראל; בג"ץ 17/8871 פואה נ' ניצב יורם הלוי, ממ"ז ירושלים. כל פסקי הדין האלה פורסמו באתר פסקי הדין של בית המשפט העליון.
- לפי מכתביו של מפקד מחוז ירושלים במשטרת ישראל מהתאריכים 19 במארס 1997, 14 ביולי 1997, לישראל מידד מתנועת נאמני הר הבית, שמסר לי את העתקיהם. וראו גם: דברי ב"כ המדינה בב.ש. 95/433 (שלום-ירושלים) בתיקו הפליליים של יהודה עציון.
- לפי ההלכה היהודית חובה על המתפלל להניע את שפתיו, ללחוש תפילתו, ולעיתים אף להתפלל בקול (כגון בחזרת הש"ץ), לעמוד ולהשתחוות (כגון בתפילת שמונה-עשרה), שנאמר: "לא יגביה קולו בתפילתו, ולא יתפלל בליבו, אלא מחתך הדברים בשפתיו ומשמיע לאוזניו בלחש". ראו למשל רמב"ם, ספר אהבה, הלכות תפילה, פרק ה, הלכות א, ג-ד, ט, י; הלכות קריאת שמע, פרק א, הלכה ד, פרק ב הלכות ג, ח. מקורות אלה אסף עבורי יהודה עציון, ואני מודה לו על כך.

מידע כוזב ופילוג: משמעות שינויי המדיניות של הרשתות החברתיות

מאיה לס, אופיר דיין וענת שפירא

המכון למחקרי ביטחון לאומי – אוניברסיטת תל אביב

בחודשים האחרונים הודיעה חברת מטא על שינויי מדיניות, וביניהם הפיכת כפתור השיתוף למדד העיקרי לחשיפה, ביטול מערך בדיקת העובדות בפייסבוק ובאינסטגרם (כמו שכבר מתקיים ברשת X) והעלאת סף הסינון של האלגוריתמים שלה. שינויים אלו וכן ההתקרבות הניכרת בין גורמים מובילים ברשתות החברתיות השונות לבין ממשל טראמפ מציבים אתגר לביטחון הלאומי של מדינת ישראל, הן במישור הפנימי והן במישור הבינלאומי. לאור זאת מוצע כי מדינת ישראל תפעל במספר רבדים ובכללם שיתוף פעולה בינלאומי, פעילות רגולטורית, פעילות חינוכית ופעילות הסברתית, במטרה להתמודד עם הסכנות הגלומות בהתפתחויות אלה.

מילות מפתח: רשתות חברתיות, שיתופים, פילוג, אנטישמיות, הערות קהילה, בדיקת עובדות, מידע כוזב, השפעה זרה.

מבוא

לרשתות חברתיות השפעה ניכרת על השיח הציבורי, והן משמשות יותר ויותר כמקור מידע וכתחליף לרשתות התקשורת הממוסדות. [דוח צריכת התקשורת והרשתות החברתיות בישראל, שפורסם על ידי המכון הישראלי לדמוקרטיה](#) במאי 2024, מראה כי רוב המשיבים (63 אחוזים) מתעדכנים באתרי החדשות האינטרנטיים על בסיס יומי, ושיעור המתעדכנים ברשתות החברתיות אינו רחוק מכך – 59.5 אחוזים מן המשיבים. נתון זה גבוה אף יותר בקרב משיבים צעירים. על פי הדוח פייסבוק היא הרשת החברתית השכיחה ביותר לצריכת חדשות, ואינסטגרם מצויה במקום השני. עם זאת הדוח סקר משתתפים בגירים בלבד, מה שככל הנראה השפיע על שיעור המשתמשים הנמוך יחסית שצינו את טיקטוק כמקור המידע העיקרי שלהם. יש להניח שבקרב משתמשים צעירים טיקטוק נפוצה יותר כמקור המידע העיקרי. לפי [סקר](#) שנערך בארצות הברית, למשל, כ-40 אחוזים מבני 18–29 מעידים שהם צורכים חדשות בטיקטוק.

נוכח הבולטות של הרשתות החברתיות ככלי לצריכת מידע, חשוב לזכור שמאחוריהן עומדים גופים מסחריים בעלי אינטרסים כלכליים, שלא תמיד תואמים את אלה של המשתמשים ושל המדינה, המעדיפים מרחב וירטואלי נקי ואמין. אינטרסים אלה הובילו בחודשים האחרונים

למספר שינויים משמעותיים במדיניות החברות המנהלות את הרשתות החברתיות. במאמר זה מוצגים שינויים אלו, נדונה השפעתם על הביטחון הלאומי של מדינת ישראל ומובאות המלצות למדיניות לשם היערכות להתמודדות עימם, כדי לצמצם ככל האפשר את הסיכונים הגלומים באותם שינויים.

שיתופים, אמיתות והערות קהילה

מטא היא חברת טכנולוגיה המפעילה שלוש מהרשתות החברתיות הנפוצות ביותר בישראל: פייסבוק, אינסטגרם ווטסאפ. חברה זו ביצעה לאחרונה מספר שינויים המשפיעים על חלק מן הרשתות הללו, ובמקרים מסוימים על כולן.

שינוי אחד הוא הפיכת כפתור השיתוף למדד העיקרי לחשיפה. במאי 2024 [הודיע ראש אינסטגרם, אדם מוסרי](#), כי האלגוריתם של החברה יחשוף פוסטים עם שיתופים רבים לקהל רחב יותר. מטרת המהלך היא לעודד מעורבות קהילתית – בין בהבעת תמיכה בתוכן הפוסט ובין בהתנגדות אליו. בצמוד לכפתור השיתוף, כחלק מצעד זה כבר ניתן לראות מתחת לכל פוסט ספירה של לייקים, תגובות ושיתופים היוצרים תהודה רחבה לפוסטים, גם למטעים שביניהם.

שינוי חשוב נוסף נוגע [לביטול מערך בדיקת העובדות בפייסבוק ובאינסטגרם](#) והחלפתו במערכת הערות

הקהל. לדברי מנכ"ל מטא מרק צוקרברג, הדרך שבה התקיימה בדיקת עובדות עד אותה עת פגעה בחופש הביטוי יותר מהמצופה, ולכן יש צורך בשינויים במערך בדיקת העובדות ובספ הסינון. שינויים אלו יאזנו מחדש את השיח ויקדמו את חופש הביטוי, שהוא התכלית המקורית של הרשתות החברתיות.

פוליטיקה פינת אינטרנט

שינויים אלו במערך בדיקת העובדות ובספ הסינון מתרחשים לצד התפתחויות פוליטיות וחברתיות, ובראשן מערכת היחסים המתהדקת בין פוליטיקאים ואנשי טכנולוגיה. הדוגמה המובהקת ביותר לתהליכים אלה היא הקשר בין נשיא ארצות הברית דונלד טראמפ לבין מנכ"ל חברות הטכנולוגיה הגדולות. את הקשר ההדוק ביותר מנהל טראמפ עם אילון מאסק, הבעלים של X, שתורם כ-290 מיליון דולר לקמפיין הבחירות שלו, הביע את תמיכתו בציוצים שקראו לעוקביו להצביע לו ואף השתתף בעצרות בחירות כדובר או משקיף. טראמפ מצידו מינה את מאסק לממונה על ייעול פעילות הממשל הפדרלי, נוסף על התקשרויותיו עם הממשל האמריקאי בעסקאות רבות, ביניהן בניית מעבורות חלל ושילוחן עבור נאס"א, ואספקת אינטרנט באזורים שונים בעולם דרך Starlink.

חברות הטכנולוגיה האחרות מנסות להדביק את הפער שפתח מאסק. לפי דיווחים, מטא **תרמה מיליון דולר לקרן ההשבעה של הנשיא טראמפ, מינתה בכירים המזוהים עם המפלגה הרפובליקנית לתפקידי מפתח בחברה והעבירה את צוותי האמון והבטיחות שלה מקליפורניה לטקסס** – כל זאת במטרה להדק את יחסיה עם הנשיא הנבחר.

הרשת החברתית שעוררה את השיח הציבורי הנרחב ביותר בימים שלפני כניסתו של ממשל טראמפ השני לבית הלבן הייתה טיקטוק. יום לפני כניסתו של הנשיא החדש-ישן לתפקידו נכנס לתוקף **חוק** שעבר בתמיכה דר מפלגתית, הקובע שאפליקציות הנשלטות על ידי יריבות של ארצות הברית (סין, רוסיה, איראן וקוריאה הצפונית) לא יוכלו לקבל שירותי אחסון בענן או להיות זמינות להורדה בחנויות האפליקציות האמריקאיות. למעשה זהו חוק שהחל את דרכו בשלהי כהונתו הראשונה של טראמפ ונכנס לספר החוקים בתקופת ביידן, אך הדבר לא מנע מטרמפ, ביומו הראשון לתפקיד, לחתום על **צו** נשיאותי המעכב את כניסת החוק לתוקף ב-75 ימים. השתלשלות אירועים זו לא הייתה נתפסת כבעייתית אלמלא התעורר חשד שמניעיו של טראמפ לשנות את דעתו כלפי טיקטוק לא היו טהורים. בחודשים שלפני הבחירות החליט המועמד טראמפ לפתוח חשבון ברשת

קהילה (Community notes), בדומה לזו הקיימת ברשת X (טוויטר לשעבר). מערך בדיקת העובדות הוקם בעקבות שני מקרים בולטים שאירעו בשנת 2016: **פרשת קיימברידג' אנליטיקה**, שבמסגרתה נחשף כי חברה פרטית השתמשה בנתוני מדיה חברתית לצורך מניפולציה רגשית, תוך אפיון מדויק של פרופיל הבוחרים ללא הסכמתם; וההאשמות בהפצת מידע כוזב ובהתערבות זרה, שהיטו את תוצאות הבחירות לנשיאות ארצות הברית שהתקיימו באותה השנה, ושבהן ניצח הנשיא דונלד טראמפ. על רקע זה הוקם **מערך** בודקי עובדות שבו היו חברים יותר ממאה ארגונים, שבדקו תכנים ביותר משישים שפות.

את הקשר ההדוק ביותר מנהל טראמפ עם אילון מאסק, הבעלים של X, שתורם כ-290 מיליון דולר לקמפיין הבחירות שלו, הביע את תמיכתו בציוצים שקראו לעוקביו להצביע לו ואף השתתף בעצרות בחירות כדובר או משקיף.

תהליך בדיקת העובדות ותיוגן היה סדור ומקיף; בתחילה אותר המידע על ידי טכנולוגיות הניטור שבהן משתמשת החברה, באמצעות דיווחי משתמשים או בודקי העובדות, ובהתאם לכך, עד סיום תהליך הבדיקה הרשמי חשיפת התוכן המדובר יכלה לרדת. לאחר מכן נבדק התוכן על ידי הצלבת מידע ובדיקת אמינותם של תמונות וסרטונים, והוא סווג כמוטעה, ערוך, שגוי חלקית, חסר, סאטירי או אמיתי, בהתאם להגדרות ברורות הזמינות לציבור. מידע כוזב היה מסווג כך ברשת החברתית ולגולשים הוצע מידע מהימן בנושא, לצד הגבלת חשיפתו והסרת פרסומות לצידו. פרופילים פרטיים או דפים שפרסמו מידע מוטעה באופן שיטתי נענשו באמצעות הורדתם ממנגנון ההמלצות של הרשת, הפחתת חשיפתם, חסימת יכולתם להרוויח כסף מפרסומים ומניעת סיווגם כדפי חדשות.

ואולם ב-7 בינואר 2025 הודיעה מטא כי החליטה לבטל את המערך ולאפשר לקהילת המשתמשים לקבוע בעצמה את מסגור התוכן, כפי שנעשה ב-X. ראוי לציין כי ב-X הוביל מהלך זה לעלייה משמעותית במספר הפרסומים הפוגעניים, וצפוי כי השפעתו על מטא תהיה דומה. במקביל הודיעה מטא גם על **העלאת סף הסינון של האלגוריתמים שלה**, מה שצפוי להוביל לפחות פוסטים שיוסרו אוטומטית, בין שהם בעייתיים ובין שהם תקינים. במסגרת המדיניות הנוכחית ניתן לדווח על פוסט, ואם התלונה תימצא מוצדקת הוא אף יוסר, אלא שעד השלמת תהליך זה הפוסט יהיה זמין, והוא עשוי לצבור תהודה ולהשפיע על דעת

לרוב את התפיסות המוקדמות של הצרכן ולא יאתגרו או יערערו אותן. כאשר רבים מהאנשים צורכים את המידע ברשתות החברתיות התוצאה היא סבירות פחותה שייחשפו לדעותיו של הצד השני, והקיטוב והפילוג החברתיים גוברים מכיוון שלשני הצדדים אין מצע משותף לדיון. יתר על כן, פעמים רבות, ברגע שדעה מסוימת נתפסת כ"דעת הקונצנזוס", אנשים החולקים על דעה זו לא ירגישו נוח להביע את דעתם בפומבי, מה שאך מעצים את הבלעדיות של הדעה הקיימת ומוביל להקצנת השיח.

כאשר רבים מהאנשים צורכים את המידע ברשתות החברתיות התוצאה היא סבירות פחותה שייחשפו לדעותיו של הצד השני, והקיטוב והפילוג החברתיים גוברים מכיוון שלשני הצדדים אין מצע משותף לדיון.

לבולטות של פייסבוק כמקור מידע יש משמעות נוספת לגבי הקצנת הקיטוב החברתי, בהינתן השינויים האחרונים שביצעה חברת מטא בכפתור השיתוף: כאשר המדד להצלחת פוסט נסמך על שיתוף, לכותבי הפוסטים יש אינטרס לכתוב פוסטים שערורייתיים שיעוררו תגובות ויובילו אנשים לשיתוף אותם, בין לאות תמיכה ובין תוך העברת ביקורת. התוצאה היא הקצנה בדעות המובעות. גם השינויים האחרים שביצעה מטא – ביטול מערך בדיקת העובדות ומעבר להסתמכות על הערות הקהילה והעלאת רף הסינון האוטומטי – בעייתיים בהקשר זה. שינויים אלו מעלים את הסבירות לכך שיופצו פוסטים פוגעניים המבוססים על שקרים. יתר על כן, בניגוד לפעילות מערך בודקי העובדות, אשר גם אם אינה מושלמת היא צמצמה את החשיפה של פוסטים שקריים ואת השפעתם במקרים רבים, מהניסיון ב־X עולה כי הערות קהילה לא מצמצמות את החשיפה לפוסטים ולעיתים אף מעלות אותה או את התמיכה בציוצים שעליהם נכתבו ההערות, כך שההשפעה הכוללת של השינויים האחרונים צפויה להוביל להגברת הקיטוב והפילוג בחברה.

לתהליכים הללו יש להוסיף את קיומם של גורמים זרים המעוניינים להקצין את הפילוג והקיטוב בחברה הישראלית. בשנים האחרונות, ובפרט במהלך מלחמת חרבות ברזל, נצפתה עלייה בהפצת מידע כוזב ובניסיונות השפעה זרה באמצעות רשת האינטרנט והרשתות חברתיות. מטרת ניסיונות אלו היא להשפיע על דעת הקהל ועל האופן שבו אנשים פועלים ומצביעים, לעודד חוסר יציבות ולערער את אמון הציבור במוסדות המדינה. קיימת מודעות חברתית מסוימת לסוגיה זו.

החברתית הסינית ועד מהרה זכה לכ־15 מיליון עוקבים, שלטענתו סייעו לו להגיע למצביעים פוטנציאליים. מנכ"ל טיקטוק אף ביקר באחוזותיו של טראמפ בפלורידה טרם כניסתו לבית הלבן, נכח בטקס ההשבעה, והחברה, הטוענת שאינה מאפשרת תוכן פוליטי ממומן, מימנה מסיבה עבור משפיענים שמרנים שסייעו לטראמפ לנצח בבחירות. בהודעה למשתמשים, המבשרת את חזרת האפליקציה לשימוש לאחר חתימת הצו הנשיאותי, הודתה החברה לטראמפ בשמו.

התפתחויות אלו מעלות חשש אמיתי לגבי עצמאות הרשתות החברתיות וקשריהן עם גורמי ממשל. התחרות בין הרשתות החברתיות, שעלולה לאלץ אותן לאבד מעצמאותן ולהיכנע לתכתיבי הפוליטיקאים, מעצימה חשש זה. יתרה מכך, האווירה הנוכחית עלולה לאפשר לפוליטיקאים לנסות להשפיע על הרשתות במידה הרבה ביותר, בתמורה להקלות רגולטוריות או מתן סיוע שנדרש להן. קשרים בין גורמי ממשל לראשי התעשייה אינם חדשים, אלא שבעת האחרונה נדמה כי קשרים אלו הפכו גלויים ובזוים יותר, והשינויים שמנהיגות החברות במטרה לרצות את הפוליטיקאים קיצוניים יותר.

השלכות על הביטחון הלאומי

היקף השימוש ברשתות החברתיות כמקור מידע, בפרט לאור השינויים שפורטו לעיל, טומן בחובו לצד היתרונות הרבים גם אתגרים וסיכונים משמעותיים לביטחון הלאומי של מדינת ישראל במספר היבטים. ההיבט הראשון, שאינו מושפע בצורה ניכרת מן השינויים שצוינו לעיל ונדון בהרחבה במאמרים קודמים שפורסמו על ידי המכון, כמו גם בבמות אחרות, נוגע לפגיעה בפרטיות עקב איסוף מידע על המשתמשים על ידי הרשתות החברתיות. כך למשל טענה ארצות הברית שטיקטוק אוספת מידע על הדעות הפוליטיות של משתמשים אמריקאים, כמו גם על נטיותיהם המיניות. עושר כזה של מידע על אודות אזרחים ישראלים בידי הרשתות החברתיות עלול לסכן את הביטחון הלאומי הישראלי, משום שישיראל לא תהיה השפעה או שליטה על הגורמים שתהיה להם נגישות למאגרי המידע.

היבט נוסף הנובע מהשימוש הנרחב ברשתות החברתיות כמקור מידע נוגע לשיח הפנימי במדינת ישראל ולהשפעתו על הקיטוב והפילוג הקיימים ממילא בחברה הישראלית, וכפועל יוצא מהם – על החוסן הלאומי. כבר כיום, אחד החסרונות המרכזיים של צריכת מידע באמצעות הרשתות החברתיות טמון בכך שמרביתן פועלות כמעין תיבות תהודה, שבהן הצרכן עוקב לרוב אחר אנשים הקרובים לדעותיו. המידע שאנשים אלו משתפים, כמו גם האופן שבו המידע ממוסגר, יהדהדו

למשל בסקר המכון למחקרי ביטחון לאומי מינואר 2025 השיבו 69 אחוזים מהנשאלים היהודים כי הם די מוטרדים או מוטרדים מאוד מהתערבות זרה ברשתות החברתיות (למשל מצד איראן ורוסיה) שמטרתה, בין היתר, לערער את הלכידות החברתית בישראל.

להעצמת הקיטוב והפילוג בחברה יש השפעה שלילית ניכרת על החוסן של החברה הישראלית. בראש ובראשונה הם פוגעים בסולידריות החברתית, שהיא אחד המעצבים המרכזיים של חוסן חברתי, שכן היא שמאפשרת לחברה להתלכד ולפעול יחד.

מרבית האנשים אינם יודעים לזהות קמפיינים של השפעה זרה ולוחמת תודעה ולהבחין ביניהם לבין פרסומים לגיטימיים. שינויי המדיניות של מטא מקילים באופן ניכר על קמפיינים להשפעה זרה ועל קמפיינים פנימיים להגברת הקיטוב, הן משום שקל להם יחסית ליצור מצג שווא של שיתופים רבים, על ידי שימוש בבוטים המגבירים את החשיפה לפרסומים שלהם, והן משום שוויתור על מנגנון בדיקת העובדות והעלאת סף הסיכון של התכנים מאפשרים הפצת מידע כוזב בקלות רבה יותר. כתוצאה מכך קמפיינים כאלה צפויים לקבל חשיפה מהירה, והקושי לעצור אותם יגבר מאוד. בשל כך סביר להניח שנראה הקצנה נוספת בקיטוב ובפילוג בחברה. להעצמת הקיטוב והפילוג בחברה יש השפעה שלילית ניכרת על החוסן של החברה הישראלית. בראש ובראשונה הם פוגעים בסולידריות החברתית, שהיא אחד המעצבים המרכזיים של חוסן חברתי, שכן היא שמאפשרת לחברה להתלכד ולפעול יחד. זאת ועוד, הסולידריות משפיעה על רכיבים נוספים בחוסן החברתי, ובראשם מדדי האופטימיות והתקווה, וזאת מכיוון שהיא משפיעה על התפיסה העצמית של החברה.

לצד העצמת השסעים החברתיים, לשינויים שביצעה מטא יש השפעה מסוכנת נוספת על השיח הפנימי בישראל, והיא החשש מערעור האמון במוסדות המדינה. העובדה שקל כל כך להפיץ מידע כוזב ברשתות החברתיות יוצרת מצב שבו תאוריות חסרות בסיס, שמטרתן לערער את אמון הציבור בגופי המדינה בכלל ובצה"ל בפרט, מקבלות חשיפה נרחבת וזכות להשפעה. כך למשל, על פי מחקר של מכון אגם, בעוד בדצמבר 2023 רק 12 אחוזים מהנשאלים הצהירו שהם מאמינים לקונספירציה בדבר מעורבות גורמי ביטחון בניסיון להפיל את ראש הממשלה בנימין נתניהו, בינואר 2025 הצהירו כך יותר מ-20 אחוזים מן הנשאלים. יתר על כן, 32 אחוזים מהנשאלים בינואר 2025 אמרו כי הם מאמינים

שגורמים ישראלים ידעו או אפשרו את מתקפת הפתע של חמאס ב-7 באוקטובר, 25 אחוזים מאמינים כי גורמים ישראלים היו מעורבים במתקפה, 22 אחוזים חושבים שאותם גורמים בצבא עשו זאת כדי לפגוע בנתניהו, ו-17 אחוזים מאמינים לקונספירציות שנשמעו לאחרונה וגורסות שיאיר גולן ריגל, אסף מידע ועזר לחמאס בתכנון המתקפה נגד ישראל. אף על פי שלא ניתן לבדוד את השפעת הרשתות החברתיות בהקשר זה ולהצביע על קשר סיבתי מובהק בין הדברים, הבולטות הנרחבת של תאוריות קונספירציה אלו ברשתות החברתיות והיעדרן מהתקשורת המסורתית מחזקים את ההשערה בדבר הקשר. זאת ועוד, במחקר שהתקיים בדצמבר 2023 נמצא כי תדירות החשיפה לרשתות החברתיות מגבירה פי 1.3 את הסיכוי לאמונה בקונספירציות – נתון המחזק אף הוא השערה זו.

הפגיעה באמון במוסדות המדינה ובצה"ל מעצימה אף היא את הפגיעה בחוסן החברתי, אך יש לה השפעות כבדות משקל נוספות על הפגיעה בביטחון הלאומי. צה"ל הוא צבא העם ובשל כך הוא נסמך על החיילים המשרתים במילואים ובסדיר. חיילים אלו שייכים בדיוק לשכבות הגיל המושפעות במידה הרבה ביותר מצריכת מידע ברשתות החברתיות, ועל כן הם מצויים בסיכון גבוה יותר לחשיפה למידע העלול לערער את האמון שלהם בצבא. הדבר עלול להשפיע על נכונותם להתייצב למשימה ולבצע אותה, בפרט בעת רגישה כזו הנוכחית. נוסף על כך, אמון הציבור בצבא חיוני על מנת להבטיח שהציבור יציית לצבא ויפעל לפי הנחיותיו. כאשר הציבור אינו סומך על הצבא ואינו מאמין כי הוא פועל משיקולים ביטחוניים בלבד הוא עלול לא להאמין להנחיותיו, למשל לגבי אמצעי המיגון הנדרשים במקרים של מתקפות מכיוונים שונים, או העיתוי שבו ניתן לחזור בבטחה ליישובים שפונו.

סיכון משמעותי שלישי נוגע להשפעה על השיח הבינלאומי, וכפועל יוצא מכך על הלגיטימציה הבינלאומית שממנה נהנית מדינת ישראל ועל המלחמה באנטישמיות. במסגרת המדיניות החדשה של מטא, שלפיה תופסק ההתקשרות עם בודקי העובדות, מידע אנטישמי ואנטי-ישראלי שיופץ ברשתות לא ייתקל בהליך בירור מעמיק כפי שהיה נהוג עד כה, אלא בקרב גרסאות בין התומכים במידע שהופץ לבין המתנגדים לו. לדוגמה, משתמש יכול לפרסם תאוריית קונספירציה שלא תיבדק ולא תוסר. כך כבר קורה ברשת X, שבה נהוגות הערות קהילה ולא מערך בדיקת עובדות, כפי שניתן לראות בציוץ של משפיען הרשת דן בילזריאן, שכתב כי בשואה לא נרצחו שישה מיליון יהודים, ברומזו שהיהודים מפרזים במספר הנרצחים בשואה. במקום בדיקת עובדות

להגברת תפוצתו של מידע כוזב וההקלה בביצוע קמפיינים של השפעה זרה. האיחוד האירופי, למשל, פועל באופן זה כבר כיום וישראל יכולה לספק לו, כמו גם לקבוצות מדינות אחרות, מידע על פוסטים או על מדיניות בעייתית שיסייע להם בשיח מול החברות גם מבלי להיות שותפה רשמית בהתאגדויות אלה. יתרה מכך, ישראל חברה בארגונים בינלאומיים רבים, מה שיכול לסייע לה להעלות את הנושא בפורומים רחבים ולקשור קשרים עם מדינות אחרות גם בנושא זה.

כחלק מהטלת אחריות זו מוצע להקים מנגנון "הודעה ופעולה", כפי שהציעה הוועדה המייעצת לשר התקשורת בשנת 2022, שיאפשר לפונים בישראל לדווח על תכנים בלתי חוקיים ופוגעניים ויחייב את הרשתות לטפל בהם על ידי הסרת התוכן או צמצום חשיפתו במקרים שבתחום האפור או אי-קבלת הדיווח, שאם לא כן הן ייענשו.

- נקיטת צעדים רגולטוריים: לנוכח ההבנה כי מפעילי הפלטפורמות החברתיות הגדולות אינם פועלים כשחקנים ניטרליים בשוק הדעות והרעיונות, מוצדקת הטלת אחריות משפטית מסוימת עליהם כדי לוודא שהפלטפורמות בטוחות למשתמש הישראלי. כחלק מהטלת אחריות זו מוצע להקים מנגנון "הודעה ופעולה", **כפי שהציעה הוועדה המייעצת לשר התקשורת בשנת 2022**, שיאפשר לפונים בישראל לדווח על תכנים בלתי חוקיים ופוגעניים ויחייב את הרשתות לטפל בהם על ידי הסרת התוכן או צמצום חשיפתו במקרים שבתחום האפור או אי-קבלת הדיווח, שאם לא כן הן ייענשו. למנגנון יפנו אזרחים מן השורה ומדווחים אמינים, שהוגדרו על ידי המחוקק או על ידי מפעילי הפלטפורמות ויעמדו בתנאי הסף האמורים (עצמאות ממפעילי הפלטפורמות, כשירות לאיתור תכנים בעייתיים ורציפות), ולהם תינתן עדיפות בטיפול. מנגנון זה יתקיים בתוך הפלטפורמות בצורה גישה והוא ידווח לוועדה בלתי תלויה מטעם המחוקק על איכות וזמן הטיפול בתלונות השונות – מידע שישוקף באופן מלא לציבור הרחב. ככל שתכנים פוגעניים הובאו לידיעת הפלטפורמות ואלה לא טיפלו בהן באופן סביר ומידתי, יש להטיל עליהן אחריות משפטית. המלצה זו חשובה בייחוד לנוכח ביטול מערך בדיקת העובדות והצורך במענה חליפי לתוכני מידע כוזב.

מסגרת העשויה להוות השראה לחקיקה בישראל היא ה-Digital Services Act (DSA), שנכנס לתוקף בשנת 2022 באיחוד האירופי ומגדיר מחדש את מערכת

שתסיר את הפרסום הסתפקה X בתגובות של חברי קהילה והציוץ גרף, נכון למועד כתיבת שורות אלה, יותר ממיליון צפיות, 13 אלף לייקים ויותר מאלף שיתופים. כאמור, הרשתות החברתיות הן מעין תיבת תהודה, ולכן משתמשים שייחשפו לתאוריה האנטישמית יגבשו את דעתם על המידע החדש לפי האנשים שאחריהם הם עוקבים. אם אותם אנשים אנטישמים יתקבל מידע שתומך בכך, ואם לא – יתקבל מידע שסותר את הטענה. באופן מהותי יותר, נטל ההפרכה יעבור מכותב הפוסט או מפרסם המידע למשתמשים, שיצטרכו לספק הוכחות ולשכנע את המשתמשים האחרים שמדובר בתאוריית קונספירציה. החלטה זו היא חיזוק של ממש למפיצי מידע כוזב המתרבים בשנים האחרונות.

זאת ועוד, על רקע תעודף מספר השיתופים כמדד העיקרי לחשיפה, ובשל העובדה שמשתמשים יהודים ופרוי-ישראלים נמצאים בנחיתות מספרית מסיבות דמוגרפיות, צפוי שהעמדה האנטי-ישראלית, ולעיתים אף האנטישמית, תזכה לחשיפה רבה יותר מאשר הדעות התומכות בישראל והמתנגדות לאנטישמיות, או לכל הפחות מעמידות את הדברים על דיוקם. שילוב ההשפעות של שתי ההחלטות מאיים במידה ניכרת על הלגיטימציה הבינלאומית של ישראל, ולעיתים אף על חופש הפעולה המדיני והצבאי שלה.

תובנות והמלצות

השינויים שהנהיגו הרשתות החברתיות, לצד תהליכי ההתקרבות שלהן לגורמי ממשל בארצות הברית, מציבים אתגרים בפני קובעי המדיניות בישראל. אין ספק שנדרשת תגובה מערכתית ישראלית במספר מישורי פעולה, וזאת בפרט נוכח העובדה שעל אף קיומן של **המלצות רבות לעשות כן**, בישראל כיום לא מוטלת על הפלטפורמות הדיגיטליות אחריות לתכנים המופצים בהם. על מנת לאזן בין הרצון לשמר את חופש הביטוי והערכים הליברליים העומדים ביסוד הרשתות החברתיות ומדינת ישראל מחד גיסא, ולהתגונן מפני הסיכונים הגלומים בהן, בפרט על רקע השינויים האחרונים, מאידך גיסא, מוצע לנקוט מהלכים במספר מישורים במקביל:

- חבירה למדינות ולגופים נוספים: לישראל כמדינה קטנה מנופי השפעה מוגבלים על הרשתות החברתיות ופעילותן. מבחינתן ישראל היא שוק קטן, שאם יציב על הרשתות הגבלות פעילות ייתכן שישתלם להן לזנוח אותו יותר מאשר להיעתר לדרישותיו. לכן יש הגיון רב בחבירה למדינות נוספות על מנת להפעיל לחץ על החברות להסיר תכנים מסוימים ולאזן הטיית, בפרט על רקע השינויים האחרונים, שמאיימים לא רק על ישראל אלא גם על מדינות נוספות, נוכח הסיכון

היחסים בין הפלטפורמות לציבור ולממשל. במסגרת הטלת אחריות זו בית המשפט יוציא צו, שיחייב דיון בנוכחות שופט ונציג משפטי מטעם הפלטפורמה על התנהלות הפלטפורמה בתוכן הספציפי. אם יימצא שהטיפול היה לקוי תתאפשר הטלת קנס כספי על מפעילי הפלטפורמה. לבית המשפט תהיה סמכות להחליט אם יש להסיר את התכנים באופן מיידי, לצמצם חשיפה כדי לא לפגוע בחופש הביטוי, או לדחות את התביעה.

- פעילות במישור החינוכי והגברת האוריינות הדיגיטלית: נוכח הצפי לעלייה בהיקף הפצת מידע כוזב ברשתות החברתיות על רקע השינויים שתוארו לעיל, אוריינות דיגיטלית הופכת חשובה אף יותר. **התוכניות** שמציע משרד החינוך הישראלי כיום הן התנדבותיות בבסיסן, ואינן מחייבות את כלל בתי הספר. תוכניות אוריינות דיגיטלית נפוצות ברחבי העולם ומותאמות למשתמשים בטווח גילים ורקעים נרחב. משום שגם אזרחים צעירים מאוד, מגיל ילדות, משתמשים ברשתות החברתיות, יש להתחיל את התוכניות הללו כבר בכיתות הנמוכות בבתי הספר היסודיים, בטרם מתחילים הילדים להשתמש ברשתות החברתיות, כדי שיגיעו מוכנים לרגע זה. נדרש גם להכשיר מורים ואנשי צוות חינוכי להתמודדות עם מקרי מידע כוזב ועם פוסטים מכפישים ברשתות, כדי שיוכלו ליעץ לתלמידיהם אם יידרשו לכך. במקרים בעלי פוטנציאל למידע כוזב משמעותי יש ליצור תוכניות הכשרה מיוחדות וייעודיות לאזרחים. כך **הכין** משרד הדיגיטל הטאיוואני את התושבים לזהות מידע כוזב ומניפולציות ברשתות לקראת הבחירות לנשיאות במדינה.
- פעילות במישור ההסברתי: על ישראל להציב לעצמה יעדים בכל הנוגע להתמודדות עם מידע כוזב, בייחוד בשל הקמפיין האנטי-ישראלי שאיתו היא מתמודדת

ובשל הסכנה שקמפיין זה יצבור תאוצה רבה אף יותר, על רקע תעדוף מספר השיתופים כמדד לחשיפה. כמו ישראל, גם טאיוואן מתמודדת עם מבצעי השפעה ברשתות החברתיות, ולכן היא הציבה את "**עקרון 2-2-2**", הקובע שהמדינה צריכה להגיב לכל פריט מידע כוזב תוך שעתיים, בשתי תמונות וב-200 מילים. עיקרון זה, אם ייושם בישראל, יוכל לסייע לה להפריך במהירות מידע לא נכון המופץ נגדה. אם יוחלט לייבא מודל זה לישראל יש להחליט מראש מי יהיה אמון על יישומו, שהרי בטאיוואן ברור מאליו שיהיה זה משרד הדיגיטל הלאומי, אך בישראל לא ברור אם מדובר במשרד החוץ, במערך ההסברה הלאומי, במשרד התפוצות והמאבק באנטישמיות או בגוף אחר. מומלץ שהאחריות תוטל על מחלקת הדיגיטל במשרד החוץ. החברה האזרחית הטאיוואנית פעילה גם היא בנושא זה, וארגונים אזרחיים שם הקימו צ'ט בוט שמטרתו לאמת עבור התושבים אם מידע שאליו נחשפו ברשתות מאומת או לא, מה שאמור להיות קל יחסית לאימוץ, בפרט בשל העובדה שקיימים בישראל ארגוני חברה אזרחית העוסקים בנושא, דוגמת 'פייק ריפורטר'.

מאיה לס היא סגנית מנהל מחלקת הדיגיטל של המכון למחקרי ביטחון לאומי. בעלת תואר ראשון בתקשורת באוניברסיטת אריאל בשומרון, עם התמחות במסלול דיגיטל. mayal@inss.org.il

אופיר דיין היא חוקרת (מלגאית) במרכז למדיניות ישראל-סין במכון למחקרי ביטחון לאומי. לאופיר תואר שני במדיניות ביטחון בין לאומית ותואר ראשון ביחסים בינלאומיים מאוניברסיטת קולומביה בניו יורק. Ofird@inss.org.il

ענת שפירא היא חוקרת יחסי צבא-חברה במכון למחקרי ביטחון לאומי ודוקטורנטית במחלקה לפילוסופיה באוניברסיטת תל אביב. anats@inss.org.il

המדיניות הרוסית במזרח התיכון בראי ערעור הסדר העולמי והמאבק נגד המערב

גאורגי פורוסקון

המכון למחקרי ביטחון לאומי – אוניברסיטת תל אביב

מוסקבה האיצה בשנים האחרונות את מערך שיתופי הפעולה בינה לבין שחקנים מערערי סדר ברחבי העולם על פי הגיון העימות עם המערב, שהתעצם על רקע המלחמה באוקראינה. רבים משחקנים אלה, מדינות וארגוני טרור, פועלים במזרח התיכון ומעורבים בעימותים המזוינים עם ישראל באופן שהופך את האסטרטגיה הרוסית הזאת לאיום עקיף עליה. הצעדים האסרטיביים של ישראל בזירות החיכוך בחודשים האחרונים במסגרת המלחמה הרב־זירתית שלה, שהקרינו על אינטרסים ונכסים רוסיים, וכן החתירה של הנשיא טראמפ להסכמות מהירות עם רוסיה, עשויים לרסן את האסטרטגיה הרוסית המתגרה. ניתוח השיקולים והאינטרסים של הקרמלין באזור מסייע להבין את הקשר הסיבתי בין ההתפתחויות לבין שינוי ההתנהלות הרוסית. על ישראל להבין כיצד נכון לפרש את הפעילות של מוסקבה, אילו פעולות ישראליות תורמות לריסון הקשרים של רוסיה עם גורמים עוינים לישראל, וכיצד המשא ומתן בין מוסקבה מול וושינגטון יכול לשנות את מדיניותה במרחב.

מילות מפתח: רוסיה, ישראל, ארצות הברית, לוחמה היברידית, המזרח התיכון, חות'ם, סוריה, חמאס, איראן, מלחמה באוקראינה, ברית המועצות, פוטין, טראמפ.

ההיסטוריה של הגישה הרוסית לשחקנים במזרח התיכון

כמעט בכל משך המלחמה הקרה – משנות ה־50 ועד סוף שנות ה־80 – מדיניות ברית המועצות כלפי הסכסוך הישראלי-ערבי במזרח התיכון התכנסה ככלל לתפיסה הדואליסטית של התחרות הבין־גושית. כך מדינות ערב ה"פרוגרסיביות" (משטרים סוציאליסטיים ולאומיים שקמו בשליש השני של המאה ה־20) זכו לתמיכה סובייטית הן בפן הדיפלומטי־מדיני והן בפן הסיוע הביטחוני. לעומת זאת, ישראל שנטשה עוד בשנותיה הראשונות את האג'נדה הסוציאליסטית הבלתי מזדהה נתפסה בעיני מוסקבה כבעלת ברית של מעצמות המערב (בריטניה, צרפת וארצות הברית), ועל כן זכתה ליחס חשדני ועוין גם בשנים שבהן היו יחסים דיפלומטיים בין ישראל לרוסיה, ודאי לאחר ניתוקם בעקבות מלחמת ששת הימים. בכל אחד מסבבי המלחמות הערביות-ישראליות ניצבה ברית המועצות באופן ברור לצד מדינות ערב, לרבות אספקת סיוע צבאי ופריסה של יועצים ביטחוניים על אדמת סוריה ומצרים, ועד השתתפות טייסי קרב רוסים בקרבות נגד חיל האוויר הישראלי (מבצע "רימון 20", 1970).

עם כינונם המחודש של היחסים הדיפלומטיים בין ברית המועצות (לימים רוסיה) וישראל בשנת 1991 השתנו עקרונות המדיניות של מוסקבה כלפי האזור. התפרקות הגוש המזרחי והרצון הרוסי לבנות מערכת יחסים חיובית עם העולם המערבי, כמו גם העלייה הגדולה לישראל מרפובליקות ברית המועצות שהחלה בשלהי שנות ה־80, היוו בסיס תומך להתפתחות הקשרים הדיפלומטיים בין ישראל לרוסיה. איום הטרור האסלאמיסטי שחוותה מוסקבה בצפון קווקז תרם באופן עקיף אף הוא. רוסיה החלה לקדם מדיניות "מדברים עם כולם" במזרח התיכון, ובהדרגה (ביתר שאת משנות ה־2000) הגבירה את פעילותה במרחב – הדהוד היחסים הטובים עם ישראל לצד המשך שיתוף הפעולה עם השחקנים הערבים (לרבות סוריה והפלגים הפלסטיניים) ועם הרפובליקה האסלאמית של איראן. הגישה הקונסטרקטיבית (בראיה ישראלית־מערבית) התבטאה במאמץ להשפיע על פתרון הסכסוך הישראלי-פלסטיני במסגרת הקוורטט (ארצות הברית, רוסיה, האיחוד האירופי והאו"ם), בניסיונות תיווך בעקבות

משרת כאמור את האג'נדה הדיפלומטית הרחבה יותר, המוכתבת על ידי אילוצי המלחמה באוקראינה והעימות עם המערב.

מלבד מקסום הקשר עם שחקניות שאינן מקדמות אג'נדה מערבית, הקרמלין מחפש הזדמנויות לפגוע במדינות המערב ולהחלישן בצורה מכוונת, כל עוד פעולותיו אינן חוצות סף הסלמה צבאית ישירה. התנהלות זו – שניתן לכנותה לוחמה היברידית – באה לידי ביטוי במאמצים מגוונים: החל ממערכה דיפלומטית תודעתית, שבהקשר למלחמה במזרח התיכון **הציגה את ארצות הברית והמערב כמי שאחראים על אסונות הומניטריים** שישראל מביאה לכאורה במזיד על רצועת עזה ולבנון, דרך קמפיינים נרחבים של דיסאינפורמציה **(לרבות בישראל)** להצפת מתחים פנימיים ולערעור הלכידות החברתית-פוליטית, ועד מבצעי חבלה פיזית במדינות המערב, **התנקשויות בדיפלומטים ובאנשי מודיעין** ועידוד פעילות אלימה נגד אינטרסים מערביים.

שיטות הלוחמה ההיברידית אינן חדשות, אך הבולטות שלהן בסל כלי המדיניות של הקרמלין גברה בשנתיים האחרונות. שתי האסטרטגיות – הרחבת מיצוי הקשר עם השחקנים שאינם פרו-מערביים והמאבק ההיברידית באינטרסים ובנכסים של המערב – משתלבות יחד במדיניות החוץ הרוסית בכלל ובמזרח התיכון בפרט. חשוב לזכור כי המזרח התיכון הוא רק אזור אחד ב"מגרש המשחקים" הכולל, ובו יש לרוסיה נכסים, מנופים ואינטרסים שיוצרים הזדמנויות לפעולות. השיח העדכני בין מוסקבה לווינגטון (פירוט בהמשך) משקף בדיוק את הרעיון של משחק מעצמתי במגוון זירות, שבמסגרתו ניתן לקדם אינטרסים במרחבים מסוימים על חשבון ויתורים בנושאים אחרים.

ביוני 2024 החל **פוטין לדבר על האפשרות לספק נשק** מתקדם ל"אזורים שמהם ייתכנו תקיפות לעבר יעדים רגישים במדינות המספקות נשק לאוקראינה". לאמירה המתריסה קדמה החלטה של ספקיות הנשק המרכזיות לקייב (בראשן ארצות הברית בזמן ממשל ביידן) להסיר חלקית הגבלות על שימוש בנשקן בשטח רוסיה, מה שאפשר לאוקראינים לשפר עמדות במלחמה. מאז הרחיבו בריטניה, צרפת וארצות הברית עוד מספר פעמים את ההיתר לתקיפות בשטח רוסיה, לרבות שימוש בטילים מדויקים לטווחים של מאות קילומטרים. בעקבות שינוי המאזן החלה רוסיה לחפש דרך להכאיב למערב גם באמצעות שלוחים צבאיים – כמעין תגובה "סימטרית" – ולשם כך הידקה את קשריה עם כמה מהשחקניות האנטי-מערביות הבולטות.

חטיפת גלעד שליט ובפיתוח מואץ של היחסים עם ישראל בעשור וחצי הראשונים של המאה ה-21.

רוסיה פיתחה והעמיקה במקביל את הקשרים עם חמאס (שאותו היא תופסת כנציג הלגיטימי של העם הפלסטיני, לצד הרשות הפלסטינית), הרחיבה את נוכחותה הצבאית-מודיעינית בסוריה תוך **סינרגיה מלאה עם הצבא וארגוני הביטחון של אסד** (אם כי תוך הקפדה על תיאום ביטחוני עם ישראל) והידקה בהדרגה את מערכת היחסים הביטחונית עם איראן על רקע המלחמה בסוריה ומחוצה לה. לצד זאת רוסיה השקיעה רבות בפיתוח קשרים כלכליים-עסקיים, בייחוד סביב תיאום מחירי האנרגיה (מנגנון OPEC+), פיתוח פרויקטי תשתית עתירי משאבים (תחנות כוח גרעיניות באיראן, מצרים, טורקיה ועוד) ועסקאות מכירת נשק רבות.

רוסיה בחרה בעמדה פרו-חמאסית משום שהדבר תאם את מדיניותה לגייס את מרב התמיכה במדינות הדרום הגלובלי, כאשר ישראל נתפסת על ידי רובן כנציגת המערב באזור.

עידן המלחמה באוקראינה

למרות שניתן לזהות ניצנים עוד מ-2014, השינוי הבולט בהגיון אסטרטגיית החוץ של הקרמלין התרחש אחרי הפלישה הרוסית לאוקראינה ב-2022 והתגובה החריפה של המערב ברובד הדיפלומטי, הכלכלי והביטחוני. עד אז הצורך להתמודד עם לחץ מערבי לא היה שיקול מרכזי בקביעת המדיניות הרוסית כלפי שחקן זה או אחר, אך הלחץ הבינלאומי הכבד בעקבות הפלישה גרם לרוסיה לשנות את סדר העדיפויות בנוגע לניהול היחסים הבינלאומיים ולהתמקד באג'נדה דיפלומטית לעומתית למערב, תוך מיקוד בדרום הגלובלי (מדינות שאינן מערביות). הדבר התבטא במספר מאמצים: הראשון – גיוס תמיכה של מדינות בעלות עמדות אנטי-מערביות ממילא (כגון איראן); השני – הקפדה שהמדינות הניטרליות – אלה שלא הצטרפו לסנקציות שהמערב השית – לא ישנו את עמדתן (ישראל, מדינות המפרץ ורבות נוספות); השלישי – שימור יחסים בילטרליים עם מדינות המשתייכות אומנם ל"מועדונים" מערביים, אך בעלות גישה זהירה יותר כלפי רוסיה (כמו טורקיה, חברת נאט"ו).

מגמות אלה במזרח התיכון התחדדו עוד יותר אחרי 7 באוקטובר 2023. רוסיה בחרה בעמדה פרו-חמאסית משום שהדבר תאם את מדיניותה לגייס את מרב התמיכה במדינות הדרום הגלובלי, כאשר ישראל נתפסת על ידי רובן כנציגת המערב באזור. לישראל עצמה כנראה אין ערך רב עבור רוסיה כיעד למתקפות, אולם הדבר

דוגמאות לפיתוח יחסי רוסיה עם השחקנים האנטי-מערביים ברחבי המזרח התיכון

החות'ים — הדוגמה הבולטת ביותר למדיניות פרו-אקטיבית של רוסיה לביסוס מנופים מעשיים נגד המערב היא הדינמיקה של קשריהם עם תנועת אנצאר אללה של החות'ים, שהכריזו כי הגיון התקיפות שלהם בנתיבי השיט הבינלאומיים ובשטח ישראל הוא פגיעה ביטחונית וכלכלית בישראל. המגעים עם החות'ים המשבשים את תנועת אוניות הסוחר במצר באב אל-מנדב החלו עוד בסוף 2023, אך ביוני 2024 (אחרי ההכרזה על אסטרטגיית אספקת הנשק לאויבי המערב) הופיעו **דיווחים כי רוסיה בוחנת העברת אמצעי לחימה מתקדמים, בפרט טילי שיוט**, לידי התנועה. נטען כי ערב הסעודית עודכנה (במשתמע — על ידי הרוסים עצמם) ובלמה את ההעברה, כך שניתן להסיק כי מוסקבה קידמה את המהלך במידת הפגנתיות מסוימת (אם כי לא בפומבי). יתרה מזאת, מאמץ הסיוע הרוסי כלל **שיגור של מספר קציני מודיעין צבאי אל הבסיסים החות'יים** לצורך ייעוץ צבאי כזה או אחר, **העברה של תצלומי לוויין לשיפור הכוונת השיגורים** שהחות'ים מבצעים, וכן **מגעים של סוחר הנשק הרוסי הוותיק ויקטור בוט עימם**, לצורך קידום עסקאות של אמצעי לחימה.

ניכר כי להתפתחות זו זיקה ישירה להחלטת מדינות המערב לאשר תקיפות אוקראיניות בשטח רוסיה, והיא מהווה ביטוי להגברת הלחץ (באמצעות ציר ההתנגדות) על כוחות ואינטרסים מערביים במרחב המזרח התיכון. אף נטען כי **הרוסים (והסינים) הגיעו להסכמות עם החות'ים על גיבוי מדיני בינלאומי** לתנועה בתמורה להימנעות מפגיעה בכלי שיט של שתי המדינות — אם כי מאז נפגעו מספר אוניות הנושאות מטען רוסי מן התקיפות מתימן. נוסף על כך החות'ים ערכו לפחות שני ביקורים במוסקבה — **בינואר 2024** (אז דנו בין היתר במאמץ לסיים את המלחמה ברצועת עזה) ו**ביוני**. הביקורים הוצגו בפומבי כשיח דיפלומטי עם משרד החוץ הרוסי, אך סביר להניח שנערכו גם מגעים בציר הביטחוני.

חמאס — בעקבות מתקפת חמאס ב־7 באוקטובר 2023 ניכר שרוסיה ניצלה את המלחמה בעזה (וגם בלבנון) ברובד הדיפלומטי-תודעתי לשם ניגוח והחלשה של המערב — הן מול הזירה האוקראינית (הפחתת הקשב ומשיכת משאבים) והן מול המרחב המזרח-תיכוני (העצמת הסנטימנט האנטי-מערבי בקרב הציבור והאליטות הפוליטיות המקומיות). מאז מתקפת חמאס על ישראל אירחה רוסיה לכל הפחות שישה ביקורים רשמיים של בכירי הזרוע המדינית של הארגון במוסקבה (26 באוקטובר, 19 בינואר, מפגש הפלגים הפלסטיניים

ב־1 במארס, 24 ביוני, 23 באוקטובר, 3 בפברואר 2025), תוך מתן גיבוי מדיני לארגון הטרור בזירת האו"ם, חיזוק חמאס והכרה בו כשחקן מדיני מקובל ואף כצד לגיטימי בשיח בסיום המלחמה.

קיימים אף **דיווחים** על הסתייעות חמאס באמצעי לחימה רוסיים, ובכלל זאת טענה שלא אומתה של בכיר בארגון, כי הוא **מייצר ברצועה נשק קל על פי זיכיון רוסי**. דיווחים אלה לא הופרכו ולא נשללו על ידי רוסיה — בניגוד למצב שלפני פחות מעשור, אז **התגאה** פוטין בשיתוף הפעולה עם ישראל בתחום הלוחמה בטרור וראה בה מודל ללמידה. יש לציין כי גם אם רוסיה הייתה מעוניינת לספק סיוע חומרי, צבאי ואחר לחמאס, יש קושי לוגיסטי לעשות כן. עם זאת, הישגות חמאס כשחקן פעיל בזירה דורשת מישראל וגם מבעלות בריתה במערב השקעת משאבים, ולכן משרתת את רוסיה.

סוריה — משטר אסד, בן החסות הוותיק של מוסקבה, נפל (8 בדצמבר 2024) בעקבות מתקפת קואליציית המורדים בהובלת ארגון היאת תחריר א־שאם (HTS), מבלי שהכוחות הרוסיים הפרוסים במדינה הצליחו להציל את המצב. מוסקבה הגיעה להבנות זמניות עם המשטר החדש בדמשק על אי-גירוש כוחותיה בכוח, וכעת מנהלת משא ומתן מורכב על הישגות קבע בבסיסים הצבאיים שלה בחוף הסורי ועל תנאים לשיתוף פעולה. בתוך כך ועל רקע דשדוש בהסרת הסנקציות המערביות, רוסיה **מציעה את עצמה** כשותפה כלכלית-לוגיסטית ואולי אף ביטחונית (צבא סוריה מבוסס על אמצעי לחימה רוסיים) של דמשק, בעודה ממשיכה למתוח **ביקורת חריפה** על ישראל בשל פעילותה בזירה הסורית.

איראן — **זינוק ניכר בשיתוף הפעולה הביטחוני** בין רוסיה לאיראן החל בקיץ 2022, בעקבות נכונותה של טהראן לספק למוסקבה נשק עבור המלחמה עם אוקראינה (כטב"מים מתאבדים, **טילים בליסטיים** וחימושים נוספים), שבו הייתה תלויה אחרי שהחלה למצות יכולות עצמיות. מהצד הרוסי שיתוף הפעולה מתבטא בעסקאות גדולות לאספקת אמצעי לחימה לאיראן, שבמרכזן כלי טיס לרבות מטוסי SU-35 המתקדמים (עסקה שהחלה להתגבש עוד בטרם הפלישה הרוסית לאוקראינה אך קודמה ביתר שאת מאז 2022, אף כי לעת עתה טרם הושלמה), ואף דווח על פריסת מערכות לוחמה אלקטרונית רוסיות באיראן בשל עיבוי הנוכחות האמריקאית באזור, על רקע המתוחות בין ישראל לאיראן במחצית השנייה של 2024.

בהקשר הישראלי, רוסיה נעה בין גיבוי פומבי לאיראן — **הצדיקה את תקיפת הטילים על ישראל באפריל** בטענה שמדובר בהגנה עצמית על פי מגילת האו"ם — לבין קריאות להרגעת המצב ואפילו **הצעה לתווך בין**

נכון לוותר לטובת הפרגמטיות המדינית על עקרונות הקולגיאליזם ועל הדרישות מרוסיה המשותפות לכל מדינות המערב.

עדיין לא ניתן לקבוע אם המשא ומתן המתגבש יצליח להתרומם ויגיע להסכמות קונקרטיות, אך בכל מקרה הנכסים הרוסיים במדינות אנטי-מערביות במרחב כמו בסיסים בסוריה, וכן סיוע לחות'ים ושיתוף פעולה עם איראן עשויים להיות שימושיים – בתור גזר (ויתור על חלקם) או מקל (האצת הקשר והפעלתם ביתר שאת נגד האינטרס האמריקאי).

משמעויות לישראל והמלצות

כאמור, מדיניותה של רוסיה במזרח התיכון נועדה להרחיב את סל הכלים שלה במאבק הכלל-עולמי (שעיקרו מול המערב), תוך מאמץ לנצל את השחקנים המקומיים השונים לטובתה וליצור תדמית של דומיננטיות והשפעה. לפי ההבחנה הרוסית, ישראל היא שחקנית אזורית בעלת מספר מאפיינים מרכזיים:

מצד אחד יש לישראל זיקה ברורה למחנה המערבי, מה שגורם להיותה יעד נוח להשתלחות מצד רוסיה, שתשיג בעקבות זאת "נקודות זכות" אצל מדינות בדרום הגלובלי, במזרח התיכון ומחוצה לו, הן כפעולות רטוריות בלבד והן באמצעות סיוע ליריביה של ישראל. ביקורת פומבית זו משפרת את הידוק הקשרים של רוסיה עם מדינות וארגונים הנמצאים בעימות עם המערב ובעלות בריתו – ובכך מתבססת עוד יותר השפעתה על המרחב. בהיבט זה ישראל כשלעצמה אינה יעד מרכזי לפעילות הלעומתית של רוסיה (בשונה למשל מאירופה) – שגרת התנגחויות דיפלומטיות וקמפיין דיסאינפורמציה לערעור היציבות החברתית-פוליטית הפנימית מספקים את המענה מבחינת רוסיה.

מצד שני יש לישראל יכולות היזק בלתי מבוטלות (בראש ובראשונה בהיבטים צבאיים), שמעת לעת מזכירות לרוסיה את מרחב הסיכון במדיניותה האנטי-ישראלית המובהקת (כפי שבאה לידי ביטוי למשל מ-7 באוקטובר 2023 ועד קיץ-סתיו 2024). כך, בחודשים האחרונים של 2024 ובייחוד עם תחילת מבצע חצי הצפון בלבנון, ישראל החלה להפעיל כוח רב בזירות השונות (בראש ובראשונה בלבנון, איראן וסוריה), מה שבין היתר גרר (בעקיפין) גם את נפילתו של משטר אסד בדמשק. ניכר כי בעקבות הפעילות הישראלית התאימה רוסיה את התנהלותה ויצאה בשורה של יוזמות (ביקורים חריגים של נציגי הקרמלין בישראל ומעורבות במסגרת הצעה לתיווך מול איראן ומול לבנון) על מנת לצמצם פוטנציאל נזק מהמשך פעילותה של ישראל. יוזמות אלה לא בהכרח נשאו פרי (בפרט בזירה הסורית), אך שיקפו

איראן לישראל אחרי סבב המהלומות באוקטובר, עקב חשש גובר להסלמה רחבה בין הצדדים.

בינואר 2025 חתמו מוסקבה וטהראן על הסכם שיתוף פעולה אסטרטגי שהדגיש את כוונותיהן להמשיך לפתח תוכניות סיוע הדדיות, לרבות בתחום המדיני-ביטחוני. עם זאת יש לציין כי שיתוף הפעולה בין המדינות מוגבל, בין היתר בשל אייכולתה של רוסיה להשלים לאיראן את מערכות ההגנה האווירית שנפגעו על ידי ישראל בגלל הצרכים הפנימיים, התארכות מועדי האספקה של אמצעי לחימה שהובטחו על ידי רוסיה והאשמות הדדיות בדבר קריסת הצבא והמשטר של אסד בסוריה.

השפעת חזרתו של טראמפ לבית הלבן

אחרי שדונלד טראמפ, שהכריז על כוונה לפעול לסיום מהיר של המלחמה באוקראינה, נבחר שוב לנשיאות ארצות הברית, החל תהליך מהיר של התקרבות בין רוסיה לארצות הברית. הדבר מתבטא בשיחות בכירים (נשיאים, שרי החוץ) ובמפגש בילטרלי רשמי בריאד בירת ערב הסעודית (18 בפברואר 2025) במעמד שרי חוץ והיועצים לביטחון לאומי – לראשונה מאז החלה המלחמה באוקראינה.

בין הנושאים לשיחה ולתיאום שנדונו בריאד (כשבמוקד עמדה האפשרות לעסקה שתסיים את המלחמה באוקראינה בתנאים המטיבים עם הקרמלין) **עלוגם סוגיות מזרח-תיכוניות** – בפרט המלחמה ברצועת עזה והנוכחות הרוסית בסוריה. טראמפ מעוניין בעסקה גדולה עם רוסיה, **נראה שגם במחיר דריסת בעלות ברית** של ארצות הברית באירופה ובאוקראינה, והוא מקדם סדר יום של נושאים רבים לדיון עם הקרמלין.

בזכות טראמפ הצליחה רוסיה לחזור לקדמת הבמה הבינלאומית, בעודה מדברת "אחד על אחד" עם ארצות הברית, מבלי שנאלצה לתת תמורות כלשהן (בשונה מתקופת ביידן, אז נדרשה להפסקת התוקפנות כתנאי לכל שיח נרמול) וללא נוכחות של שאר נציגי המערב. המטרה הרוסית היא הכרה רשמית בה כשחקנית שוות ערך לארצות הברית, בסגנון חלוקת העולם במסגרת ועידת יאלטה בסיום מלחמת העולם השנייה, ולשם כך מוכן פוטין להציע מגוון רחב של כיווני שיתוף פעולה (כלכלי, דיפלומטי, מדיני-ביטחוני).

המדיניות הרוסית בזירה הבינלאומית בכלל ובמזרח התיכון בפרט סותרת לכאורה את רוח הדברים המתגבשים כעת בין שני המנהיגים, אך בפועל כלל האמצעים והכלים שרוסיה צברה עם השנים, שיש להם פוטנציאל היזק עבור המערב וארצות הברית, עשויים לשמש קלף מיקוח במשא ומתן בין שתי המעצמות. זאת משום שפוטין זכה לבן שיח נוח בדמותו של טראמפ, אשר

רוסיה עשויה להפגין נכונות להפחית – זמנית ולצורך הגעה להסכם על אוקראינה בלבד – את מעורבותה בתמיכה בכוחות אנטי-מערביים ברחבי האזור, לרבות חמאס, איראן, החות'ים והמיליציות השיעיות, וכן להציע גישה קונסטרוקטיבית באשר למאמצים אמריקאיים לפתרון הסכסוכים האזוריים. הצעות אלה טרם הועלו (לפחות בגלוי), אך בהינתן הצלחת השלבים הראשוניים של המשא ומתן בין הצוותים האמריקאיים והרוסיים – סביר להניח שיעלו בקרוב.

בעקבות ההחלטה לצאת למתקפה נגד חזבאללה ובמסגרת המענה העוצמתי נגד איראן, הפעלת הכוח הישראלית החלה למעשה להקרין איום על הנכסים הרוסיים (בסיס צבאי ומדיני בסוריה, יציבות איראן כספקית בטוחה ואמינה עבור רוסיה, ועוד), ואף תרמה להחלשת מעמדה של רוסיה באזור.

על ישראל להבין כי מדובר במהלך אינסטרומנטלי שנועד להשגת תמורות בצד השני (טראמפ) ולא בשינוי אסטרטגיה מהותי ארוך טווח – ולא להתפתות לטרוריקה הרוסית. חשוב להיות מתואמים עם האמריקאים ולהתעקש על צעדים קונקרטיים מצד רוסיה – ביקורת פומבית כלפי ארגוני טרור, העברת מידע או סיוע אחר לבלימת פעילותם, הוצאת כוחות והפסקת שיתוף פעולה עם שחקנים מערערים (כדוגמת החות'ים), שיתוף פעולה בהפעלת מנגנונים בינלאומיים להגבלת פעילות עוינת (הסכם גרעין מחודש עם איראן) – כל אלה ללא הרחבת היכולות הרוסיות בזירה, שייתכן שימוש בהן בשלבים מאוחרים יותר.

גאורגי פורוסקון הוא חוקר בתוכנית רוסיה במכון למחקרי ביטחון לאומי, לאחר קריירה ארוכה באגף המודיעין בצה"ל שבמסגרתה עסק בין היתר במחקר אסטרטגי במגוון זירות. הוא בוגר תואר ראשון בהיסטוריה של המזרח התיכון ומדע המדינה ותואר שני במדע המדינה – יחסים בינלאומיים ולימודי ביטחון באוניברסיטת תל אביב. עסק בחקר היסטוריית החיכוך בין רוסיה וברית המועצות לבין העולם המערבי, במערכת היחסים האזרחיים-צבאיים (Civil-Military Relations) בברית המועצות ערב התפרקותה ובמגמות נוספות במדיניות החוץ והפנים של רוסיה המודרנית. תחומי העניין העיקריים שלו הם התחרות הבין-מעצמתית, רוסיה במזרח התיכון, מדיניות חוץ ופנים של רוסיה, שיטות לוחמת מידע, לוחמה היברידית וסייבר. georgyp@inss.org.il

את המוטורדות ואת ההבנה כי על מוסקבה להתחשב יותר במשתנה הישראלי. השינוי מחדד את התובנה המרכזית שעל ישראל להפנים כברירת מחדל: רוסיה מתנהלת במרחב באופן אופורטוניסטי ואינה מתחשבת בשיקולים של ישראל, אך היא רגישה לפוטנציאל הנזק שביכולתה של ירושלים להסב לה ונכונה להתאים את עצמה כדי למזער את הסכנות הכרוכות בכך.

ישראל לא התנהגה עד כה על פי עיקרון זה, וגם עכשיו היא נמנעת מלפעול ישירות נגד האינטרס הרוסי גם כשהמטרה היא להדוף מתקפות דיפלומטיות או תודעתיות מצידה. ואולם בעקבות ההחלטה לצאת למתקפה נגד חזבאללה ובמסגרת המענה העוצמתי נגד איראן, הפעלת הכוח הישראלית החלה למעשה להקרין איום על הנכסים הרוסיים (בסיס צבאי ומדיני בסוריה, יציבות איראן כספקית בטוחה ואמינה עבור רוסיה, ועוד), ואף תרמה להחלשת מעמדה של רוסיה באזור. אומנם מבחינת ירושלים הדבר לא נעשה (כך נראה) הכוונה תחילה ולא מתוך מטרה לערער את מעמדה של רוסיה באזור, אך ההתפתחות מלמדת כיצד נכון להתנהל כדי להמשיך לצמצם את המוטיבציה הרוסית לפעול נגד ישראל: יש להפגין עוצמה ונכונות לפעול נגד האינטרס הרוסי היכן שמוסקבה תומכת באויבי ישראל. השלב הראשון הוא יציבות השחקנים והמרחבים הגאוגרפיים שעליהם מסתמך הקרמלין – אחרי נפילת אסד מדובר במעמד המתנדנד של הרוסים מול השלטון החדש בסוריה, וכמובן ביציבות הביטחונית והפנימית של המשטר באיראן. השלב השני צריך להיות איתור סוגיות מובהקות נוספות שבהן יש לישראל יכולת להכאיב לרוסיה ולבלום את מאמציה, למשל התדמית של אמצעי הלחימה הרוסיים והצבעה על הבעייתיות בנרטיבים פוליטיים רגישים (למשל "נאציזם" באוקראינה). אלה מחייבים פיתוח אנליטי יסודי וגיבוש יעדים קונקרטיים תוך התכתבות עם היעדים המדיניים והביטחוניים של ישראל, לרבות בעולמות ה"רכים" של בניית חוסן מפני השפעה חיצונית עוינת (כדוגמת קמפיינים של דיסאינפורמציה ולוחמה פסיכולוגית רוסית).

בעת הנוכחית ממשל טראמפ פתח בפני הקרמלין את האפשרות להסדר בין-מעצמתי רב-זירתי, שבמסגרתו רוסיה פועלת למקסם את מרחב ההצעות (ההתפשרות) שלה בזירות בעולם ובכלל זה במזרח התיכון, בתמורה להבטחת דרישות הליבה באשר לסיום המלחמה באוקראינה – נושא בעל חשיבות עליונה עבור הקרמלין. לשם כך, בהינתן התקדמות מוצלחת של המשא ומתן,

הסיכון לביטחון המדינה מהתנהלות כלכלית-חברתית של המגזר החרדי

ששון חדד

המכון למחקרי ביטחון לאומי – אוניברסיטת תל אביב

מאיר פינקל

מרכז דדו, צה"ל

טענתנו במאמר זה היא כי הבעיה של השתלבות החרדים בחברה הישראלית משפיעה על הביטחון מזווית שלא נדונה עד עכשיו – פגיעה ביכולתה של ישראל לקיים כלכלה מודרנית, יצרנית, המניבה תוצר שיכול לתמוך בהוצאות ביטחון גדולות, שהן תנאי להחזקת צבא מודרני ולכן להישרדות המדינה. להוכחת הטענה מוצג ניתוח המתמקד בהיבטים הבאים: פגיעה בתמ"ג – פער בייצור הכנסות למדינה בצורת מיסים; תשלומי העברה גבוהים מהמדינה למגזר החרדי, בין היתר בצורה של קצבאות ומענקי איזון; אי-השתתפות החרדים בנטל הביטחוני, שמעצימה את הנטל על הקבוצות היצרניות ואת העלות המשקית של גיוס המילואים והסדיר. בסיום מוצעים פתרונות לבעיה.

מילות מפתח: מגזר חרדי, הוצאה על הביטחון, תמ"ג, תשלומי העברה, כלכלת ביטחון.

מבוא

רבות נכתב לאורך השנים, ובפרט בעת האחרונה, על אי-השתתפותם של החרדים בנשיאת נטל הביטחון. יש לעניין זה היבטים חברתיים ומוסריים נרחבים, וביסודם הפטור מן השירות בצה"ל שניתן עם הקמת המדינה למספר מוגבל של תלמידי ישיבה, ואשר הורחב ללא הגבלה מספרית בשנת 1977 והגיע בימים אלו, תוך כדי מלחמת חרבות ברזל לכ-12 אלף אברכים בשנה (סך הכול כ-63 אלף אברכים בני גיוס הפטורים ממנו, בנקודת הזמן הנוכחית). הבעיה החברתית הועצמה תוך כדי המלחמה, לנוכח מספר הנופלים והפצועים בגוף ובנפש, שחיקת הלוחמים הסדירים והעול העצום המוטל על אנשי המילואים.

מאמר זה אינו עוסק בסוגיית גיוס החרדים, שאנו מקווים כי תיפתר באמצעות שינוי החקיקה וגיוסם ככל שאר היהודים במדינה, אלא בנקודת מבט אחרת על הקשר בין המגזר החרדי לביטחון המדינה.

הנחות היסוד במאמר זה הן שתיים:

- כדי להתקיים במזרח התיכון ישראל צריכה צבא מודרני, מבוסס אמל"ח מתקדם ובהיקפים רחבים, ועם כוח אדם איכותי בעל הכשרה המתאימה להפעלתו.
- כדי לקיים צבא כזה ישראל צריכה כלכלה מודרנית, יצרנית, המניבה תוצר שיכול לתמוך בהוצאות ביטחון גדולות עם פחות נטל על הכלכלה.

טענות המאמר הן כי המגזר החרדי פוגע בכלכלת ישראל בשלוש דרכים כלכליות ישירות ובדרך חברתית אחת עקיפה. עקב הנחת היסוד השנייה, פגיעה זו בכלכלה היא גם פגיעה בביטחון המדינה. שלוש הדרכים הכלכליות הן: א. פגיעה בתמ"ג – פער בייצור הכנסות למדינה בצורת מיסים.

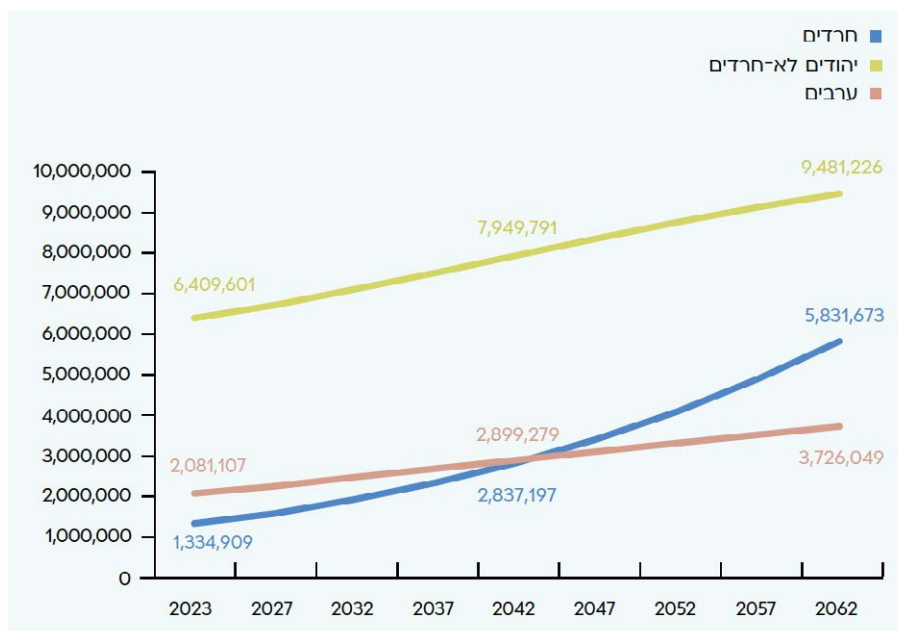
ב. תשלומי העברה גבוהים מהמדינה למגזר החרדי, בין היתר בצורת קצבאות ומענקי איזון.

ג. אי-השתתפות בנטל הביטחוני, שמגבירה את הנטל על הקבוצות היצרניות ואת העלות המשקית של גיוס המילואים והסדיר.

יש לציון כי קיים דמיון חלקי בין הפגיעה בכלכלת הביטחון, שיוצר המגזר החרדי, לבין זו שיוצר המגזר הערבי, אך יש גם הבדלים משמעותיים: המגזר החרדי מנסה להמשיך בדפוסים אלו, בעוד שהמגזר הערבי צועד בכיוון ההפוך של תרומה הולכת וגדלה לכלכלה, מתוך רצון לשיפור רמת החיים, הקטנת המשפחה ולכן ירידה בקצבאות ילדים, וכיום, על פי חוק, הוא אינו פוטנציאל לשירות צבאי בהיקפים רחבים.

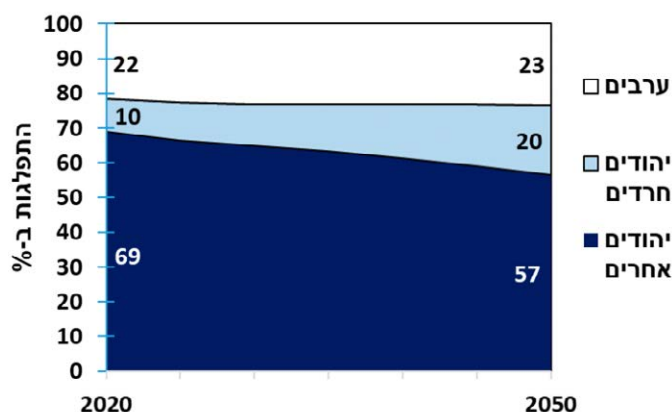
כל אלה הן פגיעות בכלכלה שבהמשך ננסה לכמת אותן, וקיימת פגיעה עקיפה נוספת שחשיבותה רבה אך קשה לכימות, והיא העובדה שאי-השתתפות המגזר החרדי בנטל הכלכלי תורמת לקשיי החיים בישראל במגוון היבטים **ודוחפת אזרחים יצרניים לעזוב אותה.**

תרשים 1: תחזית אוכלוסייה לפי קבוצת אוכלוסייה, 2023–2062 (במספרים מוחלטים)

מקור: שנתון החברה החרדית בישראל 2023, תרשים 5/א

תרשים 2

מקור: עתיד הדמוגרפיה הישראלית והיהודית, תרשים 4

העבודה ובשל ההשכלה הנמוכה שציבור זה רוכש, המשפיעה על השכר.

השכלת חרדים: בשנת הלימודים תשפ"ג למדו בחינוך החרדי – היסודי והעל-יסודי – כ-390 אלף תלמידים, שהם 26% מכלל התלמידים בחינוך העברי ו-20% מכלל התלמידים בישראל, אולם שיעור החרדים הזכאים לתעודת בגרות מתוך תלמידי כיתות י"ב נמוך מאוד ועומד על 16% בלבד, לעומת שיעור זכאות של 86% בחינוך הממלכתי והממלכתי-דתי. **שיעור הזכאים לתעודת בגרות** העומדים בתנאי הסף לקבלה לאוניברסיטאות (ארבע יחידות לפחות באנגלית) נמוך יותר, ועומד על 10% בלבד בחינוך בפקוח חרדי.

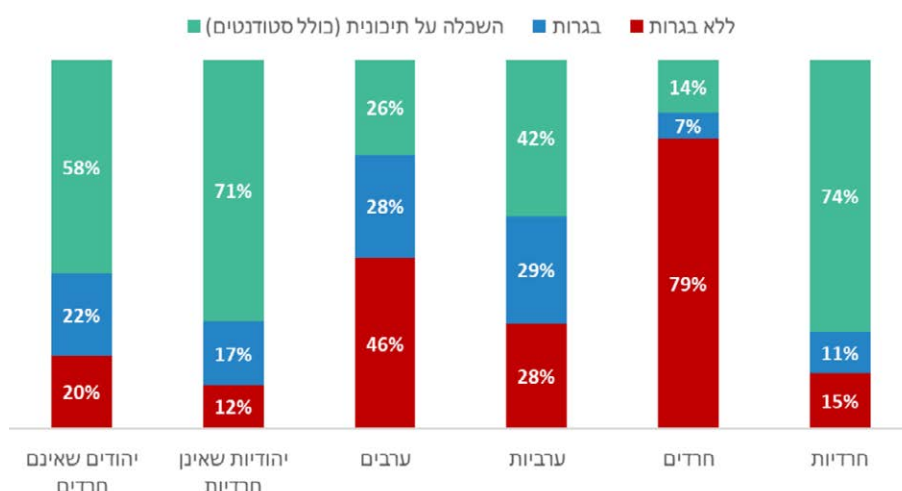
הפגיעה בכלכלת ישראל¹

פגיעה בצמיחה והורדת התמ"ג של ישראל

על פי ההערכות של הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, בשנת 2023 מנתה האוכלוסייה החרדית בישראל על פי הגדרה עצמית כ-1,335,000 נפש, ועמדה על 13.6% מכלל האוכלוסייה. בשנת 2030 היקפה צפוי להגיע ל-16% מכלל האוכלוסייה. קצב הגידול הטבעי השנתי של **האוכלוסייה החרדית** עומד על 4.2% בשנה מ-2009. חלקם של החרדים בגיל התעסוקה (20–65) בישראל **צפוי להכפיל את עצמו עד 2050**.

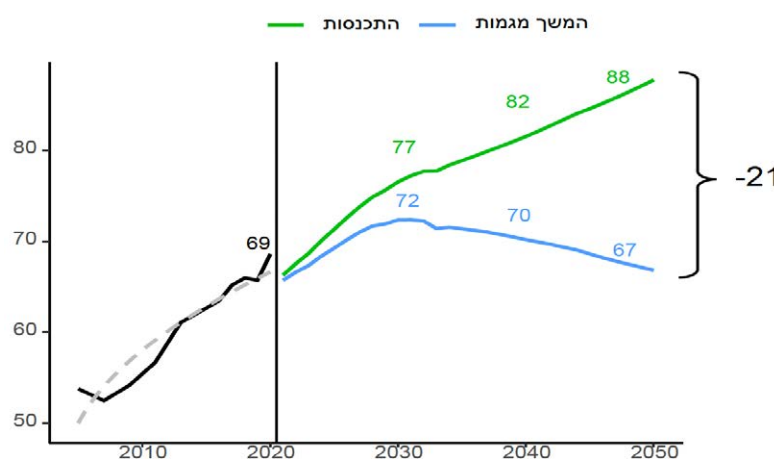
לנתון זה יש השפעה כבדת משקל על פוטנציאל התוצר, בשל השתתפותם המועטה של החרדים בכוח

תרשים 3: התפלגות השכלה לפי קבוצת אוכלוסייה, שנת 2022, גיל 25–34

מקור: רמות ההשכלה של צעירים והשלכותיהן, תרשים 1

תרשים 4: שיעור הזכאות לתעודת בגרות, לפי תרחישים שונים

מקור: ישראל 2050: תחזיות דמוגרפיות, שקף 4

ההשפעה הצפויה על התוצר בגין המשך מגמות התעסוקה, ההשכלה והשכר באוכלוסייה החרדית

על פי **מודל הצמיחה ארוך הטווח** מ-2019 שפיתחו אייל ארגוב ושי צור, הגורמים המשפיעים על צמיחה ארוכת טווח הם: האוכלוסייה בגילי העבודה העיקריים (25–65), תכונות העובדים (בעיקר השתתפות בתעסוקה והשכלה), הון (נכסים פיזיים ובלתי מוחשיים) והפריון הכולל (הטכנולוגיה וגורמים אחרים). מתוך גורמים אלו, הרלוונטי לניתוח במסגרת השפעת המגמות באוכלוסייה החרדית על התוצר הוא תכונות העובדים, קרי השתתפות בכוח העבודה, השכלה ושכר.

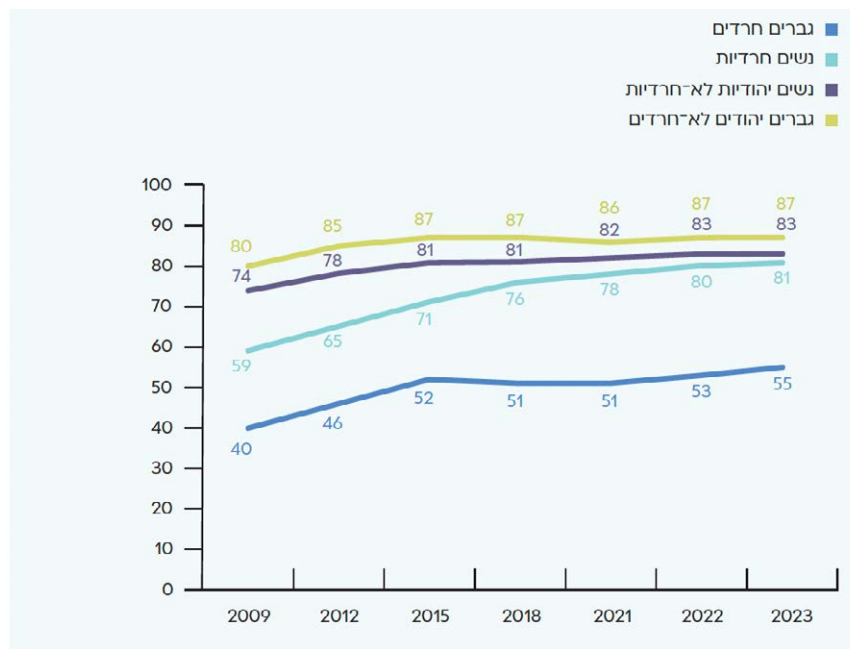
המגמות שסקרנו לעיל מצביעות על פגיעה בתכונות העובדים, שכן עליית משקלם של החרדים באוכלוסייה בגילי העבודה העיקריים — בהינתן שיעור השתתפות

בשנת הלימודים תשפ"ג למדו במוסדות אקדמיים כ-16,700 סטודנטים וסטודנטיות חרדים — 5% מכלל הסטודנטים שלמדו בשנה זו בישראל. תרשים 3 לעיל מדגים את **התפלגות ההשכלה הכוללת** לפי מרכיבי האוכלוסיות השונות בישראל, נכון ל-2022.

המגמה הצפויה להון האנושי הכולל בישראל, בהנחה שהמגמות הנוכחיות באוכלוסייה ובהשכלה יימשכו, **תוביל לירידה בהשכלה הממוצעת ולאובדן פוטנציאל התעסוקה והתוצר** בהתאם.

תעסוקה: שיעור התעסוקה של גברים חרדים (53%) בשנת 2022 היה נמוך במידה רבה מזה של גברים יהודים לא-חרדים (87%). הפער בין נשים חרדיות עובדות לנשים יהודיות לא-חרדיות עובדות בשנה זו קטן בהרבה (79.5% לעומת 83%).

תרשים 5: מועסקים בקרב בני 25–66, לפי קבוצת אוכלוסייה ומגדר, 2009–2023 (באחוזים)

הערה: משנת 2014 שיטת החישוב היא לפי הגדרה עצמית. עד לשנת 2014 הנתונים הם לגילי 25–64. נתוני 2023 מתייחסים לשלושת הרבעונים הראשונים בלבד.

מקור: שנתון החברה החרדית בישראל 2023, תרשים 2/ד

לבין כניסתם המאוחרת לשוק העבודה, ובהיעדר הכשרה הולמת והשלמת הכנסה בעבודות מזדמנות לא־מדווחות, כנראה; פערים תרבותיים וחברתיים המקשים על השתלבותם בענפים עתירי שכר בפרט. יתר על כן, מחקרים של נעם זוסמן ואברהם זופניק עוסק בהשפעה של הורדה חד־פעמית של גיל הפטור מגיוס לגיל 22 ב־2014 על תעסוקה, השכלה והכנסה. המחקר בחן קבוצות גיל שונות והראה כי בסך הכול הייתה ליציאה לשוק העבודה בגיל מוקדם השפעה חיובית על הסיכוי להיות מועסק, לרכוש השכלה ולהגדיל את ההכנסה המשפחתית (הכנסת האישה ירדה במעט, אבל פחות מהגידול בהכנסת הגבר).

מחקר עדכני של המכון הישראלי לדמוקרטיה, הממוקד באוכלוסייה החרדית, הראה אובדן צפוי של כ־10% תוצר במצטבר עד 2050, שהם כ־160 מיליארד ש"ח במונחי 2023.

הכלכלן הראשי עסק גם בהשפעה נוספת על תעסוקת חרדים. מהמחקר שלו עולה כי שיפור התמריצים לתעסוקה ב־1,000 ש"ח לחודש יוביל לעלייה ב־4.7 נקודות האחוז בשיעור ההעסקה.

הנמוך של גברים חרדים ונשים ערביות בתעסוקה, ההשכלה הנמוכה והשכר הנמוך המשפיעים על הפריון באופן ישיר – מביאה להערכה של ירידה צפויה בצמיחה בגובה עד 6% ב־2065, על פי המודל של ארגוב וצור. הכלכלן הראשי ניתח את ההשפעות של כל מגזר בנפרד (ערבים וחרדים) לפי מגדר, תעסוקה ושכר. במסקנותיו הוא מבחין בין הטווח הארוך לבין הטווח הבינוני. בעוד שבטווח הבינוני סגירת הפערים של המגזר הערבי תורמת יותר, בטווח הארוך המצב הפוך. סגירת הפערים של החרדים בטווח הארוך תוביל לתוספת צמיחה של 0.6% בשנה, כלומר תוספת של 22% לשיעור הצמיחה השנתי (ממוצע של 2.7%–3.3% בשנה). מחקר עדכני של המכון הישראלי לדמוקרטיה, הממוקד באוכלוסייה החרדית, הראה אובדן צפוי של כ־10% תוצר במצטבר עד 2050, שהם כ־160 מיליארד ש"ח במונחי 2023.

החסמים העיקריים בפני השתלבות גברים חרדים בשוק העבודה כוללים חוסר ניכר במיומנויות יסוד, כגון ידע באנגלית ובמתמטיקה ואוריינות דיגיטלית, שמציב חסם בפני לימודים אקדמיים ועבודה במקצועות טכנולוגיים; התמסרות ללימוד תורה עד גיל 26 כתנאי לקבלת פטור מגיוס לצה"ל; תמריץ שלילי לצאת לעבודה בשכר נמוך, כתוצאה משילוב בין התמיכה הישירה והעקיפה של המדינה בתלמידי הישיבות

לוח 1: התפתחות שיעור הגיוס ביחס להיקף מסיימי י"ב, בתוספת נשר 5 שנים

שנת גיוס	מספר תלמידי יב בפיקוח	נשר 5 שנים	סה"כ בני 18	מספר המגויסים	אחוז המתגייסים ממחזור בני ה-18
2024	11,380	2201	13,581	1,200	8.84%
2023	10,855	2100	12,955	1,200	9.26%
2022	10,650	2060	12,710	1,266	9.96%
2021	9,920	1919	11,839	1,185	10.01%
2020	9,068	1754	10,822	1,193	11.02%
2018	8,318	1609	9,927	1,788	18.01%
2016	7,161	1385	8,546	1,906	22.30%

מקור: עיבוד על פי: שנתון החברה החרדית בישראל 2023; חייבי גיוס בני 18 ושיעורי גיוס; מספר החרדים שגויסו ב-2023

תשלומי ההעברה

מחקרים רבים עוסקים בהיקף התמיכה של המדינה באורח החיים החרדי.² המחקרים מודדים תמיכות ישירות המיועדות למגזר החרדי (לאברכים ולתלמידי ישיבות) המתוקצבות בתקציב המדינה (במשרד החינוך, משרד הרווחה, משרד הדתות ועוד), ותמיכות עקיפות המיועדות לבאים ממעמד חברתי-כלכלי נמוך. מאחר ששיעור המשפחות החרדיות ממעמד זה גבוה יחסית לאוכלוסייה הכללית, הן מקבלות תמיכות עקיפות בהיקף העולה על חלקן היחסי באוכלוסייה. סוגי התמיכות העיקריים הם קצבת אברך (תלוי נישואין), סבסוד מעונות יום וקצבת ילדים (תלוי מספר הילדים ומצב כלכלי), סיוע לאברכים נזקקים בארנונה ובשכר דירה, הבטחת הכנסה ועוד. בניסיון לבחון מכלול התמיכות, התמריצים וההטבות, נראה שאפשר להסתמך על **המחקר המקיף האחרון** של אריאל קרלינסקי ועמיתיו.³ לפי ממצאי המחקר משפחה חרדית מקבלת בממוצע תמיכה כוללת נטו, בניכוי כלל המיסים שהיא משלמת, בסך 6,115 ש"ח בחודש במונחי 2018, ללא מוצרים ציבוריים ותשתיות. המשמעות היא כ-73,500 ש"ח לשנה למשפחה, המסתכמים לכדי **14.5 מיליארד ש"ח לשנה** (כ-200 אלף בתי אב) עבור תמיכות עודפות למשפחות חרדיות.

הגברת הנטל בשירות הביטחוני

על פי **דיווחי צה"ל** מ-2019, כולל הצפי לשנת 2024, **גיוס החרדים לצה"ל** על פי ההגדרה בחוק שירות הביטחון **יציב למדי** ועומד על כ-1,200 מתגייסים בשנה. מספר זה עולה גם מפרסומים שונים של **המכון הישראלי לדמוקרטיה** ושל **הכנסת**. עם זאת, **ספירה על פי הגדרה רחבה** מצביעה על גיוסם של כ-1,800 חיילים חרדים בשנה.⁴

קשה לחשב את שיעור המתגייסים מקרב הציבור החרדי מסיבות שונות, בהן: ההגדרה השונה בין חוק שירות ביטחון לבין הגדרה עצמית, כפי שמופיעה בפרסומים של הלמ"ס; נתון הגיוס השנתי מחושב לפי שנתון הגיוס (יולי עד יוני בשנה עוקבת). כדי לחשב בקירוב אפשר להשתמש בנתון של מספר תלמידי י"ב

במגזר החרדי (לפי שנת לימודים). למספר זה צריך להוסיף את **שיעור הנשירה** (נשר) של השנים האחרונות בלימודים, המוערך ב-3.6% בשנה.⁵ הנתון לצורך החישוב הוא נשר מצטבר של חמש שנים.

חישוב שיעור המתגייסים מגלה ירידה של כחצי אחוז מדי שנה בשנים האחרונות, וירידה תלולה יותר לעומת השנים שלפני 2019. המתגייסים הם בני 18-28 ולכן החישוב אינו מדויק, אולם הוא משמש אינדיקציה לירידה בשיעור המתגייסים מקרב אוכלוסייה זו.

השוואת שיעור הגיוס לשאר האוכלוסייה (50% מכלל האוכלוסייה) יכולה למנוע את ההארכה המתוכננת של שירות החובה בארבעה חודשים, או לאפשר לקצרה שוב בתלות בהיקף הגיוס, בגיל הגיוס, בתקופת השירות ובעיסוק בשירות. לדוגמה, העלאת שיעור הגיוס בהדרגה עד 50% מהאוכלוסייה לשירות של שנתיים (בדומה לישיבות ההסדר) בגיל שבו רובם עדיין לא נשואים, במטרה להקמת גדודים שיכולים לבצע תע"ם (תעסוקה מבצעית שוטפת), יכולה לקצר שוב את השירות בארבעה חודשים בתוך ארבע שנים, וכן לחסוך ימי מילואים בהיקף ניכר. החיסכון הצפוי למשך בחמש השנים הראשונות להחלתו, בגין קיצור השירות והורדת נטל המילואים מסתכם בכ-10 מיליארד ש"ח, ללא הכללת השינוי בתשלומי ההעברה,⁶ ובכארבעה מיליארד ש"ח בכל שנה לאחר מכן.

הפגיעה הכלכלית בראייה ארוכת טווח

הפגיעה הכלכלית המשולבת בעשור הקרוב (2025-2035) צפויה להיות נמוכה יחסית, כיוון שחלק ניכר מהאוכלוסייה במגזר החרדי עדיין לא הגיע לגיל העבודה, אך בעשור העוקב (2035-2045) יגיע פוטנציאל הנזק לממדים גדולים. בחישוב כללי בעשור זה יאבדו 60 מיליארד ש"ח מהתמ"ג, 140 מיליארד בגין תשלומי ההעברה, 40 מיליארד בשל עלות שירות סדיר ומילואים – סה"כ כ-240 מיליארד ש"ח בעשור. המשמעות היא פגיעה של כאחוז ורבע בתמ"ג שמשמעותה עצומה, כאשר **תקציב הביטחון** עמד לפני המלחמה על פחות מ-5% מן התמ"ג, או שווה ערך לכשליש מתקציב הביטחון (יותר מההיקף

ג. כללי – יצירת קשר בין תשלום מיסים למדינה לבין קבלת שירותים מהמדינה, תוך הבחנה בין אלה הנזקקים לשירותים עקב מגבלות שאינן באחריות הפרט (כמו נכות, מחלה, זקנה, היעדר יכולת העסקה במשק עקב משבר זמני בענף כלשהו, כמו תיירות בעת מגפת הקורונה) לבין אלה שהם "עניים מרצון", ואינם עובדים מסיבות של נוחות אישית הנתמכת על ידי המדינה.

ד. הצעה קיצונית יותר היא הפרדה חברתית ממשלית, ברוח **ההצעה של יוג'ין קנדל ורון צור** להקים מודל משטר פדרלי חדש, שיאפשר לקבוצות בעלות ערכים מתנגשים בחברה הישראלית לקבל זכות פורמלית לאוטונומיה ביחס לערכים ואורחות חייהם, ולהפסיק להרגיש כפייה וצורך להתגונן.

הסכנה העקיפה מן המצב ההולך ומחמיר היא כי בשל אי-השיוון בנטל בכל התחומים ינטשו את המדינה אזרחים יצרניים ומשרתים בצה"ל. מצב כזה יקטין עוד יותר את הבסיס הכלכלי של מדינת ישראל ויקשה עוד יותר על הישרדותה.

סיכום

כדי לשרוד כמדינה וכפרטים נדרשת מדינת ישראל לצבא מודרני, ולשם כך לכלכלה מודרנית. עלייה מתמשכת בגודל המוחלט של המגזר החרדי ובגודלו היחסי באוכלוסיית ישראל, תוך המשך אי-ההשתתפות בפעילות כלכלית יצרנית, תשלומי העברה הולכים וגדלים, המשך הנטל הכלכלי הנובע מאיגיוס לצבא וממחסור בכוח אדם בשירות הסדיר ובמילואים (וכן העלמת הכנסות במסגרת שוק שחור) – כל אלה פוגעים באופן ישיר ביכולתה של המדינה להחזיק צבא כזה. התרחיש המוצג במאמר מצביע על פער של אחוז ורבע בתמ"ג עקב הסיבות הללו. ערים בישראל שעברו תהליך התחרדות ירדו בדירוג הסוציו-אקונומי. דוגמה בולטת היא **ירושלים**, שירדה בדירוג הסוציו-אקונומי מדירוג 5 ב־1995 לדירוג 2 ב־2019, תוך התחזקות השכונות הערביות עקב ירידה בילודה, או **צפת** שירדה ב־2010 מדירוג 4 לדירוג 3, וב־2017 ירדה לדירוג 2. הן הפכו מערים יצרניות לערים נזקקות. בתהליך מתמשך שאנו מצויים בתוכו, המדינה כולה עלולה להפוך ל"מדינה נזקקת". הסכנה היא שעוד הרבה לפני כן ישראל תנוצח בשדה הקרב, עקב פערים ביכולתה הכלכלית לקיים צבא מודרני מהסוג הנדרש להישרדותה.

הסיוע האמריקאי). יש לציין כי במידה רבה ההפסד המדובר כבר "אבוד" ולא ניתן לתקנו, שכן אם בעשור שלפני כן תלמידי החינוך החרדי לא למדו לימודי ליבה, הם לא יוכלו להשתלב באופן יצרני במשק.

במבוא ציינו שלושה גורמים כלכליים ישירים הפוגעים בביטחון המדינה, ואחד עקיף. הסכנה העקיפה מן המצב ההולך ומחמיר היא כי בשל אי-השיוון בנטל בכל התחומים ינטשו את המדינה אזרחים יצרניים ומשרתים בצה"ל. מצב כזה יקטין עוד יותר את הבסיס הכלכלי של מדינת ישראל ויקשה עוד יותר על הישרדותה.

מבט לעתיד

מה ניתן לעשות כדי למנוע או לצמצם פגיעה כלכלית מצד המגזר החרדי בביטחון המדינה? ההצעות הבאות הן מתחום החינוך וההשכלה. הן מכוונות לעניין הכלכלי, אך יכולות לתרום גם למענה לצורך הגובר בשיוון בנטל השירות הביטחוני.

קבוצה אחת של מענים היא "פוזיטיבית" וכולה תלויה בביצוע לימודי ליבה במגזר החרדי תוך, לדוגמה, תגמול הורים חרדים השולחים את ילדיהם למוסדות חינוך כאלה. ייתכן כי הבסיס לשינוי בתחום ההשכלה יהיה ביטול הזרמים השונים בחינוך בישראל ויצירת זרם חינוך אחיד עם השכלה בסיסית ומודרנית לכול, שתיקבע על ידי משרד החינוך בהתאמה לניתוח צורכי המשק העתידיים, ועליה יהיו תוספות מותאמות לאורח החיים (יהודי, ערבי, דתי, חרדי, מסורתי, חילוני, אתאיסטי).

אפשרויות על בסיס השינוי בהשכלה:

א. יצירת מסגרות עבודה עם שכר גבוה במגזר החרדי תוך שמירת הבידול התרבותי בין העובדים בהן, שיהיו על טהרת החרדים (תוך הכללת לימוד תורה בשעות מוגבלות), לבין העובדים בציבור הכללי.

ב. סבסוד זמני של עבודת חרדים הנכנסים לשוק העבודה היצרני באמצעות תגמולי "הסבה", כדי שזו תהיה רווחית יותר מעבודתם במקצועות שאינם יצרניים, או בשכר נמוך.

ג. המשך מתן אפשרות לחרדים ללמוד מקצוע אזרחי תוך כדי השירות הצבאי.

קבוצה שנייה של מענים היא מתחום הסנקציות הכלכליות, וגם בתחומים אחרים:

א. סנקציות מהסוג הקיים כיום – צמצום זכויות כלכליות שניתנו עד היום, כמו השתתפות בתשלומי מעונות יום.

ב. סנקציות חדשות בתחומי חיים שונים, לדוגמה העלאת התשלומים למערכת הבריאות בהתאמה לאי-עבודה יצרנית של הורים בגיל העבודה.

הערות

- 1 הניתוח הכלכלי בפרק זה מתבסס בעיקר על מחקר שערך ששון חדד במכון למדיניות העם היהודי, במסגרת פרויקט מיוחד בראשותו של פרופ' ידידיה שטרן: "גיוס חרדים – היבטים צבאיים, כלכליים ומשפטיים: מתווה לקליטת חרדים בצה"ל", 2024, טרם פורסם. להלן שטרן, 2024.
 - 2 דוגמאות נוספות: **על המיסים ועל הנפלאות: התפלגות הכנסות והוצאות המדינה בקרב משקי הבית בישראל, חשיבות התמריצים הכספיים לשיעור תעסוקת הגברים החרדים.** טיוטה שעתידיה להתפרסם ברבעון לכלכלה.
 - 3 המספר 1,200 מתייחס להגדרת החרדי בחוק שירות ביטחון (לפחות שנתיים לימודים בישיבה קטנה, שהיא ישיבה חרדית לגילי תיכון, ורק מוסדות שקיבלו הכרה של שר הביטחון). לצה"ל ספירה אחרת, שכוללת גם מוסדות חרדיים אחרים, ולפיה הוא מגייס 1,800 חרדים בשנה..
 - 4 במסמך שבקישור שתי בעיות: בעיית אי-ספירת הנושאים ובעיית אי-החפיפה של הגדרת שנה. אולם להבנתנו בעיית החפיפה היא מינורית כי שנתון הגיוס מתייחס לבוגרי שנת לימודים מסוימת. ההערכה על בסיס הניתוח הכלכלי בשטרן, 2024.
 - 5
 - 6
- אם כן, לדיון הציבורי הישראלי על אי-השוויון החברתי-מוסרי בנטל הביטחוני, הנובע מסירובם של החרדים להתגייס לצבא, נדרש להוסיף גם את הפגיעה הכלכלית בביטחון מצד המגזר החרדי, ויפה שעה אחת קודם.
- תת-אלוף (מיל') ד"ר ששון חדד** הוא מרצה אורח באוניברסיטת תל אביב לכלכלה ולביטחון לאומי וחוקר אורח בכיר במכון למחקרי ביטחון לאומי. בעבר היה ראש התוכנית למחקר כלכלה וביטחון לאומי במכון. לפני כן היה היועץ הכספי לרמטכ"ל וראש אגף התקציבים של משרד הביטחון. hadadsason@gmail.com
- תת-אלוף (מיל') ד"ר מאיר פינקל** הוא ראש תחום מחקר במרכז דדו ולשעבר מפקד המרכז. בשנים האחרונות חוקר את מנהל כוח האדם בצה"ל. בעל שלושה תארים שלישיים: במדע המדינה, בביוגרפיה אבולוציונית ובארכאולוגיה פרהיסטורית. בין ספריו האחרונים: **התפתחות הקרב המשולב בצה"ל** (עורך), (מערכות ומודן, 2023). **אמ"ן: במציאות מורכבת ומשתנה** (מרכז דדו ומודן, 2024). Finkel2010@gmail.com

דוד בן-גוריון, כמאל אטאטורק ועיצוב מדיניות הביטחון – מבט היסטורי

זכי שלום

המכון למחקרי ביטחון לאומי – אוניברסיטת תל אביב

וחלוצי, מתקדם ונועז ובעל מחויבות חסרת גבולות לארץ ישראל. בני היישוב, כך טען בן-גוריון, אימצו מערכת ערכים מערבית ומתקדמת. הם היו מחויבים לערכים של דמוקרטיה וחופש הפרט; הם שאפו למסד כאן בארץ ישראל מדינה בעלת יכולות טכנולוגיות-מדעיות מן המתקדמות בעולם; הם האמינו שבכוח הרצון, הנחישות וההתמדה הם יוכלו לעמוד מול כל אתגר שיעמוד בפניהם – הן חברתי-כלכלי והן מדיני-ביטחוני.

כמאל אטאטורק שילב הן מנהיגות מדינית-צבאית נועזת ומאוזנת והן מדיניות חברתית רפורמיסטית ופורצת דרך. נראה ששילוב זה באישיות ובמנהיגותו של אטאטורק הוא ששבה את ליבו של בן-גוריון.

גלי העלייה שהגיעו לארץ בעקבות הכרזת העצמאות, ממזרח אירופה ובעיקר מארצות ערב, העצימו את חרדותיו של בן-גוריון. הוא ראה בעיני רוחו יהודים הנטועים עדיין בהלך מחשבה כמו בגולה, וחשש מאוד מיכולת העמידה שלהם מול האתגרים הקשים העומדים בפניהם – הן במישור הכלכלי והן במישור הביטחוני. מעבר לכך, רובם ככולם הגיעו ממדינות ללא מסורת דמוקרטית, ובן-גוריון חשש שהשפעתם על אופייה הדמוקרטי של מדינת ישראל תהיה שלילית. בהקשר הביטחוני הוא פחד שהם יתקשו להיאחז באדמה מול גלים של מסתננים, שינסו לחדור לארץ למטרות שוד ורצח. ואכן, במקרים רבים הבהירו מנהיגים של רשויות, עיירות פיתוח ויישובים שבהם חיו עולים חדשים, בעיקר מארצות ערב, לאורך גבולות המדינה ביישובי ספר, כי אם תימשך תופעת ההסתננות וצה"ל לא ייתן לה מענה הולם, יעזבו אנשים את בתיהם ויעברו למקום אחר.

כדי להתמודד עם סיכונים אלה יזם בן-גוריון הקמת מערך של מתנדבים ומתנדבות בני היישוב הוותיק, שעברו לגור במשך זמן מסוים ביישובים שאוכלסו על

דמותו של אטאטורק בעיני בן-גוריון

חודשים ספורים לאחר שהתפטר מן הממשלה (16 ביוני 1963) התבקש דוד בן-גוריון על ידי עיתון טורקי לכתוב מאמר על אישיותו של כמאל אטאטורק, מחולל טורקיה המודרנית. בן-גוריון כתב מאמר רצוף שבחם: "מוסטפא קמאל אטא טורק", כתב בן-גוריון, "היה בלי ספק מהמדינאים הגדולים ביותר בעולם במאה העשרים לפני מלחמת העולם השנייה ואחד הרפורמיסטים הגדולים והנועזים ביותר שקמו באיזה עם שהוא" (בן-גוריון, 1963).

בן-גוריון חי ופעל כדמות פוליטית באחת התקופות הסוערות והרות הגורל של העידן המודרני. הוא חווה כאדם בוגר את מלחמת העולם הראשונה, וכאישיות פוליטית מרכזית בתנועה הציונית את מלחמת העולם השנייה, את השואה שנועדה להכחיד מעל פני האדמה את העם היהודי כולו, את השימוש בנשק גרעיני בפעם הראשונה בהיסטוריה האנושית, את הקמת חבר הלאומים והאו"ם ואת ההסדרים שעיצבו את פניה של המערכת הבינלאומית לאחר מלחמת העולם השנייה.

הוא היה מודע היטב למנהיגותם של אישים רבים במערכת הבינלאומית, אשר עמדו בפני משברים חמורים ויכלו להם, וביניהם: וודרו וילסון, לואי ג'ורג', פרנקלין רוזוולט, וינסטון צ'רצ'יל, הארי טרומן, ג'ון קנדי, קונרד אדנאואר, שארל דה-גול ואחרים. רוב המנהיגים הללו התמקדו בעשייה מדינית-ביטחונית, שבמסגרתה השיגו הישגים אדירים לעמיהם ולאנושות כולה. כמאל אטאטורק, לעומת זאת, שילב הן מנהיגות מדינית-צבאית נועזת ומאוזנת והן מדיניות חברתית רפורמיסטית ופורצת דרך. נראה ששילוב זה באישיותו ובמנהיגותו של אטאטורק הוא ששבה את ליבו של בן-גוריון.

במידה מסוימת ניתן לומר שבן-גוריון ראה באטאטורק את דמותו-הוא ואת מנהיגותו. גם הוא הבין מייד עם הכרזת המדינה שבלי עוצמה חברתית לא תקום ולא תתבסס גם עוצמה צבאית. בן-גוריון הכיר היטב את היישוב היהודי שקם בארץ ישראל לפני הכרזת העצמאות, הוא העריך אותו ובטח בו. בעיניו היה זה יישוב לוחם

— היתה תורכיה המחודשת ידיתם ובעלת בריתם של כל שכניה" (בן-גוריון, 1963).

הישגיו האסטרטגיים של אטאטורק נתנו ביטוי לתפיסת עולמו הריאליסטית של דוד בן-גוריון. תפיסה זו התבססה על ההנחה שמערכות היחסים בזירה הבינלאומית מעוצבות על בסיס של אינטרסים וכוח. בתקופת כהונתו כראש ממשלה ראה בן-גוריון את תקפותה של תפיסת עולם זו בהקשרים רבים. במסגרת מאמר זה נתמקד בשתי דוגמאות: הראשונה נוגעת להכרעה על הכרזת המדינה ב-15 במאי 1948.

ההכרעה על הקמת המדינה התקבלה בידיעה ברורה שיחסי הכוחות מעניקים באורח ברור עליונות לצד הערבי. יישוב יהודי שמנה כ-600 אלף נפש אמור היה להתמודד לפחות עם חלק ממדינות ערב, שמנו עשרות מיליונים. גם מבחינת ההצטיידות בנשק היה מצבו של היישוב נחות ביחס לצד הערבי.

כל זאת כאשר ברמה המדינית הכרעה כזו עמדה באופן ברור בניגוד לעמדת הממשל האמריקאי, וברקע ריחפו איומים חד-משמעיים באמברגו ובמניעת סיוע כלכלי. מעבר לכך, לבן-גוריון ולכל ההנהגה היה ברור שתבוסה של ישראל במערכה אינה יכולה להיבחן כמו תבוסה צבאית "רגילה", כאשר הצד הכובש משתלט על השטח ומשאיר את האוכלוסייה על כנה. במקרה הישראלי-ערבי לא היה לאף אחד ספק שהאויב הערבי יפעל להשמדת היישוב כולו — נשים, זקנים וטף. כל זאת כאשר זכר השואה שהתחוללה בעיקר באירופה שנים ספורות קודם לכן היה עדיין טרי בזיכרון הלאומי בישראל. ומעל לכול, ההחלטה התקבלה הלכה למעשה כאשר הדרג הצבאי בראשות הרמטכ"ל בפועל יגאל ידין מסתייג, אפילו מתנגד למהלך כזה, ומבהיר במפורש שהניצחון של ישראל במערכה הכבדה ההולכת ומתרגשת עלינו כלל אינו מובטח. לכל חברי ההנהגה היה ברור שלבן-גוריון עצמו ולרבים בתוך ההנהגה אין ידע צבאי של ממש שיכול לאפשר להם להציג עמדה מנוגדת לזו של הרמטכ"ל.

זו הייתה תמונת המצב שעמדה בפני בן-גוריון ערב ההכרעה על הקמת המדינה. חשוב לציין שההכרעה לא הייתה בהכרח הכרעה של משחק סכום אפס — להיות או לחדול. חבריו להנהגה וגם הדרג הצבאי הציעו לו להשהות את ההכרעה בכמה חודשים והציגו נימוקים משכנעים לכך, אך בן-גוריון סירב. הוא האמין שתאריך היעד להכרזה הוא "שעת חסד", ואם היא לא תתממש עכשיו, קיימת סכנה שלעולם לא תתממש. בדיעבד הוכחה ההכרעה של בן-גוריון כנכונה. היישוב היהודי יצא למערכה, שילם עליה מחיר כבד — קרוב לששת אלפים הרוגים — אבל יצא כמנצח.

ידי עולים חדשים. תקוותו של בן-גוריון הייתה שעצם המעשה יפגין סולידריות חברתית של בני היישוב הוותיק עם העולים החדשים וימנע מהם לממש איומים של נטישה. ב-25 במארס 1955 נכנסו מסתננים ממצרים למושב פטיש בנגב ורצחו את המתנדבת ורדה פרידמן, שהגיעה ליישוב מכפר ויתקין. על כך אמר בן-גוריון:

אם תיפתח הרעה מדרום [מכיוון מצרים ורצועת עזה], היא קודם כל תיפגש עם העולים החדשים [...] הם רצו לברוח ממושב פטיש [בעקבות הפעולה הרצחנית] אבל, היותם של בחורים ובחורות מכפר ויתקין בפטיש עצר אותם שלא יברחו" (שלום, 1995, עמ' 155-156).

ביומניו, במאמריו ובנאומיו הרבים מספור מציג בן-גוריון היבטים שונים של הרפורמה החברתית והערכית שהביא אטאטורק לטורקיה. הוא מספר שהיה סטודנט באוניברסיטה באיסטנבול שנתיים לפני פרוץ מלחמת העולם הראשונה והכיר היטב את טורקיה העות'מאנית, גם זו של עבדול חמיד השני וגם זו של הטורקים הצעירים. בשנות ה-30, הוא כותב, שב לבקר באיסטנבול ו"כמעט שלא הכיר את העם" (בן-גוריון, 1963).

ביומניו, במאמריו ובנאומיו הרבים מספור מציג בן-גוריון היבטים שונים של הרפורמה החברתית והערכית שהביא אטאטורק לטורקיה.

עוד הוא כותב שבשנות לימודיו באוניברסיטת קושטא לא הייתה שם דריסת רגל לנשים, אך בשנות ה-30 המצב השתנה. במהלך ביקורו האחרון הוא נוכח לדעת שהאוניברסיטה מלאה סטודנטים וסטודנטיות. בעת לימודיו באוניברסיטה הנשים היו מכסות את פניהן כמנהג האסלאם, אולם שנים לאחר מכן הן התהלכו בפנים גלויים, כמו הגברים. גם השפה השתנתה, וכבר לא התבססה עוד על אותיות ערביות כבעבר (בן-גוריון, 1963).

במשך מאה שנים ויותר, כותב בן-גוריון, טורקיה הייתה ידועה בשם "האיש החולה על הבוספורוס", אף מדינה לא רצתה להתחבר אליה וכולם דיברו על חלוקתה לתת-מדינות. תחת מנהיגותו של אטאטורק היא שינתה את מעמדה. לאחר שהדפה את הפלישה היוונית היא הופיעה "כאדם צעיר במלוא כוחו; ובמקום השנאה שהקיפה אותה מצד שכניה הקרובים והרחוקים

הישגיו האסטרטגיים של אטאטורק נתנו ביטוי לתפיסת עולמו הריאליסטית של דוד בן-גוריון. תפיסה זו התבססה על ההנחה שמערכות היחסים בזירה הבינלאומית מעוצבות על בסיס של אינטרסים וכוח.

בכוחות עצמו; שליט יחיד מתוך אימון וחובת העם המקיים אמונתו בדמוקרטיה ובחירות — כזה היה אתא תורק, שחידש נעורי העם התורכי, הבטיח עצמאותו ושלמותו, הציל אותו מהמורשה הרקובה של ימי הביניים והתווה לו דרך בטוחה ונאמנה להתקדמות פנימית וחיצונית (בן-גוריון, 1963).

ואכן, גם פרשנים שבחנו את המהפכה של אטאטורק התמקדו בשילוב הנדיר של מנהיגות צבאית וחברתית שניכרו היטב במנהיגותו של אטאטורק. כך כתב דוד סיטון ב־1950 בעיתון 'הבקר':

המהפכה שחולל אתא־טורק [...] קודם כל היא נועדה לשחרר את אנטוליה מעול הכובשים הזרים. תודות לרוח הלאומית העזה שפעמה בלבות העם הטורקי, הצליח מוסטפא כמאל בימים הקשים ביותר שהיו לטורקיה, כשהיא שסועה וקרועה, לגרש מגבולות ארצו את כל הכובשים הזרים שזממו לפורר את המדינה ולחלק את הארץ ביניהם (סיטון, 1950, עמ' 3).

ואולם, ממשיך סיטון, אטאטורק לא ראה בגירוש הזרים את עיקר העיקרים של שאיפותיו. הוא ביקש לחולל מהפכה יסודית בחיי העם הטורקי כדי להבריאו ולחשלו, למען יוכל להפוך לעם נורמלי. כצעד ראשון הוא ביטל את משטר הח'ליפות בארצו. הוא גירש את הסולטאן מקושטא והפריד את הדת מהמדינה, ובכך ביטל את השפעתם של אנשי הדת הקנאים, שהיו אבות החטא של המשטר העות'מאני הרקוב. המהפכה של אטאטורק הקיפה גם תחומים חברתיים, וביניהם שחרור האישה מכבלי הקנאות המוסלמית, טיהור הלשון מיסודות השפה הערבית, הכנסת תהליכים כלכליים שנוסדו באירופה, פתיחת השערים בפני התרבות האירופית. "כל אלה", הוא מסכם, "גרמו להבראתו של העם הטורקי והכנסת רוח חדשה למדינה" (סיטון, 1950, עמ' 3).

עוצמתה המדינית, הצבאית והכלכלית של טורקיה, קשריה ההדוקים עם המערב ובייחוד עם ארצות הברית

הדוגמה השנייה מתייחסת למבצע קדש (אוקטובר 1956). כידוע, המבצע יצא לפועל בשיתוף פעולה עם שתי מעצמות קולוניאליסטיות — בריטניה וצרפת — והוא כוון נגד מדינה מתפתחת בעולם השלישי — מצרים. היו שחששו כי שיתוף פעולה זה יביא לקרע בין מדינות אפריקה ואסיה, שהחלו אז לרקום את הארגון הבינלאומי של המדינות הבלתי מזדהות בראשות מנהיגי מצרים (נאצר), הודו (נהרו) ויוגוסלביה (טיטו). הללו הזכירו את ההחלטות האנטי־ישראליות הקשות שהתקבלו בוועידת מדינות אסיה ואפריקה בבאנדונג שבאינדונזיה ב־1953. הם חששו שעתה תתקבלנה החלטות עוד יותר חמורות כלפי ישראל, אך בפועל כל החששות התבדו. התברר שבקרב מדינות אסיה ואפריקה גברה ההערכה כלפי ישראל בעקבות ניצחונה על מצרים, ואחרי מבצע קדש חלה התקרבות רבה בין עמי אסיה ואפריקה ומדינת ישראל.

כך נהג בן־גוריון גם בסוגיות אסטרטגיות אחרות שעמדו על סדר היום בתקופת כהונתו. למשל, ההחלטה על העברת משרדי הממשלה לירושלים בעקבות החלטת עצרת האו"ם על בינאום ירושלים בדצמבר 1949 ופיתוח האופציה הגרעינית של ישראל.

בן־גוריון ממשיך וכותב במאמרו בעיתון הטורקי:

קשה למצוא במאות האחרונות אף מדינה אחת שחלו בה בזמן קצר כזה תמורות מרחיקות־לכת בתרבותה, בחברתה, במבנה הפנימי, במעמדה הבינלאומי כבתורכיה. מחולל התמורה המחדשת והמחזקת — שמעטות כמוה בתולדות העמים — הוא מוסטפא כמאל [שנודע בשמו] אתא תורק. חייל גאוני, מדינאי עז־רוח ומרחיק ראות; מנהיג נועז וזהיר כאחד, שאינו נרתע מכל קושי למען שחרור וקידום עמו, ואינו משתכר אף פעם מהצלחותיו ונצחונותיו (בן־גוריון, 1963).

בן־גוריון לא הסתפק בכך. הוא הגדיר את אטאטורק:

לוחם אדיר היודע למגר אויב המתנקש בעצמאות עמו ושלמות מולדתו ויודע גם להפוך שונא של אתמול ל ידיד ובעל־ברית בלי לנקום לנטור בעד פגיעות העבר; פטריוט נאמן ומסור שאינו מפחד לעמוד יחיד מול כל העולם, ומסוגל להעלות עמו המפולג והמדוכא והנטוש על ידי מושליו הכושלים — לדרגה עליונה של ליכוד וחירות ואמונה

בפני הנהגת המדינה הובאה להכרעה תוכנית להמשך הלחימה, על מנת להביא לכיבוש אזור ירושלים העתיקה, בית לחם וחברון. התוכנית לא מומשה בסופו של דבר. מכיוון שמדובר היה בהשתלטות על שטח שהוגדר "נחלת אבות", התגלעה בהנהגת המדינה מחלוקת קשה בשאלה מי אחראי לכך שהתוכנית לא מומשה. בן־גוריון, כידוע, הצמיד ל"מחדל" זה את צמד המלים "בכיה לדורות" והאשים את יריבו הפוליטי משה שרת באחריות לכך (משה שרת ומורשתו, ל"ת)

בין כך ובין כך, עצם העובדה שהנהגת המדינה ראתה בהמשך המלחמה וההשתלטות על שטחים נוספים אפשרות מעידה על כך שבתום המלחמה הצד הערבי נמצא במצב נחות בהרבה מזה של צה"ל. הצד הערבי היה מודע היטב לעובדה שצה"ל נמצא בעמדת עליונות מעליו, ומוטב לו למהר ולהביא להפסקת המלחמה מוקדם ככל האפשר.

בן־גוריון היה שותף לשמחת הניצחון אך גם חשש ממנה. הוא חשש שהיא תוביל את היישוב ואת ההנהגה לזחיות דעת ולביטחון מופרז ביכולות של צה"ל. ההערכה שרווחה בקרב חוגים רבים בהנהגת המדינה התבססה על הנחת עבודה הגיונית לכאורה: אם יישוב קטן בעל משאבים מוגבלים ופחותים בהרבה מאלה של שבע מדינות ערב שיצאו להילחם בנו הצליח להביס את הצד הערבי, אפשר להביט לעבר העתיד במידה רבה של ביטחון.

יש להניח, כך סברו רבים ביישוב ובהנהגה, שחלוף הזמן פועל לטובת מדינת ישראל. במשך הזמן תבוא עלייה גדולה לישראל וניתן יהיה להגביר את עוצמתו של צה"ל. סיום המלחמה וחתימת הסכמי שביתת הנשק יובילו קרוב לוודאי את מעצמות המערב להסיר, לפחות חלקית, מעל ישראל את אמברגו הנשק. ומעל הכול – תבוסתן של מדינות ערב תרתיע אותן ממחשבה על מלחמה שבוודאי תסתיים בתבוסה ערבית נוספת. כאמור, בן־גוריון חשש מאוד מהלך רוח זה. הוא ראה בכך סכנה ממשית של השתלטות אווירה של זחיות דעת ושאננות בקרב הרשויות המופקדות על ביטחון המדינה. הוא היה נחוש בדעתו להיאבק בתופעה זו, ולשם כך בנה מערכת טיעונים שאמורה הייתה להתמודד עם הסכנה שראה לנגד עיניו.

המלחמה, כך טען בן־גוריון, היא תופעה אינהרנטית בהיסטוריה האנושית. תולדות האנושות, כך ניתן להבין מדבריו, הן למעשה סיפור מתמשך של מלחמות שביניהן יש הפוגות. לקביעה זו אופי אוניברסלי, והיא נכונה על אחת כמה וכמה בהקשר הישראלי-ערבי:

ואופייה הדמוקרטי הפכו את הקשרים עימה לנכס אסטרטגי עבור מדינת ישראל בשנות ה־50. על רקע עליית הלאומנות הערבית בראשות נשיא מצרים נאצר ומדיניות הבידוד והחרם שהטילו מדינות ערב על ישראל יזם בן־גוריון את ברית הפריפריה, שכללה בין השאר את טורקיה, מרוקו אתיופיה ואיראן.

טורקיה הייתה המדינה המוסלמית הראשונה שהכירה בישראל דה פקטו במארס 1949.

טורקיה הייתה המדינה המוסלמית הראשונה שהכירה בישראל דה פקטו במארס 1949. עוד קודם לכן היא אפשרה עלייה של יהודי טורקיה למדינת ישראל, הגם שידעה כי הדבר עלול לפגוע ביחסיה עם מדינות ערב. מאוחר יותר אפשרה טורקיה פתיחת קונסוליה ישראלית במדינה ומינוי ציר טורקי בישראל. ניצחונה של ישראל על מדינות ערב היה מרכיב מרכזי בהידוק הקשרים בין שתי המדינות (לרמן, 1950; פודה, 2022, עמ' 296).

החשש של בן־גוריון מפני עליית "אטאטורק ערבי"

להערצתו של דוד בן־גוריון כלפי אטאטורק ומנהיגותו היה הקשר משמעותי מאוד, מנקודת ראותו, בנוגע לעימות הישראלי-ערבי. כדי להבין זאת יש לחזור לתקופה שלאחר מלחמת העצמאות ולאתגרים שהיא הציבה בפני מקבלי החלטות, ובראשם בן־גוריון. חודשים ספורים לאחר סיומה של מלחמת העצמאות מוצא עצמו בן־גוריון בעמדת מיעוט מול חבריו להנהגה ורובו המכריע של הציבור. בכל אשר יפנה הוא רואה מסביבו תחושות של סיפוק, שמחה וגאווה על הניצחון הגדול שהושג. כל זה כמובן לצד כאב גדול על המחיר הכבד ששילם היישוב כדי להשיג ניצחון זה. גם בן־גוריון היה שותף לתחושת הסיפוק מן הניצחון שהושג.

לא יכול היה להיות ספק שמדובר כאן ב"ניצחון מוחלט". בתום המלחמה התברר שצה"ל שולט על שטח הגדול ב־25 אחוזים מזה שהוקצה למדינה היהודית במסגרת תוכנית החלוקה שאושרה בעצרת הכללית של האו"ם ב־29 בנובמבר 1947. מעבר לכך, בתום המלחמה התברר כי יותר מ־700 אלף ערביי ארץ ישראל עזבו את הארץ והפכו לפליטים במדינות ערב השכנות, ובכך אפשרו ליישוב היהודי להגשים את החלום של הקמת מדינה יהודית דמוקרטית בעלת רוב יהודי מוצק. בתום המלחמה היו הצבאות של ישראל ושל מדינות ערב מותשים, אולם צה"ל היה במצב שבו יכול היה להמשיך במלחמה ולהשתלט על שטחים נוספים.

[אתם מאמינים ב] קץ המלחמה. הוא תוהה במעין דרשיח וירטואלי עם המאמינים בשלום. [אתם יודעים היטב ש] גם אם המלחמה תיגמר עכשיו [באורח פורמלי] ו[גם] אם יכרת [הסכם] שלום, [תופעת המלחמה תימשך. ההוכחה לכך היא פשוטה]: האם יש מלחמה שלא היה לפניו שלום? (בן-גוריון, 1948).

הסכמי שביתת הנשק, מבהיר בן-גוריון לציבור, אינם מבטיחים את השלום: "ואם מי שהוא ישאל אותי, היתכן שבעוד חצי שנה תהיה מלחמה? אני לא אגיד: לא (דברי הכנסת, 1949, עמ' 305). התקופה שבה אנו נמצאים, אומר בן-גוריון, "היא רק הפוגה בינינו לבין מדינות ערב" (בן-גוריון, 1949א).

קביעה היסטורית זו, כך סבר בן-גוריון, נכונה לגבי החברה האנושית. על אחת כמה וכמה היא נכונה לגבי יחסינו עם העולם הערבי לאחר מלחמת העצמאות. הוא הטיל ספק בהערכה המתנשאת משהו, שאומצה על ידי רבים ביישוב, שתוצאות המלחמה יובילו את מדינות ערב לזנוח את דרך המלחמה ולבחור בדרך השלום. תפיסה זו ביטאה בעיניו דרך מחשבה מערבית, ובאחד מנאומיו אמר:

אין להניח שכישלונם [של הערבים במלחמת העצמאות] ירתיע אותם מרצונם לעקור אותנו מארצנו. הם סבורים, ואין זו סברה שאין לה שחר, שהזמן הוא לצידם, ואין להם סיבה למחר. יש להם הרבה זמן. יש להם דוגמה מאלפת מהארץ הזאת – כיבוש נושאי הצלב במאה ה-11. קמה מדינה נוצרית, התקיימה עשרות שנים, ולבסוף העולם האסלאמי התגבר עליה ועקר אותה מן השורש (בן-גוריון, 1955).

במשך שנים רבות עמד בן-גוריון על הצורך שלנו לראות את המציאות לא דרך נקודת מבטם של עמים מערביים, אלא דרך נקודת מבטם של עמי ערב. מה שבעינינו נראה רציונלי ומובן מאליו, הוא הדגיש שוב ושוב, לא נראה כך בהכרח בעולם הערבי. להם יש קודים אחרים של התנהגות, המבוססים במידה רבה על רגשות נקם ושמירת הכבוד: "עמי ערב הוכו על ידינו, הישכחו זאת מהר? שש מאות אלף היכו שלושים מיליון. הישכחו עלבון זה? יש להניח שיש להם רגש כבוד [...] היש ביטחון שלא ירצו להתנקם בנו?" (בן-גוריון, 1948).

מעבר לכך, בן-גוריון סירב לקבל את תחושות הסיפוק העצמי וההערצה שהחלו להתפתח ביישוב כלפי צה"ל

ותפקודו במלחמת העצמאות. הוא סבר שהגורם העיקרי לניצחון במלחמת העצמאות היה הפילוג החמור שהיה בעולם הערבי באותו זמן, ובעיקר בין מצרים וירדן, וכן האופי המושחת של המשטרים הערביים באותן שנים: "ניצחנו לא מפני שצבאנו הוא עושה נפלאות, אלא שהצבא הערבי רקוב. החייב רקבון זה להתמיד? האם לא ייתכן שיקום מוסטאפה כמאל ערבי?" (בן-גוריון, 1948) ואכן בן-גוריון היה אחוז פחדים, אפשר לומר אובססיביים, על רקע תחושת הביטחון העצמי שרווחה במדינה לאחר המלחמה. הוא מתח ביקורת חריפה על אלה המזלזלים בערבים ורואים בהם אנשים מפגרים, שלעולם לא יצליחו להתמודד עם האכזריות האנושית של חיילי צה"ל, עם היכולות המדעיות והטכנולוגיות שלהם ובעיקר עם רמת המוטיבציה ונכונות ההקרבה המפעמת בהם: "שכנינו", הוא כותב לרמטכ"ל יגאל ידין באוקטובר 1949, "יש להניח שיהיו אז יותר מוכנים ומלוכדים [...] עלינו לחנך עם לוחם, להכשיר כל איש ואשה, נער וזקן להתגונן בשעת הצורך" (בן-גוריון, 1949ג).

בן-גוריון חשש שיקום מנהיג ערבי כריזמטי שיאחד את עמי ערב נגד ישראל. תופעה כזו, הזכיר, כבר התרחשה בעבר הרחוק בעולם הערבי. במאה השביעית הופיע לפתע פתאום מוחמד, ובכוח אישיותו הסוחפת ובשורת האמונה הדתית החדשה שנשא עימו "הפך הוא", כדברי בן-גוריון, "כמעט בן לילה, שבטי ערב הבלתי ידועים, חסרי האונים והמפורדים לכוח מלוכד, כובש ששינה פני חלק גדול מהעולם מאז ועד היום, וכבש לתרבות הערבית כיבושים שאין כדוגמתם כמעט בכל תולדות האנושות" (בן-גוריון, 1951). וכמובן, הדוגמה העיקרית שעמדה לנגד עיניו ברבות מהתבטאויותיו היא זו של כמאל אטאטורק:

הייתי סטודנט בתורכיה לפני מלחמת העולם הראשונה, והכרתי היטב המשטר התורכי הנפסד [...] חשבתי שזוהי מדינה רקובה ונטולת תקווה [...] והנה לפתע [...] קמה בעם רוח חדשה; הופיע איש שלא ידעו שמו [...] והפיח נשמה חדשה בעם התורכי, התקומם על השעבוד שהטילו עליו המנצחים, הכריע את היוונים [...] גירש את כל האוכלוסיה היוונית מאסיה הקטנה, שישבה בה אלפי שנים [...] והתורכים אשר הושפלו עד דכא [...] התעודדו ונעשו אומה בלתי תלויה, גאה ומכובדת (בן-גוריון, 1949ב).

חששות כאלה רווחו גם בחוגים שונים בישראל. כך כתב מומחה לעולם הערבי בדצמבר 1952:

טורקיה משמשת, מבחינות רבות, מופת למשטרים בארצות-ערב. במצרים, בסוריה ובעיראק שולט עתה הצבא במישרין, ללא כל הסוואה; [...] ובירדן משמש הלגיון כנושא השלטון האמיתי מאחורי הקלעים. הגנרל נגיב דוגל בראפורמות מופלגות [...] גם [שליטי סוריה ועיראק] מעונינים, כביכול, להקים משטרים כמאליסטיים" (חירם, 1952, עמ' 2).

בן-גוריון הקפיד, לאורך כל שנות כהונתו, להזהיר את גורמי הביטחון מפני שאננות, זחיחות דעת, ביטחון עצמי מופרז, זלזול ביכולותיו של האויב והעצמה חסרת מעצורים של יכולותינו הצבאיות.

זמן קצר לאחר שגמאל עבד אל-נאצר תפס את השלטון במצרים במסגרת הפיכת הקצינים החופשיים, החלה להתגבש אצל בן-גוריון ההכרה שנאצר הוא מנהיג בסדר גודל של אטאטורק. הוא העריך שבזכות החזון שהוא מביא עימו והכריזמה העצומה שלו יש בו את היכולת לאחד את מדינות ערב תחת הנהגתו. אם כך יקרה, חשש בן-גוריון, תעמוד מדינת ישראל בסכנה אמיתית לקיומה, והוא מתוודה באחד מנאומיו לאחר מבצע קדש:

מאוד חששתי שאיש כזה [כמו כמאל אטאטורק] יכול לקום גם בקרב עמי ערב. וקם איש כזה ויש כרגע מוקד אישי לשאיפות הטבעיות של עמי ערב, וזהו גמאל עבד אל נאצר [...] הוא נעשה לתוחלת, נושא התקווה, של התאחדות והתעצמות עמי ערב. ואחת המטרות שלו, אם כי לא היחידה – השמדת מדינת ישראל" (בן-גוריון, 1958).

סיכום ומסקנות

הדין סביב אישיותו ומנהיגותו של אטאטורק והסכנות שמנהיג כמוהו יעלה לשלטון בעולם הערבי מציג רבדים מגוונים אשר למנהיגותו של דוד בן-גוריון ולמשמעויותיה לימינו אלה.

באישיותו של בן-גוריון התמזגו שתי תכונות אופי שלכאורה סותרות זו את זו: מצד אחד הוא היה מנהיג נועז, באורח שלעיתים נראה בעיני רבים כהליכה בכיוון הרפתקני הרחק מעבר ליכולותיה של מדינת ישראל. מצד שני הוא מגלם באישיותו גם הכרה עמוקה במגבלות

הכוח של מדינת ישראל וחששות כבדים מפני צעדים שידרדרו את מדינת ישראל בכיוון של עימות צבאי. התבטאויותיו של בן-גוריון על אטאטורק חושפות באורח חד-משמעי את השניות הזו באישיותו ובתפיסת עולמו המדינית. ניתן בהן ביטוי לאמונה שבכל עם נצורים כוחות אדירים. הנהגה חכמה ומרחיקת ראות נמדדת בין השאר בכך שהיא מכירה היטב כוחות אלה ויודעת כיצד לעשות בהם שימוש לקידום האינטרסים של המדינה. בתפיסה זו גלומה גם האמונה שגם כאשר אומות נמצאות במצבים של שפל, כפי שהייתה טורקיה טרם התבססות מנהיגותו של אטאטורק, אל להן ליפול לתהומות של ייאוש. מנהיגות חכמה ויעילה תוכל להוציא אותן מן המצר ולקדם את מעמדן, כפי שעשה אטאטורק. במקביל, התבטאויותיו של בן-גוריון כלפי אישיותו ומנהיגותו של אטאטורק נותנות ביטוי להיבטים הזהירים, ניתן לומר אפילו מפוכדים, באישיותו ובמנהיגותו של בן-גוריון. אל הימים הקשים של הכרזת המדינה והמלחמה מול מדינות ערב הוא מגיע מפוכח לחלוטין מן האשליה שניתן להגיע להסדר שלום עם העולם הערבי. בארכיון העצום שהותיר אחריו נחשף תיעוד נרחב על מגעיו עם מנהיגים ערבים, במטרה לכונן שלום ורגיעה בישראל. לדבריו, הוא הציג בפניהם נוסחת הסדר שתטיב גם עימם וגם עם מדינת ישראל. שיתוף פעולה בין שני העמים – כאשר מצד אחד מדינת ישראל תורמת ידע טכנולוגי וקדמה מדעית והעולם הערבי מביא משאבי טבע וכוח אדם – יביא לשגשוג ופריחה באזור לטובת שני העמים. מה רבה הייתה אכזבתו של בן-גוריון כאשר גם אישים הנחשבים למתונים בעולם הערבי, ובראשם מוסא אל-עלאמי, דחו על הסף את הצעותיו:

כמו כל הציונים לפניו האמנתי גם אני בתיאוריה שעבודתנו מביאה ברכה לעמי ערב [...] אז תמים הייתי לחשוב שהערבים חושבים כמונו [...] ובאתי בדברים עם מנהיגים ערביים בארץ ובכל הארצות השכנות [...] [ואולם] ערבי אחד, איש משכיל וישר [מוסא אל-עלאמי] [...] כאשר דיברתי אתו על הברכה שההתיישבות שלנו מביאה להם, אמר לי: זה נכון, אבל איננו רוצים בברכה זו. אנו בוחרים שהארץ תישאר עניה, דלה וריקה, עד שאנחנו נלמד לעשות מה שאתם עושים. יידרשו עוד מאה שנה – נחכה עוד מאה שנה (דברי הכנסת, 1960).

על רקע תמונת מצב זו הקפיד בן-גוריון, לאורך כל שנות כהונתו, להזהיר את גורמי הביטחון מפני שאננות, זחיחות

משוכנע, שחבריו ינטשו אותו. התוצאה היא, שיחידה של צה"ל מגיבה במלוכד על האש. והיחידה המצרית מגיבה בהתפוררות [...] המלחמה תובעת פעולה קבוצתית (שלום, 2023, עמ' 96-97).

זחיחות הדעת של ההנהגה המדינית והצבאית בישראל נמשכה גם בשנים שלאחר מכן ועד ימינו אלה ממש. היא זו שהביאה להתקבעות ההערכה במערכת הביטחון של ישראל ש"חמאס מורתע" (זיתון וחלבי, 2023). הערכה זו היוותה את הבסיס לתחושת השאננות שקדמה למתקפת חמאס ב-7 באוקטובר 2023. תחושת הביטחון העצמי לא פסחה גם על גבולה הצפוני של מדינת ישראל, והיא זו שהובילה למדיניות ההכלה מול ההתעצמות האדירה של חזבאללה, שסיכנה מאוד את מדינת ישראל, ולקביעה שהשתמעה מדברי שר הביטחון לשעבר בוגי יעלון, שאין צורך לדאוג שכן "הרקטות יחלידו" (חרל"פ, 2024). התרעותיו של בן-גוריון לאחר מלחמת העצמאות ובכל שנות כהונתו מפני הסכנה שמנהיג בן דמותו של אטאטורק יעלה לשלטון באחת ממדינות ערב ויאחד את מדינות ערב בפעולה צבאית נגד ישראל היא אחת הדוגמאות לזהירות הרבה שאפינה את מנהיגותו. זהירות זו היא שהביאה את גורמי הביטחון בישראל להתכונן היטב לעימות עם האויב הערבי, ובשום פנים ואופן לא לזלזל ביכולותיו. תפיסת עולם זו היא שהנחילה לישראל ניצחונות בשדה הקרב, הישגים אסטרטגיים ותקופות ארוכות יחסית של רגיעה, שאפשרו למדינה לפתח את כלכלתה ולממש מערכת הרתעה אסטרטגית המעניקה לה ביטחון גם בימינו אלה. מצערת העובדה שחלק ממנהיגי ישראל אחרי בן-גוריון לא אימצו את מאפייני מנהיגותו ואת דרכי הפעולה שלו.

פרופ' זכי שלום הוא חוקר בכיר (אמריטוס) במכון למחקרי ביטחון לאומי ופרופ' אמריטוס באוניברסיטת בן-גוריון בנגב. פרסם מחקרים רבים על היבטים שונים, היסטוריים ועכשוויים של מדיניות הביטחון של ישראל, הסכסוך הערבי-ישראלי, מעורבות מעצמות העל במזרח התיכון, מאבקה של ישראל נגד הטרור האסלאמי, והאופציה הגרעינית של ישראל. zakis@inss.org.il

מקורות

בן-גוריון, ד' (1948, 27 בנובמבר). **יומן בן-גוריון**. ארכיון בן-גוריון. בן-גוריון, ד' (1949, 5 באפריל). **נאום**. תיק נאומים, ארכיון בן-גוריון. בן-גוריון, ד' (1949, 26 באפריל). **יומן בן-גוריון**. ארכיון בן-גוריון. בן-גוריון, ד' (1949, 27 באוקטובר). **מכתב בן-גוריון אל הרמטכ"ל ידן**. ארכיון צה"ל, 1340/93/13. בן-גוריון, ד' (1951, 18 באוקטובר). **נאום**. תיק נאומים, ארכיון בן-גוריון. בן-גוריון, ד' (1958, 11 בספטמבר). **נאום**. מרכז מפא"י.

דעת, ביטחון עצמי מופרז, זלזול ביכולותיו של האויב והעצמה חסרת מעצורים של יכולותינו הצבאיות. היה זה בן-גוריון שהתריע מעל כל במה שעסקת הנשק הצ'כית-מצרית מסכנת את עצם קיומה של מדינת ישראל. הוא היה זה שהפך את פעילות המדענים הגרמנים במצרים בראשית שנות ה-60 לאיום חמור על מדינת ישראל, הגם שרבים במערכת הביטחון נטו להקל ראש במידת חומרתה.

בתום מלחמת ששת הימים והניצחון הצבאי הגדול שנלווה אליה ניתן היה לעמוד על חסרונה של מנהיגות בסדר גודל של בן-גוריון. לראש הממשלה ושר הביטחון לוי אשכול לא הייתה היכולת לרסן את האופוריה האדירה שפרצה בבת אחת, לאחר שהתברר כי צה"ל הצליח להביס שלוש מדינות ערביות – מצרים, סוריה וירדן – ולהשתלט על שטחים נרחבים: חצי האי סיני, יהודה ושומרון ורמת הגולן.

אחרי המלחמה אמר האלוף עזר ויצמן, אז ראש אגף מבצעים:

אני חושב שלערבים יש הרבה תכונות יפות משלהם [...] אבל ביחס לכושם המלחמתי זה עניין אחר [...] הגיע הזמן שיבינו שמלחמה זה לא בשבילים [...] כבר היום אתה רואה יהודים פה ושם שנופל עליהם פחד הגויים. שנפסיק לפחד כבר פעם אחת מהגויים, שנתחיל להבין שהעולם פוחד מאתנו יותר, כי הוא יודע את גדולתנו הרבה יותר משאנו יודעים אותה (יעלון, 2017, עמ' 97-98).

האלוף יהושפט הרכבי הרחיק מעבר לכך וקבע:

מלחמה היא פעולה חברתית. יכולתה של אומה להילחם תלויה, במידה רבה, ביכולתם של אזרחיה לפעול יחד. האומה המצרית אינה אורגניזם [מאוחד], אלא המון של יחידים, הפועלים כיחידים, לפי האינטרסים האישיים שלהם, ולא כקבוצה, לפי רעיונות קולקטיביים. לכן אין הם מסוגלים [לנהל] מלחמה יעילה (שלום, 2023, עמ' 96).

במקום אחר הוא אמר דברים דומים:

בחברה הערבית, אין כמעט אחדות. כל אחד פועל למען עצמו ומרגיש זרות כלפי האחרים [...] בצה"ל כל חייל בטוח [שאם ייפצע] חבריו לא ישאירו אותו בשדה הקרב. החייל המצרי

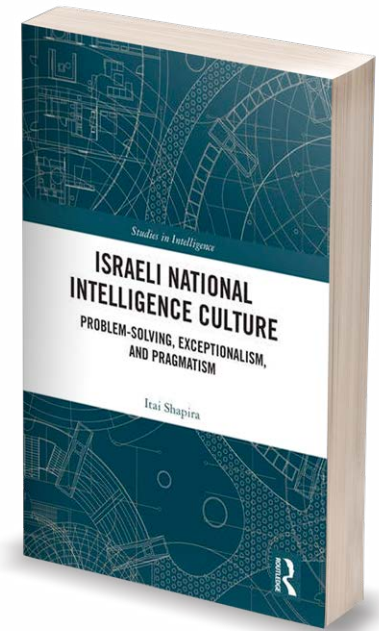
לרמן, ה' (1950, 28 באפריל). תורכיה וישראל. **הד המזרח**, עמ' 5 (מתוך אתר עיתונות יהודית היסטורית). <https://tinyurl.com/5n7f5ten>.
 משה שרת ומורשתו (ל"ת). **נספח בכייה לדורות 1948-2013**. אתר העמותה למורשת משה שרת. <https://tinyurl.com/39r8dnts>.
 סיטון, ד' (1950, 26 במאי). תורכיה נכנסה למסלול הדמוקרטי. **הבקר**. <https://tinyurl.com/vewt3fwh>.
 פודה, א' (2022). **מפילגש לידועה בציבור: היחסים החשאיים של ישראל עם מדינות ועם מיעוטים במזרח התיכון, 1948-2020**, עמ' 296. עם עובד.
 שלום, ז' (1995). **דוד בן-גוריון, מדינת ישראל והעולם הערבי, 1949-1956**, עמ' 155-156. המרכז למורשת בן גוריון.
 שלום, ז' (2023). שורשי "הקונספציה" ערב מלחמת יום הכיפורים: נאום שר הביטחון משה דיין בפני בכירי מערכת הביטחון, 17 ביולי 1973. **עדכן אסטרטגי**, 26(3), 89-102. <https://tinyurl.com/mpb87j2w>

בן-גוריון, ד' (1963, 10 בנובמבר). **מאמר בעיתון טורקי**. פריט מס' 8236, ארכיון בן-גוריון.
 דברי הכנסת (1949, 4 באפריל). **השיבה העשרים של הכנסת הראשונה**, עמ' 305. <https://tinyurl.com/4tj3xbhw>.
 דברי הכנסת (1960, 22 בפברואר). **השיבה החמישים וחמש של הכנסת הרביעית**, עמ' 667. <https://tinyurl.com/bdn9nssr>.
 זיתון, י' וחלבי, ע' (2023, 7 באוקטובר). **בימים שלפני מתקפת הפתע: בכירים בצה"ל אמרו לדרג המדיני שחמאס מורתע**. <https://tinyurl.com/3e53e598>. Ynet.
 חירם, א' (1952, 26 בדצמבר). אתאטורק – מופת לשליטי ערב. **הארץ**, עמ' 2. <https://tinyurl.com/4bbwetza>.
 חרל"פ, ש' (2024, 17 ביוני). **הרקטות לא החלידו – הן אפילו השתכללו**. <https://tinyurl.com/57y4763v>. Ynet.
 יעלון, מ' (2017). מלחמת ששת הימים: הניצחון שהביא לקיבעון. בתוך ק' מיכאל, ג' סיבוני וע' קורץ (עורכים). **שישה ימים וחמישים שנה** (עמ' 97-104). המכון למחקרי ביטחון לאומי. <https://tinyurl.com/3jf4utrux>

וניתוח מבוסס מדיניות. **הפרק הראשון** נקרא מסגרות ניתוח ועוסק בתרבויות מודיעין של מדינות, בגישה המחקרית ובשאלות המחקר של הספר. **הפרק השני** עוסק במבנה מערך המודיעין הישראלי מאז הקמתו,

אמ"ן זוכה למעמד גבוה ואחראי להערכות המודיעין הלאומי של ישראל, בניגוד למדינות אחרות שבהן ארגונים אזרחיים ממלאים תפקיד זה.

באמצעות תיאור היסטורי קצר ופירוט תפקידו של כל אחד מן הארגונים (אמ"ן, המוסד וש"כ), בתיאום ביניהם ובתפקיד החשוב שהם ממלאים במסגרת הביטחון הלאומי של ישראל. אמ"ן זוכה למעמד גבוה ואחראי להערכות המודיעין הלאומי של ישראל, בניגוד למדינות אחרות שבהן ארגונים אזרחיים ממלאים תפקיד זה.² המוסד מתמחה במודיעין בינלאומי, בפעולות חשאיות ובאיסוף מודיעין אנושי וטכנולוגי, ואילו ש"כ אחראי בעיקר על הביטחון הלאומי, המלחמה בטרור וסיכול טרור ומניעת ריגול בתחומי ישראל והגדה המערבית. **הפרק השלישי** בוחן את מקורותיה של תרבות המודיעין הישראלית תוך התמקדות בתרבות האסטרטגית (הכוללת מאפיינים היסטוריים, חברתיים ודתיים, את התחושה הקבועה של איום קיומי, את תחושת הייחודיות [אקספציונליזם], את הביטחון [ביטחוניזציה], את התרבות הצבאית ואת תפיסת הביטחון של ישראל), בתרבות הפוליטית והארגונית, וכן בהשפעה של אירועים טראומטיים בולטים. **הפרק הרביעי** מעלה את הטענה שתרבות המודיעין הישראלית משקפת ערכים לאומיים רחבים יותר, תוך דגש על חוסר פורמליות, גמישות ויוזמות 'מלמטה למעלה'. אנשי מקצוע רואים את היעדרו של ניהול מובנה כנקודת חוזק המעודדת שיתוף פעולה וחדשנות, תוך העדפה של הצגת הערכות שונות לצורך שמירה על עצמאות ויושרה מקצועית, במקום אכיפה של עמדה מודיעינית לאומית מאוחדת. **הפרק החמישי** עוסק בקשר ההדוק בין מודיעין וקבלת החלטות, שלפי תפיסת המודיעין הישראלי הוא נחוץ לרלוונטיות ולהשפעה, תוך הדגשת התמקדותו בפעולה ובהשפעה, בגישה של העדפת פרגמטיות ותוצאות ובמעבר המתמיד בין תת-תרבויות, המאזן בין חדשנות לבין שמרנות מסורתית. **הפרק השישי**, שהוא אחד הפרקים המרתקים בספר, בוחן כיצד המודיעין הישראלי מאזן בין הגישה האינטואיטיבית והיצירתית המסורתית שלו לבין פתיחות הולכת וגוברת לטכנולוגיות ולשיטות מדעיות מתקדמות, תוך הצבת הגישה של התמקדות במומחיות אנושית ובהבנה הקשרית מול הגישות

מעבר למבצעים: ניתוח יסודות התרבות של המודיעין הישראלי אוונגליה אקריטידי

מכון המחקר ללימודי אירופה ואמריקה (RIEAS), אתונה

שם הספר: **Israeli National Intelligence Culture: Problem-Solving, Exceptionalism, and Pragmatism**

מאת: Itai Shapira

הוצאה: Routledge

שנה: 2025

מס' עמודים: 258

אלוף משנה (מיל') איתי שפירא שירת באגף המודיעין ולו יותר מ-25 שנות ניסיון ברמה הטקטית, המבצעית והאסטרטגית. ספרו על תרבות המודיעין הישראלית הוא הרחבה של עבודת הדוקטור שלו, המעניקה מבט ייחודי על תרבות המודיעין הישראלית באמצעות ניתוח המקורות, המאפיינים והביטויים שלה. שפירא, איש מודיעין שהפך לחוקר, בוחן כיצד ישראלים תופסים ומבצעים את עבודת המודיעין גם מעבר להתמקדות ההיסטורית, המאפיינת ספרים רבים בנושא זה. הספר מבוסס על 34 ראיונות עם מומחים ישראלים בכירים בעבר ובהווה מאמ"ן, מהמוסד ומש"כ, אשר נערכו בין השנים 2021 ל-2023 (טרם פרוץ מלחמת חרבות ברזל).¹ הספר בנוי כמחקר של תרבות המודיעין הישראלית באמצעות מסגרות ניתוח תאורטיות, הקשר היסטורי

שבר מערכתי באופן הטיפול במודיעין קריטי. כשל זה לא היה תקלת תקשורת גרידא אלא הוא משקף בעיה עמוקה יותר: הדיכוי של קולות מנוגדים בתוך המודיעין הישראלי.³ ואולם בהמשך הספר מבליט המחבר את הדגש ששמה תרבות המודיעין הישראלית על יוזמה אישית, אומץ מוסרי, חשיבה לעומתית, ואת הגישה הישירה הטבועה בחברה הישראלית. סתירה זו – בין תרבות מודיעינית המעריכה חשיבה ביקורתית, לפחות למראית עין, לבין סביבה שבה התרעות זכו ליחס מבטל או הושתקו – ראויה למחקר נוסף. בהנחה שהספר לא נועד לספק ניתוח מעמיק של כשל ה-7 באוקטובר, ניתן היה להשמיט את הפרק העוסק בכשל המודיעיני הישראלי באוקטובר 2023 על מנת להימנע מסיבוך הנרטיב.

המחבר טוען כי הכשל המודיעיני ב-7 באוקטובר 2023 עשוי להניע רפורמות חיוניות במערך המודיעין הישראלי. התחומים העיקריים שבהם נדרש שינוי כוללים את האופי התחרותי של גופי המודיעין, את נטייתם להרחיב תחומי אחריות במקום לשמור על מבנה היררכי ברור ואת הנטייה התרבותית הרבה ל"תחושת חובה מורחבת", שבמסגרתה חורגים התפקידים מן הגבולות המקובלים. רפורמות פוטנציאליות נוספות עשויות להתמקד בצמצום התחרות בין תת-זרמים בתרבות המודיעין, באיזון בין גישות פרשניות ובהתגברות על רתיעתה של ישראל מאימוץ מסגרות תאורטיות ומתודולוגיות מדעיות בניתוחים, הנובעת מתפיסת הייחודיות של האיומים הניצבים מולה. גופי המודיעין הישראליים נחשבו למוצלחים בעיני הציבור הרחב לפני אוקטובר 2023 ונהנו ממעמד גבוה ואף הרואי בחברה, אולם ההשלכות של מתקפת חמאס מדגישות את הצורך בבחינה מעמיקה יותר של המנגנון המודיעיני, העשויה להוביל לעידן חדש של מחקר על אודות המודיעין הישראלי.

מעניין לציין כי בעוד שהמוסד שומר על המוניטין היוקרתי שלו, בייחוד לאחר מבצע הביפרים המוצלח בלבנון,⁴ מקור הדאגה העיקרי הוא אמ"ן. מעמדו של גוף זה, שנחשב בעבר למערך הלאומי בכל הקשור לאחריותו להערכות ביטחוניות, ירד עם השנים, והתפיסה שהוא אפקטיבי מוטלת כיום בספק, מבחינה תאורטית ומעשית כאחת. שינוי תפיסתי זה עשוי להוביל להערכה ביקורתית מחודשת של התפקידים ותחומי האחריות בקהילת המודיעין הישראלית, במטרה לתת מענה לפערים שנחשפו ב-7 באוקטובר. אף על פי כן, אמ"ן חייב להמשיך בריזמנית לתמוך במבצעים המתמשכים, להתכונן למלחמה ולאזן בין פעילות ריכוזית לבין מתן

המובנות יותר של ארצות הברית ובריטניה, המבוססות על טכנולוגיה. **הפרק השביעי** חוקר את מושג הביטחון הישראלי, המתאפיין בגישה פרגמטית ומבוססת חדשנות תוך מתן עדיפות לניסיון מעשי ולפתרון בעיות על פני מסגרות תאורטיות. גישה זו משקפת תרבות של אלתור וחדשנות 'מלמטה למעלה' שעוצבה על ידי האתגרים הביטחוניים הייחודיים של ישראל, לצד האמונה כי "הצורך הוא אבי החדשנות", חרף הפתיחות ההולכת וגוברת לאימוץ נקודת מבט תאורטית. **הפרק השמיני** מדגיש את החשיבה הלעומתית, את האומץ המוסרי ואת התחושה העמוקה של אחריות אישית ומשימה לאומית שאימצו אנשי מודיעין ישראלים, המשמשים כשומרים חיוניים של החברה הישראלית ומונעים על ידי תחושה חזקה של אחריות ורצון להשפיע. בסוף הספר מובא סיכום הטענות העיקריות המועלות בו.

מקור הדאגה העיקרי הוא אמ"ן. מעמדו של גוף זה, שנחשב בעבר למערך הלאומי בכל הקשור לאחריותו להערכות ביטחוניות, ירד עם השנים, והתפיסה שהוא אפקטיבי מוטלת כיום בספק, מבחינה תאורטית ומעשית כאחת.

הטיעון העיקרי בספרו של איתי שפירא הוא כי שיטות העבודה של המודיעין הישראלי מעוצבות ביסודן על ידי תרבות מובחנת של מודיעין לאומי. תרבות זו מתאפיינת בהתמקדות בפתרון בעיות, בגישה פרגמטית המעניקה עדיפות לפעולה על פני תאוריה ובאמונה בייחודיותה של ישראל, שלפיה האתגרים שעומדים מתמודדת המדינה הם ייחודיים ומחייבים פתרונות חדשניים.

הספר חוקר את יסודות התרבות של מערך המודיעין הישראלי עד התקופה שלפני ה-7 באוקטובר 2023. בסיום כל פרק מעלה המחבר שאלות רטוריות המסייעות לקוראים להבין את הגורמים הרחבים יותר שיכלו לתרום למתקפה זו, שככל הנראה תישאר טראומה מתמשכת עבור קהילת המודיעין הישראלית עוד שנים רבות, מבחינת ההיבטים התרבותיים המרכזיים של קהילה זו. הדבר משמש נקודת ייחוס חיונית לדיונים ביקורתיים במסגרת קהילת המודיעין ובקרב העוסקים בסוגיות ביטחון בישראל.

ואולם חרף הערך המוסף של השאלות הרטוריות נראה כי הספר כולל סתירות, בשל מתחים בין המחקר שהתבצע לפני ה-7 באוקטובר לבין הטראומה של אותו יום, שככל הנראה עיצבה את הגרסה הסופית של הטקסט. בפרט נטען במבוא, בין היתר, כי כשל מודיעיני מבני בעניין ההתרעה שהתקבלה מנגדת ביחידה 8200 ולא הגיעה לאנשים המתאימים בהנהגה, מצביע על

המעצבים את המודיעין הישראלי. הוא מדגיש את המבנה המבוזר של המערכת הישראלית ואת התמקדותה בפרגמטיות ובחדשנות, תוך הצגת הלקחים המהדהדים בקרב חוקרים ואנשי מקצוע כאחד. שפירא משתמש בהשוואות מחושבות עם מודלים מודיעיניים דוגמת אלה של ארצות הברית ובריטניה על מנת לשפוך אור על החוזקות והאתגרים של ישראל, ובה ובעת הוא תורם לשיח המתמשך על שיטות העבודה וקביעת המדיניות בתחום המודיעין. ספר זה תורם תרומה מהותית לתחומי המודיעין והלימודים האסטרטגיים ומגשר על הפער בין תאוריה לבין יישומה בעולם האמיתי.

אוונגליה אקריטידו היא אנליסטית בכירה במכון המחקר ללימודי אירופה ואמריקה (RIEAS). בעלת תואר שני בביטחון ובדיפלומטיה מאוניברסיטת תל אביב והייתה מתמחה במכון למחקרי ביטחון לאומי. eva.akrit@gmail.com

הערות

- 1 רשימה מלאה של הראיונות מופיעה בנספח לספר בעמ' 248.
- 2 המרכז למורשת המודיעין
- 3 החיילות שניבאו את ה־7 באוקטובר אומרות שהן עדיין מושתקות
- 4 מבצע הביפרים בלבנון.

סמכות ליחידות מודיעיניות הפועלות בשטח, תוך טיפוח חדשנות מבלי להתפשר על כישורי הליבה המסורתיים. ספרו של שפירא כתוב ברמה מתקדמת מאוד, תוך הנחה שיש לקוראים ידע קודם בתחום לימודי הביטחון כדי להעריך את מלוא העומק והדקויות שבו. אף כי אין בכך כדי להמעיט מערכו של הספר, שכן הוא מיועד בראש ובראשונה למומחים, הוא עשוי להוות אתגר לקוראים הבקיאים פחות בנושא. נוסף על כך, למרות שהספר מעניק תובנות ודוגמאות רבות ערך מן הראיונות, המגבירות את ההבנה מבלי לגלוש לתאורטיות מוגזמת, הוא כולל מגוון שמות ודרגות ממחלקות שונות באמ"ן, במוסד ובשב"כ. רמת פירוט זו מחייבת ריכוז רב ועשויה ליצור לעיתים תחושה של הצפה או תסכול. למרות זאת כל פרק מציג מידע חדש, המבטיח כי התוכן יישאר מרתק ומעורר מחשבה.

ספר זה צפוי להפוך למקור חיוני עבור אנשי אקדמיה, סטודנטים ואנשי מקצוע המבקשים להעמיק את הבנתם במורכבויות של קהילת המודיעין הישראלית ובהשלכותיה הרחבות. באמצעות שילוב של נקודות מבט וניתוחים של מומחים מציע המחבר מבט בוחן ייחודי על הכוחות התרבותיים, הארגוניים והאסטרטגיים

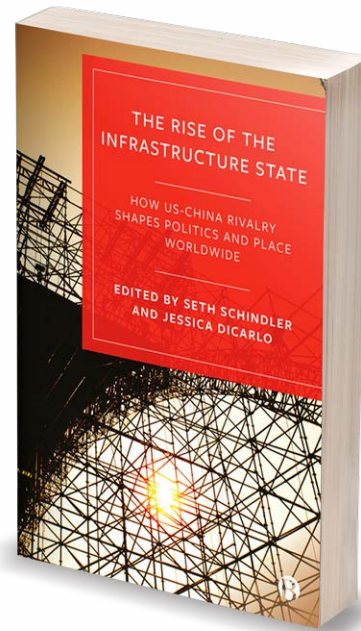

וביטחונות. על אף האינטרסים המנוגדים והגישות המגוונות, הדוברים הסכימו ככלל כי ישראל סובלת מפער מתמשך בתחום התשתיות (Infrastructure), וכי השקעה בהן – ממשלתית ופרטית – מגלמת את הפוטנציאל המשמעותי ביותר להתחדשות לאומית בשנים הקרובות. מתווה רכבת ישראל בפריפריות הדרומיות והצפוניות של המדינה, כדוגמה לנושא שבינו לבין ביטחון לאומי אין כל קשר לכאורה, התגלה כבעל חשיבות הרת גורל עבור המדינה לנוכח הזיקה ההדוקה בינו לבין תחומים כגון תעסוקה, דיור, פיתוח עירוני, פערים חברתיים וכמובן ביטחון.

הזיקה ההדוקה בין תשתיות לבין ביטחון לאומי אינה מובנת מאליה. המקור הטוב ביותר שממנו אפשר להתחיל ללמוד על הנושא הוא הספר הנדון – 'עליית מדינת התשתיות – כיצד היריבות בין ארצות הברית לסין מעצבת את הפוליטיקה והמרחב ברחבי העולם'. עורכי הספר, הגיאוגרפים ד"ר ג'סיקה דיקארלו (Jessica DiCarlo) ופרופ' סת' שינדלר (Seth Schindler), הם מקימי מיזם 'מרכז התצפית על המלחמה הקרה השנייה' (Second Cold War Observatory)¹ – קולקטיב ייחודי של חוקרים מרחבי העולם העוסקים במלחמה הקרה השנייה, בין סין וארצות הברית, ובהשפעתה על הסדר העולמי, על מקומות ואנשים.

החשיבות של המאבק בין ארצות הברית לסין לרגע הנוכחי בהיסטוריה העולמית נובעת מכך שמערכת היחסים ביניהן עיצבה במידה רבה את הסדר העולמי מאז סיום המלחמה הקרה הראשונה. "פקס אמריקנה" והסדר הבינלאומי הליברלי במהלך שלושת העשורים האחרונים לא היו מתאפשרים ללא הכסף הזול, העבודה הזולה והמוצרים הזולים שהגיעו מהאינטגרציה של אסיה בכלכלה העולמית ובפרט השתלבותה של סין (Ferguson & Schularick, 2007). במילים אחרות, אם ארצות הברית הייתה הלב הפועם של העולם, היה זה דלק סיני שזרם בעורקיו. התלות ההדדית בין המדינות אומנם נמשכת גם היום, אולם שתי המדינות עושות מאז העשור הקודם מאמצים רבים על מנת לצמצמה, ובדרך משנות את העולם כמעט בכל היבט אפשרי של יחסים בינלאומיים.

חיינו היום תלויים במערך מורכב גלובלי וחוצה גבולות מדינתיים של רשתות תקשורת, צינורות גז ונפט, ערוצים פיננסיים, שרשראות אספקה, פסי ייצור, נתיבי מסחר, חוות שרתים ותשתיות תחבורה. הן לסין והן לארצות הברית תפקיד מרכזי במערך גלובלי זה, הנתפס בראייתן כזירה חשובה ביותר לצורך הבטחת האינטרסים המדיניים, הכלכליים והביטחוניים שלהן. מאמציהן לשמר ולהרחיב את השפעתן בזירות מאבק אלה באים לידי ביטוי בניסיון לעצב את כללי המשחק

תשתיות והביטחון הלאומי של ישראל איתי חימיניס

מרכז דדו לחשיבה צבאית בין-תחומית

שם הספר: **The Rise of the Infrastructure State**

מאת: Jessica DiCarlo, Seth Schindler

הוצאה: אוניברסיטת בריסטול

שנה: 2022

מס' עמודים: 334

ספר פורץ דרך זה מספק לקוראים סקירה פנורמית ומעמיקה על המקום המרכזי והמפתיע של התשתיות במסגרת המאבק הבין-מעצמתי בין ארצות הברית לסין. כיום.

אחד הדיונים החשובים ביותר על הביטחון הלאומי של ישראל שהתנהל בשנה האחרונה לא התקיים בקריה או במשכן הכנסת, אלא בכנס התשתיות של העיתון גלובס שנערך בתל אביב במאסרס 2024 (כנס התשתיות, 2024). במסווה של נושאים אזרחיים וטכנוקרטיים כגון "איך תיראה מערכת הרכבות של ישראל ב-2040" ו"כשחדשנות פוגשת תחבורה ציבורית", דנו בכירי המשק ונציגים של משרדי הממשלה בדרכים שבהן צריכה מדינת ישראל לפעול כדי לשגשג מבחינה כלכלית

להוגים ולחוקרים ממדינות אלה לפתח ידע רלוונטי (תאורטי ומעשי) על אודותם. כך למשל, במקום להיות במבוכה לנוכח המשברים החוזרים והנשנים בתחומי הכלכלה, החברה או הגיאופוליטיקה הפוקדים אותנו בשנים האחרונות, ייתכן שיהיה מועיל יותר להפנות את המבט למדינות באפריקה או באמריקה הלטינית למשל, שבהן ייתכן שיש חוקרים והוגים שפיתחו תאוריות או רעיונות מדיניים שיהיו רלוונטיים גם עבור ישראל.

הלקונה המרכזית של הספר היא כנראה בתחום העיון המושגי. למשל, באופן מפתיע הספר אינו דן בהרחבה בשאלה מהן תשתיות, או כיצד השתנתה המשמעות של המושג לאורך ההיסטוריה. דרך אחת להבין את המושג היא "מערכת של מערכות המאפשרות את תפקודה של חברה" (Coyle, 2024). תשתיות הן לא רק אותן מערכות הנדסיות מורכבות של צינורות או נתיבי תחבורה אלא גם "תשתיות חברתיות", כלומר תשתיות פיזיות בתחומי החינוך הבריאות או הרווחה, ואפילו תשתיות דיגיטליות כגון מרכזי נתונים (Data centers) נגישים לציבור.

מפאת קוצר היריעה לא נוכל לסקור כאן את כל מקרי המבחן המוצגים בספר. צמד מקרי המבחן של לאוס (פרק 12) ונפאל (פרק 13) שבהם נתמקד מגלמים את ארכיטקטורת ההזדמנויות החדשה שהמלחמה הקרה השנייה מציעה למדינות קטנות ובינוניות כגון ישראל. הן אינן הבחירה הברורה מאליה משום שהן נתפסות כעניות, חלשות ומבודדות. ואולם דווקא בשל כך, השינוי בדימוי, במעמד ובעוצמתן המדינית והכלכלית צריך להמחיש את הפוטנציאל האדיר של מינוף המאבק הבין-מעצמתי בתחום התשתיות. מעבר לכך, מקרי המבחן הללו מגלמים מרכיבים מרכזיים בתהליך מוצלח של השתנות מדינית לטובת אימוץ מודל של "מדינת תשתיות מודרנית", ומהם ניתן וצריך ללמוד. לאוס ונפאל ניצלו את המאבק בין המעצמות כדי ליזום ולקדם פרויקטים חסרי תקדים של תשתיות פיזיות, שלא היו מתאפשרים קודם לכן או בנסיבות גיאופוליטיות אחרות. הגם שמקרי המבחן מציגים מדינות שבחרו לקשור את גורלן עם מיזם התשתיות העולמי של סין 'החגורה והדרך' (המכונה לעיתים 'דרך המשי החדשה'), קיימים כמובן מקרי מבחן אחרים של מדינות שחברו לארצות הברית לצרכים דומים ובאמצעים דומים.

מקרי המבחן של לאוס ונפאל

ב-2017 התקיים ביקור מתוקשר של נשיא סין שי ג'ין-פינג בלאוס, ובמהלכו חתמו המדינות על שורה ארוכה של הסכמים בתחומי התחבורה, האנרגיה, החקלאות, התיירות, המסחר, הבנקאות והתעשייה. ההסכמים אומנם חיזקו את התלות של לאוס בסין אך חשוב מכך

בהן (לדוגמה, מי יכול לקחת בהן חלק או כיצד פועלים במסגרתן); או בניסיון להחליט מה יהיה מבנה הרשתות, הערוצים, השרשראות וכדומה (למשל, שרשראות אספקה מסוימות יוקמו או יעברו בשטחן של מדינות מסוימות, אך לא באחרות) (Schindler et al., 2023). בשל כך יש למאבק הבין-מעצמתי ולהשלכותיו על הסדר העולמי השפעה ישירה וממשית על יסודות הביטחון הלאומי של ישראל. מספר מרכיבי יסוד של הביטחון הלאומי הישראלי, עליונותה הצבאית ביחס לאויביה, יכולותיה הטכנולוגיות וחוסנה הכלכלי כרוכים בסדר העולמי החולף, ובפרט תלויים בשווקים הפתוחים ובסחר חופשי של מוצרים, ידע וחומרי גלם שאפיינו את העולם בעשורים האחרונים.

ספר פורץ דרך זה מספק לקוראים סקירה פנורמית ומעמיקה על המקום המרכזי והמפתיע של התשתיות במסגרת המאבק הבין-מעצמתי בין ארצות הברית לסין כיום. באמצעות ההתמקדות בתשתיות מצליח הספר להמחיש כיצד המאבק הבין-מעצמתי משפיע בצורה ישירה וארוכת טווח על דמותן של מדינות רבות ברחבי העולם ועל חייהם של מיליונים. קוראי הספר נחשפים לכך שהמאבק הבין-מעצמתי אינו מתבטא אך ורק במגעים דיפלומטיים או בעימותים צבאיים מתוקשרים אלא גם בחוויה היום-יומית והמוחשית מאוד של רבים ברחבי העולם, הנובעת מהתהוותם של פרויקטים חשובים כגון תשתיות תחבורה, תקשורת, מסחר, אנרגיה. לפרויקטים חומריים מסוג זה השפעה רבה על מרקם החיים התעסוקתי, הסביבתי, הבריאותי והמשפחתי, ומעבר ולצד ההשלכות הלאומיות מושפעים גם המעמד, הדימוי ועוצמת המדינות שבהן מתקיימים פרויקטים אלה. הספר כולל יותר מ-20 פרקים על פרויקטי תשתית מגוונים (בתחומי גרעין, חלל, תחבורה, אנרגיה, מסחר ועוד) באפריקה, במזרח אירופה, במזרח התיכון, באסיה ובדרום אמריקה. באמצעות הסטת המבט מבחינה אקסקלוסיבית של מערכת היחסים הבין-מעצמתית ארצות הברית-סין לעבר מדינות רבות בדרום הגלובלי או בעולם השלישי – הספר נענה באופן בלתי מוצהר לקריאתם משנת 2012 של החוקרים ג'ין וג'ון קומרופ ל"תאוריה מהדרום" (Comaroff & Comaroff, 2012). על פי בני הזוג קומרופ לא ניתן להסתפק במבט על "הצפון הגלובלי" בלבד על מנת להבין את מצב העולם או לשאוב השראה תאורטית. בעולם הנוכחי מדינות הדרום הגלובלי מקדימות את מדינות הצפון הגלובלי, התהליכים הגלובליים המשמעותיים מתרחשים בהן ומגיעים באיחור לצפון. מגמות ואירועים מפתיעים או מוזרים לכאורה שאנו חווים היום בצפון הגלובלי התרחשו כבר פעמים רבות בעבר בדרום הגלובלי, ובאופן שאפשר

שנים רבות של תלות בכלכלה ההודית. בהקשר זה יש לבחון למשל את ההסכם בין המדינות, שבמסגרתו הסכימה הודו להשקיע בהקמת צינור נפט באורך כ־70 ק"מ בין המדינות, לצד השקעות בנמלים יבשתיים, מסילת רכבת ועוד.

לסיכום, מנהיגי לאוס ונפאל ראו בפרויקטים התשתיתיים בשטחם אבן ראשה בתוכניות פיתוח לאומיות ארוכות טווח, אשר ייתנו מענה למכלול הצרכים והרצונות של המדינות. הפרויקטים היו כאלה שקיומם חייב גם השתנות רחבה יותר של לאוס ונפאל ושל סביבתן הגיאוגרפית הקרובה. פרויקטים של תשתיות פיזיות שנועדו לענות על צרכים לאומיים ממוקדים הפכו למנועים לצמיחה כלכלית, למודרניזציה טכנולוגית, לפיתוח אזורי (עירוני, כפרי וחקלאי) ולקידום חברתי. ההשתנות הלאומית הרחבה הייתה לא רק תוצר לוואי רצוי של הפרויקטים הללו אלא גם ביטוי להכרה של המנהיגות המקומית בכך שפרויקטים אלה לא ישיגו את יעדיהם אם לא ילוו ברפורמות נדרשות בתחומים מגוונים, לרבות אופן הפעילות ומבנה מנגנוני המדינה.

ממדינת הייטק למדינת תשתיות מודרנית

האם הספר מכיל תובנות או לקחים הרלוונטיים לביטחון הלאומי של ישראל? התשובה חיובית. הספר לכל הפחות מאפשר לנו לחשוב על עצמנו מחדש כעל מדינת תשתיות מודרנית. הכוונה לכך שמדינת ישראל תקדם פרויקטים לאומיים של עיצוב מרחבי באמצעות הקמה וניהול תשתיות ציבוריות – מהקמת גשרים וספריות ציבוריות ועד מעבדות מחקר ופיתוח לאומיות – על מנת לחזק את האינטגרציה בינה לבין כלכלות העולם (לרבות במישור האזורי) ולהגשים יעדי פיתוח לאומיים שאפתניים בתחומי הכלכלה-חברה, הסביבה והביטחון. הנזק הרב שנגרם ליישובים בצפון המדינה ובדרומה מאז תחילת המלחמה ופינוי תושביהם יוצר צורך דחוף, אך גם הזדמנות, לשיקומם של אזורים וקהילות אלה כחלק משינוי לאומי רחב יותר בתחום התשתיות. במדינת תשתיות מודרנית התשתיות השונות ישמשו את כלל הציבור ולטובתו – יחידים כקהילות. מדובר במודל לפיתוח כלכלי-חברתי לאומי שונה ממודל מדינת הסטארט-אפ שאפיין את ישראל בעשורים האחרונים. למודל זה היו יתרונות רבים, אך הוא לא הצליח להוות מקור לצמיחה לאומית מכלילה ובת קיימא (מגור, 2022, 2024), והוא עלול להפוך בשנים הבאות גם לבלתי ישים, לנוכח המלחמה הקרה השנייה והשפעתה המזיקה על שרשראות אספקה גלובליות, בפרט בתחומי הטכנולוגיה (כנס מיוחד, 2023).

ביטוי להכרה הישראלית בפוטנציאל הרב בתשתיות הוא החזון השאפתני של ממשלות ישראל האחרונות

– הם היוו אבן דרך חשובה בתהליך של עשרות שנים, שבמסגרתו הצליחה לאוס להפוך את הגיאוגרפיה שלה מנטל ליתרון. פרויקטים כגון מסילות רכבת, כבישים ומחסנים לוגיסטיים נועדו לשנות את מצבה של לאוס לטובה ולהעניק אפשרויות תעסוקה רבות יותר לתושבי המדינה. הם הניבו ללאוס הלוואות בסך של עשרות מיליארדי דולרים לפיתוח תשתיות מאז תחילת העשור הקודם. פרויקטים אלו ובראשם החבירה לפרויקטי תשתיות שונים במסגרת מיזם החגורה והדרך הסיני גררו שינויים גם במנגנוני המדינה. גופים ממשלתיים חדשים בתחומי המחקר, הייעוץ והניהול הוקמו לצורך הגשמת יעדי הפיתוח הלאומי של לאוס. הוקמו גופים חדשים לטובת שיפור שיתוף הפעולה בין לאוס לסין, בדגש על טיוב תהליכים משותפים לקבלת ההחלטות. גופים אלה אמונים על גיבוש המלצות בדבר סוגי הפרויקטים שיש להקים, אמצעי המימון שלהם ואופן ביצועם. מעבר לשינויים בממשלה, פרויקטים בלאוס במסגרת מיזם החגורה והדרך משפיעים על תחומים רבים ומגוונים – מחוקי המיסוי דרך מעמד הרכוש הפרטי במדינה ועד העומס הבירוקרטי על עסקים פרטיים.

הספר לכל הפחות מאפשר לנו לחשוב על עצמנו מחדש כעל מדינת תשתיות מודרנית.

שנתיים לאחר ביקורו בלאוס ביקר שיג'ין פינג בנפאל, לראשונה מזה 23 שנים. במהלך הביקור הוא תיקף את המחויבות הסינית לבניית מסילת רכבת אזורית, כבישים חוצי גבולות, מסדרונות כלכליים, נמלים יבשתיים ואפילו אוניברסיטה. בדומה ללאוס, גם עבור נפאל פרויקטים רחבי היקף של תשתיות לאומיות היו חלק מאסטרטגיה של פיתוח והגשמת יעדים לאומיים. לאחר שנים של ליברליזציה כלכלית וצמצום המעורבות הממשלתית בכלכלה המקומית, ההשתלבות בפרויקטי תשתיות במסגרת מיזם החגורה והדרך חייבה את הממשלה הנפאלית למלא תפקיד פעיל יותר ויוזם, לגדול ולשכלל את יכולותיה. בדומה למקרה המבחן של לאוס, פרויקטים אלה ואחרים במסגרת מיזם החגורה והדרך נועדו לחבר את נפאל בצורה הדוקה יותר לכלכלת האזור ולשוקי העולם כדי לתרום לכלכלה המקומית. מעבר לתרומה הישירה לכלכלת המדינה, למיזם החגורה והדרך הייתה השפעה חיובית גם על המיצוב הגאופוליטי של נפאל, כפי שניתן למשל להתרשם מהשפעתו על יחסיה עם הודו. העניין הסיני בנפאל והאפשרויות הכלכליות שהיו זמינות לנפאל במסגרת מיזם החגורה והדרך אפשרו לנפאל מרחב תמרון חדש וגדול מבעבר מול הודו, לאחר

ביטוי להכרה הישראלית בפוטנציאל הרב בתשתיות הוא החזון השאפתני של ממשלות ישראל האחרונות להפוך את ישראל לחלק משרשראות האספקה גלובליות של ארצות הברית. זאת בדמות יוזמת המסדרון הכלכלי הודו-המזרח התיכון-אירופה (IMEC) שאמור היה לעבור בישראל.

הכתוב מייצג את דעת הכותב בלבד, ואינו מייצג את עמדת צה"ל או את עמדת מערכת הביטחון הישראלית.

סא"ל ד"ר איתי חיימיניס הוא ראש ענף פיתוח ידע במרכז דדו לחשיבה צבאית בין-תחומית באגף המבצעים. בעל תואר שלישי במדעי המדינה מאוניברסיטת בר-אילן.
itayhaiminis123@gmail.com

מקורות

- כנס התשתיות (2024, 20 במרס). **גלובס**.
<https://tinyurl.com/2s3bfz49>
- כנס מיוחד: השלכות תחרות המעצמות ושוק השבבים בישראל** (2023, 10 בינואר). המכון למחקרי ביטחון לאומי.
<https://tinyurl.com/38abz89w>
- מגור, א' (2022). **היי-טק לעם**. תלם 08.
<https://tinyurl.com/bdzhn6uc>
- מגור, א' (2024, 27 ביוני). **חזרתה של המדיניות שאין לומר את שמה – מה ישראל יכולה ללמוד מהנעשה בעולם בתחום המדיניות התעשייתית החדשה?** מכון יסודות.
<https://tinyurl.com/5af4379p>

- Comaroff, J., & Comaroff, J.L. (2012). Theory from the South: Or, how Europe is evolving toward Africa. *Anthropological Forum* 22(2), 113-131. <https://doi.org/10.1080/00664677.2012.694169>
- Coyle, D. (2024, April 19). *The West's new infrastructure imperative*. Project Syndicate. <https://tinyurl.com/2u7f2r93>
- Ferguson, N., & Schularick, M. (2007). 'Chimerica' and the Global Asset Market Boom. *International Finance*, 10(3), 215-239. <https://doi.org/10.1111/j.1468-2362.2007.00210.x>
- Schindler, S., Alami, I., DiCarlo, J., Jepson, N., Rolf, S., Bayırbağ, M.K., Cyuzuzu, L., DeBoom, M.J., Farahani, A.F., Liu, I.T. McNicol, H., Miao, J.T., Nock, P., Trei, G., Vila Seoane, M., Ward, K., Zajontz, T., & Zhao, Y. (2023). The Second Cold War: US-China competition for centrality in infrastructure, digital, production, and finance networks. *Geopolitics*, 29(4), 1038-1120. DOI:10.1080/14650045.2023.2253432

הערה

- 1 המלחמה הקרה השנייה <https://tinyurl.com/2p8naz4xa>

להפוך את ישראל לחלק משרשראות האספקה גלובליות של ארצות הברית. זאת בדמות יוזמת המסדרון הכלכלי הודו-המזרח התיכון-אירופה (IMEC) שאמור היה לעבור בישראל. המיזם השאפתני שנועד להוות תגובה ואלטרנטיבה למיזם החגורה והדרך נתקל בקשיים גאופוליטיים בשנים האחרונות, בשל המלחמה האזורית במזרח התיכון. הלחימה עצמה, כמו גם השינויים המשמעותיים במאזן הכוחות באזור ואף בזהות השחקנים ובאינטרסים שלהם, מציבים סימני שאלה לגבי היתכנותו. אף על פי כן, השחקנים המעורבים טרם התנערו ממנו פומבית ולהערכתנו הוא יצא לפועל בסופו של דבר, גם אם לאחר שינויים מסוימים במתווה המתוכנן כיום. המיזם מתוכנן כמסדרון תחבורתי (ימי ויבשתי) היוצא דרך הים מחופי הודו דרך מצר הורמוז לדובאי, ממשיך עד חיפה דרך ערב הסעודית וירדן, משם בנתיב ימי עד פיראוס ביוון וממנה ביבשה עד צפון אירופה. ליוזמת המסדרון הכלכלי, אם תתממש, עשויות להיות השלכות מרחיקות לכת עבור ישראל והאזור כולו. ישראל תיהנה לא רק מתשתיות תחבורה חדשות שיעברו בשטחה אלא גם ממגוון הנגזרות של היותה חלק ממערכת סחר על-לאומית בחסות אמריקאית – מהידוק יחסיה עם יתר המדינות החברות ביוזמה דרך דייווידנדים כלכליים ישירים אפשריים מהכנסות ממסיו ומהידוק הזיקה בין הכלכלה הישראלית לכלכלות האזור, ועד פיתוח המרחב העירוני שבו יעבור המסדרון. לא מן הנמנע כי ביום שאחרי הקמת המסדרון, כמו גם מיזמי תשתית נוספים בחסות אמריקאית, יתעצם האינטרס האמריקאי לשימור נוכחות ומעורבות צבאית באזור, שהוכחה כחיונית לביטחונה של ישראל.

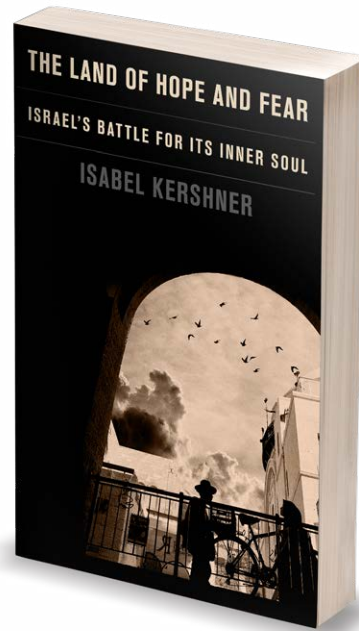
יש לבחון את יוזמת המסדרון הכלכלי בזיקה לפרויקטי תשתיות נוספים ספורדיים במימון חיצוני, שקמו או מתוכננים לקום בישראל. בהקשר זה אפשר לבחון את החלטת חברת אנבידיה האמריקאית להקים תשתיות דיגיטל ותקשורת בישראל (מרכזי פיתוח ומידע), את המעורבות הסינית במיזמי תחבורה כגון נמל המפרץ בחיפה, מנהרות הכרמל, את חברות האנרגיה המשקיעות בפיתוח שדות גז במים הטריטוריאליים של ישראל ועוד. בעוד שניתן להסביר כל אחת מן הדוגמאות הללו בנפרד, נכון יותר יהיה הן להבין אותן בדיעבד והן לנהל אותן מעתה ואילך כאבני דרך בתהליך המודרניזציה הטכנולוגית של ישראל, פיתוחה הכלכלי ומיצובה המדיני האזורי והעולמי. כלומר, פרויקטי התשתית הלאומיים צריכים להיות חלק מודע וממוסד של האסטרטגיה הכוללת החדשה של ישראל כמדינת תשתיות מודרנית.

המחישו את שבריריות הדמוקרטיה הישראלית. המשבר החברתי שגרמה הרפורמה המשפטית התעצם בעקבות מתקפת חמאס ב־7 באוקטובר 2023 והמלחמה שפרצה בעקבותיה, שעודנה נמשכת כבר יותר מ־17 חודשים. כדי להבין את המתחים בתוך החברה הישראלית יש לבחון את הפרשנויות הסותרות לגבי זהות המדינה, תוך התמקדות במתח המתמשך בין אופייה היהודי לבין הערכים הדמוקרטיים המעוגנים במגילת העצמאות. ספרה של איזבל קרשנר, כתבת העיתון ניו יורק טיימס בירושלים, משרטט בהקשר זה דיוקן רב־שכבתי ואינטימי של מדינת ישראל באמצעות סיקור עיתונאי ושזירה של תובנות ותיאור על הקבוצות וה"שבטים" השונים, יהודים ולא־יהודים כאחד, המרכיבים את המרקם המגוון של המדינה, ומתאר את התהליכים שתרמו למשבר בחברה הישראלית.

הספר יצא לאור במאי 2023, בעיצומן של ההפגנות הסוערות שקרעו את החברה הישראלית והגבירו את התהליכים שקרשנר זיהתה בחברה הישראלית ושעליהם היא כותבת בצורה מעמיקה. הספר מציג תמונת מצב של ישראל המודרנית – מדינה מלאה סתירות והצלחות כבירות, כולל כלכלת ההיי־טק המשגשגת שהובילה את ישראל לתמ"ג לנפש בשיעור דומה לזה של מערב אירופה, חרף המתחים הפנימיים והפילוג הפוליטי. ספרה של קרשנר הוא יצירה עיתונאית מעולה, ואף שהמחברת עצמה מזוהה באופן ברור עם המחנה הציוני־ליברלי, היא נמנעת מקביעה חד־משמעית אשר להתרחשויות הצפויות לישראל בעתיד. זאת למרות הסימנים המדאיגים שהיא מציינת, בהם הגידול המהיר של האוכלוסייה החרדית, שאינה מזדהה עם הציונות או עם המדינה, והשסע הפנימי המעמיק בין ימין ושמאל. עם זאת, באמצעות הדיוקנאות של שבטים וחלקים בחברה הישראלית שקרשנר מציגה היא מספקת לקהל הבינלאומי – שאולי מודע במידה פחותה למורכבות ולשבטיות של החברה הישראלית – תמונה מצוינת ומעמיקה של המציאות הישראלית. לקהל הישראלי הספר יחדש פחות, אך הוא מדגים את תיאור המציאות בעיניה של אישה בעלת פרספקטיבה השוואתית כמו קרשנר. התובנות מן המרואיינים מאששות הנחות מקובלות בחברה הישראלית, אף שחלקן לא נבחנו בצורה אמפירית.

ישראל ושבטיה

איזבל קרשנר היא ילידת מנצ'סטר שהתחנכה באוקספורד לפני שעברה לישראל בשנות ה־90. בספר זה היא משלבת בין ניסיון של עיתונאית ותיקה המכירה היטב את הפוליטיקה הישראלית לבין מבט חיצוני,

אבדה תקוותנו? שבטיות החברה הישראלית – תמונת מצב

ג'סי ויינברג

המכון למחקרי ביטחון לאומי – אוניברסיטת תל אביב

שם הספר: **The Land of Hope and Fear - Israel's Battle for its Inner Soul**

מאת: Isabel Kershner

הוצאה: Scribe

שנה: 2023

מס' עמודים: 370

מבוא

במשך יותר מ־75 שנותיה חוותה מדינת ישראל גלי עלייה של מיליוני עולים, משברים כלכליים וכמובן מאבקים מתמשכים על עצם קיומה. עם זאת וחרף שלל הקשיים והתלאות, ישראל של 2025 מוצאת את עצמה במה שעלול להיות המשבר העמוק והמשמעותי ביותר מאז הקמתה.

חזרתו לשלטון של ראש הממשלה בנימין נתניהו והקמת ממשלתו השישית בסוף דצמבר 2022 הובילו את ישראל למשבר חברתי ופוליטי ולמאבק על צביון המדינה, בעקבות השקת הרפורמה המשפטית על ידי ישראל המשפטנים יריב לוין. הטלתה החברתית, כולל הפגנות המוניות וחששות בנוגע לעתידה של ישראל כמדינה דמוקרטית, והשסעים בתוך החברה – כל אלה רק

מתארת את המתח המתמשך בפוליטיקה הישראלית. עלייתו לשלטון של הליכוד בראשות מנחם בגין בשנת 1977 התאפשרה במידה רבה בזכות התמיכה הנרחבת מצד המזרחים בפריפריה – במקומות כמו בית שאן הסמוכה לניר דוד. המחלוקת סביב הגישה לנחל האסי העלתה מחדש את הוויכוח על הפרייולוגיות של הקיבוצים והאליטה האשכנזית לעומת תושבי הפריפריה המזרחים, שהיו מודרים ומוחלשים במשך שנים תחת שלטון מפא"י.

הפרייזמה המרכזית שקרשנר משתמשת בה היא נאום המפורסם של נשיא המדינה לשעבר ראובן ריבלין בכנסת, שבו תיאר כי ישראל נחלקת לארבעה שבטים: חילונים, ציונים דתיים, חרדים וערבים.

קרשנר מחברת בין העוול ההיסטורי לבין המתח הפוליטי בהווה ומראה כיצד התמיכה של המזרחים בפריפריה בבגין ובליכוד בשנות ה-70 ממשיכה לעצב את הבסיס הפוליטי של המפלגה עד היום.

היא מנתחת קבוצות אחרות בחברה הישראלית, כולל העולים מברית המועצות לשעבר, שהגיעו בהמוניהם בתחילת שנות ה-90 והתקשו להשתלב בחברה הישראלית. היא מתייחסת גם לעליית יהודים מאתיופיה ולכך שגזענות ופער חבתיים, כמו גם אירועי אלימות משטרתית, הובילו להתעוררות ולאקטיביזם של צעירים ממוצא אתיופי, שהתבטאו בין היתר בהפגנות נגד המדינה.

הסכסוך הישראלי-פלסטיני אינו נמצא בלב הספר, אך קרשנר מקדישה פרקים גם לערביי ישראל ובפרט לעיר לוד, שהייתה מוקד של אירועים אלימים במהלך מבצע שומר החומות במאי 2021. המחברת מציינת את המורכבות של ערביי ישראל – אי-היכולת או הבחירה לא להשתמש בכוח הפוליטי שלהם. מצד שני, לצד המתחים יש גם מגמות חיוביות בציבור הערבי, כולל התרחבות ההשכלה הגבוהה והשתלבות גוברת בשוק העבודה. יש גם פרק שמקדש למתנחלים הבורגנים של היישוב אש קודש, שמייצרים יין איכותי בהרי השומרון אבל מנותקים באופן בולט מהמציאות של שכניהם הפלסטינים. המתנחלים מאש קודש ממחישים את האבולוציה של מפעל ההתנחלויות, שמשלב שאיפות תנ"כיות עם איכות החיים של המאה ה-21.

מבט לעתיד

הספר מזהיר מפני תהליכים דמוגרפיים, בייחוד כאשר דנים במעמדו של צה"ל כצבא העם ובהינתן הדמוגרפיה המשתנה של ישראל. קרשנר מציינת כי כיום כמעט 50

שמאפשר לה להסביר את המורכבות הישראלית לקהל בינלאומי, וניכר שהתוצאה מוצלחת. לא מעט ספרים נכתבו על תולדות מדינת ישראל, על הסכסוך הישראלי-פלסטיני ועל השסעים הפנימיים והחברה הישראלית המורכבת. בעשור הקודם פורסמו ספרים רבים על ישראל, חלקם אוהדים יותר (ארי שביט), בעוד אחרים דוגלים בלחץ מערבי מוגבר על ישראל לגבי ויתורים עבור הפלסטינים (נתן ת'ראל), וכן מתארים את הידרדרות הנורמות הדמוקרטיות (גרג קרלסון). קרשנר נוקטת עמדה לא שיפוטית, אם כי היא מביעה אהדה לאתוס של ערכי האבות המייסדים של ישראל, שהגדירו אותה כמדינה יהודית ודמוקרטית לצד תמיכתם בתפיסות מעשיות ושווייוניות. קרשנר מתארת ומנתחת בכישוריה העיתונאיים את התהליכים והזרמים השונים בחברה הישראלית, שהובילו למה שהיא מגדירה "ההתפרקות הלאומית" של ישראל.

הפרייזמה המרכזית שקרשנר משתמשת בה היא נאום המפורסם של נשיא המדינה לשעבר ראובן ריבלין בכנסת, שבו תיאר כי ישראל נחלקת לארבעה שבטים: חילונים, ציונים דתיים, חרדים וערבים. בתוך ההרכב השבטי הזה קיימות תת-קבוצות רבות, שלכל אחת זהות ורקע ייחודיים. פרקי הספר הראשונים מנתחים את המתחים והוויכוחים הראשוניים בישראל, בין תנועת העבודה של דוד בן-גוריון והתנועה הרוויזיוניסטית של זאב ז'בוטינסקי ומנחם בגין. הסיפור מתחיל במדבר הצחיח של מושב עין יהב, והמושב עצמו משמש אלגוריה לדעיכתם של ערכי הרוח הסוציאליסטית והשווייונית שאפיינו את מייסדי המדינה, עם התפתחותה של ישראל למדינה מודרנית, קפיטליסטית ומפולגת.

מול ערכי תנועת העבודה עומדת דמותו של יוסק'ה נחמיאס, רוויזיוניסט וחסידי של זאב ז'בוטינסקי ומנחם בגין. באמצעותו מתארת קרשנר את שלטונה הדומיננטי של מפא"י בשנותיה הראשונות של מדינת ישראל, כולל הקשיים שנחמיאס נתקל בהם במציאת עבודה, בשל היותו חבר אצ"ל לשעבר. ואולם למרות ביקורתו על השליטה הפוליטית של מפא"י, נחמיאס מביע נוסטלגיה דומה לזו של תושבי עין יהב כשהוא מתאר כיצד הידרדרה הפוליטיקה הישראלית וכיצד נשחקו הערכים שהגדירו בעבר את המחנה הרוויזיוניסטי ומפלגת הליכוד – שילוב בין לאומיות ליברלית למחויבות לערכים דמוקרטיים ולשלטון החוק.

קרשנר עוברת מהנוסטלגיה אל ההווה ומתמקדת בסוגיית השסע העדתי בין אשכנזים למזרחים. הסכסוך בקיבוץ ניר דוד על השימוש בנחל האסי, שבמהלכו ביקשו תושבי בית שאן גישה לנחל הפסטורלי הזורם דרך שטח הקיבוץ, משמש עבורה עדשה שדרכה היא

הזדהות עם האתוס הישראלי וללא חיבור למאה ה־21 או כישורים להתחרות בשוק העבודה שלה. על אף המתח הנוכח והמעמיק בחברה הישראלית, קרשנר בוחרת לסיים את ספרה בנימה אופטימית. היא טוענת שלמרות כל הקשיים והבעיות הצליחה ישראל להשתפר, ליזום ולחדש. בסוף הספר היא מציינת כי הדמויות בסיפורה של ישראל אינן הולכות לשום מקום כי "הישראלים – יהודים וערבים, דתיים וחילונים, מזרחים ואשכנזים, עולים וותיקים, ליברלים וקנאים – כולם הפכו זה מכבר לחלק בלתי נפרד מהנוף." ואולי הבנה זו מציעה תקווה שהחברה המפולגת תשוב לאידיאלים של דור המייסדים של המדינה המורכבת הזו, ותוביל אותה מתוך תהליך ההתפוררות הלאומי אל עתיד טוב יותר ורעיל פחות.

ג'סי ויינברג הוא חוקר (מלגאי ניובאואר) במכון למחקרי ביטחון לאומי ומרכז התוכנית 'ישראל בזירה הגלובלית'.
jessew@inss.org.il

הספר מזהיר מפני תהליכים דמוגרפיים, בייחוד כאשר דנים במעמדו של צה"ל כצבא העם ובהינתן הדמוגרפיה המשתנה של ישראל. קרשנר מציינת כי כיום כמעט 50 אחוזים מתלמידי כיתות א' בישראל הם ערבים או חרדים, ובכך טמונים זרעים לשינוי דמוגרפי ניכר שעלול לפגוע בביטחון הלאומי.

אחוזים מתלמידי כיתות א' בישראל הם ערבים או חרדים, ובכך טמונים זרעים לשינוי דמוגרפי ניכר שעלול לפגוע בביטחון הלאומי. קרשנר מקוננת על שחיקת "האידיאל היקר והמקודש של צבא העם" ומציגה כדוגמה את זמרת הפופ נועה קירל, שהתגיסה לצה"ל ומייד טסה לחופשה בתאילנד. קרשנר מתארת את הפערים המהותיים בין המשרתים בצה"ל, הרואים בישראל מדינה ציונית, לבין החרדים שמקיימים אורח חיים נפרד, שאינו כולל

ייעוד ומטרה, קול קורא

ברוח התקופה, עדכן אסטרטגי מעביר את כובד משקלו לנוכחות וזמינות ברשת. הגם שהגיליונות ימשיכו להתקבץ בחתך רבעוני, המאמרים שיאושרו לפרסום, לאחר תהליך שיפוט ועריכה, יפורסמו בגרסה מקוונת, באתר כתב העת במתכונת published first on-line, ובשלב מאוחר יותר כחלק מהגיליון הרלוונטי.

אפשרויות הפרסום

עדכן אסטרטגי מציע ארבעה סוגי פרסומים:

“הבמה המחקרית” (The Research Forum) – מאמרים אקדמיים בהיקף של עד 8,000 מילים בעברית או 10,000 מילים באנגלית (כולל הערות ומקורות בסגנון APA7), בעלי אופי מחקרי ותיאורטי, במנעד רחב של נושאים הקשורים לביטחון לאומי. המאמרים עוברים שיפוט עיוור כפול (Double blind peer review). למאמרים יש להוסיף תקציר בהיקף של 100–120 מילים ורשימת מילות מפתח בהיקף של עד עשר מילים וביו קצר של הכותב/ת.

“ביקורות ספרים” (Book Reviews) – במדור זה יכללו סקירות ספרים בתחומי העניין של ביטחון לאומי במנעד הרחב של התחום בהיקף של 800–1,500 מילים ועד 2,000 מילים באנגלית כולל מקורות (בסגנון APA7).

“במת שיח” (The Professional Forum) – שיח נושאי רב־משתתפים או ראיון עומק בהיקף של 2,000–3,000 מילים ועד 3,500 מילים באנגלית כולל מקורות (בסגנון APA7).

“סקירת ספרות” (Academic Survey) – סקירת ספרות מקצועית עדכנית בתחום ספציפי הקשור לביטחון לאומי בהיקף של 1,800–3,000 מילים בעברית ועד 4,000 מילים באנגלית, כולל מקורות ורשימת מקורות נוספים מומלצים לקריאה (סגנון APA7).

ד"ר רז צימט וד"ר גליה לינדנשטראוס,
עורכי עדכן אסטרטגי

עדכן אסטרטגי, כתב עת רב־תחומי לביטחון לאומי, סייבר ומודיעין, הוא כתב עת שפיט דו־לשוני (עברית ואנגלית) בהוצאת המכון למחקרי ביטחון לאומי – אוניברסיטת תל אביב. כתב העת מוכר על ידי הו"ת ומופיע ברשימת כתבי העת למודל התקצוב, ומופץ גם על ידי סוכנות EBSCO ליותר מ־132 אלף ספריות ברחבי העולם ולמאגרי המידע של כתבי עת מובילים בעולם. הוא משמש במה למחקר רב־תחומי, מקורי ועדכני בקשת רחבה של סוגיות הקשורות לביטחון לאומי, סייבר ומודיעין כתחום ידע. בכתב העת, שנוסד בשנת 1998 ורואה אור שלוש פעמים בשנה, מתפרסמים מאמרים בנושאים הקשורים לישראל, המזרח התיכון, המערכת הבינלאומית ובמגמות גלובליות, שיש בהם כדי להעשיר ולאתגר את תשתית הידע בתחום הביטחון הלאומי. מטרת **עדכן אסטרטגי** היא תרומה לקיום דיון פורה ומעמיק בשאלות יסוד בחקר הביטחון הלאומי, תוך גישה המבכרת שילוב של הממד התאורטי עם כתיבה מוכוונת מדיניות.

העת הנוכחית מזמנת שינויים תכופים במוסכמות יסוד הקשורות לביטחון לאומי ולאופן שבו הוא נתפש. חקר התחום מתפתח ומנסה להסתגל לפרדיגמות חדשות ולתמורות ברבדים הכרוכים זה בזה – טכנולוגיים (ובכללם מורכבויות עולם הסייבר), תרבותיים, צבאיים, מודיעיניים, חברתיים כלכליים ועוד. אתגר הבנת המציאות מתחדד עם הופעתן של אמיתות המתחרות זו בזו, ודווקא בשל כך חיוני קיומו של מחקר מבוסס עובדות ונתונים, שמתווך לכדי אמירות מעודכנות ומחדשות.

המערכת מעודדת חוקרות וחוקרים להציע מאמרים שטרם ראו אור באכסנייה אחרת, ושיש בהם כדי להציע תזה מקורית ומחדשת על ביטחון לאומי בראי דיסציפלינרי רחב: יחסים בינלאומיים, מדע המדינה, היסטוריה, כלכלה, משפט, תקשורת, גיאוגרפיה ולימודי סביבה, לימודי ישראל, מזרח תיכון ואסלאם, סוציולוגיה ואנתרופולוגיה, לימודי ביטחון ואסטרטגיה, טכנולוגיה, סייבר, יישוב סכסוכים ותחומים נוספים.

